

การประยุกต์ใช้วาจาสุภาษิตที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกาย
เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
**THE APPLICATION OF SUBHĀSITAVĀCĀ AS
FOUND IN THE KHUDDAKANIKĀYA TO
THE PROPAGATION OF BUDDHISM**

พระมหาศรีสุพรรณ อตุตทีโป (กำนันท์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาธรรมนิเทศ
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๔๕
ISBN 974-364-554-3

การประยุกต์ใช้วาจาสุภาษิตที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกาย
เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

พระมหาศรีสุพรรณ อุตตทโป (ก่านนท์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาธรรมนิเทศ
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๔๕

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**THE APPLICATION OF SUBHĀSITAVĀCĀ AS
FOUND IN THE KHUDDAKANIKĀYA TO
THE PROPAGATION OF BUDDHISM**

PHRAMAHA SRISUPORN ATTADĪPO (KHAMNON)

**A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for The Degree of
Master of Arts
(Dhamma Communication)**

**Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand**

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาธรรมนิเทศ

.....

(พระศรีสิทธิมนี)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ประธานกรรมการ
(พระครูปลัดมารุต วรมงคลโต)

.....กรรมการ
(พระเมธีรัตนดิลก)

.....กรรมการ
(รศ. ดร. สมาน งามสนิท)

.....กรรมการ
(รศ. กิติมา สุรสนธิ)

.....กรรมการ
(นายสุชนา ศิริชัยกร)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	พระเมธีรัตนดิลก	ประธานกรรมการ
	รศ. กิติมา สุรสนธิ	กรรมการ
	นายสุชนา ศิริชัยกร	กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การประยุกต์ใช้วาทะจากสุภาษิตที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกาย
เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ผู้วิจัย : พระมหาศรีสุพรรณ อุตตธิโป (ค่านนท์)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ธรรมนิเทศ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระเมธีรัตนคิลก ป.ธ. ๙., พธ.บ., M.A., M.Phil., Ph.D.

: รศ. กิติมา สุรสนธิ ศศ.บ., นศ.ม.

: นายสุชนา ศิริชัยกร ป.ธ. ๙., พธ.บ., พธ.ม.

วันสำเร็จการศึกษา : ๑๘ กันยายน ๒๕๕๙

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวาทะจากสุภาษิตที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกายเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อศึกษาประโยชน์ของการกล่าววาทะจากสุภาษิต และเพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้วาทะจากสุภาษิตที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกายเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของบรรพชิตและคฤหัสถ์ในยุคปัจจุบัน

ผลการวิจัยพบว่า วาทะจากสุภาษิตนั้นมีความหลากหลายในหลายประเด็นตามกรอบที่ได้วางไว้เพื่อจะศึกษามี ๔ ประเด็น ได้แก่ การเมืองการปกครอง การสังคมสงเคราะห์ การศึกษา และการเผยแผ่ ซึ่งผลการวิจัยด้านการเมืองการปกครองทำให้ทราบว่าผู้ปกครองที่ดีต้องมีคุณธรรมดำเนินชีวิตด้วยปัญญา รู้จักช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อยู่ใต้ปกครอง รู้จักพูด มีวาจาสัตย์ รู้จักทำความสงบใจ ไม่หลงใหลในอำนาจ ปกครองโดยอาศัยหลักธรรมมีจักกวัตติธรรมเป็นต้น ด้านสังคมสงเคราะห์ทำให้ทราบว่านักสังคมสงเคราะห์ที่ดีต้องมีพรหมวิหารธรรมเป็นหลักใจ มีเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ สงเคราะห์ช่วยเหลือเอื้อเฟื้อผู้อื่นด้วยหลักสังคหวัตถุธรรม ด้านการศึกษาทำให้ทราบว่าพระพุทธศาสนาอาศัยหลักไตรสิกขาในการศึกษาเพื่อพัฒนาตนและสังคม โดยการพัฒนาตนทำให้กายวาจาเรียบร้อย จิตใจเข้มแข็ง มีปัญญาในการดำรงชีวิต กระทั่งสามารถบรรลุพระอรหันต์ ส่วนการพัฒนาสังคมทำให้สังคมเกิดสันติสุข เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ และด้านการเผยแผ่

ทำให้ทราบว่าการเผยแผ่พุทธธรรมที่ดีต้องมีหลักธรรมถูกต้องตามพุทธวิธี จึงจะทำให้เกิดประสิทธิภาพและได้รับประสิทธิผลอย่างเต็มที่

ประโยชน์ที่เกิดจากการกล่าววาทาสุภาษิต ทำให้ผู้ฟังมีการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ทัศนคติ และพฤติกรรม ตามวาสนาบาปมีของแต่ละบุคคล ซึ่งมีระดับที่แตกต่างกัน คือ ชื่นชมยินดีเข้าถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต เป็นกัลยาณปुरुชน บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน เป็นพระสกทาคามี เป็นพระอนาคามี เป็นพระอรหันต์ หรือเป็นอุปัชฌาย์เกื้อหนุนตามส่งในภพชาติต่อ ๆ ไป นอกจากนี้ ยังเกิดประโยชน์ต่อชีวิตและสังคมในด้านอื่น ๆ อาทิ ด้านการเมืองการปกครอง ทำให้ผู้มีหน้าที่ปกครองเป็นคนซื่อสัตย์ยุติธรรม ไม่มีอคติ สังคมเกิดความสงบเป็นระเบียบเรียบร้อย อยู่เย็นเป็นสุข ด้านสังคมสงเคราะห์ทำให้คนในสังคมมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันมากขึ้นทั้งในระดับครอบครัว สังคม และประเทศชาติ ด้านการศึกษาทำให้เกิดการพัฒนาตนเป็นคนมีความรู้อย่างแตกฉาน และด้านการเผยแผ่ทำให้พุทธศาสนิกชนและผู้ได้สดับเข้าใจในคำสั่งสอนและเป็นผู้มีสัมมาทิฐิมากขึ้น

วาทาสุภาษิตนี้ คนที่นับถือพระพุทธศาสนาได้นำไปประยุกต์ใช้ให้เป็นประโยชน์ในด้านต่าง ๆ เช่น ในการปกครองใช้เป็นแนวทางในการปกครองทุกระดับชั้นตั้งแต่ครอบครัว องค์กร สังคม จนถึงระดับประเทศ ในการสังคมสงเคราะห์ใช้เป็นหลักธรรมของผู้สงเคราะห์และหลักการสงเคราะห์ช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก ในการศึกษาใช้เป็นแนวทางพัฒนาตนเองและสังคม ส่วนในการเผยแผ่ใช้เป็นวิธีการสอนให้เกิดประสิทธิภาพ นอกจากนี้ยังนำไปใช้ในด้านอื่น ๆ อีกมากมาย โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนานุคคล สังคม และประเทศชาติให้เกิดความสงบร่มเย็นเป็นเอกภาพ

ดังนั้น วาทาสุภาษิตจึงมีคุณค่าในการพัฒนาตน สังคม และประเทศชาติอย่างแท้จริง ผู้ที่ศึกษาวาทาสุภาษิตอย่างถ่องแท้และปฏิบัติตามวาทาสุภาษิตอย่างไม่หวั่นไหวก็จะเกิดเป็นมงคลชีวิตและเป็นมาตรฐานของสังคมสืบไป

Thesis Title : The Application of Subhāsītavācā as found in the Khuddakanikāya to the Propagation of Buddhism

Researcher : Phramaha Srisuporn Attadīpo (Khamnon)

Degree : Master of Arts (Dhamma Communication)

Thesis Supervisory Committee

: Phra Metheerattanadilok, Pali ix., B.A., M.A., M.Phil., Ph.D.

: Assoc Prof. Kitima Surasondhi, B.A., M.A.

: Mr. Suchaya Sirithanyaporn, Pali ix., M.A.

Date of Graduation : 18 September 2006

ABSTRACT

This thesis aims at studying the Subhāsītavācā (well-spoken speech) as found in Khuddakanikāya in the Tripitaka to propagate Buddhism, to show the benefit arising from Subhāsītavācā and to apply Subhāsītavācā to the development of Thai societies.

From the result of this study, it is found that the well-spoken speech is very useful in four points :- political administration, social work, education and propagation. From the point of view of political administration, it is found that the good administrator must have some moralities and lead their lives with wisdom. They should help the people under control in their duties and abilities. They should also know how to take care of their subjects with properly speaking, truly speaking, and having capability to control their minds from doing wrong. They must also have Dharma in administration by well-speaking. For social work, there are many doctrinal principles suitable for social workers. For example, Four Brahmavihāras (holy abidings) :- Mettā (loving-kindness), Karuṇā (compassion), Muditā (sympathetic joy) and Upekkhā (equanimity) and Four Sangahavattus (four objects of sympathy) :- Dāna (giving), Piyavācā (kindly speech), Atthacariyā (useful conduct) and Samānattatā (even and equal treatment). The researcher has found that Buddhism has Tisikkhā (Threefold Training) :- Morality, Concentration and Wisdom which are the bases for developing oneself and societies. Such development can make better our

physical, verbal and mental behaviors. With threefold training, one can attain the high Dharma, up to becoming an Arahant. For social Development Subhāsītavācā can help societies become peaceful and happy. For the propagation of Buddhism, it is found that Buddhaddhamma can help missionary to propagate the Buddha's teaching with full advantages of propagation.

The benefit arising from well-spoken speech can change each and everybody's knowledge, attitudes and behaviors, depending on each and everybody's positions. There are different levels of benefit to be gained from well-spoken speech. Someone may have much pleasure in paying homage to the Triple gem all time, but someone is friendly to the others and can attain the state of being a Noble One or Arahant. Someone who has the perfection may attain Arahantaship in the future life.

Therefore, the well-spoken speech in political administration, social work, education and propagation is related doctrinally to each other. When the societies and the people are possessed of well-spoken speech, the societies, the families, the leaders, the individual will be of the right thought.

The Buddhists can apply this well-spoken speech to all affairs such as looking after family, organization, societies and the nation. Four Brahmavihāras and Four Sangahavatthus enable the Buddhists to have sympathy to the poor, as these doctrines can give better education and can develop people's minds. This well-spoken speech can help someone to propagate the Dharma efficiently. On the other hand, the well-spoken speech can be applied to all kinds of activities in order to develop a person, a society and the nation and to cause peacefulness and unity to arise in the country.

Therefore, the well-spoken speech is of much value for developing oneself, societies and the nation. In fact, those who penetratingly study the well-spoken speech and follow it, will be of auspicious prosperity and of having the best standard of their society.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ สำเร็จลงได้ด้วยดี เพราะได้รับการอนุเคราะห์ช่วยเหลือจากหลาย ๆ ท่าน ซึ่งผู้วิจัยขอขอบพระคุณท่านเหล่านั้นเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะท่านเจ้าคุณพระเมธีรัตนดิลก (จรรยา ชินวโส) รองศาสตราจารย์กิตติมา สุรสนธิ และท่านอาจารย์สุชนา ศิริชัยนุร ซึ่งเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา ที่ได้เมตตากรุณาสละเวลาให้คำแนะนำ ตรวจสอบ แก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ จนกระทั่งวิทยานิพนธ์เล่มนี้เสร็จสมบูรณ์

ขอกราบขอบพระคุณ พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ อธิการบดีบัณฑิตวิทยาลัย และพระศรีสิทธิมนี (พล อาภากรโ) คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ให้การสนับสนุนในการเปิดสอนสาขาวิชาธรรมนิเทศ ทำให้ผู้วิจัยมีโอกาสดำเนินการศึกษาในสถาบันแห่งนี้

ขอบคุณเจ้าหน้าที่หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติท่าवासกรี ตลอดจนเจ้าของลิขสิทธิ์ผลงานทางวิชาการทุกเล่มที่ผู้วิจัยได้ค้นคว้าอ้างอิง ขอขอบคุณเพื่อน ๆ พระนิสิตธรรมนิเทศ รุ่นที่ ๑๔ ทุกรูป ที่ให้กำลังใจและคำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้า ขออนุโมทนาขอบคุณ คุณครูลำดวน สิงห์พันธ์ พร้อมด้วยครอบครัวที่ช่วยอุปถัมภ์ทุนในการพิมพ์วิทยานิพนธ์ และขอบพระคุณ คุณพ่อฮัก คุณแม่บุญยัง คำนันท ผู้ให้ชีวิตและสรรพสิ่งแก่ผู้วิจัยตั้งแต่กำเนิด กระทั่งนำพาผู้วิจัยเข้าสู่ร่มเงาแห่งพระพุทธศาสนาจนถึงปัจจุบัน อีกทั้งคอยเป็นกำลังใจ ให้ความรัก ความหวังใยด้วยดีตลอดเวลา

ผู้วิจัยขออุทิศคุณงามความดีและคุณประโยชน์ที่เกิดจากวิทยานิพนธ์เล่มนี้แด่บิดามารดา ครูอาจารย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระครูวิชัยธรรมสิริ พระอุปัชฌาย์ ผู้ให้การสนับสนุนการศึกษามาโดยตลอด และพระราชปริยัติวิธาน เจ้าอาวาสวัดสร้อยทอง ที่ได้เมตตาอนุเคราะห์ให้ที่พักพิบอาศัยเป็นอย่างดี ตลอดจนผู้มีอุปการคุณทุก ๆ ท่าน

พระมหาศรีสุพรรณ อดุลทีโป (คำนันท)

๒๕ สิงหาคม ๒๕๔๕

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๓)
กิตติกรรมประกาศ	(๕)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(๘)
 บทที่ ๑ บทนำ	 ๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๖
๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๖
๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๗
๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๖ ขอบเขตของการวิจัย	๑๒
๑.๗ ประโยชน์ที่ได้รับ	๑๒
 บทที่ ๒ วาจาสุภาษิตที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกายที่ใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา	 ๑๓
๒.๑ นิยามและความหมายของวาจาสุภาษิต	๑๓
๒.๒ ความสำคัญของวาจาสุภาษิต	๒๑
๒.๓ องค์ประกอบของวาจาสุภาษิต	๒๓
๒.๔ รูปแบบและการสร้างวาจาสุภาษิต	๓๕
๒.๕ วาจาสุภาษิตกับการเปลี่ยนแปลงความรู้ ทักษะ และพฤติกรรม	๔๕
 บทที่ ๓ กรณีตัวอย่างบุคคลที่กล่าววาจาสุภาษิตทำให้เกิดประโยชน์	 ๖๐
๓.๑ ด้านการเมืองการปกครอง	๖๐
๓.๑.๑ พระพุทธเจ้า	๖๑
๓.๑.๒ พระสาวก - พระสาวิกา	๗๒
๓.๒ ด้านสังคมสงเคราะห์	๘๐
๓.๒.๑ พระพุทธเจ้า	๘๑
๓.๒.๒ พระสาวก - พระสาวิกา	๘๕
๓.๒.๓ อุบาสก - อุบาสิกา	๘๖

๓.๓ ด้านการศึกษา	๙๕
๓.๓.๑ พระพุทธเจ้า	๑๐๐
๓.๓.๒ พระสาวก - พระสาวิกา	๑๐๕
๓.๔ ด้านการเผยแผ่	๑๑๖
๓.๔.๑ พระพุทธเจ้า	๑๑๗
๓.๔.๒ พระสาวก - พระสาวิกา	๑๒๗
บทที่ ๔ การประยุกต์ใช้จากสุภาษิตที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกายเพื่อการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาของบรรพชิตและคฤหัสถ์ในยุคปัจจุบัน	๑๖๐
๔.๑ ด้านการเมืองการปกครอง	๑๖๐
๔.๒ ด้านสังคมสงเคราะห์	๑๗๖
๔.๓ ด้านการศึกษา	๑๙๐
๔.๔ ด้านการเผยแผ่	๒๐๓
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๒๒๒
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๒๒๒
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๒๒๖
บรรณานุกรม	๒๒๗
ประวัติผู้วิจัย	๒๓๖

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี อักษรไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรียงตามคัมภีร์ ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.ม.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนตปิฎก	มขฺฉิมนิกาย	มขฺฉิมปณฺณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มขฺฉิมนิกาย	มขฺฉิมปณฺณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนตปิฎก	มขฺฉิมนิกาย	อุปริปณฺณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มขฺฉิมนิกาย	อุปริปณฺณาสก	(ภาษาไทย)
สํ.ส.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนตปิฎก	สํยฺยตฺตฺนิกาย	สคคาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคคาวรรค	(ภาษาไทย)
องฺ.ติก.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนตปิฎก	องฺคฺคตฺตรนิกาย	ติกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
องฺ.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.จตุกก.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนตปิฎก	องฺคฺคตฺตรนิกาย	จตุกกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
องฺ.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.ปญฺจก.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนตปิฎก	องฺคฺคตฺตรนิกาย	ปญฺจกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
องฺ.ปญฺจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ.นกก.	(บาลี)	=	สุตฺตฺนตปิฎก	องฺคฺคตฺตรนิกาย	นกกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
องฺ.นกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคตตรนิกาย	นกกนิบาต	(ภาษาไทย)

บ.บ.	(บาลี) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	บ.บ.ทกปาฐปาติ	(ภาษาบาลี)
บ.บ.	(ไทย) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	บ.บ.ทกปาฐะ	(ภาษาไทย)
บ.บ.	(บาลี) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	ธมมปทปาติ	(ภาษาบาลี)
บ.บ.	(ไทย) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	ธมมปท	(ภาษาไทย)
บ.อ.	(บาลี) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	อุทานปาติ	(ภาษาบาลี)
บ.อ.	(ไทย) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
บ.อิตติ.	(บาลี) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	อิตติวุตตกปาติ	(ภาษาบาลี)
บ.อิตติ.	(ไทย) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	อิตติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
บ.สุ.	(บาลี) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	สูตรนคปิฎก	(ภาษาบาลี)
บ.สุ.	(ไทย) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	สูตรนคปิฎก	(ภาษาไทย)
บ.วิ.	(บาลี) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	วิมานวุตตกปาติ	(ภาษาบาลี)
บ.วิ.	(ไทย) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	วิมานวุตตก	(ภาษาไทย)
บ.เถร.	(บาลี) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	เถรคาถาปาติ	(ภาษาบาลี)
บ.เถร.	(ไทย) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
บ.เถรี.	(บาลี) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	เถรีคาถาปาติ	(ภาษาบาลี)
บ.เถรี.	(ไทย) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	เถรีคาถา	(ภาษาไทย)
บ.ชา.เอกก.	(บาลี) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	เอกกนิปาตชาดกปาติ	(ภาษาบาลี)
บ.ชา.เอกก.	(ไทย) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	เอกกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
บ.ชา.ทุก.	(บาลี) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	ทุกนิปาตชาดกปาติ	(ภาษาบาลี)
บ.ชา.ทุก.	(ไทย) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	ทุกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
บ.ชา.จตุกก.	(บาลี) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	จตุกกนิปาตชาดกปาติ	(ภาษาบาลี)
บ.ชา.จตุกก.	(ไทย) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	จตุกกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
บ.ชา.ปญจก.	(บาลี) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	ปญจกนิปาตชาดกปาติ	(ภาษาบาลี)
บ.ชา.ปญจก.	(ไทย) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	ปญจกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
บ.ชา.ฉก.	(บาลี) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	ฉกนิปาตชาดกปาติ	(ภาษาบาลี)
บ.ชา.ฉก.	(ไทย) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	ฉกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
บ.ชา.สตตก.	(บาลี) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	สตตกนิปาตชาดกปาติ	(ภาษาบาลี)
บ.ชา.สตตก.	(ไทย) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	สตตกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
บ.ชา.ทสก.	(บาลี) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	ทสกนิปาตชาดกปาติ	(ภาษาบาลี)
บ.ชา.ทสก.	(ไทย) =	สูตรนคปิฎก	บ.บ.ทกนิกาย	ทสกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)

บ.ชา.ทวาทสก. (บาลี)	=	สูตรนคปิฎก	ขุททกนิกาย	ทวาทสกนิปาตชาดกปาติ (ภาษาบาลี)
บ.ชา.ทวาทสก. (ไทย)	=	สูตรนคปิฎก	ขุททกนิกาย	ทวาทสกนิบาตชาดก (ภาษาไทย)
บ.ชา.เตรสก. (บาลี)	=	สูตรนคปิฎก	ขุททกนิกาย	เตรสกนิปาตชาดกปาติ (ภาษาบาลี)
บ.ชา.เตรสก. (ไทย)	=	สูตรนคปิฎก	ขุททกนิกาย	เตรสกนิบาตชาดก (ภาษาไทย)
บ.ชา.วิสติ. (บาลี)	=	สูตรนคปิฎก	ขุททกนิกาย	วิสตินิปาตชาดกปาติ (ภาษาบาลี)
บ.ชา.วิสติ. (ไทย)	=	สูตรนคปิฎก	ขุททกนิกาย	วิสตินิบาตชาดก (ภาษาไทย)
บ.ชา.จตุตถาส. (บาลี)	=	สูตรนคปิฎก	ขุททกนิกาย	จตุตถาสินิปาตชาดกปาติ (ภาษาบาลี)
บ.ชา.จตุตถาส. (ไทย)	=	สูตรนคปิฎก	ขุททกนิกาย	จตุตถาสินิบาตชาดก (ภาษาไทย)
บ.ชา.สตุตติ. (บาลี)	=	สูตรนคปิฎก	ขุททกนิกาย	สตุตตินิปาตชาดกปาติ (ภาษาบาลี)
บ.ชา.สตุตติ. (ไทย)	=	สูตรนคปิฎก	ขุททกนิกาย	สตุตตินิบาตชาดก (ภาษาไทย)
บ.ชา.อสีติ. (บาลี)	=	สูตรนคปิฎก	ขุททกนิกาย	อสีตินิปาตชาดกปาติ (ภาษาบาลี)
บ.ชา.อสีติ. (ไทย)	=	สูตรนคปิฎก	ขุททกนิกาย	อสีตินิบาตชาดก (ภาษาไทย)
บ.ชา.ม. (บาลี)	=	สูตรนคปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิปาตชาดกปาติ (ภาษาบาลี)
บ.ชา.ม. (ไทย)	=	สูตรนคปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิบาตชาดก (ภาษาไทย)
บ.จู. (บาลี)	=	สูตรนคปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิเทศปาติ (ภาษาบาลี)
บ.จู. (ไทย)	=	สูตรนคปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิเทศ (ภาษาไทย)
บ.ป. (บาลี)	=	สูตรนคปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิตามคคปาติ (ภาษาบาลี)
บ.ป. (ไทย)	=	สูตรนคปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิตามรรค (ภาษาไทย)
บ.อป. (บาลี)	=	สูตรนคปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทานปาติ (ภาษาบาลี)
บ.อป. (ไทย)	=	สูตรนคปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ. (บาลี)	=	อภิธมมปิฎก	วิภังคปาติ (ภาษาบาลี)
อภิ.วิ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์ (ภาษาไทย)
อภิ.ธา. (บาลี)	=	อภิธมมปิฎก	ธาคูกถาปาติ (ภาษาบาลี)
อภิ.ธา. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธาคูกถา (ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ. (บาลี)	=	วิสุทฺธิมคคปกรณ์	(ภาษาบาลี)
------------------	---	------------------	------------

อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก

อง.จตุกก.อ.	(บาลี) =	องคฺตุตฺตนิคาย	มโนรธปุรณิ จตุกกนิปาตอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ข.อ.	(บาลี) =	ขุทฺทกนิคาย	ปรมตฺถโชติกา ขุทฺทกปาธอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ.	(บาลี) =	ขุทฺทกนิคาย	ธมฺมปทอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.สุ.อ.	(บาลี) =	ขุทฺทกนิคาย	ปรมตฺถโชติกา สุตฺตนิปาตอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.วิ.อ.	(บาลี) =	ขุทฺทกนิคาย	ปรมตฺถทีปนี วิมานวตฺถอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.เถร.อ.	(บาลี) =	ขุทฺทกนิคาย	ปรมตฺถทีปนี เถรคาถาอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.เถรี.อ.	(บาลี) =	ขุทฺทกนิคาย	ปรมตฺถทีปนี เถรีคาถาอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.เอกก.อ.	(บาลี) =	ขุทฺทกนิคาย	เอกกนิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ทก.อ.	(บาลี) =	ขุทฺทกนิคาย	ทกนิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.จตุกก.อ.	(บาลี) =	ขุทฺทกนิคาย	จตุกกนิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ฉก.อ.	(บาลี) =	ขุทฺทกนิคาย	ฉกนิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.สตฺตก.อ.	(บาลี) =	ขุทฺทกนิคาย	สตฺตกนิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ทสก.อ.	(บาลี) =	ขุทฺทกนิคาย	ทสกนิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ทวาทสก.อ.	(บาลี) =	ขุทฺทกนิคาย	ทวาทสกนิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.วิสตี.อ.	(บาลี) =	ขุทฺทกนิคาย	วิสตีนิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.สตฺตตี.อ.	(บาลี) =	ขุทฺทกนิคาย	สตฺตตีนิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.อสีตี.อ.	(บาลี) =	ขุทฺทกนิคาย	อสีตีนิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ม.อ.	(บาลี) =	ขุทฺทกนิคาย	มหานิปาตชาตกอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)

ฎีกาพระสูตรตันตปิฎก

สํ.ส.ฎีกา.	(บาลี) =	สํยุตฺตนิคาย	ลีนตฺถปฺปกาสนิ สคาถวคฺคฎีกา (ภาษาบาลี)
อง.ปญจก.ฎีกา.	(บาลี) =	องคฺตุตฺตนิคาย	ปญจกนิปาตฎีกา (ภาษาบาลี)

การใช้หมายเลขย่อ

พระไตรปิฎกภาษาบาลีและภาษาไทย จะแจ้ง เล่ม / ข้อ / หน้า ตามลำดับ หลังคำย่อ ชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๒๗/๗๖, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๗/๕๓. หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวคฺคปาติ เล่ม ๑๑ ข้อ ๑๒๗ หน้า ๗๖ ฉบับ มหาจุฬาเตปิฎก และ สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๑๑ ข้อ ๑๒๗ หน้า ๕๓ ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

อรรถกถาภาษาบาลี จะแจ้งหมายเลขย่อ ๒ ลักษณะ คือ

๑. จะแจ้ง เล่ม / หน้า เช่น ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๐๑. หมายถึง ชุทฺตนิกา
ยมุขปาถอรรถกถา ภาค ๖ หน้า ๑๐๑ ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย

๒. จะแจ้ง เล่ม / ชื่อ / หน้า เช่น ชุ.ส.อ. (บาลี) ๒/๔๕๔/๒๒๐. หมายถึง ชุทฺต-
นิกา ยปรมุตตโชติกา สุตตนิปาตอรรถกถา เล่ม ๒ ชื่อ ๔๕๔ หน้า ๒๒๐ ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ-
ราชวิทยาลัย

ฎีกาภาษาบาลี จะแจ้ง เล่ม / หน้า เช่น ส.ส.ฎีกา. (บาลี) ๑/๕. หมายถึง สุตตนิกา
ยลิตตูปปภาสนี สภาวคฤฎีกา เล่ม ๑ หน้า ๕ ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ปกรณ์วิเสส ภาษาบาลี จะแจ้ง เล่ม / หน้า เช่น วิสุทฺธิ. (บาลี) ๓/๑. หมายถึง
วิสุทฺธิมคฺคปกรณ์ เล่ม ๓ หน้า ๑ ฉบับ มหามกุฏราชวิทยาลัย

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การพูดเป็นสิ่งสำคัญและมีความจำเป็นในการดำรงชีวิตของมนุษย์ เพราะการพูดเป็นกระบวนการสื่อสารที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการดำรงชีวิตของมนุษย์ มนุษย์ได้ต่อสู้กับธรรมชาติและดิ้นรนเพื่อการมีชีวิตอยู่รอด โดยใช้การสื่อสารด้วยการพูดเป็นเครื่องมือช่วยให้ทำสิ่งต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุผลตามที่ตั้งใจไว้ มนุษย์อยู่ร่วมกันได้เป็นชนเผ่า เป็นสังคม เป็นประเทศชาติ ก็ด้วยการสื่อสารระหว่างกัน เพื่อก่อให้เกิดความเข้าใจและสร้างจุดมุ่งหมายร่วมกัน การสื่อสารด้วยการพูดจึงเป็นเครื่องมือที่มนุษย์ใช้เพื่อสร้างและพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างกัน เป็นสิ่งที่ช่วยให้มนุษย์รักกัน ห่วงใยกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในอีกด้านหนึ่ง ก็เป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์ไม่พอใจซึ่งกันและกัน เกลียดชังกัน และเป็นศัตรูกันได้

การพูดนั้นเกิดขึ้นพร้อมกับการกำเนิดของโลก เมื่อโลกกำเนิดขึ้น ต่อมามนุษย์ก็เกิดขึ้นในโลก และได้มีวิวัฒนาการมาเรื่อย ๆ จากที่เคยอยู่คนเดียวก็อยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เป็นสังคม มีครอบครัว มีอาชีพ มีกิจการงาน มีความต้องการ มีความปรารถนาในสิ่งต่าง ๆ ที่จะอำนวยความสะดวกในการดำเนินชีวิต เมื่อไม่ชอบในสิ่งใด หรือว่าไม่ต้องการในสิ่งใดก็แสดงออกทางคำพูดด้วยการสนทนากัน เช่นที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถาสูตรว่า “ท่านผู้เจริญ เราทั้งหลายเสียจริง ที่ต้องนำข้าวสาละมาเพื่อเป็นอาหารเย็นในตอนเย็น และเพื่อเป็นอาหารเช้าในตอนเช้า ทางที่ดี เราควรนำข้าวสาละมาครั้งเดียวให้พอเพื่อเป็นอาหารเช้าและอาหารเย็น”^๑

จะเห็นได้ว่า การพูดนั้นมีความสำคัญและจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในการที่จะสนองตอบต่อความต้องการของมนุษย์เอง และเป็นการสื่อสารเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ดีต่อกัน แม้พระพุทธศาสนาที่ได้ให้ความสำคัญกับการพูดเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการพูดที่แสดงหลักธรรมในด้านพฤติกรรมที่แต่ละคนแสดงออกต่อกัน ต้องรู้จักสำรวมในการพูด พูดสุภาพอ่อนหวาน พูดคุยกันด้วยความรักความเมตตาต่อกัน เพื่อสร้างมิตรไมตรีต่อกัน เพื่อให้

^๑ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๒๗/๗๖, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๗/๕๓.

ถ้อยคำเป็นที่น่าเชื่อถือได้ เพื่อให้อยู่ร่วมกันเป็นหมู่เป็นคณะอย่างสงบสุข โดยสอนให้พูดกันด้วย วจีสุจริต และสอนให้เว้นการพูดวจีทุจริต ส่วนการเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น การพูดถือเป็นหัวใจ ในการเผยแผ่หลักธรรมต่าง ๆ ไปสู่ประชาชน ผู้เผยแผ่ธรรมต้องอาศัยการพูดเป็นหลัก เพื่อจะ ถ่ายทอดธรรมะให้ประชาชนได้เข้าใจในหลักธรรมนั้น ๆ อย่างถ่องแท้ และบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้ง เอาไว้ จะพบว่าธรรมะเกี่ยวกับเรื่องการพูดหรือวาจา นั้นได้แทรกอยู่ในหลักธรรมหมวดต่าง ๆ หลายแห่งในคัมภีร์พระไตรปิฎก ดังนี้

หลักธรรมสังคหวัตถุ ๔^๒ อันเป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคล และประสานหมู่ชนไว้ ในสามัคคี หรือหลักการสงเคราะห์ ๔ ประการ ข้อ ๒ ปิยวาจา แปลว่า วาจาเป็นที่รัก วาจาอุดม น้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ คือการกล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและ ความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำพูดที่แสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยม ยอมตาม

หลักธรรมราชสังคหวัตถุ ๔^๓ ได้แก่ หลักการสงเคราะห์ประชาชนของนักปกครอง ข้อ ๔ วาขเปยยะ แปลว่า ผู้มีวาจาอันอุดม น้ำใจ น้ำคำควรดื่ม คือรู้จักพูด รู้จักปราศรัย ไพเราะ สุภาพนุ่มนวล ประกอบด้วยเหตุผล มีประโยชน์ เป็นทางแห่งความสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจ อันดีและความนิยมเชื่อถือ

หลักธรรมที่เกี่ยวกับความประพฤติชอบทางกายและวาจา ได้แก่ ศีล ๕^๔ ศีล ๘^๕ ศีล ๑๐^๖ ข้อ ๔ มุสาวาทา เวมณี แปลว่า เว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง

หลักธรรมที่เกี่ยวกับการให้ระลึกถึงกัน หรือการอยู่ร่วมกัน ได้แก่ สาราณียธรรม ๖^๗ ข้อ ๒ เมตตาวจิกกรรม แปลว่า การตั้งเมตตาวจิกกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์ สั่งสอนแนะนำตักเตือนด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ แสดง ความเคารพนับถือกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง

^๒ พ.ช.สตฺตติ. (บาลี) ๒๘/๑๓๘/๕๕, พ.ช.สตฺตติ. (ไทย) ๒๘/๑๓๘/๘๓.

^๓ พ.ศ. (บาลี) ๒๕/๓๐๖/๓๕๑, พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๓๐๖/๕๓๐.

^๔ พ.วิ. (บาลี) ๒๖/๑๘๑/๒๓, พ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๘๑/๓๒.

^๕ พ.วิ. (บาลี) ๒๖/๒๑๑/๓๑, พ.วิ. (ไทย) ๒๖/๒๑๑/๓๖.

^๖ พ.พ. (บาลี) ๒๕/๒/๑, พ.พ. (ไทย) ๒๕/๒/๒.

^๗ พ.เถร. (บาลี) ๒๖/๑๐๔๕/๔๐๑, พ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๔๕/๕๑๐.

กุศลกรรมบถ ๑๐^๔ หมวดที่จัดเป็นนวัจกรรม ข้อ ๔ มุสาวาทา เวมณี แปลว่า เว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง, ข้อ ๕ ปิสุณาย วาจา เวมณี แปลว่า เว้นจากการพูดส่อเสียด, ข้อ ๖ ผรุสย วาจา เวมณี แปลว่า เว้นจากการพูดคำหยาบ, ข้อ ๗ สมุพปลาปา เวมณี แปลว่า เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

มรรคมืองค์ ๘^๕ คือหนทางหรือมรรคสายเอกสำหรับเป็นข้อปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ของสัตว์ทั้งหลาย ข้อ ๓ สมุมวาจา แปลว่า เจริญชอบเว้นจากวจีทุจริต ๔

พระโอวาทปาฏิโมกข์^๖ ซึ่งเป็นอุดมการณ์หลักการและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายให้ยึดหลักการใช้วาจาไว้ว่า “อนุปวาโท” แปลว่า การไม่ว่าร้ายผู้อื่น และพระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า “ไม่ชักชวนผู้อื่นให้ว่าร้ายด้วย”^๗

มงคล ๓๘^๘ ประการ มงคลข้อที่ ๑๐ สุภาสิตา จ ยา วาจา แปลว่า วาจาสุกษยิต หมายความว่า การกล่าววาจาที่ดีงาม ไพเราะอ่อนหวาน ไม่หยาบคาย ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า “การพูดวาจาสุกษยิตนั้น เป็นมงคลอันสูงสุด”

ประเด็นสำคัญก็คือ หลักธรรมเกี่ยวกับเรื่องการพูดหรือวาจาที่ปรากฏในที่ต่าง ๆ นั้น พระพุทธองค์ได้วางหลักเกณฑ์โดยสรุปไว้ในมงคล ๓๘ ประการ ข้อที่ ๑๐ นี้ ฉะนั้น จะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์พูดก็ตาม ถ้าใครพูดไม่ดี ก็อาจทำให้เกิดโทษทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ตลอดถึงสังคมโดยรวมได้ ดังนั้น พระพุทธองค์จึงได้ตรัสแสดงให้เห็นถึงส่วนประกอบของวาจาสุกษยิต ที่บุคคลใดพูดแล้ว จะไม่มีโทษและวิญญูชนทั้งหลายติเตียนไม่ได้ ดังที่ปรากฏในสุภาสิตสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย วาจาประกอบด้วยองค์ ๔ เป็นสุกษยิต ไม่เป็นทุพภาษิต ไม่มีโทษ และวิญญูชนทั้งหลายไม่ติเตียน วาจาประกอบด้วยองค์ ๔ อะไรบ้าง คือ

๑. กล่าวแต่วาจาสุกษยิตอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาทุพภาษิต
๒. กล่าวแต่วาจาที่เป็นธรรมอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาที่ไม่เป็นธรรม
๓. กล่าวแต่วาจาอันเป็นที่รักอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาอันไม่เป็นที่รัก
๔. กล่าวแต่วาจาจริงอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาเหลวไหล

^๔บุ.ป. (บาลี) ๓๓/๒๘๒/๒๑๔, บุ.ป. (ไทย) ๓๓/๒๘๒/๒๓๖.

^๕บุ.ป. (บาลี) ๓๑/๓๖/๔๒, บุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๖/๕๕.

^๖บุ.ร. (บาลี) ๒๕/๑๘๕/๔๕, บุ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๘๕/๕๑.

^๗บุ.ร.อ. (บาลี) ๖/๑๐๑.

^๘บุ.บุ. (บาลี) ๒๕/๕/๓, บุ.บุ. (ไทย) ๒๕/๕/๖.

ภิกษุทั้งหลาย วาจาประกอบด้วยองค์ ๔ เหล่านี้แล เป็นสุภาสิต ไม่เป็นทุภาสิต ไม่มีโทษ และวิญญูชนทั้งหลายไม่ติเตียน^{๑๓}

ส่วนในวาจาสูตร พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสถึงองค์ประกอบของวาจาสุภาสิตแก่ภิกษุทั้งหลายไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย วาจาประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ เป็นวาจาสุภาสิต ไม่เป็นวาจาทุภาสิต เป็นวาจาไม่มีโทษ และท่านผู้รู้ไม่ติเตียน วาจาประกอบด้วยองค์ ๕ ประการอะไรบ้าง คือ

๑. พุคคูกกาล
๒. พุคคัจจัง
๓. พุคค้ำอ่อนหวาน
๔. พุคค้ำประกอบด้วยประโยชน์
๕. พุคค้ำด้วยเมตตาจิต

ภิกษุทั้งหลาย วาจาประกอบด้วยองค์ ๕ ประการนี้แล เป็นวาจาสุภาสิต ไม่เป็นวาจาทุภาสิต เป็นวาจาไม่มีโทษ และท่านผู้รู้ไม่ติเตียน^{๑๔}

พระพุทธองค์ไม่ทรงสรรเสริญวาจาที่ไม่จริง วาจาที่ก่อให้เกิดโทษแก่ผู้อื่น แม้ผู้พูดจะพูดได้ไพเราะอ่อนหวานโดยอุบายอันแยบคายมากมายนจนทำให้คนอื่นเชื่อในถ้อยคำของตนได้ก็ตาม ก็ผู้พูดเพียงคำเดียวที่ประกอบด้วยประโยชน์ ทำให้จิตใจของผู้สดับสงบไม่ได้ ดังที่ปรากฏในขุททกนิคาย ธรรมบทว่า “คำพูดที่เหลวไหลไร้ประโยชน์ตั้งพันคำ ก็ผู้พูดที่มีประโยชน์เพียงคำเดียวไม่ได้ เพราะฟังแล้วทำให้จิตใจสงบ”^{๑๕}

การพูดนั้น เมื่อพูดให้ถูกต้อง พุคคัจจัง พุคค้ำอ่อนหวาน พุคค้ำที่เป็นประโยชน์ พุคค้ำด้วยจิตเมตตา ย่อมทำให้สิ่งที่ผู้พูดปรารถนาประสบผลสำเร็จได้ ทั้งทำให้ผู้ฟังได้รับประโยชน์ด้วย ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “เปล่งวาจาจนทำให้ประโยชน์สำเร็จได้”^{๑๖} เพราะคำพูดที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ประการนั้น ย่อมเป็นที่ประทับใจของผู้ได้ยินได้ฟัง ทำให้อยากจะฟังอยากจะเข้าไปนั่งใกล้ เมื่อได้ฟังแล้วย่อมได้รับประโยชน์จากการฟังด้วย จะเห็นได้จากคำคมของ

^{๑๓} ศ.ส. (บาลี) ๑๕/๒๑๓/๒๒๓, ศ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑๓/๓๐๘.

^{๑๔} อ.ป.ญก. (บาลี) ๒๒/๑๕๘/๒๒๓, อ.ป.ญก. (ไทย) ๒๒/๑๕๘/๓๓๘.

^{๑๕} ข.ร. (บาลี) ๒๕/๑๐๑/๓๕, ข.ร. (ไทย) ๒๕/๑๐๑/๖๑.

^{๑๖} คุราลละเอียลใน ข.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๓/๘๘/๒๒, ข.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๓/๘๘/๓๗.

จึงก็พราหมณ์ที่ว่า “พระสมณะโคตม มีพระวาจาไพเราะ รู้จักตรัสถ้อยคำได้งดงาม มีพระวาจาสุภาพ สละสลวย ไม่มีโทษ ยังผู้ฟังให้เข้าใจเนื้อความได้ชัดเจน”^{๑๓}

แต่ถ้าบุคคลใดพูดไม่สุภาพไม่ไพเราะ ไม่เป็นคำจริง ไม่เป็นประโยชน์ ไม่มีจิตเมตตา เป็นเบื้องต้น ก็จะทำให้ผู้นั้นได้รับโทษจากการพูดนั้น คือไม่ทำให้สิ่งที่ตนต้องการหรือปรารถนาสำเร็จลงได้ หรือไม่ได้รับประโยชน์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า เพราะวาจาทุพภาษิตนั้น มีโทษมากสามารถนำไปเกิดในอบายได้ เช่น เรื่องของพระธรรมกถึกผู้มีความโลภ มีจิตคิดริษยา กล่าววาจาขย่งให้พระเถระ ๒ รูป ซึ่งอยู่ในอาวาสเดียวกัน รักใคร่กันดุจพี่น้อง มีข้อวัตรปฏิบัติงดงาม แดกแยกกัน เมื่อละโลกนี้ไปแล้ว ได้ไปบังเกิดในอเวจีนรก มาเกิดเป็นเปรตสุกรอยู่ที่เขาคิชฌกูฏ มีร่างกายใหญ่โตเหมือนมนุษย์ แต่มีศีรษะเป็นสุกร มีหางงอกออกจากปาก มีหมุ่นอนไหลออกจากปาก เพราะโทษของการกล่าวคำไม่จริง กล่าวคำเป็นทุพภาษิต^{๑๔}

ในบางครั้งวาจาสุภาษิตก็ไม่ใช่ว่าจะกล่าวหรือพูดได้ในที่ทั่วไป หรือพูดได้ไม่จำกัดเวลา เพราะอาจจะทำให้เกิดโทษแก่ผู้พูดได้เช่นกัน ถ้ายกย่องคำที่จะกล่าวเป็นเรื่องไม่จริง ไม่มีประโยชน์แล้ว ถึงจะชอบใจใครหรือไม่ก็ตาม พระพุทธเจ้าไม่ยอมตรัสถ้อยคำเช่นนั้น แต่ถ้าเป็นคำจริง และมีประโยชน์แล้ว ก็มีใ้ว่าพระพุทธเจ้าจะตรัสพร้าเพรื่อ พระองค์จะทรงพิจารณากาลเทศะที่สมควรก่อนแล้วจึงตรัสวาจานั้น ถ้าเป็นกาลเทศะอันสมควรแล้ว แม้บางคนจะไม่ชอบ พระองค์ก็ตรัสเพราะทรงมุ่งประโยชน์ มุ่งอนุเคราะห์สัตว์เป็นที่ตั้ง ดังที่พระพุทธองค์ตรัสตอบอภัยราชกุมารว่า

ราชกุมาร ตถาคตรู้ว่าวาจาใด ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ วาจานั้นจะถูกใจคนอื่นหรือไม่ถูกใจก็ตาม ตถาคตก็ไม่กล่าววาจานั้น แต่วาจาใด ตถาคตรู้ว่าเป็นเรื่องจริง เรื่องแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ วาจานั้นจะถูกใจคนอื่นหรือไม่ก็ตาม ตถาคตย่อมรู้กาลเวลาที่จะกล่าววาจานั้น เพราะมีความอนุเคราะห์ในสัตว์ทั้งหลาย^{๑๕}

จากพระพุทธพจน์ดังกล่าวจะเห็นได้ว่า การพูดถึงแม้จะเป็นวาจาสุภาษิตก็ตาม ถ้าไม่เลือกกาลเทศะพูดก็จะทำให้เกิดโทษกับผู้พูดได้ หรือทำให้ผู้ฟังไม่ได้รับประโยชน์ในสิ่งที่พูดเลย

ในสังคมปัจจุบันนี้มีการติดต่อสื่อสารด้วยการพูดผ่านสื่อเทคโนโลยีที่ทันสมัย และมีการรับรู้ข้อมูลข่าวสารอย่างรวดเร็ว การพูดจึงเป็นสิ่งสำคัญมากสำหรับผู้บริหารประเทศ องค์การ

^{๑๓}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๒๕/๔๑๓, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๒๕/๕๓๔.

^{๑๔}พ.ุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๖๕.

^{๑๕}ม.ม. (บาลี) ๑๓/๘๖/๖๓, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๗.

หน่วยงานต่าง ๆ หรือแม้กระทั่งผู้ประกอบการอาชีพในสาขาอาชีพต่าง ๆ ที่จะต้องอาศัยการพูดในการติดต่อสื่อสารกัน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่กำหนดไว้ ในเมื่อแต่ละคนอยู่ด้วยกันอย่างใกล้ชิด ก็ควรจะพูดจาสุภาพต่อกัน มองหน้ากัน พูดกันด้วยความรัก ความเมตตา เหมือนน้ำกับน้ำมันผสมกัน อันจะก่อให้เกิดประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองและคนอื่น

ดังนั้น ผู้ทำวิจัย ได้มองเห็นว่าการวิจัยเรื่องวาทะสุภาษิตนี้จะทำให้เกิดประโยชน์ในแง่ที่ได้เข้าใจความหมายของวาทะสุภาษิตอย่างถ่องแท้ หรือรู้ว่าวาทะสุภาษิตคือคำพูดเช่นไร และได้เห็นกรณีตัวอย่าง ซึ่งจะทำให้เกิดความเชื่อศรัทธา มีกุศลจิต และนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน อนึ่ง ผู้ทำวิจัยได้มีแรงจูงใจจากการที่ได้ศึกษามังคลัตถปิณี เมื่อสมัยเป็นนักศึกษาภาษาบาลี ประโยค ป.ธ. ๔ ได้ศึกษาเรื่องวาทะสุภาษิต จึงเกิดความสงสัยขึ้นว่า วาจาเช่นใดจัดเป็นวาทะสุภาษิตตามหลักพระพุทธศาสนา, คำพูดของบุคคลประเภทใดบ้างที่พูดแล้ว จัดเป็นวาทะสุภาษิต, วาทะสุภาษิตมีขอบเขตในการพูดหรือไม่ และคำพูดสั้น ๆ ที่ฟังแล้วรู้สึกประทับใจ เป็นคำพูดที่ทำให้เกิดแง่คิด เช่นคำพูดของนางกุนทลเกสี ที่ว่า “ปัญญา ไม่ได้มีไว้เพื่อแกล้งกัน แต่มีไว้เพื่อพิจารณา”^{๒๐} เป็นต้น คำพูดแบบนี้จัดเป็นวาทะสุภาษิตได้หรือไม่ ซึ่งผู้วิจัยจะได้ทำการวิจัยในประเด็นปัญหาเหล่านี้ต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาวาทะสุภาษิตที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธทศนิกายเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาประโยชน์ของการกล่าววาทะสุภาษิต
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาการประยุกต์ใช้วาทะสุภาษิตที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธทศนิกายเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของบรรพชิตและคฤหัสถ์ในยุคปัจจุบัน

๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

วาจา หมายถึง คำ, คำกล่าว, คำพูด, ถ้อยคำ

วาทะสุภาษิต หมายถึง การรู้จักใช้วาจาให้เป็นผลดี ถ้อยคำที่กล่าวดีแล้ว คำพูดที่ดีเป็นคติได้ คำพูดที่ผู้พูด ๆ ดีแล้ว คือ ดีทั้งคำที่พูด เรื่องที่พูด และคนที่พูด หรือสารที่ผู้ส่งสาร

^{๒๐} พ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๕๘.

สร้างขึ้นด้วยองค์ประกอบทั้ง ๕ คือ พุทธตามกาล พุทธคำจริง พุทธสภาพอ่อนหวาน พุทธประกอบด้วยประโยชน์ และพุทธด้วยจิตเมตตา เพื่อให้เกิดผลดีทั้งต่อตัวผู้พูดเองและผู้ฟัง ซึ่งมักปรากฏมาในรูปแบบถ้อยคำ คำพูด เรื่องราว หรือคติ เป็นต้น

การเผยแผ่ หมายถึง ทำให้ขยายออกไป, การทำให้เป็นที่แพร่หลายโดยใช้การสื่อสาร ด้วยรูปแบบและวิธีการต่าง ๆ

พุทธทศนิยาย หมายถึง นิยายหนึ่งของพระสุตตันตปิฎก และนับเป็นนิยายที่ ๕ ในจำนวน ๕ นิยาย คือ (๑) ทิณนิยาย (๒) มัชฌิมนิยาย (๓) สังยุตตนิกาย (๔) อังคุตตรนิยาย (๕) ขุททกนิยาย คำว่า ขุททกนิยาย คือ หมวดพระธรรมชั้นหรือพระสูตรเล็กน้อยหรือย่อย ๆ กล่าวคือหมวดพระธรรมหรือพระสูตรใดที่มีจำนวนเล็กน้อยไม่อยู่ในกฎเกณฑ์ที่จะจัดเข้าใน ทิณนิยาย มัชฌิมนิยาย สังยุตตนิกาย และอังคุตตรนิยายได้ ท่านก็จัดหมวดพระธรรมหรือพระสูตรนั้นเข้าไว้เป็นหมวดหรือหมู่หนึ่งต่างหาก เรียกว่า ขุททกนิยาย มีทั้งหมด ๕ เล่ม ตั้งแต่พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ ถึงเล่มที่ ๓๑

ผลของวาจาสุภายิต หมายถึง คำพูด ถ้อยคำ คติ ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้ ทักษะคติ และพฤติกรรมของผู้ฟัง

การประยุกต์ หมายถึง การนำวาจาสุภายิตไปใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยการปรับถ้อยคำสำนวนให้เหมาะสมใช้ได้กับสถานการณ์นั้น ๆ

๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าเอกสารงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีเอกสารและงานวิจัยหลายเล่มที่น่าสนใจซึ่งได้ศึกษาจากสุภายิตในแง่มุมที่แตกต่างกันไป แต่สามารถนำมาช่วยเสริมความรู้แก่กันและกันได้ โดยงานวิจัยเหล่านั้น มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

พุทธทาสภิกขุ (พระมหาเจียม อินฺทปญฺโญ) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย” พอสรุปใจความได้ว่า การเลือกคำพูดหรือเวลาพูดและสถานที่ที่เหมาะสมกับเรื่องที่จะพูดนั้น จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านความรู้ ทักษะคติ และพฤติกรรม ซึ่งเมื่อแบ่งผู้ฟังออกเป็นกลุ่มตามสติปัญญาแล้ว พระพุทธเจ้าเมื่อพระองค์จะทรงแสดงธรรมแก่กลุ่มบุคคลใด ๆ พระองค์ก็จะทรงเลือกคำพูดหรือเวลาพูด เลือกสิ่งแวดล้อมในขณะที่พูด เพื่อให้คำพูดนั้น

บังเกิดผลเหมาะสมกับผู้ฟังมากที่สุด จนสามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสติปัญญาของผู้ฟังได้^{๒๑}

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “การสื่อสารเพื่อเข้าถึงสังคม” พอสรุปใจความได้ว่า ภาษาหรือคำพูดนั้นมีประโยชน์มาก เพราะสามารถสื่อความหมายให้ผู้ฟังเข้าใจถึงสภาวะต่าง ๆ ได้ตั้งแต่ขั้นสมมติจนถึงขั้นปรมาตม ภาษาที่คนเราใช้ส่วนใหญ่อยู่ในระดับสมมติ แต่ในการสื่อความหมายที่จะเข้าถึงสังคมนั้น ถ้าต้องการสังคมโดยสมบูรณ์จะต้องเข้าถึงปรมาตมด้วย ภาษาในระดับสมมติก็อาจจะมาบังความจริงในระดับปรมาตมได้ ในเมื่อคนเราใช้ภาษากันไปแล้ว ก็มีความยึดติดในภาษาตามที่ตนมีอยู่ ฉะนั้น คนจึงไม่สามารถเข้าถึงความจริงได้ เพราะไปติดอยู่แค่ภาษา คนที่เข้าใจความจริงก็คือรู้ว่า ภาษานี้เป็นเพียงสื่อสำหรับให้เราเข้าถึงสังคมนั้น ภาษานั้นเป็นสื่อเพื่อเข้าถึงสังคม แต่ไม่ใช่สื่อสังคม หมายความว่าเมื่อพูดอย่างเคร่งครัดเราไม่พูดว่าภาษาเป็นสื่อสังคม เพราะว่าภาษาแสดงสังคมออกมาไม่ได้ แต่ภาษาเป็นสื่อเพื่อเข้าถึงสังคม คือภาษาสามารถทำให้คนที่ฉลาดใช้ความคิดพิจารณาเชื่อมโยงเพื่อจะเข้าถึงความจริงได้ต่อไป ซึ่งในแง่นี้แหละภาษามีประโยชน์มาก^{๒๒}

พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “มงคลชีวิต หลักปฏิบัติมงคล ๓๘ ประการของคนดี” พอสรุปใจความได้ว่า วาจาที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ถึงแม้จะจัดเป็นวาจาสุภาษิต เป็นวาจาดี มีประโยชน์ แต่ถ้าผู้พูดไม่รู้จักกาลอันควรและไม่ควร เช่นนี้อาจทำให้เสียผล ต่อรู้จักผลในกาลอันควร จึงจะสำเร็จประโยชน์ได้ แต่ถ้าวาจานั้นเป็นเท็จก็ไม่จัดเป็นวาจาที่ชอบ คำพูดถึงจะถูกกาล ทั้งจริงทั้งอ่อนหวาน แต่ไม่เป็นประโยชน์ก็เสียเวลาเปล่าต้องประกอบด้วยประโยชน์จึงจะจัดเป็นวาจาชอบ ผู้พูดต้องมีจิตเมตตาและไม่มีอคติ เมื่อพูดถูกกาลก็เป็นอันแสดงว่าผู้พูดเป็นกัลยาณู (ผู้รู้จักกาล) เมื่อพูดจริง ก็เป็นอันแสดงว่าผู้พูดเป็นผู้มั่นในคำสัตย์ เมื่อพูดอ่อนหวานก็เป็นอันแสดงว่าผู้พูดเป็นสุภาพชน เมื่อพูดประกอบด้วยประโยชน์ ผู้พูดและผู้ฟังก็ไม่มีไรผล เมื่อกล่าวด้วยเมตตาจิต ก็เป็นอันแสดงเจตนาดีของผู้พูด^{๒๓}

^{๒๑}พุทธทาสภิกขุ (พระมหาเจื้อม อินฺทปญฺโญ), ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๒, (สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๑๙).

^{๒๒}พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), การสื่อสารเพื่อเข้าถึงสังคม, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๙).

^{๒๓}พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), มงคลชีวิต หลักปฏิบัติมงคล ๓๘ ประการของคนดี, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๔).

พันเอกปิ่น มุกขนันต์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “มงคลชีวิต” พอสรุปใจความได้ว่า คำว่า สุภายิต ไม่ใช่หมายความว่า คำพูดดีเฉย ๆ คือ พูดเพราะ พูดคม พูดเข้าที่ ไม่ใช่ดีเท่านั้น แต่ดีหลายชั้นกว่านี้ คือเป็นคำที่คนพูดได้พูดดีแล้วด้วย คืออย่างนี้เรียกว่าดีหลายชั้น เหมือนอย่างเสื้อผ้าที่เราสวมใส่ ผ้าก็ดี แบบก็ดี แล้วช่างก็ฝีมือดีด้วย คืออย่างนี้เรียกว่าดีหลายชั้น สองดี สามดี มารวมกันอยู่ในเสื้อตัวเดียว คำพูดที่ดีถึงขั้นเป็นสุภายิตก็เหมือนกัน คือดีหลายชั้น คำที่ดี เรื่องที่ดี แล้วคนพูดก็ดีด้วย จึงเป็นสุภายิต ถ้าดีแต่คำพูด อย่างอื่นไม่ดี ก็ไม่เป็นสุภายิต เป็นเพียงสุนทรพจน์ คือคำพูดเพราะเท่านั้น^{๒๔}

สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา” พอสรุปใจความได้ว่า ในการใช้ถ้อยคำนั้น จะต้องพูดให้ถูกกาลเทศะ อิงประโยชน์ อิงธรรม อิงวินัยเป็นหลัก จึงจะทำให้ถ้อยคำนั้นเป็นวาจาสุภายิตโดยแท้ ถึงแม้ว่าในการกล่าวถ้อยคำที่นับว่าดีหลายประการ คือกล่าวถูกกาลไม่ใช่พูดพร่ำเพรื่อ กล่าวความจริงและกล่าวคำเป็นประโยชน์คือคำจริงที่จะกล่าวนั้นถ้าไม่มีประโยชน์ก็ไม่ควรกล่าว นอกจากจะกล่าวให้ถูกกาลถูกตามความจริงและมีประโยชน์แล้ว ยังควรให้อิงธรรมอิงวินัยด้วย จึงเป็นอันเข้าใจว่า การพูดความจริงนั้นไม่ใช่พูดส่ง ๆ ไปโดยไม่มีความหมาย จะต้องพูดให้ถูกกาลเทศะ อิงประโยชน์ อิงธรรม อิงวินัย จึงจะนับว่าเป็นความถูกต้องอย่างสมบูรณ์^{๒๕}

วศิน อินทสระ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “พุทธวิธีในการสอน” พอสรุปใจความได้ว่า ในการแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ของพระพุทธเจ้านั้น พระองค์ทรงสรรเสริญอุสาคณิปาฏิหาริย์ คือคำสอนที่เป็นจริง สอนให้เห็นจริง นำไปปฏิบัติได้ผลสมจริง และเป็นอัศจรรย์ว่าดีที่สุด ประณีตที่สุด และเป็นประโยชน์ที่สุด ในบรรดาปาฏิหาริย์ ๓ อย่างนั้น ข้อนี้ชี้ให้เห็นว่า คำพูดที่เป็นวาจาสุภายิตมีประโยชน์ต่อเวไนยสัตว์เป็นจำนวนมาก และเป็นความจริงแท้ที่พระพุทธศาสนาดำรงเป็นประโยชน์แก่มหาชนมาจนกระทั่งบัดนี้ก็ด้วยอานุภาพของอุสาคณิปาฏิหาริย์นั่นเอง พระพุทธองค์ทรงเน้นปาฏิหาริย์ทางคำสอน คือ พูดสอนให้ผู้ฟังนำไปปฏิบัติ เมื่อปฏิบัติแล้วได้ผลตามที่ทรงสอนก็เห็นเป็นอัศจรรย์ นั่นแหละคือยอดปาฏิหาริย์และเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ไม่เพียงเฉพาะคนเท่านั้น แต่เป็นประโยชน์ทั้งแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นอันมาก^{๒๖}

^{๒๔} พันเอกปิ่น มุกขนันต์, มงคลชีวิต ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๕).

^{๒๕} สุชีพ ปุญญานุภาพ, คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑).

^{๒๖} วศิน อินทสระ, พุทธวิธีในการสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : เม็ดทราย, ๒๕๔๕).

๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย

ใช้การวิจัยรูปแบบการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยทำการวิเคราะห์จากแนวคิดของเรื่อง (Theme) แล้วมานำแยกประเภทตามกรอบแนวคิดของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๕๔๔ ซึ่งมีขั้นตอนการวิจัย ดังนี้

การวิเคราะห์เนื้อหา

๑. คัมภีร์ขุททกนิกาย ๕ เล่ม ตั้งแต่พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ ถึงเล่มที่ ๓๓ ดังนี้

- ๑.๑ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต
- ๑.๒ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๖ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เกรชาดา เถรีคาถา
- ๑.๓ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๗ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาค ๑
- ๑.๔ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๘ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาค ๒
- ๑.๕ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทศ
- ๑.๖ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิทเทศ
- ๑.๗ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค
- ๑.๘ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๒ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๑
- ๑.๙ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๓ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๒ พุทธวงศ์ จริยาปิฎก

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยสืบค้นจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕ เนื่องจากวาจาสุภาษิตในคัมภีร์ขุททกนิกายทั้ง ๕ เล่ม มีจำนวนมาก ดังนั้นผู้วิจัยจะยกเอามาวิจัยเพื่อเป็นกรณีศึกษาจำนวน ๘๘ สุภาษิตเท่านั้น

๒. เครื่องมือในการวิจัย ได้อาศัยรูปแบบการจำแนกองค์ประกอบของวาจาสุภาษิต รูปแบบและการสร้างวาจาสุภาษิต การเปลี่ยนแปลง บุคคลผู้พูด และนำเสนอผลประโยชน์ที่เกิดจากวาจาสุภาษิต ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

๒.๑ องค์ประกอบของวาจาสุภาษิต แบ่งเป็น ๒ ชุดคือ

๒.๑.๑ คำพูดดี, คำพูดเป็นธรรม, คำพูดสุภาพ และคำพูดจริง

๒.๑.๒ คำพูดถูกกาล, คำพูดจริง, คำพูดอ่อนหวาน, คำพูดที่ประกอบด้วยประโยชน์ และคำพูดที่พูดด้วยเมตตาจิต

๒.๒ รูปแบบและการสร้างวาจาสุภาษิต ได้แก่ นวัคสัตตสุสาน ๕ ประการ คือ สุตตะ เกยยะ เวชยากรรมะ คาลา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาดก อพฺพุตธรรม เวทลละ

๒.๓ การเปลี่ยนแปลง จะศึกษาการเปลี่ยนแปลงเฉพาะในด้านความรู้ ทักษะ และพฤติกรรม

๒.๔ บุคคลผู้พูด ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระสาวกสาวิกา และอุบาสก อุบาสิกา

๒.๕ ประโยชน์ที่เกิดขึ้น ได้อาศัยการจำแนกประโยชน์เชิงประยুক্তตามกรอบพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๕๔๔^{๒๗} จึงจำแนกประเภทเป็น ๔ ด้าน^{๒๘} คือ (๑) ด้านการเมืองการปกครอง^{๒๙} (๒) ด้านสังคมสงเคราะห์^{๓๐} (๓) ด้านการศึกษา (๔) ด้านการเผยแผ่

^{๒๗}มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย, พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๕๔๔, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓.

^{๒๘}พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๕๔๔, มาตรา ๓๓ ให้จัดระเบียบบริหารการคณะสงฆ์ ส่วนกลาง เป็นองค์การต่าง ๆ คือ (๑) องค์การปกครอง (๒) องค์การศึกษา (๓) องค์การเผยแผ่ (๔) องค์การสาธารณูปการ

^{๒๙}ด้านการเมืองการปกครอง ประยুক্তใช้จากเดิมคือ “องค์การปกครอง”.

^{๓๐}ด้านสังคมสงเคราะห์ ประยুক্তใช้จากเดิมคือ “องค์การสาธารณูปการ”.

๑.๖ ขอบเขตของการวิจัย

- ๑.๖.๑ เอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ คัมภีร์ขุททกนิกาย ๕ เล่ม คือตั้งแต่พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ ถึงเล่มที่ ๓๑ โดยผู้วิจัยจะสืบค้นจากพระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาฯปิฎก ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕
- ๑.๖.๒ เอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ วรรณคดี ฎีกา และตำราวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับวาทาสุภาษิต
- ๑.๖.๓ จะศึกษาวาทาสุภาษิตของบรรพชิตและคฤหัสถ์ในสมัยพุทธกาลเป็นหลัก ส่วนบรรพชิตและคฤหัสถ์ในยุคปัจจุบัน จะศึกษาโดยนำเสนอเฉพาะกรณีตัวอย่างการประยุกต์ใช้วาทาสุภาษิตของบุคคลที่มีความสำคัญต่อสังคมไทย เช่น สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช, พุทธทาสภิกขุ, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พระราชธรรมนิเทศ (พยอม กลฺยาโณ), พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลมหาราช, สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ดร. สุเมธ ตันติเวชกุล, สุชีพ ปุญญานุภาพ และศาสตราจารย์พิเศษจางค์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต เป็นต้น

๑.๗ ประโยชน์ที่ได้รับ

- ๑.๗.๑ ได้ทราบถึงเรื่องวาทาสุภาษิตที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกายที่ใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
- ๑.๗.๒ ได้ทราบถึงเรื่องประโยชน์ของการกล่าววาทาสุภาษิต
- ๑.๗.๓ ได้ทราบถึงการประยุกต์ใช้วาทาสุภาษิตที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกายเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของบรรพชิตและคฤหัสถ์ในยุคปัจจุบัน

บทที่ ๒

วาทะสาธิตที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกายที่ใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาค้นคว้าวาทะสาธิตที่ใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในลักษณะคำนิยามและความหมาย ความสำคัญ องค์ประกอบ รูปแบบการสร้างวาทะสาธิต และวาทะสาธิตกับการเปลี่ยนแปลงความรู้ ทักษะ และพฤติกรรม ตามลำดับ ดังนี้

๒.๑ นิยามและความหมายของวาทะสาธิต

วาทะสาธิต คือ วาทะที่พูดหรือเปล่งเป็นเสียงทำให้ผู้ฟังเข้าใจเนื้อความได้ ไม่มีโทษ สบายหู แฝงด้วยคติ เป็นถ้อยคำนำออกจากทุกข์ เป็นวจีสุจริต ทำให้ได้รับประโยชน์ทั้งผู้พูดและผู้ฟัง ซึ่งปรากฏทั้งในรูปแบบร้อยแก้วและร้อยกรอง

ส่วนในด้านความหมายพึงทราบรูปศัพท์ตามหลักบาลีไวยากรณ์และความหมายของวาทะสาธิต ซึ่งจะได้แยกแยะให้เห็นรูปวิเคราะห์ศัพท์ เพื่อจะได้เข้าใจศัพท์และง่ายต่อการทำความเข้าใจในความหมายของศัพท์ต่อไป

๒.๑.๑ รูปวิเคราะห์ศัพท์วาทะสาธิต

คำว่า “วาทะสาธิต” เป็นรูปศัพท์ที่ใช้ในภาษาไทย ซึ่งศัพท์เดิมมาจากภาษาบาลีปรากฏในพระไตรปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ในมงคลสูตรว่า “สุภาสิตา จ ยา วาจา”^๑ และในขุททกนิกาย สุตตันตปิฎก ในสุภาสิตสูตรว่า “วาจา สุภาสิตา”^๒ ตามรากศัพท์ของคำว่า สุภาสิตา วาจา มาจากคำว่า สุ+ภาสิตา+วาจา สุ แปลว่า ดี, ภาสิตา แปลว่า พูดแล้ว หรือกล่าวแล้ว,^๓

^๑ จ. พ. (บาลี) ๒๕/๕/๔, จ. พ. (ไทย) ๒๕/๕/๖.

^๒ จ. พ. (บาลี) ๒๕/๔๕๔/๔๑๕, จ. พ. (ไทย) ๒๕/๔๕๔/๖๐๓.

^๓ พันเอกปิ่น มุทุกันต์, มงคลชีวิต ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒, หน้า ๔๐๓.

วาจา แปลว่า ถ้อยคำ, คำกล่าว, คำพูด^๕ โดยคำว่า สุภาสิตา แสดงถึงคุณลักษณะของคำว่า วาจา เพื่อให้รู้ว่าเป็นวาจาที่กล่าวดีแล้ว ดังนั้น สุภาสิตา วาจา หรือวาจาสุภาสิต จึงแปลว่า คำพูดที่ผู้พูดพูดดีแล้ว^๕

นอกจากนี้ยังมีการให้ความหมายของวาจาไว้อีกในหลายด้าน เช่น วาจาถ้อยคำของผู้กล่าว^๖ หรือหมายถึง วาจาที่ไม่มีโทษ ฟังแล้วสบายหู^๗ เป็นต้น

วาจามี ๓ ประการ คือ สมุทลปนวาจา วิญญูติวาจา และเจตนาวาจา แต่วาจาในมงคลสูตรนี้ หมายถึง สมุทลปนวาจา คือ วาจาที่พูดกัน เสียงพูด^๘ ที่ไม่ได้รวมถึงเจตนา^๙

ดังนั้น หากสรุปความเข้าใจเกี่ยวกับคำว่าวาจาแล้ว วาจา จะหมายถึงคำพูดที่ออกเสียงทำให้บุคคลอื่นสามารถเข้าใจเนื้อความได้ วาจานั้นย่อมเป็นของกลาง จะดีหรือชั่วก็แล้วแต่เจตนาของผู้พูดมุ่งจะให้ไป^{๑๐}

ส่วนคำว่า สุภาสิตา แยกเป็น สุ + ภาส + ต + อ^{๑๑} ภาส (พยุตตาย วาจาย) ชาติใช้ในความหมายว่า พูดชัดเจน^{๑๒} ในคัมภีร์อภิธานวรรณานได้แยกศัพท์พร้อมทั้งวิเคราะห์และยกตัวอย่างไว้ว่า ภาสิต (ภาส พยุตตาย วาจาย+อ+ต) คำพูด, ภาษิต, ภาสิตพพนฺติ ภาสิต คำที่ควรพูด ชื่อว่า ภาสิตะ อุตมฺนา ปญฺจวคฺคิยา ภิกฺขุ ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทฺนฺติ ภิกฺษุปฺญจวคฺคิยฺพอโจพาทัน

^๕ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๖๖.

^๖พันเอกปิ่น มุทุกันต์, มงคลชีวิต ภาค ๑, หน้า ๔๐๓.

^๗พระอัครวงศาจารย์, สัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิภูมิพลโลกิโก, ๒๕๒๓), หน้า ๔๑.

^๘พระสิริมงคลอาจารย์, มงคลชุดที่ปณี (ปจโม ภาโค), พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๔๑.

^๙พระมหาอัครคุณิ์ คนแรง, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์มงคลชุดที่ปณี”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐๗.

^{๑๐}พระสิริมงคลอาจารย์, มงคลชุดที่ปณี (ปจโม ภาโค), หน้า ๒๔๒.

^{๑๑}พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), มงคลชีวิต หลักปฏิบัติมงคล ๓๘ ประการของคนดี, หน้า ๔๗.

^{๑๒}พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม), งานวิจัยการศึกษาเชิงวิเคราะห์ พระคาถาธรรมบท, (กรุงเทพมหานคร : พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕), หน้า ๓๖๕.

^{๑๓}พระอัครวงศาจารย์, สัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา, หน้า ๒๔๑.

สรรเสริญภาษิตของพระผู้มีพระภาค^{๑๓} และมีผู้รู้ได้แยกศัพท์ไว้อีกว่า ภาสิต มาจาก ภาสุ + ต ปัจจัย อี อาคม เป็นนปุงสกลิงค์ แปลว่า คำอัน ... ฟังกล่าว, ถ้อยคำ, คำพูด, คำกล่าว, คำที่กล่าว, ภาสิต^{๑๔}

ดังนั้น คำว่า สุภาษิต จึงได้แก่ คำพูดที่ผู้พูดกล่าวด้วยดีแล้ว^{๑๕} ซึ่งในหลักวิชาการเทศน์ ได้ให้คำจำกัดความและกล่าวถึงคุณค่าของคำว่า “สุภาษิต” ไว้ ๕ ประการ คือ

๑. สุภาษิตทั้งหลายเป็นเครื่องบำรุงความฉลาด
๒. สุภาษิตเป็นวาทีอันดีงามของสาธารณชน
๓. ปัญญาทั่วไปรวมอยู่ในสุภาษิต
๔. สุภาษิตย่อมไม่มีประโยชน์แก่ผู้ไม่กระทำตามเหมือนดอกไม้งาม สีกงาม แต่ไม่มีกลิ่น

๕. สุภาษิตทั้งหลายย่อมเป็นเครื่องเตือนใจให้ทำดีละชั่ว ปลูกใจในคราวที่ควร ปลูก ชูในคราวที่ควร ชุ่มช่วยเหลือตลอดกาลเป็นนิรันดร์ และเป็นมิตรอันประเสริฐ^{๑๖}

นอกจากนี้ ยังมีผู้รู้ทางวิชาการได้เสนอแนวคิดไว้เป็นหลักเกณฑ์ตัดสินคำสุภาษิตหรือภาษิต (Proverb-Maxim) ไว้ดังนี้

๑. คำพูดที่ถือเป็นคติ
๒. จะต้องเป็นข้อความสั้น ๆ แต่เน้นความลึกซึ้งและต้องเป็นคำสอนไปในตัวหรือมิฉะนั้น จะต้องวางหลักเกณฑ์อันใดอันหนึ่ง ซึ่งสามารถพิสูจน์และเชื่อได้
๓. ถ้อยคำที่ดี หมายถึง คำสอนหรือคำเตือนสตินับเป็นอุบายแห่งการใช้คำอย่างหนึ่งเรียกว่า วาโทบาย (Rhetorical device) สุภาษิตตรงกับอังกฤษว่า Proverb มุ่งที่การสอนหรือการให้คติ ชี้นำทางให้คนประพฤติ
๔. ภาษิตในทางคติชนวิทยา คือ คำกล่าวที่สืบทอดกันมาตามประเพณีและมีความหมายค่อนข้างกว้าง คือรวมทั้งที่เป็นสุภาษิตและคำพังเพยไว้ด้วย

^{๑๓}พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์ปรีณิต, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖๐-๑๖๑.

^{๑๔}พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : อาทรการพิมพ์, ม.ป.ป.), หน้า ๕๔๑.

^{๑๕}พระสิริมงคลจารย์, มงคลตฤทีปนี (ปจโม ภาโศ), หน้า ๑๓๔.

^{๑๖}พระมหาไพศาล บุญญาญจนพันธ์, หลักวิชาการเทศน์, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมบรรณาการ, ๒๕๒๒), หน้า ๑๒๕.

เมื่อศึกษาอย่างละเอียดพบว่า ก่อนข้างยากที่จะตัดสินว่าบทไหนเป็นสุภาษิตหรือภาษิต แต่ได้กล่าวสรุปว่า ภาษิตคือคำกล่าวที่สืบทอดกันมาตามประเพณี มีความหมายรวมทั้งสุภาษิตและคำพังเพย ส่วนสุภาษิตคือคำที่กล่าวให้เป็นคติมุ่งสั่งสอนอย่างชัดเจน และได้สรุปเกณฑ์ตัดสินคำว่า สุภาษิต หรือ ภาษิต ไว้ดังนี้

๑. มุ่งสั่งสอน เป็นการพิจารณาจากจุดมุ่งหมายของการใช้

๒. อาจเป็นคำพังเพย หรือถ้อยคำใดก็ได้ถ้ามุ่งหมายเพื่อสั่งสอน^{๑๗}

อีกประการหนึ่ง คำว่า สุภาษิต นั้นนอกจากจะเป็นคำพูดที่ผู้พูดมุ่งสั่งสอนเป็นหลักแล้ว ยังมีส่วนประกอบอื่น ๆ ของคำพูดที่เป็นส่วนสำคัญที่จะกล่าวได้ว่าเป็นวาจาสุภาษิตแท้ โดยมีได้หมายความว่า เป็นแต่เพียงคำพูดดีเฉย ๆ ดังผู้รู้อธิบายไว้ว่า คำว่า สุภาษิต ตามความหมายของพระพุทธศาสนานั้น ไม่ใช่หมายความว่า คำพูดดีเฉย ๆ คือ พูดเพราะ พูดคม พูดเข้าที่ ไม่ใช่ดีเท่านั้น แต่ดีหลายประการ เช่น เลือที่มนุษย์ได้มีดีหลายอย่างคือ ผำก็ดี แบบก็ดี เป็นต้น ดังนั้น หากแม้ว่าคำพูดดี แต่อย่างอื่นไม่ดี ก็ไม่เป็นวาจาสุภาษิต เป็นเพียงสุนทรพจน์ ก็คำพูดเพราะเท่านั้น^{๑๘} คำพูดที่เป็นสุภาษิต พระพุทธองค์ตรัสว่ามีลักษณะ ๓ ประการ ที่เกี่ยวกับเนื้อหาของคำพูด ซึ่งประกอบด้วยลักษณะ ดังนี้

๑. สัจจวาจา คือ วาจาจริงหรือวาจาสัตย์ หมายความว่าคำที่พูดนั้นเป็นวาจาจริงในที่นี้หมายถึงความจริง ๒ ลักษณะ คือ

๑.๑ เรื่องที่พูดนั้นเป็นความจริง

๑.๒ เจตนาของคนพูดก็พูดด้วยใจจริง มิใช่แกล้งจะสับปลับตลบตะแลง หรือพูดจาเหลวไหลให้คลาดเคลื่อน ให้คลุมเครือ หรือบิดเบือนคำพูดให้ผิดจากความจริง

๒. สันหวาจา คือ คำสุภาพ หมายความว่าคำที่พูดออกมานั้นเป็นคำสุภาพ เกลี้ยงเกลา ละมุนละไม หรือราบเรียบ

๓. อัดถสันหิตวาจา คือ คำพูดที่มีประโยชน์ มีผลดี ทั้งต่อผู้พูดและผู้ฟัง^{๑๙}

ส่วนคำว่า สุ ในคำว่า สุภาษิตานั้น แปลว่า ดี, งาม, ง่าย เป็นต้น^{๒๐} เป็นอุปสรรคศัพท์หนึ่งในอุปสรรค ๒๐ ศัพท์ ตามหลักบาลีไวยากรณ์ของภาษามคธ (ภาษาบาลี) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่ง

^{๑๗}ศิริเกษย์ มหัทธนะสิน, ถ้อยคำสำนวน : แนวคิดเชิงภาษาศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : สุกัญญา, ๒๕๒๕), หน้า ๘๔-๘๕.

^{๑๘}พันเอกปิ่น มุกขนันต์, มงคลชีวิต ภาค ๑, หน้า ๔๐๔.

^{๑๙}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๔.

^{๒๐}พระอัครวงศาจารย์, สัททนีติปกรณ์ สุตตมालา, หน้า ๔๔๓.

ของอภัยศัพท์ คือ ศัพท์อีกจำพวกหนึ่ง จะแจกด้วยวิภัติทั้ง ๘ แปลงรูปไปต่าง ๆ เหมือนนามทั้ง ๓ ไม่ได้ คงรูปอยู่เป็นอย่างเดียว อุปสรรคนั้นมีหลักเกณฑ์การใช้ คือ ใช้นำหน้านามและกริยาให้วิเศษขึ้น เมื่อนำหน้านามมีอาการคล้ายคุณศัพท์ เมื่อนำหน้ากริยามีอาการคล้ายกริยาวิเศษนะ^{๒๑}

สุ อุปสรรคนั้น จัดเป็นอุปสรรคที่ส่งเสริมเนื้อความเดิมให้แรงขึ้นหรือเป็นอุปสรรคบอกความเข้ม เช่น สุ+ภาสิตา เป็น สุภาสิตา^{๒๒} กล่าว เป็น กล่าวดี, สุ+จรีต เป็น สุจรีต^{๒๓} ประพฤติ เป็น ประพฤติดี เป็นต้น

จึงสรุปได้ว่า รูปศัพท์ของคำว่า “วาจาสุภาสิต” นั้นแยกออกเป็น ๒ คำ คือ วาจา + สุภาสิต ซึ่งคำว่า วาจา หมายถึง ถ้อยคำ, คำกล่าว, คำพูด หรือเสียงพูดที่มนุษย์ใช้สื่อสารหรือพูดคุยกัน เป็นคำพูดที่เปล่งออกมาเป็นเสียงทำให้บุคคลอื่นที่ได้ยินเข้าใจเนื้อความได้ และยังมีความหมายเป็นกลาง ๆ คือยังไม่ดีไม่ชั่ว แต่จะดีหรือชั่วนั้นแล้วแต่เจตนาของผู้พูดมุ่งจะให้เป็นอย่างใด และคำว่า สุภาสิต หมายถึง คำพูดที่ผู้พูดพูดดีแล้ว ถือเป็นคติได้ ผู้พูดพูดด้วยมุ่งหมายเพื่อสั่งสอน เป็นข้อความสั้น ๆ แต่เน้นความลึกซึ้งและต้องเป็นคำสอนไปในตัวซึ่งสามารถพิสูจน์และเชื่อได้ เป็นคำพูดที่ผู้พูดกลั่นกรองไว้ดีแล้วจึงพูด มิใช่สักแต่ว่าพูด เป็นคำพูดที่พอเหมาะพอดี เป็นคำพูดจริงหรือคำสัตย์ สุภาพเกลี้ยงเกลา ละมุนละไม ดีทั้ง ๓ ส่วน คือคำพูด เรื่องที่พูด และคนที่พูดด้วย ทั้งมีประโยชน์มีผลดีต่อผู้พูดและผู้ฟัง เป็นคำพูดที่เป็นธรรม ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ดังเกรภาษิตที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเฉพาะพระพักตร์ว่า “บุคคลควรกล่าววาจาที่ไม่เบียดเบียนตนและคนอื่นให้เดือดร้อน วาจานั้น เป็นวาจาสุภาสิตแท้”^{๒๔}

๒.๑.๒ ความหมายของวาจาสุภาสิต

คำว่า “วาจาสุภาสิต” หรือ “สุภาสิตา วาจา” หรือ “วาจา สุภาสิตา” หมายถึง ถ้อยคำหรือข้อความที่กล่าวสืบทอดกันมาช้านานแล้ว มีความหมายเป็นคติสอนใจ^{๒๕} ถ้อยคำที่กล่าวดีแล้ว

^{๒๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ วชิรวิภาค ภาคที่ ๒ นาม และอภัยศัพท์ หลักสูตรปริยัญธรรมตรี, พิมพ์ครั้งที่ ๔๖, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๕๒-๕๓.

^{๒๒} พ.พ. (บาลี) ๒๕/๕๒/๒๖, พ.พ. (ไทย) ๒๕/๕๒/๔๓.

^{๒๓} พ.พ. (บาลี) ๒๕/๒๓๑/๕๗, พ.พ. (ไทย) ๒๕/๒๓๑/๑๐๔.

^{๒๔} พ.พ. (บาลี) ๒๕/๔๕๔/๔๑๕, พ.พ. (ไทย) ๒๕/๔๕๔/๖๐๓.

^{๒๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๑๒๐๖.

คำพูดที่ถือเป็นคติได้^{๒๖} เป็นคำพูดที่ถูกต้องดีงามหรือคำพูดที่ผู้พูดกล่าวด้วยดีแล้ว^{๒๗} เป็นคำกล่าวที่มีคติควรฟัง คำกล่าวที่เป็นประโยชน์^{๒๘} หรือคำพูดที่ผู้พูดพูดดีแล้ว เป็นคำสัตย์จริง เป็นคำพูดดี และสมบูรณ์ทั้งอรรถและพยัญชนะคือดีทั้งคำที่พูด เรื่องที่พูดและคนที่พูด ดีงามทั้งในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด คำพูดใดก็ตามที่ดีทั้งหมด คำพูดนั้นรวมเรียกว่า “วาจาสุภาษิต”^{๒๙}

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าตรัสแสดงวาจาที่บุคคลพูดแล้ว จะไม่มีโทษ และผู้รู้ทั้งหลายไม่ติเตียน โดยมีหลักเกณฑ์ในการพูด ๔ ประการ คือ พูดดี (สุภาสิต) พูดเป็นธรรม (ธมฺม) พูดคำเป็นที่รัก (ปิย) และพูดคำสัตย์จริง (สจฺจ)^{๓๐} เมื่อพระพุทธองค์ตรัสอย่างนี้แล้ว พระวังคีสเถระเข้าใจพระภาษิตของพระพุทธองค์แจ่มแจ้ง จึงได้ลุกขึ้นยืนขอโอกาสกล่าวชื่นชมพระดำรัสของพระพุทธองค์ต่อพระพักตร์เป็นการกล่าวสรุปข้อความในคำว่า “วาจา สุภาสิตา” ที่พระพุทธองค์ตรัสนั้นว่า “บุคคลควรกล่าววาจาที่ไม่เบียดเบียนตนและคนอื่นให้เดือดร้อน วาจานั้นเป็นวาจาสุภาษิตแท้”^{๓๑} คือเป็นวาจาสุภาษิตโดยส่วนเดียว^{๓๒}

ในคัมภีร์อรรถกถา พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายถึงวาจาสุภาษิตว่าเป็นวาจาที่พูดแล้วทำให้เกิดประโยชน์ ปราศจากโทษมีระเคโทสะหรืออคติเป็นต้น เป็นคำพูดที่เว้นจากวิจฺจุจริต ๔ คือ พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ ประกอบด้วยวิจฺจุจริต ๔ คือ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อ แม้คำพูดนั้นจะสมบูรณ์ด้วยส่วนต่าง ๆ ของคำพูดมีปฏิกุญญาเป็นต้น ผู้พูดพูดถูกต้องตามหลักไวยากรณ์มีลึงค์ วจนะ วิภัติ กาล และการกเป็นต้น แต่ถ้าประกอบด้วยวิจฺจุจริตมีพูดเท็จเป็นต้น ก็จัดเป็นวาจาทุภาษิต ส่วนวาจาที่ประกอบด้วยการพูดดี พูดเป็นธรรม พูดคำที่ไพเราะ พูดคำสัตย์จริง พูดด้วยความสำรวมระวัง พูดเกี่ยวเนื่องด้วยชาติ ชรา พยาธิ และมรณะ ถึงแม้จะเป็นภาษาพูดของชนชาวมีลักษณะ (คนป่าเถื่อน) ของหญิงรับใช้ หรือของนักขบถร้องก็ตาม ก็ถือว่าเป็นวาจาสุภาษิตได้เหมือนกัน^{๓๓} แต่เมื่อกล่าวถึงขอบเขตของวาจาสุภาษิต

^{๒๖} พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปญฺญโก), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๓๔๗.

^{๒๗} พระสิริมงคลจารย์, มงคลดุษฎีปณี (ปจฺโหม ภาค), หน้า ๑๓๔.

^{๒๘} พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรมบาลี-ไทย, หน้า ๕๔๑.

^{๒๙} พันเอกปิ่น มุทุกันต์, มงคลชีวิต ประมวลทางก้าวหน้าตามแนวพุทธศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๒๓), หน้า ๔๐๒-๔๐๓.

^{๓๐} บ.สุ. (บาลี) ๒๕/๔๕๓/๔๑๕, บ.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๕๓/๖๐๒.

^{๓๑} บ.สุ. (บาลี) ๒๕/๔๕๔/๔๑๕, บ.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๕๔/๖๐๓.

^{๓๒} บ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๔๕๔/๒๒๐.

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน บ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๔๕๓/๒๑๕-๒๒๐, บ.สุ.อ. (บาลี) ๑/๕/๑๑๓-๑๑๘.

ท่านก็หมายเอาพระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎกเท่านั้น ถึงแม้คำว่าวาจาสุภาสิตจะเป็นถ้อยคำที่พ้องกับคำที่เป็นสุภาสิตโดยทั่วไป แต่ในที่นี้ คำว่า สุภาสิตา หมายถึงพระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎกเท่านั้น ดังคำอธิบายที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบทว่า “เอวํ สุภาสิตา วาจาติ สุภาสิตา วาจานาม เตปิฎกํ พุทธวจนํ.”^{๓๔} แปลว่า บาทพระคถาว่า เอวํ สุภาสิตา วาจา มีความหมายว่า พระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎก เชื่อว่าวาจาสุภาสิต^{๓๕}

ส่วนในคัมภีร์ฎีกา พระฎีกาจารย์ได้กล่าวถึงวาจาสุภาสิตว่าเป็นคำพูดที่พูดด้วยดีพูดโดยชอบคือพูดด้วยคำพูดที่นำออกจากทุกข์ในวัฏสงสาร นำประโยชน์และความสุขมาให้ทั้งแก่ผู้พูดและผู้ฟัง ผู้พูดได้ใคร่ครวญด้วยปัญญาโดยแยบคายแล้วจึงพูด เป็นคำพูดไม่มีโทษ ถ้อยคำหรือภาษาพูดใด ๆ ก็ตามที่สงเคราะห์เข้าในวจีสุจริตได้ จัดเป็นสุภาสิตทั้งนั้น^{๓๖}

นอกจากนี้ ยังมีผู้รู้หลายท่านได้ให้ความหมายเกี่ยวกับวาจาสุภาสิตไว้ ดังนี้

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิเถระ) กล่าวว่า “คำว่า วาจาสุภาสิต ได้แก่ วาจาที่พูดดี พูดมีประโยชน์ พูดไพเราะเสนาะโสต พูดแต่คำที่มีสาระประโยชน์”^{๓๗}

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันทิโก จันทร์) กล่าวว่า “วาจาสุภาสิตมีลักษณะเป็น ๓ ฐาน คือใจของผู้กล่าวก็มีเจตนาดีจริง วาจาที่กล่าวนั้นก็เป็นวาจาดีจริง วัตถุที่ถูกกล่าวนั้นก็เป็นของดีจริง อาจสามารถให้ประโยชน์แก่ผู้รับทำตามได้จริงด้วย”^{๓๘}

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฺฐายี) ตรัสว่า “วาจาสุภาสิตมีลักษณะ ๕ ประการ คือ เป็นวาจาที่เหมาะสมแก่กาลเวลา เป็นวาจาจริง เป็นวาจาละเอียดอ่อนหวาน เป็นวาจาประกอบด้วยประโยชน์และเป็นวาจาที่กล่าวด้วยเมตตา เป็นวาจาที่ปราศจากโทษ ไม่เป็นที่ติเตียนของวิญญูชนทั้งหลาย”^{๓๙}

^{๓๔} พ.ร.อ. (บาลี) ๓/๔๔.

^{๓๕} พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม), งานวิจัยการศึกษาเชิงวิเคราะห์ พระคถาธรรมบท, หน้า ๓๖๘.

^{๓๖} ส.ส.ฎีกา. (บาลี) ๑/๔๒๑/๓๐๒-๓๐๕, อง.ปญจก.ฎีกา. (บาลี) ๓/๔๑๐/๘๘-๙๐.

^{๓๗} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), มงคล ๓๘ ประการ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๘๖.

^{๓๘} พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันทิโก จันทร์), ธรรมเทศนามงคล ๓๘ ธรรมวิยานุศาสตร์ พร้อมด้วยเชิงภาพ, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ม.ป.ป.), หน้า ๓๕.

^{๓๙} สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฺฐายี), มงคลในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : กิตติวรรณ, ๒๕๓๘), หน้า ๗๒-๗๓.

จิตรจํานงค์ สุภาพ กล่าวไว้ว่า “วาจาสุภายิตมีลักษณะ ๓ ดี คือ

๑. เนื้อหาของคำหรือวาจาดี
๒. สาระของวาจาดี
๓. คนกล่าวเป็นคนดี

หากครบทั้ง ๓ ดี จึงจะเป็นวาจาสุภายิต ถ้าดีแต่เพียงเนื้อของคำ สาระและคนกล่าวไม่ดี นั่นเป็นเพียง “สุนทรพจน์” ซึ่งหมายถึง “พจน์” (คำ) ที่สุนทร (ไพเราะ เสนาะหู) เท่านั้น ยังไม่เป็นสุภายิต แม้เนื้อคำดี สาระดี แต่ถ้านักพูดไม่ดี ก็ยังไม่เป็นวาจาสุภายิตอยู่นั่นเอง”^{๔๐}

บุญมา จิตจรัส กล่าวว่า “วาจาสุภายิต ได้แก่ วาจาสุจริต ๔ ประการ คือ พูดคำสัตย์จริง สม่ำเสมอและส่งเสริมความสามัคคี พูดสุภาพนุ่มนวล พูดไพเราะนุ่มนวล นำฟังและพูดเป็นประโยชน์เป็นธรรม”^{๔๑}

สมภพ ชีวรัฐพัฒน์ กล่าวว่า “วาจาสุภายิต ได้แก่ คำพูดที่ผู้พูดมีสติในการพูด คิดก่อนพูด โดยถ่วงถ่วงคำพูดให้เหมาะแก่เวลา บุคคล สถานที่ พูดคำสัตย์จริง พูดไพเราะอ่อนหวาน พูดเป็นประโยชน์และพูดด้วยจิตเมตตา เป็นวาจาที่ปราศจากโทษซึ่งปัญญาชนกล่าววาทิตไม่ได้”^{๔๒}

หลักพุทธปรัชญาในการใช้คำพูดสื่อสารเพื่อให้เข้าใจในหลักธรรมนั้น พระพุทธเจ้าทรงยึดถือเจตนาที่ดี และคุณประโยชน์เป็นหลัก ถึงจะเป็นคำพูดจริง แต่ถ้าก่อให้เกิดโทษ มีผลร้ายก็ไม่ให้พูด หรือคำพูดเท็จ ถึงแม้จะก่อให้เกิดคุณ เกิดเป็นผลดีแก่ตนเองและผู้อื่นก็ไม่ให้พูด นอกจากจะเฝ้าระวังจากการพูดเท็จโดยเด็ดขาดแล้ว แม้แต่การพูดความจริงก็ให้เลือกจังหวะเวลาที่เหมาะสมที่จะพูด ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่กัวยราชกุมารถึงหลักการพูดของพระองค์ ๖ ประการคือ

๑. คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น ไม่ให้พูด
๒. คำพูดที่จริง ถูกต้อง แต่ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น ไม่ให้พูด
๓. คำพูดที่จริง ถูกต้อง เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่นให้เลือกจังหวะเวลาพูด

๔. คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ ถึงเป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น ไม่ให้พูด

^{๔๐}จิตรจํานงค์ สุภาพ, กัลยาณวาทะ, (กรุงเทพมหานคร : ยูไนเต็ดโปรดักชั่น, ม.ป.ป.), หน้า ๑๑๔-๑๑๕.

^{๔๑}บุญมา จิตจรัส, มงคล 38 ประการ, (กรุงเทพมหานคร : การศาสนา, ๒๕๓๓), หน้า ๖๒.

^{๔๒}สมภพ ชีวรัฐพัฒน์, มงคลธรรมกับคุณภาพชีวิต (มงคล 38), พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : นานาสังพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๖๓.

๕. คำพูดที่จริง ถูกต้อง แต่ไม่เป็นประโยชน์ ถึงเป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น ไม่ให้พูด

๖. คำพูดที่จริง ถูกต้อง เป็นประโยชน์ เป็นที่รักที่พอใจของผู้อื่น ให้เลือกจังหวะเวลา

พูด^{๔๓}

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสรุปความหมายของวาจาสุภาษิตได้ว่า วาจาสุภาษิต หมายถึงคำพูด สัตย์จริง ถูกต้อง เป็นประโยชน์ เป็นที่รักที่พอใจของผู้ฟัง เป็นคำพูดที่เป็นธรรมดีงามถือเป็นคติได้ ส่งเสริมความสามัคคี มีความสมบูรณ์ทั้งอรรถและพยัญชนะคือดีทั้งคำที่พูด เรื่องที่พูด และคนที่พูด ผู้พูดพูดโดยกลั่นกรองคำพูดให้เหมาะสมแก่เวลา บุคคล สถานที่ เป็นวจีสัจจรีต มีความสุภาพ นุ่มนวล พูดด้วยจิตเมตตา เป็นวาจาที่ไม่เบียดเบียนตนและคนอื่นให้เดือดร้อน วิญญูชนกล่าวติเตียน ไม่ได้ เป็นวาจาที่ใครทำขึ้นได้ ถือว่าเป็นมงคลอันสูงสุด ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “สุภาสิตา จ ยาวาจา เอตมมุงคฺลมุตฺตมํ” แปลว่า วาจาสุภาษิต เป็นมงคลอันสูงสุด^{๔๔} เป็นความดียอดเยี่ยม หรือ เป็นความดีประเสริฐสุด^{๔๕} หากทุกคนกล่าวแต่วาจาสุภาษิตก็จะได้รับแต่สิ่งที่เป็นมงคลหรือความดีงามอันสูงสุดทั้งต่อตนเอง ครอบครัว และบุคคลอื่นในสังคมทั้งในอดีตปัจจุบันและอนาคต

๒.๒ ความสำคัญของวาจาสุภาษิต

คำพูดของบุคคลเป็นได้ทั้งยาพิษและน้ำทิพย์ เป็นอาวุธที่ฆ่าแม่ตัวเองและคนอื่น ๆ เป็นน้ำหอมอันจูงใจแก่ผู้ใกล้ชิด เป็นเสน่ห์ในการสร้างบุคลิกภาพ เป็นสะพานทองคำที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างคนหนึ่งกับอีกคนหนึ่งและระหว่างคนกับสังคมส่วนรวม การพูดจึงเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้ประสบความสำเร็จในทุกสิ่งที่ปรารถนา ดังคำกล่าวที่ว่า “การพูดที่ดี เป็นเครื่องมือของการที่มีค่าสูงสุด”^{๔๖} ทั้งนี้เพราะการพูดทำให้เกิดความโน้มน้าวได้ง่าย ทำให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายนั่นเอง

มีคำพูดกล่าวถึงวาจาสุภาษิตเป็นเชิงเปรียบเทียบให้เห็นถึงความสำคัญอย่างชัดเจนว่า ทางเข้าสู่ร่างกายของคนเรามีอยู่หลายทาง โบราณจารย์สำรวจดูแล้วว่ามืออยู่เก้าทาง เรียกว่าทวารทั้งเก้า ในทวารทั้งเก้านี้มีที่สำคัญอย่างยิ่งอยู่ ๑ ทวาร คือ ทวารปาก เป็นทั้งทางกินเข้า เป็นทั้งทางถ่ายออก ทั้งของเข้าของออกเดินสวนทางกันผ่านช่องปากวันละนับครั้งไม่ถ้วน เราต้องคอยตรวจตราทั้งขาเข้าขาออก ประมาทไม่ได้ เฉพาะอย่างยิ่งสิ่งใด ๆ ก็ตามทีออกมาทางช่องปาก ไม่ว่ามัน

^{๔๓}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๓/๘๖/๖๓-๔, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๗.

^{๔๔}บ.พ. (บาลี) ๒๕/๕/๔, บ.พ. (ไทย) ๒๕/๕/๗.

^{๔๕}บ.พ. (บาลี) ๒/๔๕๗/๒๒๑, ศ.พ. (บาลี) ๑/๒๑๓/๒๖๑.

^{๔๖}นนท์ ภารดา, พุดอวยพร, (กรุงเทพมหานคร : เทพนิมิตการพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๒.

จะออกมาเป็นน้ำ เป็นเนื้อ หรือเป็นลม ถ้าไม่ระมัดระวังมีหวังเสียคนพลาดท่าอาจคอขาด เพราะของออกจากปากตัวเองก็ได้... โดยเฉพาะลมปาก... ในบรรดาลมด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นลมบก ลมทะเล ลมใต้ฝุ่น ลมสลาตัน ซึ่งรำลือกันว่าร้ายแรงมาก แต่ก็ยังเบาว่าลมปากคน ลมปากของคนนี้มันพัดแผ่ว ๆ พัดค่อย ๆ แต่ว่าฤทธิ์มันแรง ลมบกเมื่อมันแรงมาหลังคาเรือนปลิวกระจายไปคนละทิศ แต่ลมปากตกบพมันเขี่ยขึ้นข้าง หลังคาเรือนไม่กระดิกสักนิด แต่พอบ้านแม่เรือนถูกพัดกระจายทิ้งลูกทิ้งเต้าไปคนละทาง^{๔๗}

อนึ่ง คำพูดที่เป็นวาจาสุภาษิตนั้นมีความสำคัญเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตประจำวันเป็นอย่างยิ่ง ถ้าพูดดีก็ทำให้เกิดเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต ถ้าพูดไม่ดีก็เกิดเป็นอัปมงคลแก่ชีวิตได้ ฉะนั้นจึงควรพูดแต่วาจาสุภาษิต ซึ่งเป็นคำพูดที่มีกลิ่นหอม สะอาดบริสุทธิ์ เป็นคำพูดที่ให้แต่คุณส่วนเดียว ทำให้ใจสงบ เกิดสมาธิ เกิดปัญญา ฉลาด พัฒนาจิต ทำให้สุขภาพจิตดีขึ้น พัฒนาขึ้น ทำให้เกิดผลดีแก่ตนเองและผู้อื่น^{๔๘} บุคคลจึงควรพูดแต่คำที่ให้ผลดีแก่ตนเองและผู้อื่นเท่านั้น ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลควรพูดคำที่ดงามเท่านั้น ไม่ควรพูดคำที่ชั่วหยาบเลย การพูดคำที่ดงามเป็นการดี บุคคลย่อมเดือดร้อนเพราะพูดคำชั่วหยาบ”^{๔๙}

วาจาสุภาษิต มีความสำคัญในการพูดสร้างสรรค์สามัคคีสุภาพไพเราะอ่อนหวาน ประณีตละเอียดอ่อน เกลี้ยงเกลา เป็นที่รัก ประกอบด้วยสาระประโยชน์ ไม่มีโทษ และมีเหตุผล น่าเชื่อถือ เกิดจากเจตนาดี ปราศจากเจตนาดี ประกอบด้วยเมตตา วิญญูชนทั้งหลายไม่ติเตียน เป็นคำพูดที่ถูกจังหวะ ถูกกาล ถูกเวลา หรือโอกาส เป็นคำพูดและการกระทำของบัณฑิต เป็นวาจาที่พระวังคีสเถระสรรเสริญว่า “เป็นวาจาเกษมทำให้บรรลุนิพพานทำที่สุดแห่งทุกข์ เป็นวาจาขอดีเยี่ยมกว่าวาจาทั้งหลาย”^{๕๐}

วาจาสุภาษิตเป็นคำพูดที่มีใช้เฉพาะคนเท่านั้นชอบ แม้แต่สัตว์เดียรัจฉานก็ชอบฟัง ทำให้จิตมีพลัง และทำให้เจ้าของผู้เลี้ยงดูได้โภคทรัพย์เป็นอันมากด้วย ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลพึงกล่าวแต่คำที่ไพเราะเท่านั้น ไม่พึงกล่าวคำที่ไม่ไพเราะในกาลไหน ๆ เมื่อพราหมณ์กล่าวคำ

^{๔๗} พันเอกปิ่น มุทุกันต์, มงคลชีวิต ภาค ๑, หน้า ๓๕๗-๓๕๘.

^{๔๘} พระสมพงษ์ ติกุขมโม, “ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องมุสาวาทในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๓๕.

^{๔๙} บุ.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๗/๘๘/๒๒, บุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๘๘/๓๗.

^{๕๐} บุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๔๕๗/๔๑๕, บุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๕๗/๖๐๓.

ไพเราะ โคนันทวิสาธจึงลากสัมผัสภาระอันหนักไปได้ ทำให้พราหมณ์ผู้นั้นได้ทรัพย์ และตนเองก็ปลื้มใจเพราะการช่วยเหลือกันด้วย”^{๕๑}

อรรถกถาธรรมบท ได้กล่าวถึงความสำคัญของวาจาสุภาษิตที่ให้ผลเฉพาะแก่ผู้ปฏิบัติเท่านั้น ผู้ไม่ฟังหรือไม่ปฏิบัติตามก็จะเป็นผู้ไร้ผล เปรียบพระพุทธรูปนั้นเหมือนดอกไม้ที่สมบูรณ์ด้วยสีและทรวดทรง แต่ไม่มีกลิ่นหอม อธิบายว่า ดอกไม้ไม่มีกลิ่นหอม หรือกลิ่นหอมไม่แผ่ไปไม่อบไปในสรีระของผู้ที่ทรงดอกไม้ อันไม่มีกลิ่นนั้น จันใด แม้พระพุทธรูปนั้นก็จันนั้น ย่อมไม่น่ากลิ่นคือการฟัง กลิ่นคือการทรงจำ และกลิ่นคือการปฏิบัติมาให้แก่ผู้ไม่ตั้งใจปฏิบัติตาม หรือผู้ไม่ทำกิจที่ควรทำในพระพุทธรูปนั้นโดยเอื้อเฟื้อ ด้วยกิจทั้งหลายมีการฟังเป็นต้น เพราะเหตุนี้พระพุทธรูปเจ้าจึงตรัสไว้ว่า วาจาสุภาษิตก็จันนั้น ย่อมไม่มีผลแก่ผู้ไม่ปฏิบัติตาม ในทางตรงกันข้าม กลิ่นหอมย่อมแผ่ไปคือฟังไปในสรีระของผู้ที่ทรงดอกไม้ นั้น จันใด แม้วาจาสุภาษิตกล่าวคือพระพุทธรูปทั้ง ๓ ปีฎก ก็จันนั้น ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เพราะนำกลิ่นคือการฟัง กลิ่นคือการทรงจำ กลิ่นคือการปฏิบัติมาให้แก่บุคคลผู้ปฏิบัติตามหรือบุคคลที่ตั้งใจทำกิจที่ควรทำในพระพุทธรูปนั้นด้วยกิจทั้งหลายมีการฟังเป็นต้น ดังพระพุทธรูปดำรัสตรัสกับพระอานนท์ว่า “อานนท์ ธรรมคาธรรมที่ติดากกล่าวแล้ว ย่อมไม่มีผลแก่ผู้ไม่ฟัง ไม่เรียน ไม่ท่อง ไม่แสดง โดยเคารพ ดอกไม้สมบูรณ์ด้วยสี แต่ไม่มีกลิ่นหอม ฉะนั้น แต่ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก แก่ผู้ทำกิจทั้งหลายมีการฟังโดยเคารพเป็นต้น”^{๕๒} ดังนี้แล้ว จึงตรัสสรุปความเป็นร้อยกรองรองรับไว้ว่า “วาจาสุภาษิต ย่อมไม่มีผลแก่ผู้ไม่ทำตาม เหมือนดอกไม้งาม มีสีสวยแต่ไม่มีกลิ่น วาจาสุภาษิต ย่อมมีผลแก่ผู้ทำตามด้วยดี เหมือนดอกไม้งามที่มีทั้งสีและกลิ่น ฉะนั้น”^{๕๓}

กัมภีร์มังคลัตถปิณี ได้แสดงความสำคัญของวาจาสุภาษิตที่ผู้พูดและผู้ฟังจะได้รับอานิสงส์หรือประโยชน์จากการพูดหรือฟังไว้ว่า เป็นคำพูดไม่มีโทษ วิทยุชนคติเย็นไม่ได้ ไม่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ทำให้ได้ทรัพย์ ทำประโยชน์ให้สำเร็จ ทำให้ได้สิ่งของสมควรแก่คำพูด คนชื่นชม พ้นจากความตาย นำประโยชน์มาให้แก่ตนและผู้อื่น นำมาซึ่งโลกียสุขและโลกุตตรสุข ทำให้บรรลुพระอรหันต์ ทำให้บรรลुปัจเจกโพธิ์ ทำให้หมดกิเลสสิ้นทุกข์^{๕๔}

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันทโร จันทร์) ได้กล่าวเปรียบเทียบให้เห็นความสำคัญของวาจาที่จะต้องใช้ในการชีวิตประจำวันเหมือนข้าศึกของตัวเองที่จะต้องคอยระมัดระวังให้ดี เพราะจะนำโทษมาให้แก่ตนมากกว่าสิ่งอื่น และในทางกลับกันวาจาก็เป็นมหามิตรแก่ตัวเอง ด้วยให้ลาภ

^{๕๑} พ.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๓/๒๘/๗, พ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๓/๒๘/๑๒.

^{๕๒} พ.ร.อ. (บาลี) ๓/๖๘.

^{๕๓} พ.ร. (บาลี) ๒๕/๕๑-๕๒/๒๖, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๕๑-๕๒/๔๓.

^{๕๔} พระสิริมังคลาจารย์, มงคลตถปิณี (ปรโม ภาค), หน้า ๒๔๒-๒๖๒.

ให้ข้ออย่างประเสริฐว่า เพราะวาจานี้เป็นผู้ให้โทษให้คุณแก่ตนมากกว่าสิ่งอื่น วาจาเป็นข้าศึกภายใน ถ้ากล่าวผิดไปแล้ว บางประการไม่มีทางแก้ ข้าศึกภายนอกยังมีทางป้องกันหลายประการ ไม่ลำบากเท่าวาจาของตนเป็นข้าศึกแก่ตน แม้ฝ่ายคุณความดีก็เหมือนกัน วาจาเป็นมหามิตรผู้ให้ลาภให้ข้ออย่างประเสริฐ มิตรภายนอกจะหาผู้สงเคราะห์ให้ความสุขแก่เราเท่ากับวาจาของเรา สงเคราะห์ตนของเราเองเป็นอันไม่มี^{๕๕}

วาจาสุภาษิตมีความสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากการที่พระพุทธองค์ทรงสอนมนุษย์ด้วยการแสดงพระธรรมเทศนา คือ พูดถ้อยคำที่เป็นวาจาสุภาษิตให้ผู้ฟังได้รับฟังเพื่อให้เข้าใจถึงเรื่องนั้น ๆ ทำให้ได้รับผลคือการบรรลุธรรมเบื้องต้นเป็นพระโสดาบันและเบื้องปลายเป็นพระอรหันต์ ฉะนั้น วาจาสุภาษิตจึงมีความสำคัญในการเผยแผ่พุทธธรรมแก่ประชาชนดังกล่าวแล้ว ซึ่งในหลักการเผยแผ่พุทธธรรมนั้น วคิน อินทสระ ได้ให้หลักการไว้ ๓ วิธี คือ

๑. การพูด

๒. การเขียน

๓. การทำตัวอย่างให้ดู เป็นอยู่ให้เห็น^{๕๖}

โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำพูดหรือวาจาสามารถวัดผู้พูดหรือรู้ได้ว่าผู้พูดเป็นคนอย่างไร ดีหรือเลว มีปัญญาหรือไร้ปัญญา ด้วยคำพูดเพียงคำสองคำอาจสื่อให้เห็นอุปนิสัยอันดีหรือเลวของผู้พูด ทำนองเดียวกับสายบัวเป็นเครื่องวัดน้ำ ต้นหญ้าเหี่ยวหรือสดชื่นเป็นเครื่องวัดแผ่นดิน กิริยา วาจาเป็นเครื่องวัดคุณธรรมและปัญญา เพราะฉะนั้น ควรเป็นผู้ฝึกฝนตนให้เป็นคนมีกิริยาอ่อนน้อม วาจาอ่อนหวาน และจิตใจอ่อนโยนอยู่เสมอ^{๕๗}

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ฐมฺมธโร) กล่าวว่า พระศาสนาที่แผ่ไพศาลไปทั่วโลกก็เพราะปลายพระชีวหาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยที่พระพุทธองค์เสด็จเที่ยวเทศนาชี้ผิดชอบให้แก่ปวงประชา เสกให้คนโง่เป็นคนฉลาด เสกให้คนอหังการเป็นคนอ่อนละมุนละม่อม เสกให้ปุถุชนเป็นพระอริยเจ้า พระวาจาของพระองค์จึงได้รับยกย่องว่าไพเราะในเบื้องต้น ไพเราะในท่ามกลาง ไพเราะในเบื้องปลาย พร้อมทั้งอรรถ คือใจความ พร้อมทั้งพยัญชนะ คือ

^{๕๕} พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันโท จันทโร), ธรรมเทศนามงคล ๓๘ ธรรมวิยานุศาสน์ พร้อมด้วยเชิงกาพย์, หน้า ๓๘.

^{๕๖} วคิน อินทสระ, การเผยแผ่ศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๑.

^{๕๗} วคิน อินทสระ, เพื่อความสุขใจ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : เม็ดทราย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑.

ล้วนอันเพราะพรึงมีระเบียบ ผลเหล่านี้ย่อมขึ้นอยู่แก่ปลายลิ้นทั้งสิ้น^{๕๔} นอกจากนี้ว่าจากสุภาษิต
 ยังสามารถทำให้ปราศจากโทษเครื่องเศร้าหมองต่าง ๆ ทำให้พุดฉุกระฉูด พุดชวนให้น่ารัก พุดถูก
 กาลเวลา พุดจริง พุดไพเราะอ่อนหวาน พุดมีประโยชน์ พุดด้วยจิตเมตตา พุดดีงามทั้งสิ้นหาโทษ
 มิได้ ผู้รู้สรรเสริญ ชอบธรรม ชอบวินัย ชอบกฎหมาย ไม่ชวนให้ใช้อำญา ไม่พาให้จับศัสตราวุธ
 ไม่ยั่วให้หมองหมาง ไม่เข้าให้แก่งแย่ง ไม่ยุให้ทะเลาะกัน แต่ชวนให้ผู้ฟัง ชอบพอรักใคร่ฟังใจ
 ล้วนแต่เป็นสง่าราศีแก่ผู้พูดเอง ดังสุภาษิตโบราณว่า

เขาย่อมว่าพุดดีเป็นศรีศักดิ์
 คงได้ภักย์ได้ผลมาล้นไหล
 เหมือนน้ำขึ้นเรือพายสบายใจ
 เข้าที่ไหนได้ทีนั้นดังพรรณนา

และสุภาษิตในโลกานุศาสน์ว่า

อันแก่นจันทน์เย็นชื่นในพื้นโลก
 แสงเดือนโกรกเย็นนั้นกว่าจันทน์หลาย
 ปากคนดีชื่นแจ่มเมื่อแย้มพราย
 เย็นมากมายกลบเกลื่อนเดือนเพ็ญเอย”^{๕๕}

วาจาสุภาษิต ยังก่อให้เกิดอานิสงส์ หรือประโยชน์ อันเป็นผลดีแก่ผู้พูดและผู้ฟังทั้งใน
 โลกนี้และโลกหน้าอีกหลายประการ ดังมีผู้ประมวลอานิสงส์หรือประโยชน์ที่เกิดจากการพูดวาจา
 สุภาษิตไว้ ดังนี้

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ) กล่าวว่า วิชาสุภาษิตเป็นมงคลได้
 อย่างนี้ คือ

๑. เป็นกุศลกรรมบถ คือเป็นบุญ
๒. เป็นมหากุศลมีผลอันยิ่งใหญ่ไพศาลทั้งภพนี้และภพหน้าทั้งแก่ตนและคนอื่น
๓. ทำให้บุคคลได้ลาภ ยศ มิตร สหาย
๔. ทำให้บุคคลต่อบุคคลยึดเหนี่ยวน้ำใจของกันไว้ได้
๕. ทำให้บุคคลได้รับความสุขตั้งแต่ขั้นต่ำจนกระทั่งถึงขั้นสูง

^{๕๔} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร), บทสร้างนิสัยแบบอย่าง, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏ
 ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๕๑.

^{๕๕} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร), บทสร้างนิสัยอนามัย, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราช
 วิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๕๖.

๖. ทำให้บุคคลได้สมบัติ ๓ ประการ คือ มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และ นิพพานสมบัติ^{๖๐}

โชติ จินตแสวง ได้กล่าวถึงคำพูดที่ฟังแล้วสร้างความสุขให้แก่ตนและคนอื่น ซึ่ง เรียกว่า “เรียบร้อยวาจา” คือพินิจถ้อยคำไม่ลำเอียง ถูกละเวลามีสาระไม่หลอกลวง เป็นผลพวงให้คน รักสละใจ ว่าเป็นมงคล ๕ ประการ คือ

๑. เป็นที่รักของคนทั่วไป
๒. ย่อมได้รับฟังแต่สิ่งที่ดีงาม
๓. มีความเจริญก้าวหน้า
๔. มีวาจาสิทธิ์
๕. ชีวิตไม่ตกต่ำ^{๖๑}

สมภพ ชีวรัฐพัฒน์ ได้กล่าวถึงประโยชน์ของวาจาสุภาษิตไว้ ๗ ประการ คือ

๑. ทำให้เป็นเครื่องมือผูกมิตรสัมพันธ์
๒. ทำให้เป็นที่รักของเพื่อนร่วมงาน ผู้ฟังและคนทุกชั้น
๓. ทำให้มีเสน่ห์ในการพูดส่งเสริมให้มีบุคลิกที่ดีงาม
๔. ทำให้มีความเจริญก้าวหน้าทั้งทางโลกและทางธรรม
๕. ทำให้สร้างสรรค์ความเจริญให้กับสังคม
๖. ทำให้ส่งเสริมความสามัคคีในหมู่คณะไม่ให้เกิดความแตกแยก
๗. อื่น ๆ^{๖๒}

จึงสรุปได้ว่า วาจาสุภาษิตมีความสำคัญต่อชีวิตมาก การสำรวมปากด้วยการพูดวาจาสุภาษิตถือเป็นการรักษาชีวิตไว้ทีเดียว เหมือนดังคำเปรียบเทียบวาจากับปลาที่บอกว่า ปลาที่มีชีวิต ยืนยาวอยู่ได้ก็เพราะอาศัยปากเป็นสิ่งสำคัญ แต่ก็เพราะปากนั้น ปลาจึงต้องคิดเบ็ดเสียชีวิตได้ โดยง่าย มนุษย์เองก็เช่นกัน จะประสบความสำเร็จได้รับความเจริญก้าวหน้าในชีวิตก็เพราะอาศัยปากที่พูดถ้อยคำเป็นวาจาสุภาษิต แต่ก็เพราะปากที่พลั้งพูดถ้อยคำเป็นวาจาทุพภาษิต ซึ่งเป็นวาจาไม่ ทำให้ผู้ฟังพอใจเพราะเสนาะโสตเพียงคำเดียว บางครั้งก็ทำให้รักษาชีวิตไว้ไม่ได้ นอกจากนี้ วาจาสุภาษิตยังก่อให้เกิดประโยชน์มากมาย คือ เป็นคำพูดไม่มีโทษ บัณฑิตสรรเสริญ ไม่ทำให้ตน

^{๖๐} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), มงคล ๓๘ ประการ, หน้า ๘๘.

^{๖๑} โชติ จินตแสวง, ๓๘ มงคล, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๕.

^{๖๒} สมภพ ชีวรัฐพัฒน์, มงคลธรรมกับคุณภาพชีวิต (มงคล 38), หน้า ๖๗.

เดือดร้อน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ทำให้ได้ลาภยศความสรรเสริญและมิตรสหาย เป็นทางแห่งบุญกุศล นำมาซึ่งโลกียสุขและโลกุตตรสุข ทำให้ได้ทรัพย์สมบัติ คือ มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ และในที่สุดทำให้หมดกิเลสสิ้นทุกข์ได้

๒.๓ องค์ประกอบของวาจาสุภาษิต

ธรรมะที่มีความหมายบ่งบอกหรือแสดงลักษณะของวาจาสุภาษิตที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ซึ่งจัดรวมไว้กับธรรมะหมวดอื่น ๆ ไม่ได้ระบุว่าเป็นวาจาสุภาษิตโดยตรง เป็นแต่เพียงองค์ประกอบที่สำคัญส่วนหนึ่งในธรรมะหมวดนั้น ๆ ถูกกล่าวถึงในลักษณะชื่ออย่างอื่น โดยมีความหมายบ่งบอกนัยให้มีความสำคัญกับการใช้วาจา ก็มีปรากฏอยู่หลายแห่ง เช่น คำว่า สัมมาวาจา^{๖๓} ปิยวาจา^{๖๔} วาขเปยยะ^{๖๕} ปุบผภาณิ^{๖๖} มรฐรภาณิ^{๖๗} สัจจวาจา^{๖๘} อมตวาจา^{๖๙} เป็นต้น

ส่วนธรรมะที่พูดถึงการใช้วาจาหรือคำพูดที่จัดเป็นวาจาสุภาษิตโดยตรงนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงแก่หมู่ภิกษุสงฆ์รวมทั้งพุทธบริษัทเหล่าอื่นด้วย โดยมีพระพุทธประสงค์ให้พุทธบริษัทพูดถ้อยคำเป็นวาจาสุภาษิต เพื่อให้เกิดประโยชน์ ไม่เกิดโทษทั้งแก่ตนและคนอื่น พร้อมกระนั้นยังทำให้ผู้พบปะพูดคุยด้วยเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในตัวผู้พูดหรือในพระพุทธศาสนาและได้รับประโยชน์จากการฟังวาจาสุภาษิตนั้นด้วย ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้ในพระสูตร ๒ สูตร คือ พระสูตรที่ ๑ ได้แก่ สุภาสิตสูตร มีเนื้อความที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย วาจาที่ประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ เป็นสุภาษิต ไม่เป็นทุพภาษิต ไม่มีโทษ และวิญญูชนทั้งหลายไม่ติเตียน วาจาที่ประกอบด้วยองค์ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. กล่าววาจาสุภาษิตอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาทุพภาษิต

๒. กล่าววาจาที่เป็นธรรมอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาที่ไม่เป็นธรรม

^{๖๓}พ.ป. (บาลี) ๓๑/๓๖/๔๒, พ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๖/๕๕.

^{๖๔}พ.ชา.สคตติ. (บาลี) ๒๘/๑๓๘/๕๕, พ.ชา.สคตติ. (ไทย) ๒๘/๑๓๘/๘๓.

^{๖๕}พ.สุ. (บาลี) ๒๕/๓๐๖/๓๕๑, พ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๐๖/๕๓๐.

^{๖๖}อ.จ.ติ. (บาลี) ๒๐/๒๘/๑๒๒, อ.จ.ติ. (ไทย) ๒๐/๒๘/๑๓๗.

^{๖๗}อ.จ.ติ. (บาลี) ๒๐/๒๘/๑๒๒, อ.จ.ติ. (ไทย) ๒๐/๒๘/๑๓๗.

^{๖๘}วิ.ป. (บาลี) ๘/๓๒๔/๒๗๔, วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๒๔/๔๕๗, อ.จ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๔๕/๑๖๐, อ.จ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔๕/๒๑๒.

^{๖๙}พ.เถร. (บาลี) ๒๖/๑๒๓๘/๔๒๔, พ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๒๓๘/๕๔๑.

๓. กล่าววาทาเป็นที่รักอย่างเดียว ไม่กล่าววาทาไม่เป็นที่รัก

๔. กล่าววาทาสัตย์จริงอย่างเดียว ไม่กล่าววาทาหละหละ

ภิกษุทั้งหลาย วาทาที่ประกอบด้วยองค์ ๔ ประการนี้แล เป็นสุภายิต ไม่เป็นทุภายิต ไม่มีโทษ และวิญญูชนทั้งหลายไม่ติเตียน^{๗๐}

ผู้วิจัยเห็นว่า สุภาสิตสูตรนี้ พระพุทธองค์ตรัสไว้เพื่อต้องการให้พระสาวกสาวิกาหรืออุบาสกอุบาสิกา ได้ถือเป็นหลักในการพูดคุยหรือสนทนากับบุคคลต่าง ๆ ซึ่งเป็นการแสดงถึงเจตนารมณ์ของพระพุทธองค์ที่ต้องการให้พุทธบริษัททั้ง ๔ มีการแสดงออกทางวาทาที่สะอาดงดงาม เป็นวิสุจริต อันจะทำให้ความประสงค์ของผู้พูดสำเร็จได้ด้วยการพูดนั้น ดังวาทาสุภายิตที่ว่า “โมกฺโข กลฺยาณิยา สาธุ” แปลว่า การเปล่งวาทางามทำให้ประโยชน์สำเร็จได้^{๗๑}

ส่วนพระสูตรที่ ๒ ได้แก่ วาจาสูตร มีเนื้อความที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย วาจาประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ เป็นวาจาสุภายิต ไม่เป็นวาจาทุภายิต เป็นวาจาไม่มีโทษ และท่านผู้รู้ไม่ติเตียน วาจาประกอบด้วยองค์ ๕ ประการอะไรบ้าง คือ

๑. พูดถูกกาล

๒. พูดคำจริง

๓. พูดคำอ่อนหวาน

๔. พูดคำประกอบด้วยประโยชน์

๕. พูดด้วยเมตตาจิต

ภิกษุทั้งหลาย วาจาประกอบด้วยองค์ ๕ ประการนี้แล เป็นวาจาสุภายิต ไม่เป็นวาจาทุภายิต เป็นวาจาไม่มีโทษ และท่านผู้รู้ไม่ติเตียน^{๗๒}

เมื่อเปรียบเทียบองค์ประกอบระหว่างพระสูตรทั้ง ๒ ข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่า วาจาสูตรมีองค์ประกอบเพิ่มเข้ามาอีก ๑ องค์ คือ การพูดให้ถูกกาล ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่า พระพุทธองค์ตรัสวาจาสูตรเพื่อเน้นย้ำถึงวิธีการใช้วาจา เพื่อให้พุทธบริษัทได้ตระหนักถึงการใช้คำพูดที่ต้องดูจังหวะหรือความเหมาะสมในเรื่องกาลเทศะ (เวลาและสถานที่) ซึ่งผู้พูดต้องพิจารณาถึงสิ่งแวดล้อมรอบข้างให้

^{๗๐} พ.ศ. (บาลี) ๒๕/๔๕๓/๔๑๘, พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๔๕๓/๖๐๒, ศ.ศ. (บาลี) ๑๕/๒๑๓/๒๒๓, ศ.ศ. (ไทย) ๑๕/๒๑๓/๓๐๘.

^{๗๑} ดูรายละเอียดใน พ.ช.เอกก. (บาลี) ๒๓/๘๘/๒๒, พ.ช.เอกก. (ไทย) ๒๓/๘๘/๓๗.

^{๗๒} อ.ป.ญก. (บาลี) ๒๒/๑๕๘/๒๒๓, อ.ป.ญก. (ไทย) ๒๒/๑๕๘/๓๓๘.

ถึ่ถั่วนก่อนพูด บางทีแม้จะเป็นคำพูดจริง ไพเราะ มีประโยชน์ คนฟังชอบใจ แต่ก็ต้องดูบุคคล เหตุการณ์ สถานที่ว่าเป็นเวลาที่เหมาะสมหรือไม่ที่จะพูด ดังที่พระพุทธองค์ตรัสกับอภัยราชกุมารว่า “ถึงแม้เป็นคำพูดจริง ไพเราะ มีประโยชน์ คนฟังชอบ ตถาคตย่อมรู้จักเลือกเวลาที่เหมาะสม (ทรงเป็น กาลัญญ) ในการพูด”^{๗๓}

แต่อย่างไรก็ตาม วาจาที่ประกอบด้วยองค์ ๔ หรือองค์ ๕ ดังกล่าวนี ถึ่ถือว่าเป็น องค์ประกอบของวาจาสุภาษิตที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ให้ยึดถือเป็นหลักเกณฑ์ในการตัดสิน คำพูดที่เป็นวาจาสุภาษิตในการพูดของบุคคลทั่วไป โดยไม่จำกัดว่าคำพูดนั้นจะเป็นของใครก็ตาม ถึ่หากประกอบด้วยองค์ ๔ หรือองค์ ๕ นี้ ก็จัดว่าเป็นวาจาสุภาษิตเหมือนกัน เพราะทำให้ผู้ฟัง ได้รับประโยชน์และความสุขทั้งที่เป็นโลกียะและโลกุตตระ^{๗๔} และยังเป็นการป้องกันโทษอันจะ เกิดแก่ผู้พูดซึ่งทำหน้าที่จาริกไปเผยแผ่พุทธธรรมในสถานที่ต่าง ๆ พร้อมทั้งปรารถนาจะให้ผู้ฟัง ได้รับประโยชน์เต็มที่มีความเลื่อมใสในพระสัทธรรมยิ่ง ๆ ขึ้น ดังนั้น เพื่อให้เกิดประโยชน์ดังกล่าว มา จึงควรทำความเข้าใจในองค์ประกอบของวาจาสุภาษิตแต่ละองค์ให้ชัดเจน โดยเฉพาะ องค์ประกอบในวาจาสูตร ๕ ประการ ซึ่งผู้วิจัยจะได้วิจัยในแต่ละองค์ข้างหน้า

อนึ่ง ผู้รู้ทั้งหลายกล่าวกันว่า แม้วาจาสำหรับแสดงธรรมของบุคคลเหล่าอื่นจาก พระพุทธเจ้า ก็พึงทราบว่าเป็นวาจาสุภาษิตเหมือนกัน เพราะวาจาสำหรับแสดงธรรมนั้น บัณฑิต ทั้งหลายกล่าวว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์ทั้งหลายได้รับประโยชน์และความสุข ในโลกทั้งสอง (ในโลกนี้และโลกหน้า) และยังเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บรรลुพระนิพพานด้วย ความจริง พระพุทธพจน์ บัณฑิตก็เรียกว่า วาจาสุภาษิต เพราะเป็นวาจาสูงสุดกว่าวาจาทั้งปวง โดยความ เป็นวาจาอันเกษม^{๗๕} พระวังคีสเถระ เมื่อจะให้ผู้อื่นเข้าใจเนื้อความนี้อย่างแจ่มแจ้ง ลุกจากอาสนะ ยืนข้างหน้าเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า กล่าวคาถาซึ่งสืบเนื่องจากสุภาษิตสูตรว่า “พระพุทธเจ้าตรัสพระวาจาใด อันเป็นวาจาเกษม เพื่อการบรรลุนิพพาน เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์ วาจา นั้นแล เป็นวาจายอดเยี่ยมกว่าวาจาทั้งหลาย”^{๗๖}

พระอรรถกถาจารย์ ได้อธิบายความหมายของคำว่า วาจาอันเกษม ข้างต้นนั้นว่า หมายถึงความไม่มีภัย ไร้อุปัทวะ เพราะพระวาจานั้น ทำให้ดับกิเลส เป็นไปเพื่อทำที่สุดทุกข์ใน วัฏฏะ ฉะนั้น จึงเรียกว่า วาจาอันเกษม หรืออีกนัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสพระวาจาอันเกษม เพื่อ

^{๗๓}ม.ม. (บาลี) ๑๓/๘๖/๖๓, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๓.

^{๗๔}พ.ุ.อ. (บาลี) ๒/๑๐๐/๒๑๘.

^{๗๕}พ.ุ.อ. (บาลี) ๑/๕/๑๑๘.

^{๗๖}พ.ุ.อ. (บาลี) ๒๕/๔๕๓/๔๑๕, พ.ุ.อ. (ไทย) ๒๕/๔๕๓/๖๐๓.

ประกาศมรรคาอันเกษม ก็ด้วยจุดประสงค์เพื่อให้บรรลุนิพพาน เพื่อให้ถึงการดับกิเลส เพื่อทำที่สุดทุกข์ เพื่อกระทำให้แจ้งอมตนิพพานกล่าวคือที่สุดทุกข์ในวัฏฏะ เพราะฉะนั้น พระวาจาอันนั้นแล จึงเป็นวาจาสูงสุด คือ ประเสริฐสุดกว่าวาจาทั้งปวง โดยส่วนเดียวเท่านั้น^{๓๗}

ปิ่น มุกกันต์ กล่าวไว้ในหนังสือมงคลชีวิตว่า ลักษณะของคำพูดที่เป็นวาจาสุภาษิตนั้น ให้พิจารณาตรงคำที่พูดออกมานั้น ต้องเป็นคำพูดที่มีลักษณะ ๓ อย่าง คือ

๑. เป็นคำจริง (สัจจะ)

๒. เป็นคำสุภาพ (สันตะ)

๓. เป็นคำมีประโยชน์ (อรรถสัทยหิตะ)

และได้อธิบายเพิ่มเติมถึงลักษณะทั้ง ๓ ประการนี้ว่า เป็นองค์ของคำพูดโดยตรง ไม่เกี่ยวกับภาษา ไม่เกี่ยวกับลีลา คือคำที่พูดนั้นจะเป็นภาษาไทย ภาษาจีน ภาษาฝรั่ง ภาษาแขก หรือภาษาพม่ารามัญ ภาษาลาว ภาษาเขมร ไม่สำคัญ ภาษาที่เราพูดกันอยู่ทุกวันนี้ เราสมมติเรียกว่าภาษาไทย ภาษาจีน นั้นเป็นเรื่องสมมติ เรื่องของโลก ส่วนลีลาของคำพูดที่พูดออกมาเป็นร้อยแก้ว ร้อยกรอง พูดช้าพูดเร็ว พูดสนุกหรือไม่สนุก นั่นก็เป็นเรื่องของผู้พูด ไม่เกี่ยวกับลักษณะของวาจาสุภาษิต มนุษย์ทุกหมู่เหล่าไม่ว่าจะเป็นภาษาใดชาติใดเกิดอยู่บ้านเมืองใด พูดจาสำเนียงอย่างไร สามารถที่จะพูดวาจาสุภาษิตได้เหมือนกัน หมายความว่าเข้าถึงมงคลข้อนี้ได้เท่ากัน

องค์ของวาจาสุภาษิตทั้ง ๓ นั้น คือ คำจริง คำสุภาพ คำมีประโยชน์ ซึ่งล้วนเป็นองค์ที่ประกอบขึ้นจากใจทั้งนั้น คำพูดจะจริงมีประโยชน์ก็เพราะใจมีเมตตา เป็นเรื่องของใจ ไม่ใช่ของที่จะเช่าจะซื้อ ไม่เกี่ยวกับความจนความรวย ไม่ใช่ของที่จะต้องเรียกร้องเอาจากคนอื่น จึงไม่เกี่ยวกับยศและอำนาจ แต่หากเกี่ยวกับใจเท่านั้น ใครมีใจก็สามารถทำให้เกิดให้มีขึ้นได้

ลักษณะคำพูดทั้ง ๓ นี้ แสดงระดับชั้นหรือคุณค่าของคำพูดไว้ ๓ ชั้น คือ

๑. คำพูดชั้นสูง เป็นคำพูดทั้งมีประโยชน์แก่ผู้ฟัง สุภาพ และไม่ผิดศีล

๒. คำพูดชั้นกลาง เป็นคำพูดที่สุภาพ ทำให้คนฟังชื่นใจ และเป็นความจริงไม่ผิดศีล แต่ไม่อาจจะทำให้เกิดเป็นประโยชน์ได้

๓. คำพูดชั้นต่ำ เป็นเพียงคำจริง ไม่ผิดศีลเท่านั้น จะเอาความสุภาพและประโยชน์จากคำพูดนั้นไม่ได้

กัลยาณชนหรือคนดีนั้น อย่างน้อยจะต้องพูดไม่ให้ผิดศีลคือพูดคำจริง แต่ถ้าพูดให้สุภาพด้วย ทั้งเป็นประโยชน์ด้วย ถิ่นนับว่าดีเลิศ เมื่อกล่าวถึงค่าของคำพูดที่เป็นวาจาสุภาษิตก็พึงทราบว่ามี ๓ ระดับ ดังนี้ คือ

^{๓๗} จุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๔๕๗/๒๒๑, ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๑๓/๒๖๑.

๑. ระดับคำพูดจริง เป็นคำที่ควรเชื่อ
๒. ระดับคำพูดจริงด้วย สุภาพด้วย เป็นคำที่ควรเชื่อควรฟัง
๓. ระดับคำพูดจริงด้วย สุภาพด้วย มีประโยชน์ด้วย เป็นคำที่ควรเชื่อ ควรฟัง และควรบูชา^{๗๘}

ดังนั้น คำพูดที่เข้าขั้นคือจัดเป็นวาจาสุภาษิตได้ ก็คือคำพูดที่เป็นคำจริง สุภาพ และมีประโยชน์ ซึ่งเป็นขั้นอุดมวาจา เป็นวาจาขั้นสูงสุด เป็นขั้นอมตวาจา เป็นวาจาที่ไม่ตาย เป็นขั้นอริยวาจา เป็นวาจาของพระอริยบุคคล เชื่อก็ได้ ฟังก็ดี ทั้งได้ประโยชน์ด้วย ซึ่งทุกคน ทุกชาติ ต่างมีสิทธิ์ มีโอกาสที่จะพูดกันได้ด้วยกันทั้งนั้น เพราะเป็นวาจาอันเกษมไม่มีภัย ไร้อุปัทวะ ทำให้กิเลสหมดสิ้นไป และเป็นไปเพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์ในวัฏสงสาร

ส่วนองค์ประกอบของวาจาสุภาษิตนั้น ผู้วิจัยพบว่า การพูดหรือการแสดงธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ได้ทรงยึดหลักการพูดหรือการแสดงธรรมอันก่อให้เกิดประโยชน์ในโลกทั้งสองแก่เหล่าชนผู้สดับ พระวาจาที่ตรัสแสดงพระธรรมเทศนาในแต่ละครั้งนั้น มีองค์ประกอบ ๕ ประการดังกล่าวแล้วข้างต้น ซึ่งแต่ละองค์ยังมีนัยซ่อนเร้นที่ควรทราบและควรทำความเข้าใจให้ถูกต้อง เพื่อจะได้นำไปประพฤติปฏิบัติให้เหมาะสม และเกิดผลดีตามสมควรแก่การปฏิบัตินั้น ๆ ดังนี้

ความหมายของคำว่า “องค์”

องค์ หมายถึงส่วนประกอบ และในสิ่ง ๆ หนึ่งจะมีส่วนประกอบอยู่หลายส่วน องค์จึงต้องมีส่วนประกอบครบตามจำนวนที่กำหนดขึ้นเป็นองค์ จึงจะเรียกว่า “องค์” ไม่ใช่มีแต่อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ ถ้าใช้คำว่า “องค์” แล้วต้องครบพร้อมทั้งหมด จึงจะนับเป็นสิ่งนั้น ๆ เช่น องค์ของวาจาสุภาษิตมี ๕ ข้อ ก็หมายความว่าคำพูดที่พูดออกมาเพียงประโยคเดียวนั้น จะต้องประกอบด้วยองค์ทั้ง ๕ พร้อมอยู่ในตัว ถ้าขาดไปแม้องค์เดียวก็ไม่จัดเป็นวาจาสุภาษิต^{๗๙} ฉะนั้นจึงต้องมีครบ ถ้าไม่มีหรือมีไม่ครบก็ไม่เรียกว่าองค์ องค์จึงมีลักษณะของความเป็น “ชุด” หรือลักษณะของความ “ครบชุด”^{๘๐}

องค์ทั้ง ๕ ของวาจาสุภาษิต แบ่งได้เป็น ๒ นัย แต่ละนัยแบ่งออกเป็น ๓ ขั้นตอน ดังนี้

^{๗๘} พันเอกปิ่น มุกขนันต์, มงคลชีวิต ภาค ๑, หน้า ๔๓๓-๔๓๗.

^{๗๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๕-๔๐๖.

^{๘๐} จิตรจันทน์ สุภาพ, กัลยาณวาทะ, หน้า ๑๑๕.

นัยที่หนึ่ง เป็นการพิจารณาจากผู้อื่น ได้แก่

๑. ความเหมาะสม พึงพิจารณาถึงการพูดของผู้พูดนั้นว่า มีความเหมาะสมหรือไม่เพียงใด โดยการพิจารณาถึงกาลสมัย เวลา โอกาส สถานที่ บุคคล เมื่อเห็นว่าส่วนต่าง ๆ เหล่านี้เหมาะสมแล้วจึงควรรับฟัง

๒. คุณภาพคำ พึงพิจารณาถึงการใช้คำพูดของผู้พูดนั้นว่า มีคุณภาพเป็นวาจาสุภาษิตหรือไม่ เช่น เป็นวาจาสุภาพหรือหยาบโลน เป็นวาจาจริงหรือเท็จ เป็นวาจามีประโยชน์หรือไม่มีประโยชน์ ถ้าเป็นวาจาจริง สุภาพ มีประโยชน์ จึงสมควรแก่การรับฟัง

๓. เจตนา พึงพิจารณาถึงเจตนาของผู้พูดนั้นว่า ถ้าพูดด้วยเจตนาดี เป็นคุณประโยชน์แก่ผู้ฟังก็สมควรตั้งใจฟัง ถึงแม้บางครั้งความเหมาะสม และคุณภาพคำจะบกพร่องไปบ้างก็ตาม แต่ถ้าพิจารณาแล้วเห็นว่าผู้พูดไม่มีเจตนาดี ก็ควรหลีกเลี่ยงการรับฟังนั้นเสีย

นัยที่สอง เป็นการพิจารณาจากหรือการพูดของผู้พูด โดยย้อนลำดับจากการพูดให้ผู้อื่นฟัง ดังนี้ คือ

๑. เจตนา คือ การพิจารณาถึงเจตนาของผู้พูดแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ

๑.๑ เจตนาไม่ดี มีจิตประกอบด้วยความโลภ โกรธ หลง เป็นที่ตั้งในการพูด

๑.๒ เจตนาดี มีจิตประกอบด้วยเมตตา มีความปรารถนาดีเป็นที่ตั้งในการพูด

การพิจารณาจากหรือการพูดของผู้พูดนั้น จะต้องเริ่มจากเจตนาเป็นอันดับแรก ผู้พูดควรตั้งเจตนาที่ดีต่อผู้ฟังเท่านั้น หากรู้ตัวว่าเป็นเจตนาไม่ดีหรือเจตนาร้ายต่อผู้ฟังก็ไม่ควรพูด เพราะนั่นเป็นการกล่าววาจาทุพภาษิต ซึ่งสัตบุรุษไม่ควรพูด ตามปกติสัตบุรุษหรือบัณฑิตนั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่ามีลักษณะ เครื่องหมาย และความประพฤติน่าเลื่อมใส อย่างนี้คือ ชอบคิดแต่เรื่องที่ดี ชอบพูดแต่คำพูดที่ดี และชอบทำแต่กรรมที่ดี^{๑๑}

๒. คุณภาพคำ คือการพิจารณาถึงส่วนประกอบของคำพูดของผู้พูด แบ่งออกเป็น ๓ คู่ ๖ ลักษณะ ดังนี้

๒.๑ คู่ที่หนึ่ง เป็นคำพูดจริงหรือเท็จ

๒.๒ คู่ที่สอง เป็นคำพูดสุภาพหรือหยาบคาย

๒.๓ คู่ที่สาม เป็นคำพูดที่มีประโยชน์หรือมิโทษ

พึงพิจารณาคำพูดส่วนหน้าทั้ง ๓ คือคำพูดจริง สุภาพ และมีประโยชน์ ซึ่งจัดเป็นคำพูดหรือวาจาที่ดีมีคุณภาพ ส่วนคำพูดส่วนหลังทั้ง ๓ คือคำพูดเท็จ หยาบคาย และมีโทษนั้น จัดเป็นคำพูดหรือวาจาที่ไม่ดีไม่มีคุณภาพเป็นคำพูดที่มีโทษ จึงไม่ควรนำไปพูดโดยประการทั้งปวง

^{๑๑}ม.อ. (บาลี) ๑๔/๒๕๓/๒๒๑, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๕๓/๒๕๕.

เพราะเป็นลักษณะการพูดของคนพาล ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงลักษณะ เครื่องหมาย และความประพฤติน่าเกลียดของคนพาลว่ามีลักษณะชอบคิดแต่เรื่องไม่ดี ชอบพูดแต่คำพูดไม่ดี และชอบทำแต่กรรมที่ไม่ดี^{๔๒}

๓. ความเหมาะสม คือการพิจารณาถึงคำพูดหรือวาจาของผู้พูดนั้นว่าเหมาะสมหรือไม่เหมาะสม โดยพิจารณาประกอบกับปัจจัยเหล่านี้ คือ กาลสมัย เวลา โอกาส สถานที่ และบุคคล

อนึ่ง แม้การมีเจตนาดีนั้นก็เป็สิ่งที่ดีในระดับหนึ่ง แต่ยังไม่พอเพราะยังดีไม่ครบชุด ถ้าจะให้ดียิ่งขึ้นหรือดีพร้อม จะต้องมีความดีหรือวาจาเป็นประโยชน์เป็นส่วนประกอบด้วย และถ้าจะให้ดีที่สุด จะต้องประกอบด้วยความเหมาะสมด้วยกาลสมัย เวลา โอกาส สถานที่ และบุคคล ดังกล่าวแล้ว

องค์ของวาจาสุภาษิตนั้น แต่ละองค์เป็นส่วนประกอบที่สำคัญที่จะทำก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ผู้พูดและผู้ฟังได้ ซึ่งถ้าขาดองค์ใดองค์หนึ่งก็จะทำให้เกิดโทษทั้งแก่ผู้พูดและผู้ฟังได้เช่นกัน ดังนั้น จึงควรทำความเข้าใจให้ดีในแต่ละองค์หรือแต่ละส่วนประกอบ เพื่อป้องกันโทษที่จะเกิดขึ้นนั้น ดังจะได้วินิจฉัยในแต่ละองค์ประกอบเป็นอันดับต่อไป

องค์ที่ ๑ พูดถูกกาล (กาลเนน ภาสิตา)

วาจาสุภาษิตองค์ที่ ๑ อยู่ในลักษณะของ “ความเหมาะสม” กาลเนน ภาสิตา แปลว่าการพูดถูกกาลละ คำว่า กาลละ แปลตามความหมายทั่วไปว่า เวลา ดังนั้น วาจาถูกกาลละ จึงแปลว่าการพูดถูกเวลา คำว่า “ถูกเวลา” ไม่ใช่หมายถึงถูกกับเวลา เข้า สาย บ่าย เย็น กลางคืน การเข้าใจเช่นนี้ทำให้เกิดผลเสียมากกว่าผลดี เพราะทำให้เกิดความเชื่อในเรื่อง “เวลา” ขึ้นมาว่า เวลานั้นเวลานี้ เป็นมงคลไม่เป็นมงคล ดังตัวอย่างความเชื่อในยามอุบาสกอยู่ในตำราพรหมชาติที่ว่า

“สุญหนึ่ง	อย่าพึงจร	แม้ราญรอน	จะอัปรา
สองสุญ	เร่งยาตรา	จะมีลาภ	สวัสดี
ปลอดสุญ	พูนสวัสดิ์	ภัยพิบัติ	ลากบมี
กากบาท	ตัวอัปรีย์	แม้จรี	จะอัปรา
สี่สุญ	จะพูนผล	แม้จรี	ดีหนักหนา
มีลาภสิ้น	คณนา	เร่งยาตรา	จะมีชัย ...”

^{๔๒} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๒๔๖/๒๑๓, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๔๖/๒๕๐.

การถือเช่นนี้ไม่ถูกหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา เพราะพระพุทธเจ้าตรัสถึงเรื่องฤกษ์ยามไว้ว่า “สัตว์เหล่าใดประพฤตสุจริตทางกาย วาจา ใจ ในเวลาเช้า ในเวลากลางวัน หรือในเวลาเย็น เช้านั้น กลางวันนั้น หรือเย็นนั้น ย่อมเป็นฤกษ์ดีของสัตว์เหล่านั้น”^{๔๓}

พูดถูกกาล จึงหมายถึง ความเหมาะสมหรือจังหวะ เช่น รู้ว่าเวลาไหนควรพูด เวลาไหนยังไม่ควรพูด ควรพูดนานเท่าไร ต้องคาดผลที่จะเกิดขึ้นไว้ด้วย ดูความเหมาะสมหรือจังหวะอันเนื่องด้วยเวลาและปัจจัยอื่นที่เกี่ยวข้องด้วย ซึ่งปัจจัยอื่น ๆ ดังกล่าว ในปัจจุบันนี้เรียกว่า “กาลเทศะ” คำว่า “เทศะ” แปลว่า “สถานที่” หมายถึงปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับการพูดนั่นเอง กล่าวอีกนัยหนึ่งว่า พูดถูกสถานที่ คือรู้ว่าในสถานที่เช่นไร เหตุการณ์แวดล้อมเช่นไร สมควรที่จะพูด หากพูดออกไปแล้วจะมีผลดีหรือผลเสียอย่างไร เช่น มีความหวังคืออยากเตือนเพื่อนไม่ให้ดื่มเหล้า แต่ไปเตือนขณะที่เพื่อนกำลังเมาอยู่ อย่างนั้นนอกจากเขาจะไม่ฟังแล้ว ผู้หวังดีอาจได้รับอันตรายได้ จึงควรนิ่งไว้ก่อน รอเวลาที่เขาหายเมาแล้วจึงค่อยกล่าวตักเตือน เป็นต้น ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสเตือนไว้ว่า “การพูดเกินขอบเขตไม่ดีเลย”^{๔๔} อนึ่ง ผู้พูดเมื่อตั้งใจจะใช้เวลากี่นาที กี่ชั่วโมง ก็ควรพูดให้เป็นไปตามเวลาที่กำหนดไว้ เวลาเริ่มพูด กำหนดว่าจะเริ่มเวลาเท่าใด ก็ต้องเริ่มเวลาเท่านั้น ไม่เร็วหรือช้ากว่านั้น เรื่องที่พูดก็ต้องจัดให้เหมาะสมกับเวลา คือต้องจบหรือเลิกพูดได้ตามเวลา ถ้ายังไม่ถึงเวลาอันควรเลิก ก็ไม่ควรรีบด่วนเลิกก่อนเวลามากเกินไป

ดังนั้น คำว่า “กาเลน ภาสิตา” จึงหมายถึงการพูดที่ถูกทั้งกาละ และถูกทั้งเทศะ ครบวงจรทั้ง ๒ ประการ การพูดถูกกาละนั้น ควรคำนึงว่าการพูดตามเวลา จัดเป็นการพูดถูกกาละ แต่เวลาตามคนพูดไม่จัดเป็นการพูดถูกกาละ และการพูดถูกสถานที่ ควรคำนึงว่าสถานที่ที่จัดให้มีการพูด มีสภาพเหมาะสมกับการพูดในแต่ละครั้งหรือไม่ ไม่ใช่ว่าพูดเรื่องอะไรในสถานที่ใด ๆ ก็ได้เสมอไป ส่วนปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับสถานที่ เช่น เครื่องขยายเสียงได้ยินชัดเจนดี หรือว่ามีเสียงสะท้อนฟังไม่รู้เรื่อง เสียงดังพอดีกับการฟังหรือว่าค่อยหรือดังเกินไป เวทีการพูดเหมาะสมหรือว่าขรุขระลื่น แสงสว่างให้เห็นตัวผู้พูดเพียงพอหรือว่าเห็นเพียงกลาง ๆ เป็นต้น^{๔๕}

การพูดนั้น แม้จะใช้คำพูดที่ดี เป็นคำจริง เป็นคำสุภาพ เป็นคำพูดที่มีประโยชน์ และพูดด้วยจิตที่เมตตา แต่ถ้าพูดผิดจังหวะ ไม่ถูกกาลเทศะผู้ฟังยังไม่พร้อมที่จะรับฟังแล้ว จะก่อให้เกิดผลเสียได้ แทนที่จะได้รับความชื่นชมกลับกลายเป็นว่าถูกตำหนิเพราะไม่รู้จักกาลเทศะ

^{๔๓} อกุ.ติก. (บาลี) ๒๐/๑๕๖/๒๘๓, อกุ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๕๖/๓๕๕.

^{๔๔} พุ.ชา.ตรสก. (บาลี) ๒๓/๑๐๔/๒๘๒, พุ.ชา.ตรสก. (ไทย) ๒๓/๑๐๔/๔๑๓.

^{๔๕} จิตรจันทน์ สุภาพ, กัลยาณวาทะ, หน้า ๑๒๘.

ดังนั้น เรื่องกาลเทศะในการพูดหรือแสดงธรรม จึงถูกจัดเป็นองค์อันหนึ่งในการพูดวาจาสุภาษิต และมีส่วนสำคัญที่จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ฟังเป็นอย่างมาก

องค์ที่ ๒ พูดคำจริง (สัจจา ภาสิตา)

สัจจา ภาสิตา แปลว่า สัจจวาจา หรือวาจาจริง วาจาสัตย์ คือเรื่องที่พูดนั้นเป็นความจริง และเจตนาของผู้พูดก็พูดด้วยความจริงใจ การพูดด้วยความจริงใจนั้นต้องพูดตรงไปตามความจริง ไม่บิดเบือนจากความจริง ไม่สลับปลับ ไม่ตลบตะแลง ไม่เหลาะแหละ ไม่คลุมเครือ พูดด้วยคำสัตย์จริง ไม่ใช่คำพูดที่ปั้นแต่งขึ้นให้คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ไม่เสริมความ ไม่อำความ^{๘๖}

การพูดคำจริงหรือวาจาจริง เป็นเงื่อนไขสำคัญและจำเป็นที่ขาดไม่ได้ เพราะถ้าพูดด้วยความไม่จริงเสียแล้ว แม้วิธีพูดหรือศิลปะการแสดงการพูดจะดีเยี่ยมสักเพียงใด และไม่ว่าผู้พูดจะอยู่ในตำแหน่งหรือฐานะอย่างไร ระดับไหน ก็ไม่จัดเป็นวาจาสุภาษิต เพราะว่าวาจาจริงเป็นแก่นหรือเป็นแกนของการพูด แก่นหรือแกน มีลักษณะเป็นของหลัก มั่นคง คงทน แข็งแรง เป็นของแท้ ของแท้ย่อมมีราคาหรือมีค่ามากกว่าของเทียมหรือของปลอม วาจาจริง วาจาแท้นั้น จึงจะมีค่าเป็น “วาจาสุภาษิต”^{๘๗}

ทศนะทางพระพุทธศาสนานิยมความจริง เฉพาะเรื่องคำพูดนั้น คำพูดที่ถือว่าดี และถูกต้องทุก ๆ กรณี จะต้องมีความจริงเป็นหลักเสมอไป ถ้าพูดไม่จริงก็ถือว่า ผิดศีล และถ้าต้องการจะให้คำพูดเป็นสิริมงคล จะต้องพูดคำจริง และพูดด้วยความจริงใจ ดังบทสวดมนต์ในรัตนสูตรที่พระสงฆ์ใช้สวดเพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่พุทธศาสนิกชนในงานทำบุญต่าง ๆ ว่า “เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ” แปลความว่า ด้วยสัจจวาจานี้ ขอความสวัสดิ์จงมีแก่ทุกท่าน^{๘๘} นี่ก็แสดงว่า ทศนะทางพระพุทธศาสนาเห็นว่า สัจจวาจานี้นอกจากจะเป็นอุดมมงคลสำหรับตัวผู้พูดแล้ว ยังเป็นคำที่มีฤทธิ์ในตัว สามารถจะประสิทธิ์ประสาทมงคลแก่ผู้อื่นได้ด้วย และยังทำให้ผู้พูดคำสัตย์ได้รับเกียรติ มีชื่อเสียงด้วย ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “สจฺเจน กิตฺติ ปปฺโปติ” แปลความว่า คนย่อมได้เกียรติยศ เพราะพูดคำสัตย์จริง^{๘๙} หรือยกย่องสรรเสริญคำพูดจริงว่าดีกว่าสทั้งหลาย ดังพระ

^{๘๖} พันเอกปิ่น มุกขนันต์, มงคลชีวิต ภาค ๑, หน้า ๔๑๕.

^{๘๗} จิตรจักษ์ สุภาพ, กัลยาณวาที, หน้า ๑๒๑.

^{๘๘} บ.ป. (บาลี) ๒๕/๓/๕, บ.ป. (ไทย) ๒๕/๓/๕.

^{๘๙} บ.ป. (บาลี) ๒๕/๑๘๕/๓๓๐, บ.ป. (ไทย) ๒๕/๑๘๕/๕๔๔.

พุทธพจน์ว่า “สจฺจํ หเว สาธุตฺรํ รัตนํ” แปลว่า สัจจะเท่านั้น เป็นรสที่ดีกว่ารสทั้งหลาย^{๙๐}
ดังนั้น สัจจวาจา คือคำพูดจริง จึงจัดเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญยิ่งในวาจาสุภายิต

องค์ที่ ๓ พุดคำอ่อนหวาน (สณฺหา ภาสิตา)

สณฺหา ภาสิตา หมายถึงวาจาที่กล่าวออกมาเป็นวาจาสุภาพเรียบร้อยอ่อนหวาน สณฺหา แปลว่า อ่อนหวาน เกลี้ยกล่อม ราบเรียบ ละมุนละไม เป็นคำพูดไพเราะที่กลั่นออกมาจากน้ำใจที่บริสุทธิ์ ไม่ใช่คำหยาบ คำด่า คำประชดประชัน คำเสียดสี คำหยาบนั้นฟังก็ระคายหู แค่คิดถึงก็ระคายใจ ถ้าจะเปรียบวาจาเป็นทองคำ สัจจวาจาก็คือเนื้อทอง ส่วนสัณฺหาจากรหรือวาจาสุภาพ เป็นทองรูปพรรณ คือรูปร่างหรือลักษณะของสิ่งที่ทองเป็น เช่น สร้อยคอ สร้อยข้อมือ แหวน กำไล เป็นต้น^{๙๑}

สัณฺหาจากร เป็นคำพูดที่ผู้ฟังไม่ระคายหู ระคายใจ ไพเราะเสนาะโสต น่าฟังน่ายินดี ชื่นชอบ เป็นคำพูดที่ให้แต่คุณส่วนเดียว ทั้งทำให้ใจผู้พูดสงบ เป็นการพัฒนาสุภาพจิตให้ดีขึ้น บุคคลจึงควรพุดแต่วาจาที่สุภาพ วาจางาม อ่อนหวาน ประกอบด้วยประโยชน์ เพราะทำให้เกิดผลดีแก่ตนเองและผู้อื่น ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลควรเปล่งถ้อยคำอ่อนหวาน มีประโยชน์เท่านั้น”^{๙๒} จึงควรพุดแต่คำอ่อนหวานเป็นที่น่าพอใจแก่ผู้อื่นทุกเมื่อ เพราะการพุดคำที่ดังามทำให้ประสบผลสำเร็จตามที่ตนปรารถนา ทั้งเป็นที่พอใจของผู้ได้ยินได้ฟังด้วย ดังนั้น สัณฺหาจากร คือคำพุดอ่อนหวาน จึงจัดเป็นองค์สำคัญข้อหนึ่งในวาจาสุภายิตนี้

องค์ที่ ๔ พุดคำประกอบด้วยประโยชน์ (อตุตฺตสฺสยฺหิตา ภาสิตา)

วาจาที่มีประโยชน์ หรืออตุตฺตสฺสยฺหิตาจากร หมายถึง วาจาที่พุดแล้วก่อให้เกิดประโยชน์ หรือผลดีทั้งแก่ผู้พุดและผู้ฟัง เป็นวาจาที่ควรแก่การฟัง เป็นวาจาที่ควรพุดดีกว่าไม่พุด แต่ถ้าวาจานั้นจริงและเป็นวาจาสุภาพ แต่ถ้าพุดแล้วไม่ก่อให้เกิดประโยชน์อะไร กลับจะทำให้เกิดโทษ ก็ไม่ควรพุด อีกทั้งวาจามีประโยชน์ที่แฝงมากับวาจาหยาบ หรือแฝงมาในลักษณะสนองอารมณ์จนเกินเหตุ ทำให้ผู้พุดรู้สึกสะใจชอบใจ ไม่สำรวมปาก พุดแบบคะนองปาก ก็ไม่จัดเป็นวาจาสุภายิต^{๙๓}

^{๙๐} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๓๓/๔๘, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๓/๘๐.

^{๙๑} จิตรจางค์ สุภาพ, กัลยาณวาทะ, หน้า ๑๒๒.

^{๙๒} พุ.ชา.เทศก. (บาลี) ๒๓/๖๐/๒๓๗, พุ.ชา.เทศก. (ไทย) ๒๓/๖๐/๔๐๖.

^{๙๓} พันเอกปิ่น มุกกันต์, มงคลชีวิต ภาค ๑, หน้า ๔๓๒.

ประโยชน์หรือผลของวาจาอยู่ที่ผู้พูดพูดแล้ว ได้รับผลดีจากการพูดนั้น ฝ่ายผู้ฟังเมื่อได้ฟังแล้ว ก็ได้รับผลดีเช่นกัน เหมือนการปลูกต้นไม้ เมื่อมันออกผลมาให้ได้รับประทาน หรือมีดอกออกมาให้ชื่นชม นั่นก็คือผลหรือประโยชน์ที่ผู้ปลูกได้รับ ประโยชน์ของการพูดนั้น ต้องดูให้หลายชั้น บางทีอาจได้ผลแค่ชั้นนอก แต่เสียผลชั้นในก็มี เช่น นักประพันธ์หรือนักพูด ถ้าใช้คำพูดหยาบโลน มีคนชื่นชอบ ถ้าเป็นหนังสือก็ขายดี มีคนซื้ออ่านมาก ได้ผลกำไร ผลประเภทนี้ จะถือเป็นเกณฑ์ว่า เมื่อได้รับประโยชน์แล้ว จะเข้าใจว่าคำนั้นเป็นคำมีประโยชน์ยังไม่ได้ เพราะยังมีแง่ที่เป็นโทษอยู่ เพราะเป็นเหตุทำให้คนอื่นติราคาดูถูกต่ำไป ซึ่งเป็นการลงโทษตัวเอง และคนที่อ่านที่ฟังรู้เท่าไม่ถึงการณ์ อาจเก็บเอาคำเช่นนั้นไปพูดแล้วคิดเป็นนิสัย ทำให้ชีวิตจิตใจมีปมด้อยในตัวไปตลอดชีวิต นี่เป็นการลงโทษคนอื่น คำพูดที่มีประโยชน์นั้น จะต้องไม่เป็นโทษอย่างนี้ แต่เป็นคำพูดที่ทำให้ผู้พูดและผู้ฟังให้ดีขึ้นอย่างเดียวกัน

องค์ที่ ๕ พูดด้วยเมตตาจิต (เมตตจิตฺเตน ภาสิตา)

ลักษณะของวาจาที่มีเมตตา ฟังทราบจากการกระทำทางกาย วาจา ใจ ของมนุษย์ซึ่งมีเจตนาเป็นปัจจัยชี้ขาดระหว่างลักษณะ “ดี” กับ “ไม่ดี” เป็นปัจจัยเพิ่มพลังหรือลดพลังแห่งการแสดงออกของสัตว์โลก เป็นสิ่งพันนาการหรือสิ่งปล่อยคลายสรรพสิ่ง เป็นปัจจัยเพิ่มความเข้มข้นหรือลดความเข้มข้นของการกระทำ มีลักษณะเป็นแบบ “ต้นชี้ตาย ปลายชี้เป็น” ของการกระทำ มีลักษณะเป็นสิ่งบอกเหตุหรือการพยากรณ์ผลของการกระทำ เปรียบดังต้นตอหรือต้นเค้าของการกระทำ เป็นแม่บทหรือแม่แบบของการกระทำ เป็นเครื่องชี้นำชี้นำของการกระทำ และยังเป็นตัวแท้ของการกระทำทั้งมวลของมนุษย์

กรรมหรือการกระทำทั้ง ๓ ทางของมนุษย์นั้น จะมีผลหรือไม่มีผล จะมีผลมากหรือมีผลน้อย จึงขึ้นอยู่กับ “เจตนา” เป็นแม่บทสำคัญ เพราะกรรมก็คือเจตนา อันได้แก่ เจตจำนง ความจงใจ การเลือกคัดตัดสินใจ มุ่งหมายที่จะกระทำ หรือพลังนำที่เป็นตัวกระทำการนั้นเอง เจตนาหรือเจตจำนงนี้เป็นตัวนำ บังชี้ และกำหนดทิศทางแห่งการกระทำทั้งหมดของมนุษย์ เป็นตัวการหรือเป็นแกนนำในการริเริ่ม ประดิษฐ์ สร้างสรรค์ทุกอย่าง จึงเป็นตัวแท้ของกรรม ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “เจตนาหิ ภิกขเว กัมมํ วทามิ” เป็นต้น แปลความว่า “ภิกษุทั้งหลาย เจตนานั่นเอง เราเรียกว่ากรรม บุคคลจงใจแล้ว จึงกระทำด้วยกาย วาจา และใจ”^{๙๔}

เจตนา จึงเป็นตัวบ่งชี้ถึงลักษณะของวาจาที่มีเมตตา เมื่อผู้พูดพูดด้วยเจตนาดีมีไมตรีต่อผู้ฟัง ก็จัดว่าพูดด้วยวาจาสุภาษิต ตามลักษณะของคำพูดประกอบด้วยเมตตาจิตนี้ เพราะคำว่า

^{๙๔} อกฺ.นฺกฺก. (บาลี) ๒๒/๖๓/๓๕๕, อกฺ.นฺกฺก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๖.

“เมตตา” หมายถึงความปรารถนาดี อยากให้คนฟังมีความสุข มีความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป และประสบความสำเร็จในสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์

พระพุทธศาสนาสอนเรื่องความเมตตาโดยให้อาตนาเองเป็นเครื่องเปรียบเทียบว่า เรา รักสุข เกลียดทุกข์ฉันใด สัตว์อื่นก็รักสุขเกลียดทุกข์ฉันนั้น บุคคลผู้แสวงหาความสุขให้แก่ตนเอง แต่ทำให้ผู้อื่นเป็นทุกข์เดือดร้อน พระพุทธเจ้าไม่ทรงสรรเสริญ ดังเช่นเรื่องในทันทสูตรว่า พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี ทอดพระเนตรเห็นพวกเด็ก ๆ เอาท่อนไม้ตุง จึง เปล่งอุทานในขณะนั้นว่า “ผู้ใดไฝหาความสุขเพื่อตน แต่กลับใช้ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลายผู้รัก สุข ผู้นั้นตายไปแล้ว ย่อมไม่ได้รับความสุขเลย ส่วนผู้ใดไฝหาความสุขเพื่อตน ไม่ใช่ท่อนไม้ทำ ร้ายสัตว์ทั้งหลายผู้รักสุข ผู้นั้นตายไปแล้ว ย่อมได้รับความสุข”^{๕๕} ฉะนั้น ผู้ปรารถนาความสุข ไม่ ควรเบียดเบียนผู้อื่นสัตว์อื่นให้ได้รับความทุกข์ความเดือดร้อน ไม่ว่าจะเป็นการทำ พุด กิด จึงควรตั้ง จิตประกอบด้วยเมตตาไว้เป็นเบื้องต้นเสมอ

จึงสรุปได้ว่า คำพุดที่เป็นวิสุจริต และคำพุดที่ประกอบด้วยองค์ ๕ นี้ คือ พุดถูก กาลเทศะหรือพุดตามกาลที่สมควร พุดคำสัตย์จริง พุดคำอ่อนหวาน มีประโยชน์ และ ประกอบด้วยเมตตา ถือว่าเป็นถ้อยคำที่ควรพุดตามแนวทางพระพุทธศาสนา จัดเป็นวาจาสุภาษิต เพราะเป็นคำพุดที่มีกลิ่นหอมมีรากเหง้ามาจากกุศลกรรมบถ เกิดจากเจตนาเป็นกุศล เกิดมาจาก สัมมาทิฐิ มโนสุจริต เป็นสัมมาวาจา จึงควรระลึกอยู่เสมอว่า วาจาจริงเป็นการแสดงออกของ จิตงาม วาจาสุภาพแสดงถึงจิตใจที่อ่อนโยน วาจาเป็นภาษิตเพราะจิตมีคุณธรรม วาจาสามัคคีก็ โดยจิตมีเมตตา วาจาเป็นประโยชน์มาจากจิตมีปัญญา วาจาจับใจเป็นเหตุเป็นผลเกื้อกูลกัน เมื่อ ควบคุมวาจาให้ดี จิตใจก็ดีงาม และเมื่อจิตใจดีงาม วาจาก็เป็นวาจาชอบ^{๕๖} หรือเป็นวาจาสุภาษิต ดังนั้น วาจาจึงถือว่าเป็นเครื่องมือสื่อสารความรู้สึนึกคิด เสียงที่เปล่งออกมาเปิดเผยถึงจิตใจ แม้ ยังไม่เป็นภาษาอะไร ผู้ฟังก็อาจหยั่งได้ว่า เกรี้ยวกราดหรือนุ่มนวล ชังหรือชอบ จึงต้องระมัดระวัง ในการพุด จะกล่าวถ้อยคำใดนั้นควรคิดเสียก่อนว่า สิ่งที่พุดออกไปนั้นถูกต้องสอดคล้องความจริง หรือไม่ เพราะการกล่าวเท็จทำให้เกิดความเสียหาย ทำอันตรายได้ทั้งตนเองและผู้อื่น แม้ว่ายอาจ ไม่เห็นผลโดยทันที ไม่วันใดวันหนึ่งข้างหน้าถูกเขาจับได้ จะไม่ได้รับความเชื่อถืออีกต่อไป เมื่อใดก็ตามที่จะเปล่งวาจา พึงเปล่งแต่วิสุจริตและถ้อยคำที่ถูกกาลเทศะ พุดคำสัตย์จริง พุดคำ

^{๕๕} พ.อุ. (บาลี) ๒๕/๑๓/๑๐๓, พ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๓/๑๕๒.

^{๕๖} ระวี ภาวิไล, ชีวิตดีงาม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผีเสื้อ, ๒๕๓๓), หน้า

ไพเราะอ่อนหวาน เป็นประโยชน์ และมีจิตเมตตาเป็นที่ตั้งเสมอ อันจะเกิดผลดีมีประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้ฟังทุกเมื่อ

๒.๔ รูปแบบและการสร้างวาจาสุภาษิต

ภาษาหรือคำพูดที่มนุษย์ใช้สื่อสารกันไม่ได้เกิดขึ้นลอย ๆ แต่เกิดขึ้นจากการสร้างของมนุษย์ มนุษย์สร้างภาษาเพื่อแสดงความหมายต่อตนเองและผู้อื่น เพื่อให้ผู้อื่นมีความหมายอย่างเดียวกับตน และเพื่อจะได้มีอิทธิพลในการสื่อสาร^{๙๗} ภาษาถือว่ามีรูปแบบเพราะเป็นสิ่งที่กำหนดขึ้นเป็นหลักหรือเป็นแนวทางเพื่อการสื่อสาร ซึ่งเป็นที่ยอมรับของมนุษย์^{๙๘} ในนิรุกติศาสตร์ได้แสดงความหมายของภาษาว่าเป็นวิธีที่มนุษย์แสดงความในใจ เพื่อให้ผู้ที่ตนต้องการให้รู้ได้รู้ จะเป็นเพราะต้องการบอกความในใจที่นึกไว้ หรือเพื่อระบายความในใจที่อัดอั้นอยู่ให้ปรากฏออกมาภายนอก โดยใช้เสียงพูดที่มีความหมายตามที่ได้ตกลงรับรู้กัน ซึ่งมีผู้ได้ยินรับรู้และเข้าใจ เพราะฉะนั้น ภาษาจึงต้องมีพร้อมด้วยองค์ ๒ คือ

๑. เสียงพูดที่นึกไว้แล้วพูดออกมา แต่เสียงที่หลุดปากออกมอลอย ๆ เพราะด้วยมีอารมณ์สะเทือนใจ ไม่ใช่เสียงพูดตามความหมายนี้

๒. ความหมาย ซึ่งผู้พูดและผู้ฟังหรือผู้ได้ยินเข้าใจ รับรู้ตรงกันคือฟังออก และผู้ฟังต้องพูดตอบได้ด้วย

ลักษณะ ๒ ประการนี้ ย่อมมีสัมพันธ์อยู่ด้วยกัน จะแยกออกจากกันไม่ได้ ถ้าขาดเสียแต่อย่างใด ก็ไม่เป็นภาษา^{๙๙}

วาจาสุภาษิตนั้นก็ไม่ใช่จะเกิดขึ้นลอย ๆ เช่นกัน มีลักษณะเป็นวาจาที่เหมาะสมแก่กาลสถานที่ เป็นคำจริง ไพเราะจับใจ ไม่ไว้ประโยชน์แก่ตนเองและคนฟัง ก็เพราะมีรูปแบบและการสร้างที่ดีมีกฎเกณฑ์ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงวางรูปแบบและการสร้างวาจาสุภาษิตไว้ ที่เรียกว่า “นวัคคัตตุศาสน์” หมายถึงคำสอนของพระศาสดามีรูปแบบ ๕ ประการ คือ สุตตะ เถยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาดก อพสุตธรรม เวทลละ เพื่อให้เป็นแบบอย่างแก่พุทธบริษัท (ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา) ในการประกาศธรรมแก่พหุชน ฝ่ายพุทธบริษัทก็ได้นำ

^{๙๗}Berlo, Devid K, **The Process of Communication**, (New York : Holt, Rinehart and Winston, 1960), p. 171-173.

^{๙๘}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๘๖๕.

^{๙๙}พระยาอนุมานราชธน, ศาสตราจารย์, นิรุกติศาสตร์ ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : ส่วนท้องถิ่น, ๒๕๑๐, หน้า ๒๓-๒๔.

รูปแบบและการสร้างวาทะกรรมที่นำไปใช้ในการแสดงธรรมต่อไป ซึ่งมีลักษณะรูปแบบการสร้างที่แตกต่างกัน บางท่านสร้างได้หลายรูปแบบ บางท่านสร้างได้น้อยรูปแบบ ตามกำลังสติปัญญาความสามารถของแต่ละท่าน ดังจะได้อธิบายขยายความในแต่ละรูปแบบและวิธีการสร้างวาทะกรรมพร้อมทั้งตัวอย่างประกอบ เฉพาะในส่วนตัวอย่างสำหรับวิธีการสร้างวาทะกรรมบางรูปแบบที่ไม่ปรากฏในคัมภีร์พุทธทศนิกาย ทั้ง ๕ เล่ม แต่ปรากฏในคัมภีร์นิกายอื่น ก็จะนำมาแสดงเป็นตัวอย่างไว้ เพื่อให้เข้าใจในรูปแบบของการสร้างวาทะกรรมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

รูปแบบและการสร้างวาทะกรรมที่เรียกว่า “นวัถลตถุศาสน์”^{๑๐๐} นั้นดังนี้

๑. สุตตะ คือคำสอนที่เป็นความเรียงแสดงหรือบรรยายข้อธรรมให้ผู้ฟังเห็นประจักษ์ บางกรณีอาจบรรยายเป็นอุปมาโวหารก็มี หรือตั้งประเด็นปัญหาขึ้นถามแล้วตอบเองก็มี ได้แก่ คำสอนที่ปรากฏในอุกโกฏกัณฑ์ นิทเทส ชันธกะ ปริวาร พระสูตรในสุตตนิบาต และพุทธวจนะอื่น ๆ ที่มีชื่อว่าสุตตะ หรือสุตตันตะ

การสร้างวาทะกรรมในรูปแบบของสุตตะ เช่น

ในชราสูตร พระพุทธเจ้าตรัสแสดงพระธรรมเทศนาบรรยายข้อธรรมแก่ประชาชนชาวเมืองสาเกต แล้วตรัสเป็นคาถาประพันธ์ว่า “ชีวิตนี้น้อยนัก มนุษย์ย่อมตายภายใน ๑๐๐ ปี แม้หากผู้ใดจะมีชีวิตอยู่เกินไปกว่านั้น ผู้นั้นก็จะตายเพราะชราแน่แท้”^{๑๐๑}

ในนาวาสสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแสดงอุปมาโวหารเปรียบบุคคลเป็นดุจเรือข้ามฟากว่า “เปรียบเหมือนคนข้ามแม่น้ำที่มีน้ำมาก กำลังหลาออกมา มีกระแสเชี่ยว ถูกพัดลอยไปตามกระแสน้ำเสียเอง จะสามารถช่วยพาผู้อื่นให้ข้ามไปได้ได้อย่างไร ฉะนั้น บุคคลผู้ยังไม่เข้าใจธรรมอย่างแจ่มแจ้ง ก็ฉนั้นนั้น ไม่พิจารณาความหมายแห่งธรรมให้ถ่องแท้ ในสำนักอาจารย์ผู้เป็นพหูสูต ตนเองยังไม่รู้แจ้งจริง ทั้งยังไม่หมดความสงสัย จะสามารถสอนผู้อื่นให้เพ่งพินิจธรรมได้อย่างไร”^{๑๐๒}

ในทวยตานุปัสสนาสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ บพพาราม ปราสาทของนางวิสาขาภิการมาตา เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้นเป็นคืนวันเพ็ญอุโบสถขึ้น ๑๕ คำ พระองค์ประทับนั่งกลางแจ้งมีภิกษุสงฆ์แวดล้อม ทอดพระเนตรเห็นภิกษุสงฆ์นั่งสงบนิ่งจึงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย หากมีผู้ถามว่า การฟังกุศลธรรมที่เป็นของพระอริยะ เป็นเครื่องนำออกจากโลก เป็นเหตุให้ดำเนินไปสู่

^{๑๐๐} อ.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๖/๒๘๒.

^{๑๐๑} พ.ศ. (บาลี) ๒๕/๘๑๑/๔๕๓, พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๘๑๑/๖๕๕.

^{๑๐๒} พ.ศ. (บาลี) ๒๕/๓๒๒-๓๒๓/๓๕๔, พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๓๒๒-๓๒๓/๕๖๔.

ความตรัสรู้ จะมีประโยชน์อะไรแก่ท่านทั้งหลาย” เธอทั้งหลายควรตอบเขาอย่างนี้ว่า “มีประโยชน์ให้รู้จักกรรมแยกออกเป็น ๒ คู่ตามความเป็นจริง”^{๑๐๓}

๒. เกยยะ คือคำสอนที่มีร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน ได้แก่พระสูตรที่มีคาถาประพันธ์ทั้งหมด โดยเฉพาะสคาถวรรคในสังยุตตนิกาย

การสร้างวจาสุภาษิตในรูปแบบเกยยะ เช่น

ในโกกาลิกสูตร สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี ครั้งนั้น พระโกกาลิกะเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่งที่สมควรได้กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระสารีบุตรและท่านพระโมคคัลลานะเป็นผู้มีความปรารถนาชั่ว ลุอำนาจความปรารถนาชั่ว” เมื่อพระโกกาลิกะกราบทูลอย่างนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสห้ามพระโกกาลิกะว่า “โกกาลิกะ เธออย่ากล่าวอย่างนั้น เธออย่ากล่าวอย่างนั้น เธอจงทำจิตให้เลื่อมใสในสารีบุตรและโมคคัลลานะเถิด สารีบุตรและโมคคัลลานะเป็นผู้มีศีลเป็นที่รัก” พระพุทธเจ้าได้ตรัสห้ามแม้ครั้งที่ ๒ ... แม้ครั้งที่ ๓ ... พระโกกาลิกะก็ไม่ได้เชื่อฟัง เมื่อท่านลุกจากอาสนะหลีกไปไม่นานก็เกิดโรคคุดขนาคเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาดจนถึงขนาดเท่าผลมะตูมแก่นำผุพองทั่วร่างกายแล้วมรณภาพไปเกิดในปทุมนรก พระพุทธเจ้าปรารภเรื่องที่เกิดขึ้นนี้ได้ตรัสเป็นคาถาประพันธ์ไว้ในท้ายเรื่องเป็นต้นว่า

“พรุสวาจา (คำหยาบ) เป็นเหมือนผึ้ง เครื่องตัดตนของคนพาลผู้กล่าวคำชั่ว ย่อมเกิดที่ปากของคนพาล ผู้ใดสรรเสริญคนที่ควรติเตียน หรือติเตียนคนที่ควรสรรเสริญ ผู้นั้นชื่อว่าสังสมความผิดไว้ด้วยปาก ย่อมไม่ประสบความสุข เพราะความผิวนั้น”^{๑๐๔}

๓. เวยยาकरणะ คือคำสอนที่เป็นร้อยแก้วล้วน ได้แก่ พระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถา และพระพุทธพจน์อื่นใดที่ไม่จัดเข้าในองค์ ๘ ข้อที่เหลือ

การสร้างวจาสุภาษิตในรูปแบบเวยยาकरणะ เช่น

ในปฏิสัมภิทาภคชา ธรรมจักกัปปวัตตนวาร พระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี ได้ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ที่สุด ๒ ประการนี้ บรรพชิตไม่ควรเสพ ที่สุด ๒ ประการ คือ

๑. กามสุขัลลิกานุโยค (การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย) เป็นธรรมอันเลวทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุลฺลชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

^{๑๐๓}พ.ศ. (บาลี) ๒๕/-/๔๗๖, พ.ศ. (ไทย) ๒๕/-/๖๗๒.

^{๑๐๔}พ.ศ. (บาลี) ๒๕/๖๖๓/๔๖๔, พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๖๖๓/๖๕๕.

๒. อัตตกิลมณานุโยค (การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน) เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

ภิกษุทั้งหลาย มัชฌิมาปฎิปปทาไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒ ประการนี้นั้นตถาคตตรัสรู้แล้ว ทำให้เห็นประจักษ์ ทำให้รู้ชัด ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้เพื่อนิพพาน^{๑๐๕}

๔. คาลา คือคำสอนที่เป็นร้อยกรองหรือคาลาล้วน เป็นบทกวี ที่มีกฎเกณฑ์ มีความไพเราะ ลึกซึ้ง เปล่งออกมาเพราะปรารภเรื่องที่เกิดขึ้นในขณะนั้นบ้าง ปรารภตนเองบ้าง หรือเพราะระลึกถึงพุทธคุณ ธรรมคุณ และสังฆคุณ ได้แก่คาลาในธรรมบท เถรคาลา เถรีคาลา และคาลาล้วนในสุตตนิบาตที่ไม่มีชื่อว่าเป็นสูตร

การสร้างวจาสุภาษิตในรูปแบบคาลา เช่น

ในธรรมบท พระพุทธเจ้าเมื่อประทับอยู่วัดพระเวฬุวัน ทรงปรารภเรื่องที่เกิดขึ้นในขณะนั้น คือเรื่องบุรุษผู้ฆ่าโจรมีเคราแดง ซึ่งเป็นเพชฌฆาตฆ่าโจรถึง ๕๕ ปี ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระสารีบุตรแล้วบรรลुโสดาบัน ดายไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต แล้วตรัสบอกภิกษุทั้งหลายอย่าถือประมาณในธรรมที่พระองค์ทรงแสดงว่าน้อยหรือมาก เพราะว่าคำพูดแม้คำเดียวที่ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นวจาที่ประเสริฐแท้ แล้วจึงตรัสสรุปเป็นคาลาประพันธ์ไว้ว่า

“คำพูดที่มีประโยชน์คำเดียว คนฟังแล้วสงบระงับได้ ย่อมดีกว่าคำพูดที่ไร้ประโยชน์ตั้งพันคำ”^{๑๐๖}

ในเถรีคาลา พระสุเมธาเถรี ได้กล่าวคาลาแสดงถึงโทษของกามว่า

“เรื่องกามเป็นของไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มีทุกข์มาก มีพินมาก ดังก่อนเหล็กที่ร้อนจัด มีความคับแค้นเป็นเหตุ มีทุกข์เป็นผล”^{๑๐๗}

ในเถรคาลา พระมหากัจจายนเถระ ได้กล่าวคาลาแสดงถึงความสำคัญของปัญญาว่า

“ผู้มีปัญญาดังจะสิ้นทรัพย์ ก็เป็นอยู่ได้ ส่วนคนมีทรัพย์ แต่ไม่มีปัญญา ก็เป็นอยู่ไม่ได้”^{๑๐๘}

^{๑๐๕} พ.ปฎิ. (บาลี) ๓๑/๓๐/๓๕๘, พ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๒.

^{๑๐๖} พ.ฐ. (บาลี) ๒๕/๑๐๐/๓๕, พ.ฐ. (ไทย) ๒๕/๑๐๐/๖๑.

^{๑๐๗} พ.เถรี. (บาลี) ๒๖/๔๕๑/๔๘๘, พ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๕๑/๖๓๕.

^{๑๐๘} พ.เถร. (บาลี) ๒๖/๔๕๕/๓๔๓, พ.เถร. (ไทย) ๒๖/๔๕๕/๔๒๕.

๕. อุทาน^{๑๐๙} คือคำพูดที่เปล่งออกมาทางจิตวารด้วยกำลังปีติโสมนัสอันสัมปยุตด้วยญาณ เพราะไม่สามารถจะยับยั้งไว้ภายในหทัยได้ คุน้ำเต็มสระจนล้นไหลออกจากสระฉะนั้น ซึ่งมีความหมายประกอบอยู่ด้วย มีทั้งประเพียร้อยแก้วและร้อยกรอง อุทานนี้มีลักษณะเนื้อหาสาระแบ่งเป็น ๒ ตอน ได้แก่ ตอนที่ ๑ ว่าด้วยนิทานวจนะกล่าวคือที่มา ซึ่งปรารภถึงสถานที่ บุคคล และเหตุการณ์ให้เกิดอุทานค่านั้น ๆ ซึ่งพระอานนทเถระเล่าไว้ในคราวสังคายนาครั้งที่ ๑ ตอนที่ ๒ ว่าด้วยอุทานคาถาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งด้วยกำลังโสมนัสญาณ ซึ่งมีพระสูตร ๘๐ สูตร จัดเป็น ๘ วรรค ๆ ละ ๑๐ สูตร มีอุทานคาถารวม ๘๕ คาถา และยังมีปรากฏในคัมภีร์อื่น ๆ อีก

การสร้างวจาสุภาษิตในรูปแบบอุทาน มีลักษณะเป็นร้อยแก้วหรือเวียงยกรณะ เช่น

ในปฐีสัมภิตกถา ธรรมจักกัปปวัตตนวาร พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี ได้ตรัสแสดงปฐมเทศนาธรรมจักกัปปวัตตนสูตรแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ ธรรมจักกั (ดวงตาเห็นธรรม คือ โสคาปัตติมคคญาณ) อันปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ได้เกิดแก่พระโกณฑัญญะว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา” ในตอนท้ายพระสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งอุทานว่า “ผู้เจริญทั้งหลาย โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ ผู้เจริญทั้งหลาย โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ” ดังนั้น คำว่า “อัญญาโกณฑัญญะ” นี้จึงได้เป็นชื่อของพระโกณฑัญญะนั้น^{๑๑๐}

การสร้างวจาสุภาษิตในรูปแบบอุทาน มีลักษณะเป็นคาถาประพันธ์ เช่น

ในองคุลิมาลสูตร พระองคุลิมาลในสมัยที่เป็นคฤหัสถ์ได้ฆ่าคนเป็นจำนวนมาก ภายหลังได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้ว เลื่อมใสศรัทธา ขอบรรพชาอุปสมบทกับพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงอุปสมบทให้แล้ว บำเพ็ญสมณธรรมจนบรรลุพระอรหันต์ เสวยวิมุตติสุขอยู่ เกิดปีติโสมนัส ได้เปล่งอุทานคาถาหลายคาถาเป็นต้นว่า

“ผู้ใดประมาทแล้วในกาลก่อน ภายหลังไม่ประมาท ผู้นั้นย่อมทำโลกนี้ให้สว่างไสว
 ดูดวงจันทร์พ้นจากเมฆฉะนั้น, บาปกรรมที่ทำไว้ ผู้ใดปิดกั้นเสียได้ด้วยกุศล ผู้นั้นย่อม
 ทำโลกนี้ให้สว่างไสว ดูดวงจันทร์พ้นจากเมฆฉะนั้น”^{๑๑๑}

^{๑๐๙}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๓๘๔. “อุทาน คือเสียงหรือคำที่เปล่งออกมาเวลาตกใจ ตีใจ หรือเสียใจ เป็นต้น”

^{๑๑๐}ขุ.ปฎิ. (บาลี) ๓๑/๓๐/๓๕๘, ขุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๓๐/๔๘๒.

^{๑๑๑}ขุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๘๓๑-๘๓๒/๓๘๔-๓๘๕, ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๘๓๑-๘๓๒/๔๘๓, ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๔๖-๓๕๒/๓๓๐-๓๓๘, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๖-๓๕๒/๔๒๑-๔๓๓.

ส่วนการสร้างวาทาสุภาษิตในรูปแบบคำอุทานสั้น ๆ มักจะเกิดกับบุคคลที่เคยได้รับการบำรุงบำเรอด้วยกามคุณ ๕ อย่างเต็มที่ซึ่งเป็นความสุขทางโลก เมื่อบรรพชาอุปสมบทแล้ว ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมจนได้บรรลุพระอรหันต์ เกิดปีติโสมนัส จึงเปล่งคำอุทานออกมา เช่น

พระมหากัปปีนเถระ เมื่อก่อนท่านเคยเป็นกษัตริย์ ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วจึงขอบรรพชาอุปสมบท ภายหลังได้บรรลุพระอรหันต์ ไม่ว่าท่านจะอยู่ในที่พักกลางคืนหรือที่พักกลางวันก็ตาม มักจะเปล่งอุทานเนื่อง ๆ ว่า “สุขหนอ สุขหนอ (อโห สุข, อโห สุข)” สาเหตุที่ท่านมักจะเปล่งอุทานเช่นนี้ พระพุทธเจ้าตรัสรับรองว่าไม่ใช่เพราะท่านคิดถึงกามสุขหรือความสุขในราชสมบัติ แต่เพราะความอึดเอิบในธรรมเกิดขึ้นแก่ท่าน ท่านปรารถนาความสุขอันเกิดจากอภิมหานิพพาน จึงเปล่งอุทานเช่นนี้^{๑๒}

๖. อติวุตตะกะ คือคำสอนที่สอนโดยอ้างอิงพระพุทธพจน์ที่เคยตรัสมาแล้ว ขึ้นต้นด้วยคำว่า “วุตติ เหตุ ภควตา” แปลว่า “แท้จริง พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้ว” ซึ่งเป็นคำกล่าวอ้างอิงที่พระอานนทเถระกล่าวไว้ในคราวสังคายนาครั้งที่ ๑ โดยมีได้ปรารภบุคคล สถานที่ เวลา หรือเหตุการณ์อื่นใดของเรื่อง มีพระพุทธดำรัสประเภทร้อยแก้วเป็นความนำเข้าสู่พระพุทธดำรัสประเภทคาถา โดยมีคำเชื่อมความ คือ “ตตเถต อติ วุจติ” แปลว่า “ในพระสูตรนั้น จึงตรัสคาถาประพันธ์ดังนี้ว่า” และมีคำนิคมวณะคือคำลงท้ายว่า “เอตมตฺถํ ภควา อโวจ” แปลว่า “พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความดังกล่าวมานี้แล้ว” คำท้ายของคำเชื่อมความ คือ “อติ วุจติ” นี้เองเป็นที่มาของหมวดพระสูตรที่มีชื่อว่า อติวุตตะกะ ซึ่งมีพระสูตรทั้งหมด ๑๑๒ สูตร* จัดเป็นนิบาตได้ ๔ นิบาต คือ เอกกนิบาต ทุกนิบาต ดิกนิบาต และจตุกกนิบาต

การสร้างวาทาสุภาษิตในรูปแบบอติวุตตะกะ เช่น

ในมูสาวาทสูตร ว่าด้วยเรื่องการกล่าวเท็จ ซึ่งมีเนื้อความแบ่งเป็น ๓ ส่วน ดังนี้

๑. นิทานวณะ คือคำขึ้นต้นว่า “แท้จริง พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้ว พระสูตรนี้ พระอรหันต์กล่าวไว้แล้ว ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้” ข้าพเจ้าในที่นี้หมายถึงพระอานนทเถระกล่าวไว้ ต่อจากนี้ท่านยกพระพุทธพจน์ที่เป็นร้อยแก้วมาแสดงเช่นว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลล่วงละเมิดธรรมอย่างหนึ่งแล้ว เราขอบอกว่า บาปกรรมอะไร ๆ อย่างอื่นที่เขาจะไม่ทำนั้นย่อมไม่มี ธรรมอย่างหนึ่งคืออะไร คือ สัมปชานมูสาวาท (การกล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่)”

๒. นิคมวณะ คือคำลงท้ายเป็นการกล่าวยืนยันว่าใครกล่าวร้อยแก้วนั้นว่า “พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความดังกล่าวมานี้แล้ว”

^{๑๒} พ.ร.อ. (บาลี) ๔/๒๐.

* อ.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๖/๒๘๒. “กล่าวไว้ว่า มีพระสูตร ๑๑๐ สูตร”

๓. คำเชื่อม คือคำกล่าวเชื่อมระหว่างคำร้อยแก้วกับร้อยกรองก่อนที่จะยกพระพุทธพจน์ในรูปร้อยกรองมาสรุปร้อยแก้วที่กล่าวมาแล้ว โดยใช้ถ้อยคำว่า “ในพระสูตรนั้น จึงตรัสคาถาประพันธ์ดังนี้ว่า ‘คนที่ล่วงละเมิดกรรมอย่างหนึ่ง มักกล่าวเท็จเสมอ ปฏิเสธปรโลก จะไม่ทำบาปนั้นไม่มี’”^{๑๑๓}

๔. ชาดก คือเรื่องราวที่เกิดขึ้นมาแล้ว หมายถึงคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงนำเอาเรื่องในอดีตชาติมาแสดงประกอบหลักธรรม เพื่อให้เหมาะสมกับเรื่องที่เกิดขึ้นและกำลังเป็นไปในขณะนั้น หมายถึงเอาระเบียบคำในคัมภีร์ชาดก หรือชาดก ซึ่งเป็นคำประเภทร้อยกรองหรือคาถาล้วน มีทั้งหมด ๕๔๗ ชาดก* มีอภินิหารชาดก เป็นต้น

การสร้างวาจาสุภาษิตในรูปแบบชาดก เช่น

ในคิตติรชาดก มีบทร้อยกรองไว้ว่า

“คำพูดดังเกินไป รุนแรงเกินไป และพูดเกินเวลา ย่อมฆ่าคนมีปัญญาทราม
เหมือนเสียงฆ่านกกระทาที่ขันดังเกินไป”^{๑๑๔}

บทร้อยกรองดังกล่าว พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายเรื่องราวก่อนที่พระพุทธเจ้าจะตรัสพระคาถานี้ไว้ว่า พระพุทธเจ้าทรงปรารภพระโกกาลิกะ ผู้ประสบทุกข์เพราะคำพูดของตนเอง ซึ่งเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในขณะนั้นว่าไม่ใช่เรื่องที่เกิดขึ้นเฉพาะในปัจจุบันชาตินี้เท่านั้น แม้ในอดีตชาติก็เคยเกิดมาแล้ว โดยยกเอาเรื่องในอดีตชาติที่ดาบสโพธิสัตว์ชี้เหตุ ๒ อย่างที่ทำให้คนกระทาถูกฆ่าตายแล้วจึงตรัสบทร้อยกรองข้างต้นนี้

ในมหาสารชาดก มีบทร้อยกรองไว้ว่า

“เมื่อถึงยามคับขันประชาชนต้องการผู้กล้าหาญ เมื่อถึงคราวปรักขยานต้องการผู้ที่ไม่พูดพล่ำม ยามมีข้าวน้ำต้องการผู้เป็นที่รัก ยามเกิดปัญหาต้องการบัณฑิต”^{๑๑๕}

บทร้อยกรองนี้ พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายเรื่องราวไว้ว่า พระพุทธเจ้าทรงปรารภพระอานนทเถระ ผู้เป็นพหูสูต เป็นบัณฑิต ช่วยบอกอุบายในการค้นหาแก้วมณีของพระเจ้าโกศลที่ถูกขโมยไป แล้วนำกลับคืนมาได้โดยไม่ทำให้ข้าราชการและมหาชนลำบาก ซึ่งเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน แล้วจึงตรัสเล่าเรื่องในอดีตว่า แม้ในอดีตชาติ บัณฑิตทั้งหลายก็ออกอุบายหา

^{๑๑๓} พ.อติ. (บาลี) ๒๕/๒๕/๒๔๘, พ.อติ. (ไทย) ๒๕/๒๕/๓๖๕.

* อ.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๖/๒๘๒. “กล่าวไว้ว่า มีชาดก ๕๕๐ เรื่อง”.

^{๑๑๔} พ.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๗/๑๑๗/๒๕, พ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๑๗/๔๘.

^{๑๑๕} พ.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๗/๕๒/๒๓, พ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๕๒/๓๘.

เครื่องประดับมีค่ามหาศาลของพระเทวี ที่ถูกวานรลักไปกลับคืนมาได้ ซึ่งเรื่องในอดีตชาติพระอานนทเถระเกิดเป็นพระราช และได้ทรงชมเชยพระโพธิสัตว์ผู้เป็นอำมาตย์ซึ่งบอกอุบายในการค้นหาเครื่องประดับให้ ด้วยบทร้อยกรองข้างดังนี้

๘. อพภูตธรรม คือคำสอนที่แสดงถึงเรื่องอัศจรรย์ ไม่เคยมี ไม่เคยปรากฏมาก่อนทุกสูตร ได้แก่คำสอนในพระสูตรทั้งหลายที่กล่าวถึงเรื่องอัศจรรย์ต่าง ๆ

การสร้างวาจาสุภาษิตในรูปแบบอพภูตธรรม เช่น

ในอุโปสถสูตร ในวันอุโปสถวันหนึ่ง ขณะที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่วัดบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี มีภิกษุสงฆ์แวดล้อม พระอานนทเถระกราบทูลอาราธนาพระพุทธองค์ให้ทรงแสดงพระปาฏิโมกข์แก่ภิกษุทั้งหลาย แต่พระองค์ทรงนิ่งเสีย จึงกราบทูลอาราธนาครั้งที่ ๒ ก็ทรงนิ่งเสีย เมื่อกราบทูลอาราธนาครั้งที่ ๓ จึงตรัสว่าบริษัทไม่บริสุทธฺ์ ทรงหมายถึงในบริษัทนั้นมีภิกษุผู้ทุศีลรวมอยู่ด้วย . . . แล้วจึงตรัสประกาศถึงพระธรรมวินัยมีธรรมนำอัศจรรย์ ๘ ประการเหมือนกับมหาสมุทรมีสิ่งนำอัศจรรย์ ๘ ประการ ซึ่งสรุปเปรียบเทียบกันได้ดังนี้

สิ่งที่นำอัศจรรย์ของมหาสมุทร		ธรรมที่นำอัศจรรย์ของพระธรรมวินัย	
๑.	ลาดต่ำลงไปโดยลำดับ ไม่ลึกชั้นลงไปทันที	๑.	มีการศึกษาบำเพ็ญปฏิบัติโดยลำดับ ไม่ใช่จะบรรลุดูรหัตผลได้โดยทันที
๒.	มีปกติคงที่ ไม่ล้นฝั่ง	๒.	ไม่ล่องละเมิดลิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้
๓.	ไม่อยู่ร่วมกับซากศพ มีแต่च्छากศพ ขึ้นบกทันที	๓.	สงฆ์ไม่ยอมอยู่ร่วมกับบุคคลผู้ทุศีล ประชุมกันนำเขาออกไปทันที
๔.	มหานทีหลายสาย เช่น คงคา ยมนา อจิรวดี เมื่อไหลลงไปสู่มหาสมุทรแล้วก็ละชื่อเดิมของตน	๔.	วรรณะ ๔ เหล่า คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ สุทร เมื่อออกจากเรือนบวชในพระธรรมวินัยแล้วก็ละชื่อและโคตรเดิมของตน
๕.	แม่น้ำที่ไหลออกจากมหาสมุทรและสายฝนจากฟ้าตกลงสู่มหาสมุทรก็ไม่ทำให้มหาสมุทรพร่องหรือเต็มได้	๕.	ภิกษุแม้มีจำนวนมาก ปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ ก็ไม่ทำให้นิพพานพร่องหรือเต็มได้
๖.	มีรสเดียว คือ รสเค็ม	๖.	มีรสเดียว คือ วิมุตติรส
๗.	มีรัตนะมาก คือ แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ สังข์ ศิลา แก้วประพาฬ เงินทอง ทับทิม แก้วตาแมว	๗.	มีรัตนะมาก คือ สติปัญฐาน ๔ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘

๘.	เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ขนาดใหญ่ คือ ปลาตมิติมิงคละ ปลาตมิริมิงคละ อสุรนาค คนธรรพ์	๘.	เป็นที่อยู่ของผู้ใหญ่ คือ พระโศดาบัน บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งโศดาบัน ฯลฯ พระอรหันต์ บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งอรหัตตผล ^{๑๑๖}
----	--	----	---

๘. เวทลละ คือคำสอนที่เป็นพระสูตรแบบถาม-ตอบ ซึ่งผู้ถามได้ทั้งความรู้และความพอใจแล้วซักถามยิ่ง ๆ ขึ้นไป ได้แก่ จูเวทลลสูตร (ม.ม.) มหาเวทลลสูตร (ม.ม.) สัมมาทิฏฐิสูตร (ม.ม.) สักกปัญหสูตร (ที.ม.) สังฆารภษณียสูตร และมหาปุณณมสูตร (ม.อ.)

ในเบื้องต้น พึงทราบเหตุแห่งการถามปัญหาในทัศนะของพระพุทธศาสนาก่อน พระสารีบุตรเถระ อัครสาวก กล่าวเหตุแห่งการถามปัญหาไว้ว่า “บุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง ย่อมถามปัญหากับผู้อื่น ด้วยเหตุ ๕ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้ง ๕ อย่าง คือ

๑. บางคน ย่อมถามปัญหาเพราะความงอแง เพราะความไม่เข้าใจ
๒. บางคน ย่อมถามปัญหาเพราะปรารถนาถาม เกิดความโลภอยากได้
๓. บางคน ย่อมถามปัญหาเพราะต้องการอวดเด่นข่มเขา
๔. บางคน ย่อมถามปัญหาเพราะประสงค์จะรู้
๕. บางคน ย่อมถามปัญหาเพราะมีความคิดว่า เมื่อเราถามแล้ว ถ้าเขาตอบได้ถูกต้องก็เป็นการดี แต่ถ้าเขาตอบไม่ถูกต้อง เราจะได้ช่วยแก้ไขเขาโดยถูกต้อง”^{๑๑๗}

ส่วนในการตอบปัญหา พระพุทธเจ้าก็ทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหาและใช้วิธีตอบให้เหมาะสม ในสังคิสิสูตร ท่านแยกประเภทปัญหาไว้ตามลักษณะวิธีตอบเป็น ๔ อย่าง คือ

๑. เอกังสพพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่พึงตอบตรงไปตรงมาตายตัว
๒. ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่พึงย้อนถามแล้วจึงแก้
๓. วิทชชพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่จะต้องแยกความตอบ
๔. รูปนียปัญหา ปัญหาที่พึงยับยั้งเสีย คือปัญหาที่ถามนอกเรื่องไร้ประโยชน์^{๑๑๘}

การสร้างวาจาสุภาษิตในรูปแบบเวทลละ จะกล่าวถึงลักษณะอาการของผู้ถามเป็นสำคัญ ซึ่งมีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ

^{๑๑๖} พุ.อ. (บาลี) ๒๕/๔๕/๑๖๓, พุ.อ. (ไทย) ๒๕/๔๕/๒๖๐.

^{๑๑๗} อ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๖๕/๑๘๑, อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๖๕/๒๓๒.

^{๑๑๘} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๒/๒๐๔, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๕๑.

๑. ถามเพื่อขอความรู้ (เวทญ) เช่น ในอาฬวกสูตร อาฬวกยักษ์ทูลถามปัญหากับพระพุทธเจ้าว่า “อะไรเล่าเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจที่ประเสริฐสุดของคนในโลกนี้ อะไรเล่าที่บุคคลประพฤติดีแล้วนำความสุขมาให้ อะไรเล่าเป็นรสที่ดีกว่ารสทั้งหลาย บุคคลมีความเป็นอยู่อย่างไร นักปราชญ์จึงกล่าวว่ามีชีวิตประเสริฐ” พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบว่า “ศรัทธาเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจที่ประเสริฐสุดของคนในโลกนี้ ธรรม (กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ) ที่บุคคลประพฤติดีแล้วนำความสุขมาให้ สัจจะเท่านั้นเป็นรสที่ดีกว่ารสทั้งหลาย บุคคลมีความเป็นอยู่ด้วยปัญญา นักปราชญ์จึงกล่าวว่ามีชีวิตประเสริฐ”^{๑๑๙}

๒. ผู้ถามฟังแล้วพอใจ (ตฤจิญ) ถามต่อไปอีก เช่น ในสักกปัญหสูตร ท้าวสักกะจอมเทพ ทรงชักชวนเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ลงไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ซึ่งประทับอยู่ในถ้ำอินทสาละ ที่ภูเขาเวทียกะ ทางทิศเหนือของหมู่บ้านพราหมณ์ชื่ออัมพสัณฑ์ แคว้นมคธ เพื่อฟังธรรม เมื่อเข้าเฝ้าแล้วได้ทูลขอโอกาสถามปัญหา เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอนุญาต จึงทูลถามปัญหา ๑๔ ข้อ เช่นว่า

ปัญหาข้อที่ ๑ ทูลถามว่า พวกเทพ มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ และหมู่สัตว์อื่น ๆ จำนวนมาก ต่างตั้งความปรารถนาว่า ขอพวกเราจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่ถูกลงโทษ ไม่มีศัตรู ไม่ถูกเบียดเบียน ไม่จองเวรกัน แต่เพราะอะไรเล่าผูกมัดไว้ พวกเขาจึงยังคงมีเวร ถูกลงโทษ มีศัตรู ถูกเบียดเบียน ยังจองเวรกันอยู่?

ตรัสตอบว่า เพราะมีอิสสา (ความริษยา) และมัจฉริยะ (ความตระหนี่) ผูกมัดไว้

ปัญหาข้อที่ ๒ ทูลถามว่า อิสสาและมัจฉริยะเกิดจากอะไร?

ตรัสตอบว่า เกิดจากอารมณ์เป็นที่รักและอารมณ์ไม่เป็นที่รัก ถ้าไม่มีอารมณ์เป็นที่รักและอารมณ์ไม่เป็นที่รัก ก็ไม่มีอิสสาและมัจฉริยะ

ปัญหาข้อที่ ๓ ทูลถามต่ออีกว่า อารมณ์เป็นที่รัก และอารมณ์ไม่เป็นที่รักเกิดจากอะไร?

ตรัสตอบว่า เกิดจากฉันทะ (ความพอใจ) ถ้าไม่มีฉันทะ ก็ไม่มีอารมณ์เป็นที่รัก และอารมณ์ไม่เป็นที่รัก

ปัญหาข้อที่ ๔ ทูลถามต่ออีกว่า ฉันทะเกิดจากอะไร?

ตรัสตอบว่า เกิดจากวิตก (การตรึก การไตร่ตรอง) เมื่อมีวิตกจึงมีฉันทะ เมื่อไม่มีวิตก ก็ไม่มีฉันทะ ...

ปัญหาข้อที่ ๑๔ ...

^{๑๑๙} พ.ศ. (บาลี) ๒๕/๑๙๓-๑๙๔/๓๖๕, พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑๙๓-๑๙๔/๕๔๓.

เมื่อวิชันาปัญหาจบ ท้าวสักกะจอมเทพและเทวดา ๘๐,๐๐๐ องค์ได้บรรลุโศดาบัน ท้าวเธอทรงชื่นชมพระพุทธานิเทศแล้วกราบทูลว่า ดัชนีคือความหวั่นไหวเป็นโรค เป็นหัวใจ เป็น ลูกศร นุคร่ำบุรุษ (คน) ให้ไปเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ฉะนั้น บุรุษจึงเข้าถึงฐานะสูงบ้างต่ำบ้าง^{๑๒๐}

รูปแบบและวิธีการสร้างวาทะสาธิตทั้ง ๕ นี้ พระพุทธเจ้าได้อาศัยเป็นหลักการสอน ด้วยการยกย่ำถ้อยคำสำนวนโดยเน้นความสามารถตามอัธยาของผู้ฟังเป็นสำคัญ หรือทรง ตรวจสอบอุปนิสัยของผู้ฟังแล้ว พระองค์ก็จะทรงเลือกคำพูดหรือเวลาพูด เลือกสิ่งแวดล้อมในขณะที่ พูด เพื่อให้คำพูดนั้นบังเกิดผลเหมาะสมกับผู้ฟังมากที่สุด แม้พระสาวกก็ได้ถือเป็นแบบอย่างใน การเผยแผ่พุทธธรรมแก่ประชาชนจนสามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสติปัญญาแก่ผู้ฟังได้ ตั้งแต่ระดับต่ำจนถึงระดับสูงสุดคือบรรลุพระอรหันต์ดังจะได้อธิบายเป็นลำดับต่อไป

๒.๕ วาทะสาธิตกับการเปลี่ยนแปลงความรู้ ทักษะ และพฤติกรรม

๒.๕.๑ วาทะสาธิตกับการเปลี่ยนแปลงความรู้

วาทะสาธิต เป็นคำพูดที่แสดงความจริงหรือสัจธรรมของธรรมชาติ ซึ่งบุคคลทั่วไป ไม่สามารถมองเห็นได้เพราะถูกอวิชชาปิดบังจักญไว้ แต่เมื่อได้ฟังวาทะสาธิตที่ผู้รู้ชี้แนะแนวทาง ให้และได้ลงมือปฏิบัติตาม จึงทำให้เห็นแจ้งในสัจธรรมและปฏิบัติต่อธรรมชาติได้ถูกต้อง ดังนั้น วาทะสาธิตจึงมีอิทธิพลในการเปลี่ยนแปลงความรู้ ทักษะ และพฤติกรรมของผู้ฟัง ทำให้ผู้ฟัง แสดงปฏิกิริยาสนับสนุนหรือเป็นปฏิปักษ์ต่อบางสิ่งบางอย่าง ต่อบุคคลบางคน หรือต่อ สิ่งแวดล้อม เมื่อเราได้รับการแนะนำจากกัลยาณมิตร และมีความคิดอย่างแยบคายใคร่ครวญถึง เหตุผล คุณโทษ ก็จะก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง แล้วตัดสินใจเพื่อทำการอย่างใดอย่าง หนึ่งตามความรู้แจ้งเห็นจริง ก็จะได้ชื่อว่าเป็นบุคคลผู้มีปัญญา ตามธรรมดาปัญญาเป็นสภาวะที่ สามารถจะขจัดปัญหาทุกสิ่งทุกอย่างให้หมดไปได้ เพราะเป็นตัวแก้ปัญหา เป็นตัวจัดปรับทุกอย่าง ทั้งพฤติกรรมและจิตใจให้ลงตัวพอดี และเป็นตัวนำไปสู่จุดหมายแห่งความมีอิสรภาพและสันติสุข แม้ผู้รู้ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นก็สรรเสริญว่า “ปัญญาประเสริฐสุด ปัญญาเป็นกำลังที่ ประเสริฐเป็นเลิศกว่ากำลังทั้งปวง”^{๑๒๑}

^{๑๒๐} ติ.ม. (บาลี) ๑๐/๓๕๓-๓๕๔/๒๓๖, ติ.ม. (ไทย) ๑๐/๓๕๓-๓๕๔/ ๒๔๕.

^{๑๒๑} คุราลละเอียกใน พ.ชา.จตุตถศีล. (บาลี) ๒๓/๓๐/๔๒๕, พ.ชา.จตุตถศีล. (ไทย) ๒๓/๓๐/๕๕๕.

ความรู้ในพระพุทธศาสนาจัดไว้ ๓ ระดับ คือความรู้ระดับสัญญา วิญญาณ และปัญญา ซึ่งเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างกันดังนี้ สัญญาเป็นเพียงรู้จักอารมณ์ว่า เจี้ยว เหลือง เป็นต้น (คือรู้อาการของอารมณ์) ไม่อาจให้ถึงความเข้าใจลักษณะคือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาได้ วิญญาณรู้อารมณ์ว่า เจี้ยว เหลือง เป็นต้นได้ด้วย ทำให้ถึงความเข้าใจลักษณะว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาได้ด้วย (คือเข้าใจตามที่ปัญญาบอก) แต่ไม่อาจส่งให้ถึงความปรากฏแห่งมรรค (คือให้ตรัสรู้ อริยสัจไม่ได้) ส่วนปัญญาทั้งรู้อารมณ์ทั้งให้ถึงความเข้าใจลักษณะ และทั้งส่งให้ถึงความปรากฏขึ้นแห่งมรรค อุปมาเหมือนคน ๓ คน มองดูเหรียญกษาปณ์ ดังนี้

สัญญา เปรียบเหมือนเด็กไร้เดียงสา มองดูเหรียญแล้วรู้แต่รูปร่าง ยาว สั้น เหลี่ยม กลม สี และลวดลายแปลก ๆ สวยงามของเหรียญนั้น ไม่รู้ว่าเป็นของที่เขาคดกลองกันใช้เพื่อการค้า แลกเปลี่ยนซื้อขาย

วิญญาณ เปรียบเหมือนชาวบ้านเห็นเหรียญแล้วรู้ทั้งรูปร่างลวดลาย และรู้ว่าใช้เป็นสื่อการค้าแลกเปลี่ยนได้ แต่ไม่รู้ซึ่งลงไปว่า เหรียญนี้แท้ เหรียญนี้ปลอม มิใช่โลหะอะไรผสมกี่ส่วน

ปัญญา เปรียบเหมือนเศรษฐิกิจซึ่งรู้ทุกแง่ที่กล่าวมาแล้ว และรู้ชำนาญจนกระทั่งว่าจะมองดูก็รู้ ฟังเสียงเคาะก็รู้ คมเข็ม หรือเอามือชั่งก็รู้ รู้ตลอดไปถึงว่า เหรียญนี้ทำที่นั่น ๆ ผู้ชำนาญคนนั้นทำ

อนึ่ง ปัญญาไม่ได้เกิดขึ้นเสมอไป บางทีมีแต่สัญญาและวิญญาณ ไม่มีปัญญาเกิดร่วมด้วย แต่คราวใดมีปัญญาเกิดร่วมด้วยกับสัญญาและวิญญาณ คราวนั้นก็ยากที่จะแยกให้เห็นความแตกต่างจากกันและกัน^{๑๒๒}

สำหรับความรู้ที่มุ่งหมายเอาในที่นี้ ได้แก่ความรู้ระดับปัญญา และเป็นความรู้ในอริยสัจ ๔ มีหลักใหญ่ใจความอยู่ตรงที่รู้เรื่องทุกข์และความดับทุกข์ที่ทำให้สิ้นอาสวกิเลส

ปัญญา เมื่อจำแนกเป็นประเภทแล้ว ท่านกล่าวไว้ ๒ ประเภท คือ

๑. โลภียปัญญา ปัญญาที่สัมปยุตด้วยโลภยมรรค คือยังเนื่องในโลก ขึ้นต่อโลก มีความเห็น ความเชื่อ และความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตที่ถูกต้องตามหลักแห่งความดี เป็นไปตามคลองธรรม หรือสอดคล้องกับศีลธรรม ทำให้ชีวิตการเป็นอยู่ในโลกดี มีคุณค่าได้

^{๑๒๒}วิสุทธิ. (บาลี) ๓/๑.

๒. โลกุตตรปัญญา ปัญญาที่สัมปยุตด้วยโลกุตตรมรรค คืออยู่เหนือโลก ไม่ขึ้นต่อโลก มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริง หรือรู้เข้าใจตามสภาวะของธรรมชาติ ทำให้สิ้นอาสวกิเลสได้^{๑๒๓}

ปัญญา เมื่อจำแนกโดยพัฒนาการทางปัญญา คือวิธีทำให้เกิดปัญญาแก่กล้า สามารถเข้าใจถูก เข้าใจชัด หรือเข้าใจถ่องแท้ มองทะลุสภาวะหรือมองทะลุปัญหาได้ มี ๓ วิธี คือ

๑. จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณาหาเหตุผลด้วยตนเอง

๒. สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียนหรือถ่ายทอดต่อกันมา

๓. ภวานามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการลงมือปฏิบัติฝึกหัดอบรม^{๑๒๔}

การเปลี่ยนแปลงความรู้จะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับระดับสติปัญญาและวาสนาบาปมีกรรมของผู้ฟังที่สั่งสมมาในอดีต ความรู้ระดับต่ำ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงน้อย คือเปลี่ยนจากความเดือดร้อนวุ่นวาย เป็นความสงบสุข เปลี่ยนจากความไม่รู้ เป็นความรู้ จากความมืดเป็นความสว่าง ส่วนความรู้ระดับสูง ทำให้เปลี่ยนแปลงมาก คือเปลี่ยนจากปุถุชนเป็นอริยชน ฟังเห็นตัวอย่างบุคคลผู้ฟังวาจาสุภาษิตจากพระพุทธเจ้าแล้วเกิดการเปลี่ยนแปลงทางความรู้ระดับต่ำ ซึ่งเป็นความรู้ใหม่ที่ผู้ฟังไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อน เมื่อฟังจบแล้ว ก็ไม่สามารถบรรลุมรรคผลได้ในทันที แต่เกิดความเลื่อมใสศรัทธา เปล่งวาจาถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต หรือรับเอาแนวทางแห่งคำสอนไปประพฤติปฏิบัติด้วยตนเองต่อไป เช่น

ในกสิการทวาชสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปยังสถานที่ที่กสิการทวาชพราหมณ์เตรียมหว่านข้าวทำนา ในขณะที่เขากำลังเลี้ยงลูกกันอยู่ พระพุทธองค์ได้เสด็จเข้าไปประทับยืนอยู่ใกล้ ๆ พราหมณ์ เมื่อพราหมณ์เห็นพระองค์ก็คิดว่ามาขอบิณฑบาตจึงกล่าวว่า “ท่านพระสมณะ ข้าพเจ้าขอมไถนา หว่านข้าว เสร็จแล้วจึงได้บริโภคนม แต่ท่านก็ขังไถนา จงหว่านข้าว แล้วจึงบริโภคนมเถิด” พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า “ดูก่อนพราหมณ์ แม้เราก็กไถ ก็หว่านเหมือนกัน เมื่อได้ไถ หว่านแล้วจึงได้บริโภคนม” พราหมณ์ทูลถามว่า “ท่านพระสมณะ ข้าพเจ้าไม่เห็นท่านมีแอก มีไถ มีผาล มีปług หรือโคเลย ไถนท่านจึงมากกล่าวว่า ‘แม้เราก็กไถก็หว่านเสร็จแล้วจึงได้บริโภคนมเหมือนกัน’” พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเป็นบทกวีว่า “เรามีศรัทธาเป็นพืช มีความเพียรเป็นฝน ปัญญาของเราเป็นแอกและไถ หิริเป็นงอนไถ ใจเป็นเชือก สติของเราเป็นผาลและปług เราคุ้มครองกาย คุ้มครองวาจาได้แล้ว ดำรงในการบริโภคนมอาหาร เราคายหญ้า(คือวาจาสับปลับ)ด้วย

^{๑๒๓} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๖๗/๓๕๑, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๖๗/๕๐๐.

^{๑๒๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๕๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๕, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๖๘/๓๕๔, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๖๘/๕๐๓.

คำสัตย์ โสรัจจะของเราช่วยทำงานให้สำเร็จ ความเพียรของเราช่วยนำเราไปให้ถึงความเกษมจากโยคะ นำไปไม่ถอยหลัง นำไปถึงที่ซึ่งบุคคลไปแล้วไม่เศร้าโศก เราไดโนอย่างนี้ นาที่เราไดโนนั้นมีผลเป็นอมตะ บุคคลครั้งไดโนอย่างนี้แล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้” ลำดับนั้น กสิการทวาช-พราหมณ์เกิดความเลื่อมใสศรัทธา เพราะได้รับฟังความรู้ใหม่ซึ่งตนไม่เคยรู้มาก่อน จึงได้ขอบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา รับเอาคำสั่งสอนไปพากเพียรปฏิบัติอย่างจริงจัง และได้บรรลุพระอรหันต์ในเวลาต่อมา^{๑๒๕}

ส่วนบุคคลผู้ฟังวาจาสุภาษิตจากพระพุทธเจ้าแล้วเกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้ระดับสูง คือเปลี่ยนจากปุถุชนเป็นอริยบุคคลในทันที เช่น

ในพาหิยสูตร มีนักบวชนอกศาสนาคนหนึ่งชื่อพาหิยะ ทารุจิริยะ ได้เดินทางไกลด้นคันมาจากเมืองท่าสุปารกะริมฝั่งทะเลเพื่อเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เขาพบพระพุทธเจ้าในขณะที่กำลังเสด็จบิณฑบาตและทูลขอให้พระองค์ทรงแสดงธรรมให้ฟัง พระพุทธองค์ได้ทรงห้ามเขาถึง ๓ ครั้ง เพราะเห็นว่าเป็นเวลาที่ไม่เหมาะสมที่จะทรงแสดงธรรม แต่ในที่สุดพระองค์ก็ทรงยินยอมแสดงธรรมให้เขาฟังโดยสังเขปเท่านั้นว่า “พาหิยะ เพราะเหตุนี้แล เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เมื่อเห็นรูปก็สักแต่ว่าเห็น เมื่อฟังเสียงก็สักแต่ว่าฟัง เมื่อรับรู้อารมณ์ที่ได้รับรู้ ก็สักแต่ว่ารับรู้ เมื่อรู้แจ้งธรรมารมณ์ที่รู้แจ้งก็สักแต่ว่ารู้แจ้ง พาหิยะ เธอพึงศึกษาอย่างนี้แล เมื่อใดเธอ เมื่อเห็นรูปก็สักแต่ว่าเห็น เมื่อฟังเสียงก็สักแต่ว่าฟัง เมื่อรับรู้อารมณ์ที่ได้รับรู้ก็สักแต่ว่ารับรู้ เมื่อรู้แจ้งอารมณ์ที่รู้แจ้งก็สักแต่ว่ารู้แจ้ง เมื่อนั้นเธอก็จะไม่มี เมื่อใดเธอไม่มี เมื่อนั้นเธอก็จะไม่ยึดติดในสิ่งนั้น เมื่อใดเธอไม่ยึดติดในสิ่งนั้น เมื่อนั้นเธอก็ไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกอื่น ไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี่เป็นที่สุดแห่งทุกข์” เมื่อพาหิยะได้ฟังวาจาสุภาษิตโดยสังเขปนี้แล้ว จิตของเขาก็หลุดพ้นจากอาสว-กิเลสทั้งหลาย เพราะไม่ยึดมั่นถือมั่น^{๑๒๖}

จะเห็นได้ว่าวาจาสุภาษิตที่พระพุทธเจ้าตรัสนั้นเป็นเสมือนแสงสว่างที่ช่วยส่องนำทางชีวิตของมนุษย์ที่มีคมน้ำให้สว่างไสว ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะวาจาสุภาษิตนั้นเข้าไปเปลี่ยนแปลงความรู้ของผู้ฟัง ซึ่งจะทำให้เข้าใจในสิ่งต่าง ๆ ได้ดีขึ้น จนกระทั่งสามารถรู้ทั่วถึงความจริงหรือรู้ตรงตามความเป็นจริงของธรรมชาติ เมื่อนมนุษย์มีความรู้คือปัญญาเป็นเครื่องดำเนินชีวิต จะทำพฤติกรรมอะไรย่อมเป็นไปในสิ่งที่ดีมีประโยชน์ และทำให้แสดงทัศนคติความคิดเห็นออกมาดีมีประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่นตลอดถึงสังคมและประเทศชาติต่อไป

^{๑๒๕} พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๓๖-๘๐/๓๕๐-๓๕๑, พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๖-๘๐/๕๑๘-๕๑๙.

^{๑๒๖} พุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๑๐/๑๐๑, พุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๓.

๒.๕.๒ วาจาสุภาษิตกับการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ

เมื่อความรู้ได้ปรับสภาพจิตใจให้มีความเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ อย่างมีเหตุผลหรือรู้แจ้งตามความเป็นจริงแล้ว จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติคือความรู้สึก ความคิด ความเชื่อ ลัทธิ ทฤษฎีดั้งเดิมที่เคยได้รับรู้มา อาทิ เปลี่ยนจากความไม่รู้เป็นความรู้ ความยึดถือเป็นการปล่อยวาง หรือเปลี่ยนจากความรัก โกรธเกลียด เป็นความสงสารเป็นต้น^{๑๒๗}

พระพุทธศาสนาได้แบ่งประเภทของทัศนคติหรือทิฐิออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. มิจฉาทิฐิ คือ ความเห็นผิดจากคลองธรรม เป็นความเห็นที่ไม่นำไปสู่ความพ้นทุกข์ ซึ่งมีความเห็นอย่างนี้ว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ญัตติบูชาแล้วไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มี บิดาไม่มี หมูสัตว์ที่เกิดผุดขึ้นไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้และโลกหน้าด้วยความรู้ยั้งเอง แล้วประกาศให้ทราบ ไม่มีในโลก

มูลเหตุที่ทำให้เกิดมิจฉาทิฐิ คือ

(๑) ปัจจัยภายนอก เรียกว่า ปรโตโมสะ (เสียงจากผู้อื่น) การกระดุนหรือชักจูงจากภายนอก เช่น การคลุกคลี การชักชวน แนะนำ ส่งเสริมสนับสนุน การถ่ายทอด บอกเล่า ข่าวสาร ข้อเขียน คำชี้แจง อธิบาย การเรียนรู้จากผู้อื่น ในที่นี้หมายถึงเฉพาะส่วนที่ไม่ดี ไม่ถูกต้องที่ได้รับคำแนะนำจากบุคคลที่เป็นปาปมิตร คือมิตรที่แนะนำในทางไม่ดี นำไปสู่ทางแห่งความเสื่อมพินาศ

(๒) ปัจจัยภายใน เรียกว่า อโยนิโสมนสิการ การทำในใจโดยไม่แยบคาย การใช้ความคิดผิดวิธี ความไม่รู้จักคิด คิดไม่เป็น หรือคิดแบบไม่มีระเบียบ หมายถึง การไม่รู้จักมอง ไม่รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลาย ไม่คิดหาเหตุผล ไม่สืบค้นถึงต้นเค้า ไม่สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ออก ให้เห็นตามสภาวะที่เป็นจริงไม่ได้ และเชื่อมความสัมพันธ์ สืบทอดแห่งเหตุปัจจัยโดยเอาความรู้สึกด้วยตัณหาอุปาทานของตนเข้าจับ

๒. สัมมาทิฐิ คือ ความเห็นชอบ เห็นถูกต้องตามคลองธรรม และเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง คือเห็นตรงตามสภาวะหรือตามเหตุปัจจัย ซึ่งมีความเห็นอย่างนี้ว่า ทานที่ให้แล้วมีผล ญัตติบูชาแล้วมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามี บิดามี

^{๑๒๗} แสง จันทรงาม, **วิธีสอนของพระพุทธเจ้า**, (กรุงเทพมหานคร : กมลการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า

หมู่สัตว์ที่เกิดผุดขึ้นมี สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้และโลกหน้าด้วยความรู้อย่างเอง แล้วประกาศให้ทราบ มีในโลก

มูลเหตุที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ คือ

(๑) ปัจจัยภายนอก เรียกว่า ปรโตโมสะ (เสียงจากผู้อื่น) การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก เช่น การสั่งสอน แนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร ข้อเขียน คำชี้แจง อธิบาย การเรียนรู้จากผู้อื่น ในที่นี้หมายถึงเฉพาะส่วนที่ฟังตามถูกต้อง เฉพาะอย่างยิ่งการรับฟังธรรม ความรู้ หรือคำแนะนำจากบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร คือมิตรดีงาม ช่วยชี้แนะแนวทาง ชักจูง แนะนำสั่งสอน ชักนำผู้อื่นให้ดำเนินชีวิตที่ดีงาม ให้ประสบผลดีและความสุข ให้เจริญก้าวหน้าให้พัฒนาในธรรม ได้แก่ปัจจัยทางสังคม อาจเรียกง่าย ๆ ว่า วิธีการแห่งศรัทธา

(๒) ปัจจัยภายใน เรียกว่า โยนิโสมนสิการ การทำในใจโดยแยกกาย การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น หรือคิดอย่างมีระเบียบ หมายถึง การรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลาย โดยมองตามที่ตั้งนั้น ๆ มันเป็นของมัน และโดยวิธีคิดหาเหตุผล สืบค้นถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ออกให้เห็นตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์ สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยคณหาอุปาทานของตนเข้าจับ ได้แก่ปัจจัยภายในตัวบุคคล อาจเรียกง่าย ๆ ว่า วิธีการแห่งปัญญา

ส่วนบุคคลที่ได้ฟังวาจาสุภาษิตจากพระพุทธเจ้าแล้วเกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติระดับสูงคือเปลี่ยนจากปุถุชนคนธรรมดาเป็นอริยบุคคล เช่น

เรื่องยสกุณบุตร ยสกุณบุตรเป็นบุตรเศรษฐีในเมืองพาราณสี ได้รับการบำรุงบำเรอด้วยกามคุณ ๕ อย่างสมบูรณ์ เขาเข้าใจว่าการเสพกามคุณ ๕ เป็นความสุขสูงสุด อยู่มาวันหนึ่ง เขาตื่นขึ้นได้เห็นบริวารชนของตนกำลังนอนหลับ บางนางมีพิณคอยู่รักแร้ บางนางมีตะโพกวางอยู่ข้างคอ บางนางมีเปิงมางคอยู่ท่อนอก บางนางส่ายผม บางนางมีน้ำลายไหล บางนางบ่นละเมอเพ้อพรวดไปต่าง ๆ ซึ่งปรากฏดูน่าอัศจรรย์ ทำให้เขาเกิดความเบื่อหน่าย สลดสังเวชใจ เดินลงปราสาทมุ่งหน้าไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวันพลางเปล่งอุทานว่า “ท่านผู้เจริญ ที่นี้วุ่นวายหนอ ท่านผู้เจริญ ที่นี้ขัดข้องหนอ” ในขณะนั้นพระพุทธเจ้ากำลังเสด็จเดินจงกรม ได้เห็นยสกุณบุตรเดินมาแต่ไกลจึงลงจากที่จงกรมประทับนั่งบนอาสนะ เมื่อเขาเดินเข้ามาใกล้ถึง จึงตรัสตอบไปว่า “ยสะ ที่นี้ไม่วุ่นวาย ที่นี้ไม่ขัดข้อง มาเถิดยสะ จงนั่งลง เราจักแสดงธรรมแก่เธอ” ยสกุณบุตรเข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ ได้ฟังอนุปัพพัตถาอันประกอบด้วยทานกถา สีลกถา สัตถกถา กามาทีนวกถา และเนกขัมมานิสังสกถา ในเวลาจบพระธรรมเทศนา ยสกุณบุตรเกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติได้บรรลุนิพพาน^{๑๒๔}

^{๑๒๔}วิ.ม. (บาลี) ๔/๒๕/๒๐, วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๕/๓๑.

เรื่องนางกิสาโคตมี นางกิสาโคตมีเป็นหญิงสาวชาวเมืองสาวัตถี เมื่อนางแต่งงานแล้ว ตั้งครรภ์คลอดบุตรคนแรก บุตรของนางนั้นเสียชีวิต นางเข้าใจว่าความตายเกิดเฉพาะแก่บุตรของนาง จึงอุ้มบุตรร้องไห้ไปขอยารักษาบุตรจากชาวบ้าน บุรุษผู้หนึ่งเห็นเข้าจึงแนะนำให้ไปหาพระพุทธรูป นางอุ้มบุตรเข้าไปเฝ้าพระพุทธรูป พระองค์ทรงแนะนำอุบายที่จะทำให้นางเปลี่ยนทัศนคติ โดยให้ไปแสวงหาเมล็ดพันธุ์ผักกาดหีบมือหนึ่งจากเรือนของชาวบ้านมา แต่มีเงื่อนไขว่า จะต้องถือเอาจากเรือนที่ไม่เคยมีคนตายมาก่อน นางมีความหวังว่าจะได้ยามารักษาบุตร จึงเดินเที่ยวถามไปทุก ๆ หลังคาเรือน แต่ก็ไม่พบเรือนที่ไม่เคยมีคนตายเลย นางจึงกลับได้สติคิดว่าสัตว์โลกมีความตายเป็นธรรมดา ทั้งศพบุตรแล้วเข้าไปเฝ้าพระพุทธรูป พระพุทธรูปทรงแสดงธรรมมีใจความว่า “ก็ความเป็นอยู่เพียงวันเดียวของบุคคลผู้เห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป ประเสริฐกว่าความเป็นอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี ของบุคคลผู้ไม่เห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไป” นางได้ฟังอนิจธรรมนี้แล้วจึงได้บรรลุโสดาบัน^{๑๒๙}

จะเห็นได้ว่าวาจาสุภาษิตทำให้ผู้รับฟังเกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติต่อการดำเนินชีวิตต่างจากเดิม คือ จากหมกมุ่นเป็นปล่อยวาง จากไม่ดีเป็นดี จากกังวลกลายเป็นสงบสุข มองเห็นทางดำเนินชีวิตที่เป็นประโยชน์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า หรือเห็นทางดำเนินชีวิตที่เป็นประโยชน์สูงสุดคือพระนิพพาน มีการบริหารกายกับจิตให้เป็นไปด้วยความสุขในปัจจุบัน ทัศนคติที่ดีนี้จะส่งผลให้แสดงออกมาทางกายและวาจาที่เรียกว่าพฤติกรรมต่อไป

๒.๕.๓ วาจาสุภาษิตกับการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม

กิริยามารยาทหรือวาจาเป็นช่องทางแสดงออกของสภาพจิตใจหรือทัศนคติ เป็นการเปิดเผยระดับภูมิธรรมและคุณธรรมให้ประจักษ์แก่ผู้พบเห็นหรือได้ฟัง ดังคำเปรียบที่ว่าก้านบัววัดความลึกหรือตื้นของน้ำ กิริยามารยาทบ่งบอกตระกูลสูงหรือต่ำ คำเจรจาบอกปัญญามากหรือน้อย หน้่าเหี่ยวแห้งบอกความไม่สมบูรณ์ของพื้นดิน มนุษย์เมื่อมีความรู้สึกนึกคิดมีทัศนคติอย่างไร ก็มักแสดงออกมานั้น สิ่งที่มีมนุษย์แสดงออกมานั้นเรียกว่า พฤติกรรม หมายถึงการกระทำหรืออาการที่แสดงออกทางกล้ามเนื้อ ความคิด และความรู้สึก หรือการกระทำที่สามารถเห็นได้ เพื่อตอบสนองสิ่งเร้า^{๑๓๐} พฤติกรรมนั้นแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑. พฤติกรรมที่แสดงออกภายนอก ทำให้สังเกตเห็นได้ (Overt behavior) เช่น การหัวเราะ การร้องไห้ การกิน การเดิน การเคลื่อนไหวของร่างกาย และอื่น ๆ

^{๑๒๙} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๓๓-๘๔/๓๖๑-๓๖๓, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๓-๘๔/๔๖๕-๔๖๖.

^{๑๓๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๗๖๘.

บุคคลที่ได้ฟังวาจาสุภาษิตจากพระพุทธเจ้าแล้ว เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านพฤติกรรมทั้งภายนอกและภายใน ก็บางคนเคยมีพฤติกรรมเป็นคนโหดร้าย ชอบเบียดเบียนหรือประทุษร้ายผู้อื่นหรือสัตว์อื่นอยู่เสมอ พอได้ฟังวาจาสุภาษิตแล้วกลายเป็นคนมีเมตตาอารีชอบช่วยเหลือผู้อื่นหรือไม่แสดงพฤติกรรมเช่นเดิมนั้นอีก เช่น

เรื่องนายพรานเบ็ดชื่ออริยะ วันหนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จไปบิณฑบาตพร้อมหมู่ภิกษุสงฆ์ ในขณะนั้น นายพรานเบ็ดเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมา จึงวางเบ็ดไว้ยื่นมองดู พระพุทธเจ้าประทับยืน ตรัสถามภิกษุหลายรูปว่า “ท่านชื่ออะไร, ท่านชื่ออะไร” “ข้าพระองค์ ชื่อสาริบุตร, ข้าพระองค์ ชื่อโมคคัลลานะ” เป็นต้น แล้วจึงตรัสถามนายพรานเบ็ดว่า “อูบาสก ท่านชื่ออะไร” เขาทูลตอบว่า “พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ ชื่ออริยะ” พระพุทธองค์ทรงอาศัยเหตุแห่งชื่อนั้น จึงทรงแสดงธรรมว่า “บุคคลไม่ชื่อว่าเป็นอริยะ เพราะเหตุที่เบียดเบียนสัตว์ บุคคลที่เราเรียกว่าเป็นอริยะ เพราะไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวง” นายพรานเบ็ดได้ฟังดังนั้น ก็ได้บรรลुโสดาบัน เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่เคยเบียดเบียนสัตว์เป็นประจำ ก็ไม่เบียดเบียนสัตว์อีกต่อไป^{๑๓๒}

เรื่องโจรทองคุดมิล โจรทองคุดมิลซึ่งฆ่าคนมาเป็นจำนวนมาก ในคราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรด เมื่อพบพระพุทธองค์เข้าก็วิ่งไล่หมายจะปลิดชีพ แต่พระพุทธองค์ทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ทำให้องคุดมิลวิ่งไล่ไม่ทัน จนกระทั่งเหนื่อยหอบ หดแรง จึงหยุดวิ่งไล่ และร้องเรียกให้พระพุทธเจ้าทรงหยุดดำเนิน พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบว่า “เราหยุดแล้ว ้องคุดมิล และท่านก็จงหยุดเถิด” พระคำรัสนี้ทำให้องคุดมิลเกิดความสงสัย จึงทูลถามว่า “ท่านสมณะพุดมุตาท่านเดินอยู่ ไฉนจึงพูดว่า เราหยุดแล้ว” พระพุทธเจ้าจึงตรัสตอบว่า “เราหยุดทำบาปแล้ว แต่ท่านสงสัยไม่หยุด” โจรทองคุดมิลได้ฟังพระคำรัสนี้ จึงได้สติเกิดความสว่างขึ้นในใจ โยนดาบทิ้ง ทูลขอบรรพชาอุปสมบทกับพระพุทธเจ้า หลังจากได้ฟังวาจาสุภายติมีผลมีผลจนเกิดความเห็นถูกต้อง พฤติกรรมที่โหดร้ายทารุณของโจรทองคุดมิลก็มลายสิ้นไป^{๑๓๓}

(பாதி) கை/கை-கை/கை-கை, ம.ம. (பாதி) கை/கை-கை/கை-கை.

จากตัวอย่างดังกล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่าวาจาสุภาษิตนั้น สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ความรู้ ทักษะ และพฤติกรรม ตามระดับสติปัญญาของผู้ฟัง ถ้าผู้ฟังเกิดความรู้ขึ้นโลกิยปัญญา ก็สามารถดำเนินชีวิตได้ถูกต้องตามครรลองคลองธรรมหรือกฎเกณฑ์ทางศีลธรรมในสังคมโลก ทำให้สังคมเกิดความผาสุก ไม่เช่นนั้นารวี่แก่งแย่งกัน หรือมีวิถีชีวิตที่เรียบง่ายเข้าใจในโลกและชีวิต ถ้าผู้ฟังเกิดความรู้ขึ้นโลกุตตรปัญญา มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตได้ถูกต้องตามความเป็นจริงหรือตามสภาวะธรรมชาติ เป็นผู้บริสุทธิ์ทางกาย วาจา ใจ สามารถยกระดับจิตใจสูงขึ้นจากปุถุชนกลายเป็นอริยชนได้ ย่อมไม่เวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารอีก

เมื่อก้าวโดยสรุปทั้งหมดจากการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยพบว่า วาจาสุภาษิตที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกายที่ใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น พอสรุปให้เห็นถึงส่วนสำคัญต่าง ๆ ที่ได้นำมาวิจัยตามลำดับ ดังนี้

นิยามและความหมายของวาจาสุภาษิต คือ คำพูดที่เปล่งเป็นเสียงทำให้ผู้ฟังเข้าใจเนื้อความได้ ไม่มีโทษสหายหยา เป็นถ้อยคำแฝงด้วยคติ มีลักษณะประกอบคำพูด ๓ ประการคือ เป็นคำจริง เป็นคำสุภาพ เป็นคำมีประโยชน์ทั้งผู้พูดและผู้ฟัง ซึ่งหมายถึงถ้อยคำที่เป็นคติสอนใจประกอบด้วยประโยชน์ที่ผู้พูดกล่าวไว้ดีแล้ว เป็นวิจิตรหรือเป็นถ้อยคำนำออกจากทุกข์ มีองค์ประกอบ ๕ ประการ คือ พูดถูกกาล พูดคำจริง พูดคำอ่อนหวาน พูดคำประกอบด้วยประโยชน์ และพูดด้วยเมตตาจิต หรือมีส่วนประกอบ ๓ ส่วนคือ คำพูดดี เรื่องที่พูดดี และคนที่พูดที่ดี กล่าวโดยสรุปได้ว่า วาจาใดก็ตามที่ไม่เบียดเบียนกายและใจของคนและคนอื่นให้เดือดร้อน วาจานั้นเป็นวาจาสุภาษิตแท้

วาจาสุภาษิตมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์อย่างมาก ดังคำพูดที่ว่า การพูดดี เป็นเครื่องบงการที่มีค่าสูงสุด หรือ การเปล่งวาจาตามยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ หรือว่า วาจาเกษมทำให้บรรลุนิพพาน ซึ่งเปรียบเหมือนดอกไม้งามมีทั้งสีสดใสน่าดูและกลิ่นหอมฟุ้งไป หรือเปรียบเหมือนสายบัวเป็นเครื่องวัดน้ำ ดันหญ้าเหี่ยวหรือเขียวสดเป็นเครื่องวัดแผ่นดิน ส่วนกิริยาวาจาเป็นเครื่องวัดคุณธรรมและปัญญา หรือเปรียบเหมือนปลามีชีวิตยืนยาวได้ก็เพราะอาศัยปากเป็นสิ่งสำคัญ แต่ก็เพราะปากอีกนั่นแหละ ปลาจึงต้องคิดเบ็ดเสียชีวิตได้โดยง่าย นอกจากนี้ วาจาสุภาษิตยังแสดงถึงความเป็นคำพูดที่มีคุณค่าในตัวเองและช่วยป้องกันผู้พูดให้พ้นอุปัทวภัยต่าง ๆ เพราะเป็นคำพูดไม่มีโทษ วิญญูชนติเตือนไม่ได้ ไม่ทำให้ตนเดือดร้อน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ทำให้ได้ทรัพย์ ทำประโยชน์ให้สำเร็จ ทำให้ได้สิ่งของสมควรแก่คำพูด คนฟังชื่นชม ทำให้พ้นจากความตาย นำประโยชน์มาให้แก่ตนและคนอื่น ได้โลกิยสุขและโลกุตตรสุข ทำให้บรรลุพระอรหันต์ ทำให้บรรลุปัจเจกโพธิญาณ และทำให้หมดกิเลสสิ้นทุกข์ได้

วาจาสุภาษิตนั้น มีองค์ประกอบที่สำคัญ ๔ ประการ ตามนัยที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ใน
สุภาสิตสูตร หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งทรงหมายถึงวจีสุริต ๔ ประการ ดังจะเห็นได้จากการพิจารณา
เทียบเคียงตามนัยแห่งอรรถกถาสุภาสิตสูตร ซึ่งเทียบได้ดังนี้

๑. กล่าววาจาสุภาษิตอย่างเดียว หมายถึง การไม่พูดส่อเสียด
๒. กล่าววาจาที่เป็นธรรมอย่างเดียว หมายถึง การไม่พูดเพื่อเจ้อ
๓. กล่าววาจาเป็นที่รักอย่างเดียว หมายถึง การไม่พูดหยาบคาย
๔. กล่าววาจาสัตย์จริงอย่างเดียว หมายถึง การไม่พูดเท็จ

และในวาจาสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่าวาจาสุภาษิตมีองค์ประกอบสำคัญ ๕ ประการ คือ

๑. พุคถูกกาล
๒. พุคคำจริง
๓. พุคคำอ่อนหวาน
๔. พุคคำประกอบด้วยประโยชน์
๕. พุคด้วยเมตตาจิต

วาจาที่ประกอบด้วยองค์ ๔ หรือองค์ ๕ ประการนี้ พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นวาจา
สุภาษิต ไม่เป็นทุพภาษิต ไม่มีโทษ และท่านผู้รู้ไม่ติเตียน พระพุทธองค์ตรัสไว้เพื่อให้รู้และเข้าใจ
ถึงองค์ประกอบของวาจาสุภาษิต และสามารถยึดถือเป็นหลักเกณฑ์ในการตัดสินคำพูดอื่น ๆ ไม่ว่า
จะเป็นใครกล่าว หรือกล่าวไว้ที่ไหน ถ้าเป็นวจีสุริตและประกอบด้วยองค์ประกอบครบชุดทั้ง ๕
ประการดังกล่าวนี้ก็จัดเป็นวาจาสุภาษิตแท้

วาจาสุภาษิตนั้น มีรูปแบบและการสร้างที่ดีมีกฎเกณฑ์ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดง
รูปแบบและการสร้างไว้เป็นแบบอย่าง เพื่อให้เหล่าพุทธบริษัทได้นำไปใช้ในการเผยแผ่พุทธธรรม
รูปแบบและการสร้างดังกล่าวนี้เรียกว่า “นวัคสัตตสุทธาน” หมายถึงคำสอนของพระศาสดามี
รูปแบบ ๘ ประการ คือ

๑. สุตตะ คือคำสอนที่เป็นความเรียงแสดงหรือบรรยายข้อธรรมให้ฟัง
๒. เคยยะ คือคำสอนที่เป็นร้อยแก้วก่อนแล้วจึงสรุปด้วยบทร้อยกรอง (คาถา)
๓. เวยยาकरणะ คือคำสอนที่เป็นร้อยแก้วล้วนหรือบรรยายล้วน
๔. คาถา คือคำสอนที่เป็นร้อยกรองหรือกวีล้วน
๕. อุทาน คือคำสอนที่เปล่งออกมาเป็นวาจาคติ มีความหมายลึกซึ้งกินใจ
๖. อิติวุตตะกะ คือคำสอนที่สอนโดยอ้างอิงคำพูดที่เคยกล่าวมาแล้ว
๗. ชาดก คือคำสอนที่เล่าเรื่องราวในอดีตประกอบหลักธรรม

๘. อัมฤตธรรม คือคำสอนที่แสดงถึงเรื่องอัสรรย ไม่เคยมี ไม่เคยปรากฏมาก่อน
๙. เวทลละ คือคำสอนที่เป็นลักษณะถามตอบซึ่งใช้สติปัญญาชั้นสูงในการขบคิด

นอกจากนี้ วาจาสุภาษิตนั้น ยังสามารถเปลี่ยนแปลงความรู้ ทักษะ และพฤติกรรมของผู้ฟังได้ โดยสามารถเปลี่ยนแปลงความรู้ตามวาสนาบารมีธรรมของผู้ฟังที่เคยสั่งสมมาในอดีต ความรู้ระดับต่ำทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงน้อยคือเปลี่ยนจากความเดือดร้อนวุ่นวายเป็นความสงบสุข เปลี่ยนจากความไม่รู้เป็นความรู้ จากความมืดเป็นความสว่าง ส่วนความรู้ระดับสูงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้มากคือสามารถเปลี่ยนจากปุถุชนเป็นอริยชน ส่วนการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของผู้ฟังนั้นคือเปลี่ยนจากหมกมุ่นเป็นปล่อยวาง จากไม่ดีเป็นดี จากวุ่นวายกลายเป็นสงบสุข ทำให้มองเห็นทางดำเนินชีวิตที่เป็นประโยชน์ทั้งโลกนี้และโลกหน้าหรือประโยชน์สูงสุดกล่าวคือพระนิพพาน และสามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่แสดงออกทั้งภายนอกคือส่วนของร่างกาย ทั้งภายในคือส่วนของจิตใจ เมื่อจิตใจดีก็ส่งผลออกมาสู่ร่างกายที่ดีมีประโยชน์ทั้งต่อตนเองและคนรอบข้างเช่น เคยมีพฤติกรรมชอบเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น ก็กลายเป็นเมตตาอารีช่วยเหลือผู้อื่นเป็นต้น พฤติกรรมที่ดีนี้เป็นผลส่งมาจากจิตใจที่ดี เพราะได้ปัญญาคอยอบรมกล่อมเกลารูปเป็นแสงสว่างส่องนำทางชีวิตให้ดำเนินไปในครรลองแห่งสัมมาทิฐิอยู่เป็นนิตย์นั่นเอง

บทที่ ๓

กรณีตัวอย่างบุคคลที่กล่าววาทาสุภาษิตทำให้เกิดประโยชน์

วาทาสุภาษิตที่พระพุทธเจ้า พระสาวกสาวิกาและอุบาสกอุบาสิกา ใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทำให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชนผู้สดับรับฟังในระดับต่าง ๆ กัน มีทั้งประโยชน์ที่เป็นโลกียะและโลกุตตระ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผู้แสดงธรรมเป็นผู้มีความรู้ความสามารถเข้าใจจิตนิสัยผู้ฟังเป็นอย่างดี และผู้ฟังก็เป็นผู้มีสติปัญญาบารมีในระดับที่พอจะแนะนำได้ ซึ่งเป็นประโยชน์ที่เกิดขึ้นในขณะที่ฟังก็มี หลังจากฟังแล้วก็ยังมี และเนื่องจากวาทาสุภาษิตนี้ เป็นสังขยาจาหรืออมตวาทา ที่ไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในยุคนัยต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสมกลมกลืน ดังนั้น วาทาสุภาษิตที่จะนำมาเสนอเป็นกรณีตัวอย่างในที่นี้ จึงได้คัดเลือกเอาเฉพาะที่โดดเด่น พุทธศาสนิกชนคุ้นเคยได้ยินได้ฟังบ่อย ๆ หรือสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับสังคมปัจจุบันได้ วาทาสุภาษิตที่มีเนื้อหาเป็นเรื่องเดียวกัน ถึงจะมีความหมายต่างกัน ก็จะนำเสนอพอให้เห็นเป็นตัวอย่างเท่านั้น โดยการนำเสนอประโยชน์ที่เกิดจากการฟังวาทาสุภาษิตในที่นี้ ได้จำแนกประเภทออกเป็น ๔ ด้าน คือ (๑) ด้านการเมืองการปกครอง (๒) ด้านสังคมสงเคราะห์ (๓) ด้านการศึกษา (๔) ด้านการเผยแผ่ ซึ่งมีรายละเอียดที่จะศึกษาในแต่ละด้านดังต่อไปนี้

๓.๑ ด้านการเมืองการปกครอง

วาทาสุภาษิตที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนผู้มีหน้าที่ปกครองบ้านเมืองหรือดูแลหมู่คณะมีมากมายหลายแห่ง ส่วนวาทาสุภาษิตที่พระสาวกสาวิกาพูดไว้เกี่ยวกับการเมืองการปกครองนั้นไม่ค่อยมีปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกายนัก โดยมากจะเป็นวาทาสุภาษิตที่กล่าวปรารภปิตีหรือความสุขจากการได้บรรลุนิพพาน หรือกล่าวถึงประวัติในอดีตของตน เพื่อเป็นทิวทัศน์คติแก่ผู้ฟังในขณะนั้น และเพื่อให้อนุชนคนภายหลังได้ศึกษาตาม ในส่วนของอุบาสกอุบาสิกา นั้นไม่มีปรากฏให้เห็นเลย ดังนั้น ในที่นี้จึงนำเสนอวาทาสุภาษิตของพระพุทธเจ้าและพระสาวกสาวิกาเท่านั้น อนึ่งการเผยแผ่พุทธธรรมแก่บุคคลชนชั้นปกครองตั้งแต่ผู้นำครอบครัวไปจนถึงผู้นำประเทศเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะผู้นำคือเสาหลักที่ผู้ตามต้องเกาะเกี่ยว ฉะนั้น พระพุทธเจ้าและเหล่าพระสาวกสาวิกาจึงได้อนุศาสน์ศาสนธรรมคำสอนแก่ชนชั้นปกครองอยู่เนือง ๆ เพื่อให้แนวทางหรือหลักการปกครองที่เป็นธรรม ปราศจากอคติ ซึ่งจะนำความสมัครสมานสามัคคีมาสู่สังคม และเป็นอยู่ร่วมกันอย่าง

สันติสุข บัณฑิตจึงได้นำเสนอวาจาสุภาษิตที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้มีหน้าที่ปกครองเพื่อเป็นตัวอย่าง ตามลำดับจากพระพุทธเจ้าและพระสาวกสาวิกาเป็นลำดับสืบไป

๓.๑.๑ พระพุทธเจ้า (๑๕ ตัวอย่าง)

(๑) ราชา มุขิ มนุสสานิ^๑

พระราชาเป็นประมุขของมนุษย์ทั้งหลาย ฯ

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกไปในชนบทชื่ออังคุตตราปะพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่จำนวน ๑,๒๕๐ รูป เสด็จถึงอาปนนิคมของชาวอังคุตตราปะ ได้สนทนาธรรมกับภณิยชฎิลผู้เคยเป็นพราหมณ์มหาศาลแต่อกบวชเป็นชฎิลเพื่อรักษาทรัพย์ไว้ ถวายเฉพาะเครื่องบรรณาการแด่พระราชา และมี ๑,๐๐๐ ตระกูลที่อาศัยอยู่โดยรอบอาศรมบทของภณิยชฎิลนั้น ทำให้ภณิยชฎิลเกิดความเลื่อมใสศรัทธาแล้ว ได้รับนิมนต์เสด็จไปเสวยภัตติกะที่บ้านภณิยชฎิลในวันรุ่งขึ้น และได้อนุโมทนาทานแก่ชฎิลนั้นถึงสิ่งที่ใหญ่และประเสริฐกว่าสิ่งทั้งปวง ๖ ประการคือ ยัญทั้งหลาย มีการบูชาไฟเป็นประมุข ฉันททั้งหลายมีสาวิตรีฉันทเป็นประมุข พระราชาเป็นประมุขของมนุษย์ทั้งหลาย พระจันทร์เป็นประมุขของคาวนักษัตรทั้งหลาย พระอาทิตย์เป็นประมุขของความร้อนทั้งหลาย และพระสงฆ์เป็นประมุขของบุคคลทั้งหลายผู้บูชาสักการะอยู่เพราะปรารถนาบุญ

ตามที่กล่าวว่ายัญทั้งหลายมีการบูชาไฟเป็นประมุขเพราะพวกพราหมณ์ไม่มีการบูชาอย่างอื่นที่ดีเลิศไปกว่าการบูชาไฟ เพื่อจะอนุเคราะห์ภณิยชฎิลจึงตรัสว่า การบูชาไฟประเสริฐที่สุด ฉันททั้งหลายมีสาวิตรีฉันทเป็นประมุขเพราะผู้สาธยายพระเวททั้งหลายต้องสาธยายเป็นอันดับแรก พระราชาท่านกล่าวว่าเป็นประมุขเพราะเป็นใหญ่กว่ามนุษย์ทั้งหลาย สาครท่านกล่าวว่าเป็นประมุขเพราะเป็นที่รองรับและเป็นที่อาศัยของแม่น้ำทุกสาย พระจันทร์เป็นประมุขของนักษัตรทั้งหลาย เพราะทำให้รู้ได้ว่า วันนี้ดาวกัตติกา วันนี้ดาวโรहिณี ก็เพราะอาศัยพระจันทร์ขึ้น ท่านกล่าวว่า พระอาทิตย์เป็นประมุขของความร้อนเพราะพระอาทิตย์มีความร้อนสูงกว่าความร้อนทั้งปวง และที่กล่าวว่าพระสงฆ์เป็นประมุขของผู้ปรารถนาบุญทั้งหลาย หมายถึงพระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขในสมัยนั้นซึ่งเป็นผู้ประเสริฐด้วยคุณธรรม เป็นทักษิณบุคคลผู้เลิศในโลก ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า พระสงฆ์เป็นประมุขแห่งความเจริญงอกงามของบุญทั้งหลาย^๒

จากวาจาสุภาษิตนี้ ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของโลกที่จะขาดผู้ปกครองหรือผู้นำไม่ได้ นับว่า ผู้นำเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน นำประชาชนไปสู่วิถีทางที่ถูกต้อง มีความเป็นอยู่ที่

^๑พ.ศ. (บาลี) ๒๕/๕๗๔/๔๔๕, พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๕๗๔/๖๓๕.

^๒พ.ศ.อ. (บาลี) ๒/๕๗๔/๕๕๐.

พอเพียง มีการศึกษาที่ดี สามารถพึ่งตัวเองได้ และสามารถร่วมพัฒนาประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรืองไปพร้อมกับผู้นำได้ โดยอาศัยหลักพุทธธรรมในการปกครองคือหลักทศพิธราชธรรม

(๒) คณฺเฐ ติรณานํ อุชฺฐํ กจฺจติ ปุณฺณโก

สพฺพทา คาวี อุชฺฐํ ยนฺติ เนตฺเต อุชฺฐํ กเต สติ.^๓

เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปตรง โคทั้งฝูงก็ไปตรงตามกัน ในเมื่อโคจ่าฝูงไปตรง ๆ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงปรารภราโชวาทว่าด้วยคุณสมบัติของผู้นำ ซึ่งได้ยกเอาราโชวาทชาดก^๔ ที่ดาบสโพรหัสต์กล่าวสอนพระราชาในอดีตมาสาธกตรัสสอนแก่พระราชาในปัจจุบัน ซึ่งมีเนื้อความเป็นเชิงเปรียบเทียบกับฝูงโคเพื่อให้เข้าใจในภาวะความเป็นผู้นำประชาชนเป็นจำนวนมากว่า เมื่อฝูงโคข้ามน้ำ ถ้าโคจ่าฝูงไปตรง โคทั้งฝูงก็ไปตรงตามกัน ในหมู่มนุษย์ก็เช่นกัน ผู้ใดได้รับสมมติแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติเป็นธรรม ประชาชนนอกนั้นก็จักประพฤติเป็นธรรมเช่นกัน ถ้าพระราชาผู้เป็นใหญ่ตั้งมั่นอยู่ในธรรม ประชาชนย่อมเป็นอยู่สุขสบาย แต่ถ้าพระราชาประพฤติอธรรม ประชาชนทั้งหลายก็จักประพฤติอธรรมด้วย และเป็นเหตุให้บ้านเมืองเกิดความเดือดร้อนด้วยภัยต่าง ๆ เพราะความประพฤติไม่ชอบธรรมนั้น

วาทสัพพัญญิตีนี้ทำให้พระราชาเกิดวิสัยทัศน์กว้างไกล ได้เรียนรู้และเข้าใจถึงภาวะของผู้นำที่ดีว่าควรประพฤติตนให้เป็นตัวอย่างแก่ประชาชนอย่างไร ในที่นี้ พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายว่า หลักธรรมที่สำคัญในการเป็นผู้นำที่ดีก็คือไม่มีอคติลำเอียง ๔ ประการมีฉันทาคติเป็นต้น ดังจะเห็นได้ว่า ในการปกครองทุกระดับชั้น ถ้าผู้นำมีอคติก็จะเป็นสาเหตุให้เกิดความแตกแยกในหมู่คณะอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

(๓) ธีโร จ พลวา สารุ ญฺโธสุส ปรีหารโก.^๕

สัตว์ฉลาด มีกำลัง เป็นผู้นำฝูงดี ๆ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงปรารภเรื่องที่พวกภิกษุนั่งสนทนากันในธรรมสภาถึงเหตุที่แผ่นดินสุบพระเทวทัตพร้อมทั้งความพินาศของหมู่คณะ แล้วตรัสแสดงคุณธรรมของผู้บริหารหมู่คณะที่ดีและไม่ดี โดยยก

^๓พ.ช.จตุกก. (บาลี) ๒๗/๑๓๕/๑๑๔, พ.ช.จตุกก. (ไทย) ๒๗/๑๓๕/๑๔๔.

^๔ดูรายละเอียดใน พ.ช.จตุกก.อ. (บาลี) ๔/๑๓๕/๓๑๕.

^๕พ.ช.สตุกก. (บาลี) ๒๗/๖๕/๑๗๐, พ.ช.สตุกก. (ไทย) ๒๗/๖๕/๒๖๖.

เอาเรื่องกปิชาดก^๖ ที่พระโพธิสัตว์กล่าวให้โอรสแก่ผู้ถึงในอดีตมาสาธกมีใจความย่อว่า สัตว์โง่แต่มีกำลังบริหารหมูกณะ ย่อมไม่เป็นผลดี ไม่ปลอดภัยไม่มีประโยชน์แก่หมูกณะเลย มีแต่จะนำความพินาศมาให้แก่หมูกณะอย่างเดียว เหมือนอย่างบรรดานกกระทา นกกระทาที่เป็นนกต่อ แม้ขันอยู่ทั้งวันก็ไม่ทำให้นกชนิดอื่นตาย แต่ทำให้พวกพ้องของตนเท่านั้นตาย ตรงกันข้ามกับคนที่ฉลาด มีอาจารย์ปัญญาและมีการศึกษาเล่าเรียนมาดี เมื่อบริหารหมูกณะ ย่อมทำประโยชน์ให้เกิดขึ้นโดยส่วนเดียวทั้งแก่ตนและหมูกณะของตน

วจาสุภาษิตนี้ ชี้ให้เห็นถึงคุณธรรมของผู้บริหารหมูกณะที่ดี ๓ ประการ คือ สิล ปัญญา และสุตะ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่ผู้บริหารจะต้องพิจารณาว่ามีอยู่ในตนหรือไม่ และเป็นเครื่องตัดสินได้ว่าตนเหมาะสมเพียงไรที่จะบริหารหมูกณะ เพราะบุคคลที่ประกอบด้วยคุณธรรม ๓ ประการนี้ จึงควรเป็นผู้บริหารที่สามารถจะนำพาหมูกณะไปให้ถึงเป้าหมายหรือให้เจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าได้

(๔) ปริภูโต มฤ โหติ อติตักโข จ เวรวา
เอตถจ อุกขิ ฌตฺวา อนุมชฺฌิ สมาเร.^๗

ผู้อ่อนโยนอาจจะถูกคูหมีน ผู้แข็งแกร่งอาจจะมิตศัตรู ครั้นทราบเหตุทั้ง ๒ อย่างนี้แล้ว พึงประพฤติพอสมควรเป็นกลาง ๆ ไว้ ๆ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงปรารภนางจิณฺจมาณวิกา ผู้ใส่ร้ายพระองค์ด้วยเรื่องไม่จริง เป็นเหตุให้ตนเองต้องพินาศ ไม่ใช่แต่เฉพาะในปัจจุบันนี้เท่านั้น แต่เคยใส่ร้ายพระองค์มาแล้วในอดีตเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ จึงนำเรื่องมหาปทุมชาดก^๘ มาสาธกไว้ว่า ในอดีตกาล นางจิณฺจมาณวิกาเกิดเป็นพระอัครมเหสี ได้ไต่ความพระโพธิสัตว์ผู้เป็นพระราชโอรสต่างพระมารดาว่าถูกพระราชโอรสบังคับขืนใจในระหว่างที่พระราชเสด็จประพาสป่า พระราชาไม่ทรงพิจารณาเรื่องราวดังกล่าว บันดาลโทษะ จึงสั่งให้จับพระราชโอรสนำไปประหารชีวิตทันที เหล่าอำมาตย์ราชเสวกจึงได้ทูลขอร้องและทูลแนะให้พระราชาทรงไคร้ครวญโดยวางใจเป็นกลางว่า ผู้เป็นใหญ่ยังมิได้เห็นโทษของผู้อื่นด้วยตนเอง ไม่ควรลงทัณฑ์ ทั้งผู้ที่อ่อนโยนอย่างเดียวหรือแข็งแกร่งอย่างเดียว ก็ไม่สามารถจะดำรงตนอยู่ในฐานะอันยิ่งใหญ่ได้ ผู้อ่อนโยนอาจจะถูกคูหมีน ผู้แข็งแกร่งอาจจะมิตศัตรู ฉะนั้น จึงควรวางตัวเป็นกลางไว้

^๖ดูรายละเอียดใน พ.ช.ศศศ.อ. (บาลี) ๕/๖๕/๑๔๘.

^๗ดูรายละเอียดใน พ.ช.ท.ท.ท.ส. (บาลี) ๒๓/๑๑๑/๒๖๓, พ.ช.ท.ท.ท.ส. (ไทย) ๒๓/๑๑๑/๓๕๑.

^๘ดูรายละเอียดใน พ.ช.ท.ท.ท.ส.อ. (บาลี) ๖/๑๑๑/๑๒๖.

วาจาสุภาษิตนี้ ชี้ให้เห็นโทษของผู้ปกครองที่ไม่พิจารณาในเมื่อเกิดคดีขึ้น โดยฟังความเพียงข้างเดียว เป็นเหตุให้ตัดสินคดีผิด ทำให้ผู้อยู่ใต้ปกครองคูหมิ่น ไม่เชื่อถือ และเมื่อใช้อำนาจอย่างแข็งกร้าวด้วยความโกรธแค้น ก็จะเป็นการสร้างศัตรูให้แก่ตน มีปัญหาตามมาอย่างไม่จบสิ้น ฉะนั้น ภาวะของผู้นาจจึงควรพิจารณาโดยถ่วงถ่วงแล้วจึงใช้พระเดชและพระคุณกับผู้อยู่ใต้การปกครองโดยความเป็นธรรม

(๕) กุฑริ์ อุปปฏิภุณโต ราชา รกุสสุส ปุจิโต.^๕

พระราชผู้ไม่ทรงพิโรธตอบผู้ที่โกรธ ย่อมเป็นที่บูชาของชาวแคว้นแคว้น ๑

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงปรารภตถนาวิกคนแฉวเรือประจำท่าคนหนึ่ง ซึ่งเป็นคนโง่ไม่รู้คุณของบุคคลอื่น ๑ เป็นคนคร่ำครวญหายกาย หุนหันพลันแล่น ทำให้ภิกษุรูปหนึ่งที่เดินทางมาเฝ้าพระพุทธเจ้าได้รับความลำบากในการข้ามฟาก แล้วพระองค์จึงนำเรื่องอวริยชาดก^๖ มาสาธกให้ฟัง สรุปความได้ว่า พระโพธิสัตว์ผู้เป็นฤาษีได้อนุศาสน์อรรถและธรรมแก่พระราชานในทุทุกสถานว่า พระราชาหรือผู้มีอำนาจไม่ควรจะโกรธ เพราะว่าพระราชาท้งหลาย มีพระบรมราชโองการเป็นอาวุธ คนมากมายสิ้นชีวิตด้วยเหตุเพียงพระบรมราชโองการของพระราชผู้ทรงพิโรธแล้วเท่านั้น ทำให้พระราชเลื่อมใสยินดีได้พระราชทานบ้านชั้นดีให้ แต่ฤาษีปฏิเสธ ต่อมาฤาษีได้จาริกไปในชนบทได้พบกับคนแฉวเรือจึงขอข้ามฟาก แล้วได้บอกอุบายที่จะทำได้ โภคทรัพย์เป็นจำนวนมากแก่เขาว่า ท่านจงขอค่าจ้างกับคนที่ยังไม่ข้ามไปฝั่งโน้นก่อน เพราะว่าจิตใจของคนที่ยังไม่ข้ามฝั่งได้แล้วไม่อยากจะเสียค่าจ้างอยากจะไปอย่างเดี๋ยวนั้น แต่สำหรับคนที่ยังไม่ข้ามฝั่ง มีความประสงค์จะข้ามฝั่ง แม้เสียค่าจ้างเกินราคาก็ให้ได้ ฉะนั้น ท่านจงขอค่าจ้างกับผู้ที่ยังไม่ข้ามฟากก่อน ท่านก็จักมีโภคทรัพย์มากมายแล้วได้กล่าวสอนอรรถและธรรมแก่คนแฉวเรือถึงโทษของความโกรธ คนแฉวเรือซึ่งหวังจะได้ค่าจ้างจากฤาษี เมื่อไม่ได้ จึงประทุษร้ายฤาษีให้ได้รับความทุกข์ เรื่องนี้รู้ถึงพระราชจึงรับสั่งให้ลงพระราชอาญาแก่คนแฉวเรือนั้น ในที่สุดชาดกนี้ ภิกษุผู้มาเฝ้าพระพุทธผู้มีพระภาคเจ้าได้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน

วาจาสุภาษิตนี้ ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของผู้เป็นใหญ่ มีอำนาจในมือไม่ควรจะมีโทษจากความหุนหัน เพราะจะทำให้เกิดโทษแก่ผู้อื่นได้มากมาย ทั้งไม่เป็นที่รักของผู้อยู่ใต้อำนาจ อันจะนำมาซึ่งปัญหาหลาย ๆ อย่างมีการก่อม็อบประท้วงเป็นต้น นอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นถึงการแนะนำ

^๕ พ.ช.ร.ร. (บาลี) ๒๗/๑/๑๔๓, พ.ช.ร.ร. (ไทย) ๒๗/๑/๒๒๗.

^๖ ดูรายละเอียดใน พ.ช.ร.ร.อ. (บาลี) ๕/๑/๒.

พรีสอนคนอื่น ต้องใคร่ครวญให้ถี่ถ้วนก่อนว่าคนนั้นเหมาะสมจะรับคำแนะนำหรือไม่ ไม่เช่นนั้นอาจทำให้เกิดโทษแก่ตนเองดูฤาญีได้ให้อิวัตแก่คนแฉวเรือผู้อันธพาลฉะนั้น

(๖) ราชาน สาธุ อนิสุมการี.^{๑๑}

พระราชานไม่ทรงใคร่ครวญก่อนแล้วทำไม่ดี ๑

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงปรารภปุโรหิตของพระเจ้าโกศล ซึ่งโกรธหมุ่เกี่ยวนพวกหนึ่งทีหลีกทางให้แก่นคนเข้า จึงเอาค้ำประดักตีที่แอกนายกองเกี่ยวน แต่ประดักกระดอนกลับถูกศีรษะตัวเองบวมโนขึ้น จึงไปฟ้องพระราชานให้เอาเรื่องพวกนายกองเกี่ยวน พระราชานสั่งให้เจ้าหน้าที่ตุลาการวินิจฉัยคดีก็เห็นแต่โทษของปุโรหิตเท่านั้น แล้วทรงนำเอาเรื่องรถถักฐาคน^{๑๒} มาสาธกว่า ในอดีตพระโพธิสัตว์ได้เป็นอำมาตย์ผู้วินิจฉัยคดีของพระเจ้าพาราณสี เมื่อปุโรหิตมีเรื่องกับนายกองเกี่ยวนมาฟ้องพระราชาน พระองค์จึงวินิจฉัยคดีด้วยพระองค์เอง แต่ยังไม่ทันได้สืบสวนจำเลย ก็รับสั่งให้ปรับพวกกองเกี่ยวนคนละ ๑,๐๐๐ กหาปณะ ซึ่งทำให้พวกกองเกี่ยวนไม่พอใจ พระโพธิสัตว์จึงได้กราบทูลให้สติว่า พระราชานไม่ทรงใคร่ครวญก่อนแล้วทำไม่ดี เพราะว่าคนบางพวกทำร้ายตัวเองแล้วใส่ความคนอื่นก็มี โกงเขาแล้วก็หาว่าเขาโกงก็มี ฉะนั้น จึงควรไตร่สวนทั้งโจทก์และจำเลย แล้วจึงตัดสินคดีโดยธรรมเถิด พระราชานจึงได้สอบสวนคดีนั้นอีก ก็พบแต่ความผิดของปุโรหิตเท่านั้น

วจาสุภาษิตนี้ แสดงถึงหลักการปกครอง ซึ่งผู้มีอำนาจจะทำสิ่งใด ต้องใช้สติปัญญาไตร่ตรองพิจารณาให้ถี่ถ้วนถี่เสียก่อนจึงทำลงไป ถ้าไม่เช่นนั้นก็จะเกิดคำครหานินทาในภายหลัง โดยเฉพาะการตัดสินคดีความ ถ้าเจ้าพนักงานศาลตุลาการไม่เที่ยงธรรมเสียแล้ว กฎหมายก็ไม่ศักดิ์สิทธิ์ ประชาชนก็ไม่เคารพกฎหมาย ความวุ่นวายในสังคมก็จะตามมา ในทางตรงกันข้ามเมื่อการตัดสินถูกต้องชอบธรรม อีสริยยศและเกียรติศัพทที่ชื่อเสียงของเขาย่อมจรจายไปทั่วทิศ

(๗) สจเจน กิตติ ปโปโปติ.^{๑๓}

คนยอมได้เกียรติ ด้วยความสัตย์จริง ๑

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่ในที่อยู่ของอาฬวกยักษ์ ใกล้เมืองอาฬวี ได้ตอบปัญหาของอาฬวกยักษ์หลายประเด็น มีประเด็นหนึ่งที่อาฬวกยักษ์ทูลถามว่า บุคคลจะได้เกียรติยศชื่อเสียงมาได้อย่างไร ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบว่า บุคคลจะได้เกียรติยศชื่อเสียงมาก็ด้วยสัจจะความสัตย์

^{๑๑} พ.ชา.จตุกก. (บาลี) ๒๓/๑๒๓/๑๑๒, พ.ชา.จตุกก. (ไทย) ๒๓/๑๒๓/๑๘๒.

^{๑๒} ุรายละเอียดใน พ.ชา.จตุกก.อ. (บาลี) ๔/๑๒๓/๓๑๓.

^{๑๓} พ.สุ. (บาลี) ๒๕/๑๘๕/๓๓๐, พ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๘๕/๕๔๔.

จริง ดังพระพุทธเจ้าและเหล่าพระสาวกได้รับเกียรติยศชื่อเสียง ได้รับการเลื่อมใสศรัทธามาตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบันเพราะเป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในสัจจะ เผยแผ่สังฆธรรมซึ่งนำไปปฏิบัติได้รับผลบุญผลบาปจริงทุกประการ

วาจาสุภาษิตนี้ชี้ให้เห็นว่า ผู้ปรารถนาเกียรติยศชื่อเสียง ความเคารพศรัทธา ความรักความสำเร็จ ความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต พึงดำรงตนอยู่ในความสัตย์ซื่อ ไม่ใช่พูดแล้วทำไม่ได้ นัดหมายแล้วผิดนัด สัญญาแล้วไม่ทำตาม กลายเป็นคนเหลวไหลหลอกลวงไป อย่างที่เขาเรียกว่า ไม้หลักปักจึกวาย ซึ่งใคร ๆ ไม่ต้องการคบค้าสมาคมด้วย ถ้าเป็นผู้ปกครองคนหมู่มาก ยิ่งต้องระมัดระวังเรื่องคำพูด เพราะเมื่อพูดไปแล้วเอากลับคืนไม่ได้ พึงคิดก่อนพูดก่อนทำเสมอ และพึงมั่นคงในคำพูดของตน ดังคำกล่าวที่ว่ากษัตริย์ตรัสแล้วไม่คืนคำ นี่ก็แสดงให้เห็นว่า สัจจะนั้นเป็นหลักธรรมที่จำเป็นของนักปกครองทั้งหลายที่จะพึงสังวรระวังอยู่เสมอ

(๘) ยโส ลหุธา น มชเชย.^{๔๔}
ได้ยศแล้ว ก็ไม่พึงมัวเมา ฯ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงปรารภพระเทวทัตผู้กล่าวมุสาวาททำลายสงฆ์แล้วอาพาธเป็นไข้ได้รับทุกขเวทนาอย่างแรงกล้า ซึ่งไม่ใช่เฉพาะแต่ในปัจจุบันนี้เท่านั้น แม้ในอดีตก็เคยได้รับทุกขเวทนาอย่างแรงกล้าเพราะกล่าวเท็จมาแล้วเช่นกัน จึงทรงนำเรื่องกัการุชาดก^{๔๕} มาสาธกว่า พระโพธิสัตว์เมื่อเสวยพระชาติเป็นเทพบุตรในภพดาวดึงส์ ครั้นกรุงพาราณสีมีงานมหรสพจึงลงมาเที่ยวชม พร้อมทั้งประดับแต่งร่างกายสวมเทริดดอกฟักทิพย์ซึ่งมีกลิ่นหอมตะลบอบอวลไปทั่วพระนคร เป็นเหตุให้เหล่าอิสฺรชนมีกษัตริย์เศรษฐีและอุปราชเป็นต้น ทั้งชาวเมืองก็พากันมาตามกลิ่นดอกฟักทิพย์นั้น เมื่อรู้ว่าเป็นกลิ่นหอมจากดอกฟักทิพย์ของเทพบุตรต่างก็พากันขอ เทพบุตรจึงบอกว่าดอกฟักทิพย์ไม่สมควรแก่คนประพาศไม่ดี ไม่มีปัญญา มีธยายศัณยอมไปในอกุศล ทูศีล ในมนุษยโลก แต่สมควรแก่บุคคลผู้มีคุณธรรมเท่านั้นคือ เป็นคนไม่ขโมยสิ่งของผู้อื่น ไม่พูดคำเท็จ มีศรัทธาแล้วไม่หลงมัวเมาเท่านั้น ฝ่ายปุโรหิตได้ฟังเช่นนั้น แม้นตนเองจะไม่มีคุณธรรมดังกล่าว แต่เกิดความโลภอยากได้ดอกฟักทิพย์ จึงกล่าวเท็จอวดว่าตนมีคุณธรรมเหล่านั้น ขอเทริดดอกฟักทิพย์มาสวมไว้ที่ศีรษะ เมื่อเทพบุตรกลับเทวโลกแล้ว ศีรษะของปุโรหิตได้เกิดทุกขเวทนาแสนสาหัสเป็นเหมือนถูกทิ่มแทงด้วยของแหลมคมหรือถูกบีบรัดด้วยแผ่นเหล็กฉะนั้น

^{๔๔}ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.จตุกก. (บาลี) ๒๗/๑๐๑/๑๐๕, ขุ.ชา.จตุกก. (ไทย) ๒๗/๑๐๑/๑๗๗.

^{๔๕}ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.จตุกก.อ. (บาลี) ๔/๑๐๑/๒๕๓.

วจาสุภาษิตนี้ชี้ให้เห็นว่า เกียรติยศชื่อเสียง ย่อมเป็นของคู่กันกับผู้เป็นใหญ่ทั้งหลาย และถือว่าเป็นดาบสองคมที่ทำให้คุณอนันต์และให้โทษมหันต์เช่นกัน สามารถทำให้ผู้มียศมีชื่อเสียง หลงลืมสติกระทำการที่ไม่เป็นธรรมด้วยหลงในอำนาจของตนได้ ซึ่งทำให้ตนเองพร้อมกรอบครว ประสบความพินาศเป็นที่เกลียดชังของคนทั่วไปดังปุโรหิตผู้หลงมัวเมาในยศฉะนั้น

(๕) อุกกุฏเจ สุรมิจฺจนติ.^{๑๖}

เมื่อถึงยามคับขัน ประชาชนต้องการผู้กล้าหาญ ฯ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงปรารภพระอนนทเถระผู้บอกอุบายในการนำพระจุฬามณี(เป็นปึกพระเมาลี)ของพระราชาที่หายไประหว่างคืนมาได้ จึงทรงนำเรื่องมหาสารชาดก^{๑๗} มาสาธกว่า ในอดีตพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์ของพระเจ้าพรหมทัต ได้ออกอุบายในการค้นหาสร้อยมุกดาหารของพระเทวีซึ่งถูกนางลิงในอุทยานขโมยไปกลับคืนมาได้ แล้วนำไปถวายพระราชา พระองค์ทรงยินดีชื่นชมพระโพธิสัตว์ที่เสนอตัวเข้ามาช่วยสืบหาสร้อยมุกดาหารแล้วตรัสชมเชยว่า ยามคับขันย่อมปรารถนาผู้กล้าหาญ ยามปรึษาการงานย่อมปรารถนาคนไม่พุดพล่าม ยามมีข้าวน้ำย่อมปรารถนาคนเป็นที่รักของตน ยามต้องการเหตุผลย่อมปรารถนาบัณฑิต

วจาสุภาษิตนี้ชี้ให้เห็นว่า ในยามคับขันเช่นในคราวสงครามเข้าประชิด ย่อมปรารถนาผู้ที่กล้าหาญ มีจิตมั่นคง มีสติปัญญา ไม่หวั่นไหวมาเป็นแม่ทัพ เพื่อกำหนดวิธีกับข้าศึกศัตรู ซึ่งจะช่วยให้เหล่าทหารหาญมีกำลังใจฮึกเหิม ไม่พรั่นพริ้ง ต่อสู้อย่างกล้าหาญ แม้ในสถานการณ์คับขันอื่น ๆ เช่นปัญหาในบริษัทชุมชนหรือแม้กระทั่งในครอบครัว ก็ต้องอาศัยผู้ที่มีสติปัญญากล้าหาญเข้ามาช่วยคลี่คลายสถานการณ์ต่าง ๆ เหล่านั้น ดังพระอนนทเถระผู้มีสติปัญญาอาสาช่วยพระเจ้าโกศลค้นหาพระจุฬามณีกลับคืนมาได้ฉะนั้น

(๑๐) ทูราวาสา มรา ทุกฺขา.^{๑๘}

เรือนที่ปกครองไม่ดี ก่อให้เกิดทุกข์ ฯ

พระพุทธเจ้า เมื่อทรงอาศัยกรุงเวสาลี ประทับอยู่ในป่ามทวัน ทรงปรารภภิกษุผู้เป็นโอรสของเจ้าวัชชีรูปหนึ่ง ซึ่งสละราชสมบัติออกผนวชอาศัยอยู่ในราวป่าใกล้กรุงเวสาลี ในขณะที่กรุงเวสาลีมีงานมหรสพตลอดคืนอันรุ่ง ภิภุณนั้นได้ยินเสียงกึกก้องแห่งมหรสพจึงคิดสมเพช

^{๑๖}พ.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๓/๕๒/๒๓, พ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๓/๕๒/๓๘.

^{๑๗}ดูรายละเอียดใน พ.ชา.เอกก.อ. (บาลี) ๒/๕๒/๑๕๘.

^{๑๘}พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๐๒/๖๘, พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๐๒/๑๒๗.

ตนเองเปรียบเสมือนไม้ที่เข้างัดไว้ในป่า ซึ่งไม่มีใครจะนำสมเพชไปกว่าตน รุ่งสาธจึงเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์ได้ทรงแสดงความทุกข์ในการครองเรือนว่า คนครองเรือนนั้นมีภารกิจหน้าที่มากมายที่ต้องจัดต้องทำ การครองเรือนที่เพียบพร้อมครบถ้วนทุกอย่างจึงไม่ใช่เรื่องทำได้ง่าย เปรียบเหมือนหม้อที่ทะลุและมหาสมุทรที่ไม่รู้จักเต็มฉะนั้น เรือนที่ปกครองไม่ดี จึงก่อให้เกิดทุกข์ มีความลำบาก ถูกบีบคั้นคับแค้นใจอยู่เป็นนิตย์ ในเวลาจบพระธรรมเทศนา ภิกษุนั้นเห็นโทษในการครองเรือน เบื่อหน่ายในทุกข์ ทำลายสังโยชน์ที่ผูกมัดตรึงจิตให้ลุ่มหลงสิ้นกาลนาน ได้บรรลุพระอรหันต์^{๑๙}

(๑๑) อุฏฐาตา กมฺมเชยฺยสุ อปฺปมตฺโต วิจกฺขโณ
สุตฺติหิตกมฺมมนฺโต ส ราชวสตี วเส.^{๒๐}

ผู้ที่ขยันในการทำงานไม่ประมาท รู้จักพิจารณาพิจารณา จัดการงานเรียบร้อยดี จึงควรอยู่ในรั้วงานของราชการได้ ฯ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตุวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงปรารภปัญญาบาปารมีซึ่งสามารถอย่าอียอัยคำที่คนอื่นกล่าวให้ร้ายได้ราบคาบ และเป็นเหตุให้ได้เกียรติยศชื่อเสียงและความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงานทางราชการ จึงนำวิสูตรบัณฑิต^{๒๑} มาสาธกไว้ว่า พระโพธิสัตว์เมื่อเสวยพระชาติเป็นวิสูตรบัณฑิตอำมาตย์ผู้มีปัญญา ได้แสดงราชวสตีธรรม คือธรรมสำหรับข้าราชการที่ควรประพฤติปฏิบัติเมื่อรับราชการแก่บุตรภรรยาญาติและมิตรของตน สรุปใจความได้ว่า บุคคลที่รับราชการควรมีความขยันในการทำงาน ไม่ประมาท รู้จักพิจารณาพิจารณา จัดการงานให้เรียบร้อยดี ไม่ควรกล้าเกินไป ไม่ควรขลาดเกินไป มีใจซื่อสัตย์สุจริต ดังตราฐที่บุคคลประครองให้มีกันเสมอเที่ยงตรงฉะนั้น จึงจะมีฐานะมั่นคงในรั้วงานของราชการได้

วจาสุภาษิตนี้ชี้ให้เห็นถึงราชวสตีธรรมคือธรรมะที่ข้าราชการควรประพฤติปฏิบัติตาม เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนในแง่ความเจริญก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่ เป็นที่โปรดปรานทั้งได้รับการยกย่องสรรเสริญจากเจ้านาย และเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวมในแง่ที่การทำงานสำเร็จลุล่วงตามเป้าประสงค์ไม่คั่งค้างไม่เสียระบบการทำงาน

^{๑๙}พ.ร.อ. (บาลี) ๗/๑๐๗-๑๑๐.

^{๒๐}ดูรายละเอียดใน พ.ร.บ. (บาลี) ๒๘/๑๕๐๘/๒๕๖, พ.ร.บ. (ไทย) ๒๘/๑๕๐๘/๔๒๐.

^{๒๑}ดูรายละเอียดใน พ.ร.บ.อ. (บาลี) ๑๐/๑๕๐๘/๒๔๐.

(๑๒) อุฏฐานวโต สติมโต สุกุมมุตส นิสุมมการิโน
สณตสฺส จ รมฺมชีวิโน อปฺปมตฺตสฺส ยโสภิยฺพตฺติ.^{๒๒}

คนมีความหมั่นเพียร มีสติรอบคอบ มีการงานสะอาด ใคร่ครวญเสียก่อนจึงทำ
สำรวมระวังอินทรีย์ เลี้ยงชีพโดยชอบธรรม ไม่ประมาท ย่อมมีศเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป ๑

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ ทรงปรารภเศรษฐีชื่อ
กุมภโฆสก ผู้หนีไปอยู่ภูเขาคราวโรคหิวอดอยากแล้วกลับมาใช้ชีวิตแบบคนธรรมดาสามัญ
แม้จะมีสมบัติถึง ๔๐ โกฏิก็ไม่ทำอาการเย่อหยิ่งหรืออาการทะนงตัว ทำตัวเหมือนคนกำพร้าไร้ญาติ
เก่า ๆ ทำงานรับจ้างร่วมกับคนรับจ้างเลี้ยงชีพทั่วไป เมื่อพระราชาทรงทราบความเป็นจริงของเขาจึง
แต่งตั้งให้เป็นเศรษฐี ได้ยกย่องสรรเสริญเขาและพาไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์จึงตรัสแสดง
คุณธรรมที่เป็นเหตุให้ศเจริญแก่เขา และตรัสถึงชีวิตของบุคคลผู้เป็นอยู่เช่นนั้นว่าเป็นอยู่ด้วยธรรม
หนึ่ง กรรมมีใจกรรมเป็นต้นย่อมเบียดเบียนบีบคั้นผู้ทำทั้งในโลกนี้และโลกหน้า หากความสุขสงบ
ใจไม่ได้ ส่วนผู้ทำการรับจ้างก็ดี ทำนาก็ดี เลี้ยงชีพในเวลาสั้นเนื้อปราศตัวนั้นแหละ ชื่อว่ามีชีวิต
เป็นอยู่ด้วยธรรม แม้ความเป็นใหญ่หรือยศถาบรรดาศักดิ์ย่อมเจริญแก่บุคคลนั้น ผู้มีความเพียร
พยายาม มีสติรอบคอบ มีการงานสุจริตทั้งทางกายวาจาใจ มีปกติใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำ มีความ
สำรวมกาย วาจาใจ เลี้ยงชีพชอบประกอบความไม่ประมาทเป็นนิตย์ ในเวลาจบพระธรรมเทศนา
กุมภโฆสก พร้อมทั้งพหูชนได้บรรลุโสดาบัน^{๒๓}

วาทะสุภาษิตนี้ชี้ให้เห็นว่า คนที่ทำงานด้วยความสุจริต ไม่คดโกง ทำงานด้วยความ
ขยันหมั่นเพียร ไตร่ตรองถึงผลของการทำงานก่อนจึงลงมือทำ เหมือนแพทย์ตรวจดูต้นเหตุของโรค
แล้วจึงรักษาเยี่ยงยาโรคะนั้น ย่อมทำให้ได้รับความสุขกายสบายใจ ไม่เดือดร้อนเพราะการงาน
สุจริต ย่อมเจริญรุ่งเรืองด้วยโภคทรัพย์สมบัติ ความนับถือ หรือเกียรติยศชื่อเสียงยิ่ง ๆ ขึ้นไป

(๑๓) อพฺพธา ตตฺถ พชฺฌนฺติ ยตฺถ พาลา ปภาสเร
พฺพธาปิ ตตฺถ มุจฺจนฺติ ยตฺถ ชีรา ปภาสเร.^{๒๔}

คนเขลาพูดขึ้นในที่ใด ไม่ควรที่จะถูกจองจำ ก็ต้องถูกจองจำในที่นั้น คนมีปัญญา
พูดขึ้นในที่ใด แม้จะถูกจองจำอยู่แล้ว ก็หลุดพ้นได้ ในที่นั้น ๑

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุง
สาวัตถี ทรงปรารภนางจิณฺจมาณวิกาผู้กล่าวดูพระพุทธรูปด้วยเรื่องไม่จริงทั้งในปัจจุบันและใน

^{๒๒}พ.ร. (บาลี) ๒๕/๒๔/๒๐, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๒๔/๓๒.

^{๒๓}พ.ร.อ. (บาลี) ๒/๖๖-๗๔.

^{๒๔}ดูรายละเอียดใน พ.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๗/๑๒๐/๓๐, พ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๒๐/๔๕.

อดีตกาล จึงนำพันธมนอกษาค^{๒๕} มาสาธกไว้ว่า ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลพรหมหมั่นเป็นปุโรหิตของพระเจ้าพรหมทัต เมื่อเข้าศึกษาอุปสมบทแล้วเสด็จออกไปปรำปวนเข้าศึกษาฝ่ายพระเทวีของพระราชา ซึ่งมีใจใฝ่ราคะได้ช่องเสพอสัทธิธรรมกับบุรุษที่พระราชาทรงส่งมาเพื่อแจ้งข่าวความเป็นไปของพระองค์ทุก ๆ ระยะทาง ๑ โยชน์ ทั้งไปและกลับถึง ๖๔ คน วันหนึ่งได้พบปุโรหิตโพธิสัตว์จึงเกิดความสันทนา กล่าวเชิญชวนให้อยู่ร่วมภริมย์ด้วย และได้ปล้ำปากบอกรกรรมชั่วของตนหวังให้ปุโรหิตโพธิสัตว์คล้อยตาม แต่ปุโรหิตโพธิสัตว์ไม่ยินดียร่วมภริมย์ด้วย จึงโกรธแค้นประหาร เมื่อพระราชาทราบขณะเข้าศึกษากลับมามีกราบทูลใส่ความว่าถูกปุโรหิตขืนใจ พระราชาทรงกริ้วยังมีทันได้สอบสวนก็รับสั่งให้นำตัวปุโรหิตไปประหารชีวิต ปุโรหิตโพธิสัตว์ใช้ปัญญาเกลี้ยกล่อมเจ้าพนักงานจงจำให้นำตนเข้าเฝ้าพระราชา แล้วจึงกราบทูลให้ทรงทราบตามความเป็นจริงทุกประการ พระราชาจึงรับสั่งให้ปล่อยและให้จงจำพระเทวี ปุโรหิตโพธิสัตว์ได้รับอิสระแล้วจึงกล่าวสอนพระราชาว่า บัณฑิตผู้ไม่น่าจะถูกจงจำ แม้ถูกมัดไปพลั้งไว้ เพราะถ้อยคำไม่มีหลักเกณฑ์ของคนอันธพาล ย่อมรอดพ้นได้ด้วยถ้อยคำที่ขอบด้วยเหตุผล ขึ้นชื่อว่าคนพาลแม้ไม่น่าจะถูกจงจำก็ถูกจงจำได้ ส่วนบัณฑิตย่อมแก้ไขสถานการณ์รอดพ้นจากการจงจำทั้งหลายได้ทุกเมื่อ พระโพธิสัตว์ครั้งนั้นแสดงธรรมแก่พระราชาเช่นนี้แล้วได้ทูลขอพระบรมราชานุญาตออกบวชเป็นฤาษีอยู่ในป่าหิมพานต์ เป็นผู้มีมานสมาบัติ เมื่อสิ้นอายุขัยแล้วได้ไปเกิดในพรหมโลก

วาจาสุภาษิตนี้ชี้ให้เห็นถึงบุคคลที่ถูกตัณหาครอบงำจิตใจมองไม่เห็นคุณเห็นโทษในสิ่งที่ตนเองทำ เพราะตกอยู่ในอำนาจแห่งตัณหา ถึงแม้เป็นพระเทวีผู้ไม่ควรถูกจงจำ ก็ถูกจงจำ ส่วนบัณฑิตผู้มีจิตมั่นคง ไม่ถูกตัณหาครอบงำจิตใจ มองเห็นคุณและโทษในสิ่งที่ตนเองเกี่ยวข้อง แม้ประสบภัยถูกจงจำ ก็สามารถแก้ไขสถานการณ์รอดพ้นจากภัยต่าง ๆ ได้ เพราะอาศัยปัญญาของตน

(๑๔) เย จ ฐมมสุส กุสลา โปราณสุส ทิสปติ

จาริตเตน จ สมปยุนา น เต กจฺจติ ทุกฺคตี.^{๒๖}

คนผู้ฉลาดในธรรม รู้จักประพฤติด่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ มีมารยาทและความประพฤติเรียบร้อย ย่อมไม่ตกอับ ฯ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตุวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงปรารภภิกษุเลี้ยงมารดาคนหนึ่ง ซึ่งถูกภิกษุเหล่าอื่นพากันตำหนิที่ท่านบิณฑบาตเลี้ยง

^{๒๕} คุราขละเขียดใน ขุ.ชา.เอกก.อ. (บาลี) ๒/๑๒๐/๒๖๗.

^{๒๖} คุราขละเขียดใน ขุ.ชา.สตุตติ. (บาลี) ๒๘/๑๔๗/๕๒, ขุ.ชา.สตุตติ. (ไทย) ๒๘/๑๔๗/๗๕.

มารดา แล้วตรัสห้ามไม่ให้ภิกษุเหล่านั้นตำหนิ เพราะบัณฑิตในอดีตกาลแม้บวชเป็นดาบสแล้วก็ยัง
ปรนนิบัติเลี้ยงดูบิดามารดาได้เป็นอย่างดี จึงน่านันทาต^{๒๖} มาสาธกไว้ว่า ในอดีตกาล พระ
โพธิสัตว์ชื่อโสณกุมาร เกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล มีน้องชายคนหนึ่งชื่อนันทกุมาร เมื่อบิดา
มารดายังมีชีวิตอยู่ ได้ชักชวนบิดามารดาออกบวชอยู่ในราวป่า ปรนนิบัติเลี้ยงดูบิดามารดาเป็นอย่า
งดี ต่อมานันทดาบสผู้ไม่มีมานอกิญา ปราศจากจะปรนนิบัติบิดามารดาผู้เดียว จึงนำผลไม้
ใหญ่ซึ่งมีรสไม่อร่อยที่ตนแสวงหาในป่าใกล้ ๆ อาศรมมาให้แก่บิดามารดาก่อน โสณดาบส ฝ่าย
โสณดาบสมีมานอกิญาเหาะไปเที่ยวแสวงหาผลไม้รสอร่อยทำให้ย่อยง่ายในที่ไกล ๆ กลับมาก็
ไม่ทันนันทดาบสปรนนิบัติเสร็จแล้ว จึงบอกให้รอปรนนิบัติพร้อมกัน นันทดาบสไม่ยอมเชื่อฟัง
จึงถูกโสณดาบสขับไล่ออกจากอาศรม นันทดาบสหวังจะได้เลี้ยงดูบิดามารดาเพื่อสร้างทางไป
สวรรค์จึงบำเพ็ญมานอกิญาให้เกิดขึ้น รวบรวมพระราชา ๑๐๑ พระองค์ด้วยฤทธิ์ของตน นำมา
เพื่อขอขมาโทษโสณดาบส และได้รับฟังโอวาทของโสณดาบสว่า ผู้ใดทำวงศ์ตระกูลเก่าแก่ให้
เสื่อม ไม่ประพฤติธรรมในบุคคลผู้เจริญกว่า ผู้นั้นย่อมเข้าถึงนรก ส่วนผู้ใดฉลาดในธรรมรู้จัก
ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ มีมารยาทและความประพฤติเรียบร้อย ผู้นั้นย่อมไม่ตกอับ บิดา
มารดา พี่ชายน้องชาย พี่สาวน้องสาว ญาติและเผ่าพันธุ์ ชนทั้งหมดนั้นเป็นภาระของพี่ชายคนโต
ที่จะต้องเลี้ยงดู เหมือนนายเรือรับภาระอันหนักน้าเรือไปได้โดยสวัสดิฉะนั้น เมื่อโสณดาบส
โพธิสัตว์ให้โอวาทจบลง พระราชาพร้อมทั้งหมู่พลนิกายแม้ทั้งหมดต่างพากันเลื่อมใสศรัทธา
สมทานศีล ๕ กลับสู่พระนครของตน ๆ สังสมบุญมีให้ทานเป็นต้น ประพฤติเชฎฐาปายนธรรม
คือเคารพนบถน้อมต่อผู้เจริญทั้งหลาย บำรุงเลี้ยงดูบิดามารดาเป็นอย่างดี เมื่อสิ้นอายุขัยก็เข้าถึง
สุคติโลกสวรรค์ พระพุทธเจ้าครั้งทรงแสดงพระธรรมเทศนานี้แล้วทรงประกาศสังจะทั้งหลาย
ในเวลาจบพระธรรมเทศนา ภิกษุเลี้ยงมารดาได้บรรลุนิสาบัน

วจาสุภาษิตนี้ชี้ให้เห็นว่า เชฎฐาปายนธรรมคือการประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้
หลักผู้ใหญ่ นั้น เป็นหลักธรรมสำคัญอย่างหนึ่งในการอยู่ร่วมกันในสังคมไม่ว่าจะเป็นการอยู่ร่วมกัน
แบบครอบครัว ชุมชน หรือประเทศชาติก็ตาม ย่อมต้องการความเคารพกันตามลำดับวิวุฒิ เพื่อให้
การอยู่ร่วมกันเป็นไปอย่างสงบผาสุก

(๑๕)

รุกเขยยานาคติ ภย. ^{๒๗}

พึงป้องกันภัยที่ยังมาไม่ถึง ฯ

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน พ.ชา.สตตติ.อ. (บาลี) ๘/๑๔๓/๑๘๘.

^{๒๗} พ.ชา.จตุกก. (บาลี) ๒๓/๔๔/๑๐๒, พ.ชา.จตุกก. (ไทย) ๒๓/๔๔/๑๖๕.

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ ทรงปรารภพระมหาโมคคัลลานเถระ ผู้รังเกียจโจรซึ่งแอบมานอนที่หน้ามุขกุฏิของท่านด้วยคิดว่า การเกี่ยวข้องกับโจรไม่สมควรเพราะอาจจะนำความเดือดร้อนมาให้ในภายหลังได้ จึงขับไล่ไปเสีย แล้วเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลเรื่องนี้ให้ทรงทราบ พระพุทธองค์จึงทรงนำปุจฉันทชาดก^{๒๙} มาสาธกไว้สรุปใจความได้ว่า ปุจฉันทเทวคาได้พิจารณาเห็นอันตรายที่จะเกิดแก่วิมานของตนคือต้นสะเดา เพราะในสมัยนั้น เจ้าหน้าที่ตำรวจจับพวกโจรได้แล้ว จะประหารชีวิตเสียประจานไว้ที่ต้นไม้สะเดา เมื่อโจรขโมยของหนีมานอนหลับอยู่ที่ใต้ต้นสะเดานั้น ปุจฉันทเทวคาจึงปลุกให้ตื่นแล้วขับไล่ให้หนีไปเสีย อีกไม่นานพวกเจ้าหน้าที่ตำรวจก็ติดตามรอยเท้าโจรมาถึงต้นสะเดา เมื่อไม่พบจึงพากันกลับ อัสสัถเทวคาได้ฟังคำของปุจฉันทเทวคาไล่โจรให้หนีไป จึงกล่าวสรรเสริญว่า บัณฑิตพึงรังเกียจสิ่งที่ควรรังเกียจ พึงป้องกันภัยที่ยังมาไม่ถึงตัว พึงพิจารณาทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อป้องกันภัยในอนาคต

วจาสุภาษิตนี้ชี้ให้เห็นถึงความรอบคอบของผู้มีปัญหาในการดำเนินชีวิต รู้จักป้องกันภัยที่จะมาถึงตน ครอบครัว ชุมชน บริษัทหรือประเทศของตน รู้จักตัดไฟแต่ต้นลม เมื่อไม่นำตนเข้าไปเกี่ยวข้องกับคบหาปมิตรคือมิตรที่ไม่ดี ก็ชื่อว่าป้องกันภัยในปัจจุบันได้ เมื่อเว้นไกลจากการทำทุจริตทางกาย วาจา และใจ ก็ชื่อว่าป้องกันภัยในสัมปรายภพได้

๓.๑.๒ พระสาวก - พระสาวิกา (๑๐ ตัวอย่าง)

(๑) สิลิ พล อปปฏิมิ	สิลิ อาวุธมุตตม
สิลิ อาภรณ์ เสฏฐิ	สิลิ กวจมพุกต์. ^{๓๐}

ศีลเป็นกำลังอันหาที่เปรียบมิได้ ศีลเป็นอาวุธอย่างดี ศีลเป็นอาภรณ์อันประเสริฐสุด ศีลเป็นเกราะอย่างน่าอัศจรรย์ ฯ

พระสิลเถระ เกิดเป็นโอรสของพระเจ้าพิมพิสารในกรุงราชคฤห์ ครั้นเจริญวัยแล้ว พระเจ้าอชาตศัตรูประสังคยะฆ่าท่าน แต่พระมหาโมคคัลลานเถระช่วยท่านไว้ด้วยฤทธิ์แล้วนำไปเฝ้าพระพุทธเจ้าได้ฟังธรรมเกิดความเลื่อมใสบรรพชาอุปสมบทแล้วบำเพ็ญวิปัสสนาไม่นานนักก็บรรลุพระอรหันต์ ถึงกระนั้นพระเจ้าอชาตศัตรูก็นั่งรับสั่งบังคับราชบุรุษให้ไปฆ่าพระเถระ ราชบุรุษเหล่านั้น ได้ฟังธรรมกถาที่พระเถระแสดงเกิดความสังเวชมีจิตเลื่อมใสจึงขอบวช พระเถระได้แสดง

^{๒๙} คุรยละเอียดใน พุ.ชา.จตุกก.อ. (บาลี) ๔/๔๔/๒๓๖.

^{๓๐} พุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๖๑๔/๓๕๘, พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๑๔/๔๔๖.

ธรรมแก่บรรพชิตเหล่านั้นด้วยการพรรณนาคุณของศีลในพระพุทธศาสนานี้ว่า ศีลเป็นกำลังอันหาที่เปรียบมิได้ ศีลเป็นอาวุธอย่างดี ศีลเป็นอารมณ์อันประเสริฐสุด ศีลเป็นเกราะอย่างน่าอัศจรรย์^{๓๑}

วาจาสุภาษิตนี้ชี้ให้เห็นว่า ศีลมีกำลังมาก เพราะเป็นดุจจอมทัพที่ไม่มีผู้เสมอเหมือนในการข่มมารและเสนามาร ศีลจัดเป็นอาวุธชั้นเยี่ยม เพราะสามารถตัดสังกิเลสธรรมทั้งปวงได้ ศีลจัดเป็นอารมณ์อันสูงค่าเป็นสมบัติอันสูงสุดทุกเมื่อ เพราะเพิ่มความสว่างงามแก่สรีระ ศีลเป็นประดุจเกราะป้องกันภัย เพราะสามารถป้องกันรักษาชีวิตให้รอดพ้นจากภัยทั้งปวง ทั้งภัยในปัจจุบันได้แก่ความเสื่อมเสียเกียรติยศชื่อเสียง การประพฤติดุจริต และภัยในสัมปรายภพได้แก่ช่วยป้องกันไม่ให้เข้าถึงอบายภูมิ ดังนั้น บัณฑิตชนได้รู้ศीलานุภาพนี้แล้วพึงเป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในศีลทุกเมื่อ

(๒) ปริตต์ ทารุมารุห ยถา ลีเท มหณฺณเว
เอวํ กุสัิตมาคมฺม สาธุชีวิปี ลีทติ.^{๓๒}

บุคคลเกาะท่อนไม้สั้นโยยไว้ ย่อมจมลงในห้วงมหรณพฉันใด แม้บุคคลที่เลียงชีพชอบ หากอาศัยคนเกียจคร้านแล้วย่อมจมลงฉนั้น ๑

พระโสมมิตตเถระ ในพุทธอุปบาทกาลนี้ เกิดในตระกูลพราหมณ์ ในกรุงพาราณสี เรียนจบไตรเพท มีความคุ้นเคยกับพระวิมลเถระพึงธรรมในสำนักของท่านบ่อย ๆ เกิดศรัทธาจึงได้บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา เมื่อเห็นว่าพระวิมลเถระผู้ที่ตนคุ้นเคยเป็นผู้เกียจคร้านมักทำวันและคืนให้ผ่านพ้นไปด้วยการหลับ จึงไปอาศัยอยู่กับพระกัสสปเถระตั้งอยู่ในโอวาทของพระเถระบำเพ็ญสมณธรรมไม่นานนักก็บรรลुพระอรหันต์ ครั้นบรรลุพระอรหันต์แล้วจึงแสดงโทษแห่งความเกียจคร้านแก่พระวิมลเถระว่า บุคคลเกาะท่อนไม้สั้นโยยไว้ ย่อมจมลงในห้วงมหรณพฉันใด แม้บุคคลที่เลียงชีพชอบ หากอาศัยคนเกียจคร้านแล้วย่อมจมลง(ในสังสารวัฏ)ฉนั้น เพราะฉะนั้น บุคคลพึงเว้นคนเกียจคร้าน ผู้มีความเพียรเลวทราม คบหาบัณฑิตผู้สั่งเป็นอริยะมีใจเด็ดเดี่ยวเพ่งฉานปรารภความเพียรอยู่เป็นนิตย์ พระวิมลเถระฟังโอวาทนี้แล้วเกิดสังเวชใจ จึงมุ่งมั่นปฏิบัติวิปัสสนาไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหันต์^{๓๓}

วาจาสุภาษิตนี้ชี้ให้เห็นถึงบุคคลที่อยู่ร่วมกับคนเกียจคร้าน ถึงแม้ตนเองจะมีหน้าที่การงานสุจริต มีศีล มีความขยันหมั่นเพียรก็จริง แต่เพราะอาศัยอยู่กับผู้นำที่เกียจคร้านไม่เพียรกัลยาณมิตรไม่ทำตัวให้เป็นเยี่ยงอย่างในทางที่ดี ไม่เอาใจใส่ในธุระหน้าที่ ย่อมไม่ได้รับประโยชน์ คือไม่ทำให้ตนเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน เหมือนพระโสมมิตตเถระอาศัยพระวิมลเถระผู้เกียจ

^{๓๑}พ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๖๑๔/๒๔๒.

^{๓๒}พ.เถร. (บาลี) ๒๖/๑๔๗/๒๕๓, พ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๔๗/๓๕๔.

^{๓๓}พ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๑๔๗/๔๑๓.

คร้านไม่เจริญในธรรมะนั้น เพราะเหตุนี้ ผู้ประสงค์จะทำประโยชน์ของตนให้สำเร็จ พึงคบหาหรืออยู่ร่วมกับเหล่าบัณฑิตผู้มีปัญญาชั้นหมั่นเพียรเอาใจใส่ในธุระการงานเท่านั้น ไม่ถึงคบหาคนเกียจคร้านเลย

(๓) โย ทนฺทกาเล ทนฺทเชติ ตรณฺเีย จ ตารเย
โยนิโสสฺวิธานเนน สุขํ ปปฺโปติ ปณฺทิตุ.^{๓๔}

ผู้ใดเข้าไปในเวลาที่เหมาะสม และรีบในเวลาที่เหมาะสม ผู้นั้นเป็นบัณฑิต ย่อมประสบสุข เพราะจัดแจงโดยอุบายที่แยบยล ๑

พระสัมพุทธเถระ ได้ฟังธรรมในสำนักของพระอานนทเถระ ภายหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว เกิดศรัทธาบำเพ็ญสมณธรรมไม่นานก็ได้บรรลุพระอรหันต์ เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ ๑๐๐ ปี พวกภิกษุวัชชีบุตรชาวกรุงเวสาลียกย่องวัตถุ ๑๐ ประการ แสดงสัตตสุสานนอกระหม่อมกวนิช พระเถระพร้อมด้วยพระชีนาสพ ๕๐๐ รูป มีพระยสกาถกทบทุเถระเป็นประธาน ได้กระทำสังคายนาพระธรรมวินัยและกล่าวให้โอวาทแก่เพื่อนพรหมจรรย์ผู้รับทำในสิ่งที่ควรทำและเข้าไปในสิ่งที่ควรรีบทำว่า ผู้ใดรีบด่วนในเวลาที่เหมาะสม และเข้าไปในเวลาที่เหมาะสม ผู้นั้นเป็นคนเขลา ย่อมประสบทุกข์ เพราะไม่จัดแจงโดยอุบายอันแยบคาย ประโยชน์ของผู้นั้นย่อมเสื่อมไปเหมือนพระจันทร์ข้างแรม เขาย่อมเสื่อมยศแตกจากมิตร ส่วนผู้ใดเข้าไปในเวลาที่เหมาะสม รีบด่วนในเวลาที่เหมาะสม ผู้นั้นเป็นบัณฑิต ย่อมประสบสุข เพราะได้จัดแจงโดยอุบายที่แยบยล ประโยชน์ของผู้นั้นย่อมบริบูรณ์เหมือนพระจันทร์ข้างขึ้น เขาย่อมได้ยศได้เกียรติคุณและไม่แตกจากมิตรทั้งหลาย^{๓๕}

วาจาสุภาษิตนี้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญในการปกครองตนเอง ซึ่งจะต้องจัดระบบในการทำงานและวางแผนงานที่ทำอยู่่างงานไหนควรทำก่อน งานไหนควรทำทีหลัง งานไหนเร่งด่วน งานไหนยังพอมีเวลาทำภายหลังก็ได้ เมื่อรู้ว่างานชิ้นใดสำคัญและมีเวลาน้อย ก็ต้องเร่งรีบทำแต่เนิ่น ๆ ไม่ปล่อยเวลาให้สูญไปเพราะความเกียจคร้าน แต่ตั้งใจมุ่งมั่นทำงานอย่างรอบคอบ งานที่ทำย่อมเสร็จทันเวลาทั้งเป็นประโยชน์ด้วย ส่วนผู้ไม่คำนึงถึงความสำคัญของงาน ปล่อยเวลาให้สูญไป เมื่อระลึกได้ภายหลังก็อาจสายเกินไปแล้ว เพราะการงานคั่งค้าง ย่อมทำให้ประโยชน์ตนและประโยชน์ส่วนรวมเสียหายได้

^{๓๔} จุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๒๕๓/๓๑๗, จุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๕๓/๓๘๗.

^{๓๕} จุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๒๕๓/๒๒๒.

(๔) อุปสนฺโต อุปฺรโต มนฺตภาณิ อนุทฺธโต
ธฺนาติ ปาปเก ธมฺเม ทมฺปตฺตํ มาตุโต.^{๓๖}

ภิกษุสงฆ์ จงดเว้นจากการทำความชั่ว พุคด้วยปัญญา ไม่พึงชาน ย่อมกำจัดบาปกรรมทั้งหลายได้เหมือนลมพัดใบไม้ให้ร่วงหล่นไปฉะนั้น ฯ

พระมหาโกฏฐิตเถระ ผู้ได้รับเอตทัคคะว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้บรรลุปฏิสัมภิตา เมื่อท่านเสวยวิมุตติสุขอันเกิดแต่เอตทัคคะได้เปลี่ยนอุทานคำนี้ ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์ในแง่คำสอนเตือนสติให้เป็นผู้ปรารถนาความสงบ จงดเว้นจากการทำความชั่วทั้งปวง รู้จักพิจารณาด้วยปัญญาแล้วจึงพูด มีจิตตั้งมั่นอยู่ในศีลอันบริสุทธิดำเนินการไม่ประพฤติทุจริตทางกายวาจาใจ กำจัดบาปกรรมทั้งหลายให้เป็นเหมือนลมพัดใบไม้ให้ร่วงหล่นไปฉะนั้น^{๓๗}

วาจาสุภาษิตอุทานนี้ชี้ให้เห็นถึงบุคคลผู้ปรารถนาความสงบ ไม่พึงทำความชั่วทั้งปวง แม้คนที่เขื่อนผู้นำหรือปกครองคนหมู่มาก ถ้าหากไม่ใส่ใจถึงคุณธรรมภายในคือความสงบใจ อาจทำให้เกิดความฟุ้งซ่านขาดสติสัมปชัญญะ ใช้คนไม่เหมาะสมกับงานทำให้ระบบการทำงานบกพร่องหรือพูดไม่มีเหตุผลทำให้ขาดความเชื่อถือ และเป็นปัจจัยให้เกิดอคติต่อเพื่อนร่วมงานหรือกลุ่มหนึ่งในภาวะผู้นำของตนเองได้ ฉะนั้น คุณธรรมคือ ศีล สมาธิ ปัญญา และวาจาไพเราะ ย่อมเหมาะสมแก่ภาวะผู้นำโดยแท้

(๕) จกฺขุมสฺส ขถา อนุโร โสถวา พธิโร ขถา
ปญฺญาวิสฺส ขถา มุโค พลวา ทุพฺพโลริว
อถ อตุเถ สมฺบุปฺนเน สเขต มตฺตายิกิ.^{๓๘}

ผู้เป็นปราชญ์นั้น ถึงมีตาดี ก็พึงทำเป็นเหมือนคนตาบอด ถึงมีหูดี ก็พึงทำเป็นเหมือนคนหูหนวก ถึงมีปัญหา ก็พึงทำเป็นเหมือนคนใบ้ ถึงมีกำลัง ก็พึงทำเป็นเหมือนคนอ่อนแอ ครั้นเมื่อประโยชน์นี้เกิดขึ้น ถึงจะนอนในเวลาใกล้จะตาย ก็ยังทำประโยชน์ให้สำเร็จได้ ฯ

พระมหากัจจายนเถระ ผู้ได้รับเอตทัคคะว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้อธิบายความหมายแห่งธรรมที่ตรัสไว้โดยย่อให้พิสดาร ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ท่านเกิดในตระกูลปุโรหิตของพระเจ้าจันทรปัชโชตในกรุงอุชเชนี มีชื่อว่ากัจจายนะตามโคตรของตน เจริญวัยแล้วเรียนจบไตรเพท เมื่อบิดาถึงแก่กรรมจึงได้รับตำแหน่งปุโรหิต ในคราวที่พระเจ้าจันทรปัชโชตทรงสดับข่าว

^{๓๖} จ.เถร. (บาลี) ๒๖/๒/๒๕๕, จ.เถร. (ไทย) ๒๖/๒/๓๐๔.

^{๓๗} จ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๒/๔๔.

^{๓๘} จ.เถร. (บาลี) ๒๖/๕๐๑/๓๔๔, จ.เถร. (ไทย) ๒๖/๕๐๑/๔๒๕.

ว่า พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในโลกแล้ว จึงส่งท่านไปนำเสด็จพระพุทธเจ้ามายังกรุงอุชเชนี ท่านได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าก็ได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย

วันหนึ่ง พระเถระเมื่อจะกล่าวสอนพระราชา ผู้ทรงเชื่อพวกราชามณ์แล้วรับสั่งให้มาสัตว์บูชาญ ไม่ทรงสอบสวนใคร่ครวญการกระทำให้อ่องแท้ ก็ลงอาชญาผู้คนจำนวนมากที่มีใจโจรด้วยสำคัญผิดคิดว่าเป็นโจร แม้ในการตัดสินคดีความ ก็ทรงตัดสินทำให้คนที่มิใช่เจ้าของเป็นเจ้าของ ผู้ที่เป็นเจ้าของเดิมกลับทำไม่ให้เป็นเจ้าของ พอตกลงกลางคืน พระราชาบรรทมหลับทรงสุบินนิมิตเห็นพระองค์เองกำลังนั่งสมาธิพระเถระอยู่ก็ทรงตื่นบรรทม เมื่อรุ่งสางจึงเสด็จเข้าไปหาพระเถระ ทรงเล่าสุบินนิมิตให้ฟัง พระเถระจึงโอวาทพระราชาด้วยสุภาษิตดังกล่าว

ผู้รู้ธรรมอธิบายได้ขยายเนื้อความไว้ว่า บุคคลผู้ไม่หนวกยอมได้ยินเสียงทั้งที่เป็นคำสุภาษิตและทพภาษิตทั้งหมดด้วยโสตประสาท ถึงบุคคลผู้ตาไม่บอดก็เหมือนกัน ย่อมเห็นรูปที่ดีและไม่ดีทั้งหมดด้วยจักขุประสาท แต่ที่สำคัญคือจะต้องมีปัญหาใคร่ครวญไตรตรองถึงคุณและโทษในสิ่งที่ฟังและสิ่งที่เห็นนั้นทั้งหมด แล้วละทิ้งเฉพาะสิ่งที่ควรละทิ้งและยึดถือสิ่งที่ควรยึดถือเท่านั้น เพราะฉะนั้น คนมีปัญหา ถึงมีตาดีก็ทำเหมือนคนตาบอดคือทำที่เหมือนว่ามองไม่เห็น ในสิ่งที่เห็นแล้ว แม้จะมีหูดีก็เช่นเดียวกันทำเหมือนคนหูหนวกคือทำที่เหมือนว่าไม่ได้ยิน ในสิ่งที่ได้ยินแล้วก็ควรละทิ้งไปเสีย แม้จะฉลาดในถ้อยคำก็ฟังทำเหมือนคนใบ้ซึ่งเสียในเมื่อไม่ควรจะพูด คนมีกำลังคือสมบูรณ์ด้วยเรี่ยวแรงก็ฟังทำเหมือนคนทุพพลไ้ความสามารถ ในเมื่อพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่าไม่ควรจะทำ แต่เมื่อประโยชน์ที่ตนควรทำให้เกิดขึ้นปรากฏโดยประจักษ์แจ้ง ถึงแม้จะนอนอยู่ในเวลาใกล้จะตาย ก็ต้องพิจารณาประโยชน์นั้น ไม่ยอมให้ผ่านพ้นไปโดยไร้ค่า^{๓๙}

วจาสุภาษิตนี้ จึงให้เห็นถึงบุคคลผู้มีปัญญารู้จักเลือกเฟ้นเอาสิ่งที่เป็นประโยชน์และละทิ้งสิ่งที่มีโทษ โดยเฉพาะการปกครองไม่ว่าจะเป็นระดับประเทศกระทั่งระดับครอบครัวก็ตาม ถ้าหากผู้นำมีปัญหา รู้จักพิจารณาแยกแยะถึงคุณและโทษในสิ่งที่ได้ฟังหรือได้เห็น ย่อมจะเป็นประโยชน์ต่อประเทศและครอบครัวสถานเดียว จุฬพระราชาได้รับฟังโอวาทของพระเถระแล้วเห็นประโยชน์ที่ว่า บัณฑิตไม่ทำสิ่งที่ไม่ควรทำ แล้วทรงละทิ้งสิ่งที่ไม่ควรทำคือการฆ่าสัตว์บูชาญ ทรงประกอบเฉพาะกรรมที่ควรทำเท่านั้น

(๖) ตั เว ทุกฺกลกฺขณิ.^{๔๐}

การประกอบในกิจที่ไม่ควรประกอบนั้นแล เป็นลักษณะแห่งความล้มเหลว ฯ

^{๓๙} พ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๕๐๑/๑๖๕.

^{๔๐} พ.เถร. (บาลี) ๒๖/๓๒๐/๓๒๑, พ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๒๐/๓๕๓.

พระสุภูตเถระ ผู้เกิดในตระกูลกฤหบดีในแคว้นมคธ เมื่อเจริญวัยแล้วบวชเป็นเดียรฉัตร ประพฤติสิ่งอันไม่มีแก่นสารในลัทธินั้น วันหนึ่งได้เห็นพราหมณ์จำนวนมากมีอุปนิสัยสะกิดและเสาะเป็นต้น บวชในพระพุทธศาสนาแสวงความสุขในความเป็นสมณะ จึงเกิดศรัทธาออกบวชตาม เรียนเอาพระกรรมฐานอยู่ในที่สงบวิเวก เจริญวิปัสสนาก็ได้บรรลุพระอรหันต์ เมื่อหวนระลึกถึงทุกข์ในการทำตนให้ลำบากเมื่อครั้งเป็นเดียรฉัตร จึงกล่าวปรารภข้อปฏิบัตินั้นว่า ผู้ประสงค์จะทำการงาน ประกอบตนไว้ในการทำงานที่ไม่เหมาะสม หากยังยืนทำอยู่ ก็ไม่ประสบความสำเร็จ เพราะการประกอบในกิจที่ไม่เหมาะสมนั้นแลเป็นลักษณะแห่งความล้มเหลว^{๔๐}

วาจาสุภาษิตนี้ ชี้ให้เห็นถึงการรู้จักตน คือรู้ว่าตนเหมาะสมกับงานประเภทไหน หรือรู้จักพิจารณาว่างานประเภทไหนที่ตนควรทำและไม่ควรทำ เป็นงานสุจริตหรือทุจริต เป็นงานที่ทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อนหรือไม่ ถ้าหากรู้ว่าเป็นงานทุจริตผิดกฎหมายแล้วยังยืนทำ แม้จะได้เงินทองมากมายโดยง่ายและรวดเร็ว ก็ไม่ถือว่าประสบความสำเร็จ เพราะการประกอบตนไว้ในการทำงานที่ไม่ควรประกอบนั้นเป็นลักษณะแห่งความล้มเหลวตั้งแต่เริ่มลงมือทำ

(๗) อยโส จ เสยโย วิญญู น ยโส อปฺปพฺพุตฺติ.^{๔๑}

ผู้มีความรู้แต่ไม่มียศ ประเสริฐกว่า ผู้ไม่มีความรู้ มียศ ไม่ประเสริฐเลย ฯ

พระโคตมพุทธเจ้า ผู้เกิดในตระกูลพ้อคำเกวียนในกรุงสาวัตถี เจริญวัยแล้ว เมื่อบิดาตาย จึงรวบรวมทรัพย์ เอาเกวียน ๕๐๐ เล่มบรรทุกสินค้าท่องเที่ยวไป ๆ มา ๆ เลี้ยงชีพด้วยการค้าขาย กระทำบุญตามกำลังทรัพย์ วันหนึ่งเมื่อโคเทียมแอกไม่สามารถลากเกวียนไปได้ในระหว่างทาง จึงใช้ประตักแทงทางโคอย่างรุนแรง โคจึงโกรธพูดภาษามนุษย์คำท่านโคทัตตะว่า เราไม่ยอมกำลังของตนตลอดกาลที่ผ่านมา นำภาระของท่านไป แต่วันนี้ท่านเบียดเบียนเราอย่างรุนแรง โดยภาวะที่เราไม่สามารถ เอาเถิด เราจุติจากอภัพนี้แล้ว พึงเป็นศัตรูสามารถเบียดเบียนท่านในที่ที่เกิดแล้ว ท่านโคทัตตะได้ฟังดังนั้นก็เกิดความสับสนในการที่ตนเลี้ยงชีพอยู่ด้วยการเบียดเบียนสัตว์ จึงออกบวชในสำนักของพระเถระรูปหนึ่ง บำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหันต์ วันหนึ่ง จึงปรารภโลกธรรมของเหล่าพระอริยะทั้งฤๅษีและบรรพชิตผู้มายังสำนักของตน กล่าวธรรมกถาว่า ผู้ไม่มีความรู้ มียศ กับผู้มีความรู้แต่ไม่มียศ ๒ จำพวกนี้ ผู้มีความรู้ แต่ไม่มียศ ประเสริฐกว่า ผู้ไม่มีความรู้ มียศ ไม่ประเสริฐเลยเป็นต้น^{๔๒}

^{๔๐} พุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓๒๐/๔๖.

^{๔๑} พุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๖๖๗/๓๖๓, พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๖๗/๔๕๔.

^{๔๒} พุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๖๖๗/๒๗๑.

วาจาสุภาษิตนี้ ชี้ให้เห็นถึงบุคคล ๒ จำพวก คือคนมีศแต่ไม่มีความรู้ กับคนมีความรู้แต่ไม่มีศ ใครจักนำสรรเสริญกว่ากัน พระเถระได้กล่าวยกย่องคนมีความรู้เป็นบัณฑิต ถึงไม่มีศก็นำสรรเสริญกว่า เพราะบัณฑิตปรารถนาความไม่มีศเพียงเพื่อให้กุศลธรรมเสื่อม กุศลธรรมเจริญ ส่วนคนมีศแต่ไม่มีความรู้ได้ยศมาเพราะอำนาจความเป็นใหญ่ด้วยคุณอันไม่เป็นจริง ยศนั้นก็จักทำให้เขาพินาศ เพราะการนิทาจากวิญญูชนในโลกนี้ และเพราะความลำบากอันเกิดจากทุกข์เป็นต้น ในทุกติในโลกหน้า สมดังพระพุทธพจน์ที่ว่า ลาก ชื่อเสียง สักการะ และยศ ที่ได้มาโดยไม่ชื่อ^{๔๔} และว่า ลากสักการะย่อมฆ่าบุรุษชั่วเสีย^{๔๕} ฉะนั้น

(๘) กามะหิ โลกมฺหิ น หตฺถิ ติตฺติ.^{๔๖}

เพราะความอึดด้วยกามทั้งหลายไม่มีในโลก ฯ

พระรัฐบาลเถระ ผู้ได้รับเอตทัคคะว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายด้วยศรัทธา ท่านเกิดในตระกูลรัฐบาลเศรษฐีที่สามารถรวบรวมรัฐที่แตกแยกกันได้ ในอุลลโกฏฐิกนิคมในกรุงรัฐ เมื่อเจริญวัยแล้วอยู่ครองเรือนเป็นผู้มีบริวารจำนวนมาก มีศใหญ่ ครั้นได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้า มีศรัทธาประสงค์จะออกบวช แต่บิดามารดาไม่อนุญาต จึงอดอาหารถึง ๗ วัน บิดามารดาเห็นว่า ถ้าไม่อนุญาตให้บวช ท่านก็จักตาย แต่เมื่อบวชแล้วเกิดเบื่อหน่ายในการประพฤติพรหมจรรย์ก็จักกลับมาอยู่บ้าน จึงอนุญาตให้บวชเพื่อรักษาชีวิตของท่านไว้ ครั้นได้บวชแล้วพระเถระมุ่งทำกรรมฐานโดยโยนิโสมนสิการเจริญวิปัสสนาอยู่ก็ได้บรรลุพระอรหันต์ วันหนึ่งพระเถระนั่งอยู่บนแผ่นศิลาตามกลของพระเจ้าโกรพยะในมิกาชินอุทยาน ถูกพระราชাত্রัสตามถึงสาเหตุของการออกบวชจึงได้กล่าวธัมมเทศ ๔ ประการถวายเป็นว่า โลกอันชราน่าเข้าไปไม่ยั่งยืน, โลกไม่มีผู้ต้านทานไม่เป็นใหญ่เฉพาะตน, โลกไม่ใช่ของตนจำต้องละทิ้งสิ่งทั้งปวงไป, โลกพร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอึดเป็นทาสของตนหา แล้วจึงกล่าวอธิบายเสริมอีกว่า พระราชาก็ดี บุคคลเหล่าอื่นจำนวนมากก็ดี ที่ยังไม่ปราศจากตัณหา ย่อมหนีไม่พ้นความตาย ในเมื่อความปรารถนายังไม่ทันได้เต็มอึดก็พากันละทิ้งร่างกายไปเสียก่อน เพราะความอึดด้วยกามทั้งหลายไม่มีในโลกเป็นต้น^{๔๗}

วาจาสุภาษิตนี้ ชี้ให้เห็นถึงตัณหาคือความทะยานอยากของมนุษย์ในโลกไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งเป็นข้อคิดสะกิดใจให้แก่ผู้ที่มีอำนาจฝักใฝ่ในความเป็นใหญ่เพื่อตน โดยไม่คำนึงถึงวิธีการที่จะทำได้มา หรือผู้ที่มีอำนาจอยู่แล้ว แต่ยังมีความทะยานอยากในเรื่องอื่น ๆ ต่อไปเรื่อย ๆ ไม่มีสิ้นสุด

^{๔๔}พ.ศ. (บาลี) ๒๕/๔๔๑/๔๑๖, พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๔๔๑/๖๐๐.

^{๔๕}อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๖๘/๘๓, อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๘/๑๑๒.

^{๔๖}พ.เถร. (บาลี) ๒๖/๗๗๘/๓๗๕, พ.เถร. (ไทย) ๒๖/๗๗๘/๔๖๕.

^{๔๗}พ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๗๗๘/๓๒๕.

จะได้ตระหนักว่า ไม่มีสิ่งใดในโลกที่จะสนองค้นหาของมนุษย์ให้เต็มอ้อมได้ ในขณะที่มัวเมาในการแสวงหาสิ่งสนองค้นหาอยู่นั้นความตายก็จะพึงปรากฏชีวิตไปเสียก่อน ยังไม่ทันได้เต็มอ้อม ฉะนั้นบัณฑิตชนพิจารณาถึงข้อนี้แล้ว ไม่ควรตกอยู่ในอำนาจของค้นหา พึงบำเพ็ญประโยชน์ตนและคนอื่นให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด

(๕) อนิจจา อทุฐวา กามา พหุทุกข์า มหาวิสา
อโยคุโฬว สนตตุโต ฆมมลา ทุกขปผลา.^{๔๘}

เรื่องความเป็นของไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มีทุกข์มาก พืชก็มากดังก้อนเหล็กที่ร้อนจัด มีความคับแค้นเป็นราก มีทุกข์เป็นผล ฯ

พระสุเมธาเถรี เกิดเป็นธิดาของพระเจ้าโกญจา ในกรุงมณฑลครั้นได้ฟังธรรมในสำนักของนางภิกษุณีแล้วเลื่อมใสปรารถนาจะบวช ฝ่ายพระชนกพระชนนี และพระเจ้าอนิกรัตตะ ผู้เป็นคู่หมั้นของพระนางพากันอ่อนน้อมพรรณาคุณของกามา เพื่อให้พระนางเกิดความยินดีในการอยู่ครองเรือน แต่พระนางไม่ยินดีไม่ปรารถนา จึงพรรณาทิโทษของกามามากมายเช่น กามเป็นของไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มีทุกข์มาก มีพืชมาก เป็นดังก้อนเหล็กที่ร้อนจัด มีความคับแค้นเป็นราก มีทุกข์เป็นผลเป็นต้น พระเจ้าอนิกรัตตะได้ฟังก็ยอมจำนนให้พระนางได้บรรพชาอุปสมบท ไม่นานนักก็ได้บรรลุประอรหันต์^{๔๙}

วจาสุภาษิตนี้ ชี้ให้เห็นถึงโทษของกามทั้งหลายที่ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก กามทั้งหลายที่เป็นของมนุษย์ทุกอย่างล้วนเป็นของว่างเปล่าเพราะไม่มีแก่นสาร เป็นของมีรสอร่อยน้อยจุจหายาดน้ำที่คมมีด เป็นของมีความคับแค้นมากเพราะก่อทุกข์แสนสาหัสให้ทั้งในปัจจุบันและอนาคต ชนทั้งหลายทั้งที่ยังไม่เต็มอ้อมในการเสพกามก็จักพากันตายไป ด้วยเหตุนี้พระพุทธรเจ้าจึงตรัสว่า ถึงฝนจะตกลงมาเป็นกหาปณะ ความอ้อมในกามทั้งหลายก็ไม่มี กามเป็นเสมือนของมีพิษมากเพราะมีพิษร้ายกาจซึ่งเป็นมูลเหตุแห่งความทุกข์ทั้งปวงนั่นเอง

(๑๐) โย จ อุปปติติ อตุลัม จิปปเมว นิโพธิ
มัจเจเต สตตุสมพารธา ตทาหิ สตตุกา ยถา.^{๕๐}

ผู้ที่รู้แก้ไขเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าได้ฉับพลัน ย่อมหลุดพ้นจากการบีบคั้นของศัตรู เหมือนข้าพเจ้าหลุดพ้นจากศัตรูใจในครั้งนั้น ฯ

^{๔๘}พ.ุ.เถรี. (บาลี) ๒๖/๔๕๑/๔๘๘, พ.ุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๕๑/๖๓๕.

^{๔๙}พ.ุ.เถรี.อ. (บาลี) -/๔๕๑/๓๔๖.

^{๕๐}พ.ุ.อป. (บาลี) ๓๓/๓๕/๓๕๗, พ.ุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๕/๔๖๐.

พระภัททาคุณชลเกสาเถรี ผู้ได้รับเอตทัคคะว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้รู้แจ้งได้เร็ว นางเกิดในตระกูลเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ ก่อนบรรพชาอุปสมบทได้ขอร้องให้บิดาไถ่โจรที่ทางการคุมตัวไปประหารชีวิตมาเป็นสามปีเพียงแต่เกิดจิตปฏิพัทธ์ชั่วขณะ ต่อมาวันหนึ่ง โจรเกิดโลกคิดอยากได้เครื่องประดับที่มีค่าของนาง ออกอุบายว่าตนรอดชีวิตมาได้เพราะบวงสรวงเทวดาไว้ ต้องการไปทำพิธีกรรมแก้เทวดา ให้นางตกแต่งร่างกายประดับด้วยเครื่องอาภรณ์ที่มีค่ามากไปบวงสรวงเทวดาด้วยกันสองคนที่ภูเขาคดสำหรับทั้งโจร เมื่อไปถึงเขาคดโจรบอกความประสงค์ว่าตนหลอกลวงนางมาเพื่อมาชิงทรัพย์ แม้นางจะอ่อนวอนขอร้องประการใด ๆ ก็ไร้ผล จึงถูกคิดได้ว่าปัญญาไม่ได้มีไว้เพื่อแกล้งกันแต่มีไว้เพื่อพิจารณา ได้ใช้ไหวพริบปฏิภาณด้วยการขอกอดสามีผู้เป็นที่รักยิ่งเป็นครั้งสุดท้ายก่อนที่จะตายจากกัน ในขณะที่โจรเปลอนางจึงผลักโจรนั้นลงเหว เทวดาลิงสถิตอยู่หุบเขานั้นเห็นเหตุการณ์ที่นางรอดตายหวุดหวิดเพราะมีไหวพริบปฏิภาณ จึงกล่าวสรรเสริญว่า มิใช่แต่บุรุษจะเป็นบัณฑิตได้ในที่ทุกสถาน แม้สตรีมีปัญญาเห็นประจักษ์ มีไหวพริบปฏิภาณ ก็เป็นบัณฑิตได้เช่นกัน พระเถรีนั้นเมื่อจะสรรเสริญคุณของปัญญาที่ทำให้รอดชีวิตจากมือโจรมาได้จึงกล่าวว่า ผู้ที่รู้แก้ไขเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าได้ยับยั้ง ย่อมหลุดพ้นจากการบีบคั้นของศัตรู เหมือนข้าพเจ้าหลุดพ้นจากศัตรูโจรได้ฉะนั้น

วาจาสุภาษิตนี้ ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของปัญญาที่เรียกว่าไหวพริบปฏิภาณ ซึ่งสามารถพิจารณารู้เท่าทันเหตุการณ์เฉพาะหน้าได้อย่างยับยั้ง ทำให้สถานการณ์เลวร้ายกลับกลายเป็นดี นำพาชีวิตรอดพ้นจากอันตรายในสถานการณ์คับขันได้ทันทั่วทั้ง

๓.๒ ด้านสังคมสงเคราะห์

วาจาสุภาษิตที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนแก่เวไนยสัตว์ทุกหมู่เหล่าก็คือการสังคมสงเคราะห์ ซึ่งเป็นพุทธกิจโดยตรงของพระพุทธองค์ ผู้ทรงประกอบด้วยพระกรุณาธิคุณต่อมวลสรรพสัตว์ ดังจะเห็นได้จากพุทธจริยวัตรที่ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก แก่พระประยูรญาติ และทรงบำเพ็ญประโยชน์ตามหน้าที่ของพระพุทธเจ้า^{๕๑} หรือดังจะเห็นได้จากพระดำรัสที่ตรัสส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนาว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ ยอ้าไปโดยทางเดียวกันสองรูป”^{๕๒} ทั้งพระสาวกสาวิกาผู้ตรัสรู้ตามก็ได้ดำเนินเจริญรอยตามพระพุทธบาทออก

^{๕๑} บ.ญ. (บาลี) ๓๐/๑๒๑/๒๔๓, บ.ญ. (ไทย) ๓๐/๑๒๑/๓๕๕, บ.ช.อ. (บาลี) ๓/๕๑.

^{๕๒} วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๒/๒๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

จาริกเผยแผ่พุทธธรรมสงเคราะห์ประชาชนไปทุกหัวระแหง จึงปรากฏมีหลักธรรมเกี่ยวกับการ
สงเคราะห์มากมาย ทั้งสงเคราะห์หมู่ญาติและผู้มิใช่ญาติ ดังจะนำเสนอต่อไป

๓.๒.๑ พระพุทธเจ้า (๑๐ ตัวอย่าง)

(๑) สพุพทานิ ฌมมทานิ ชินาติ.^{๕๓}

การให้ธรรมะ ชนะการให้ทั้งปวง ฯ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุง
สาวัตถี ทรงปรารภท้าวสักกเทวราช ผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เมื่อเหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์
ถกเถียงกันถึงปัญหา ๔ ข้อ คือ บรรดาทาน ทานชนิดไหนยอดเยี่ยม บรรดาธรรมาทาน รสชนิดไหนยอด
เยี่ยม บรรดาความยินดี ความยินดีชนิดไหนเป็นยอด ความสิ้นไปแห่งตัณหา บัณฑิตกล่าวว่าสุด
ยอดเพราะเหตุไร ปัญหาเหล่านี้ไม่มีเทวดาองค์ไหนในหมื่นจักรวาลวินิจฉัยได้เป็นข้อกังขาอยู่นาน
ถึง ๑๒ ปี เทพสันนิบาตจึงพากันเข้าไปหาท้าวสักกเทวราช แม้พระองค์ก็ไม่อาจวินิจฉัยปัญหา
เหล่านี้ได้ จึงพาเอาเหล่าเทพดาไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ที่วัดพระเชตะวัน แล้วได้รับฟังพุทธโอวาท
ตรัสแก้ปัญหาเหล่านี้ว่า บรรดาทานทุกชนิด ธรรมทานเป็นเยี่ยม บรรดาธรรมาทาน รสแห่งพระ
ธรรมเป็นยอด บรรดาความยินดีทุกชนิด ความยินดีในธรรมะประเสริฐ ส่วนความสิ้นไปแห่ง
ตัณหาประเสริฐที่สุด เพราะทำให้สัตว์บรรลुพระอรหันต์ แล้วตรัสสรุปไว้ว่า การให้ธรรมะชนะ
การให้ทั้งปวง รสแห่งธรรมะชนะรสทั้งปวง ความยินดีในธรรมะย่อมชนะความยินดีทั้งปวง ความ
สิ้นไปแห่งตัณหาย่อมชนะทุกข์ทั้งปวง

พระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวอธิบายไว้ว่า ธรรมทานที่ชื่อว่าชนะทานทั้งปวง เพราะ
บุคคลถึงจะถวายไตรจีวรเช่นกับใบตองอ่อน แต่พระพุทธเจ้าพระปัจเจกพุทธเจ้าและพระชีนาสพ
ทั้งหลาย ผู้นั่งติด ๆ กันในจักรวาลจนถึงพรหมโลก ยังไม่ถึงเสียแห่งการอนุโมทนาที่พระพุทธเจ้า
เป็นต้นทรงตรัสแสดงด้วยพระคาถา ๔ บาท การแสดงธรรมก็ดี การกล่าวสอนธรรมก็ดี การสดับ
ธรรมก็ดี มีคุณยิ่งใหญ่ด้วยประการฉะนี้ อนึ่ง ธรรมทานที่พระพุทธเจ้าเป็นต้นทรงแสดงแล้ว แม้
เพียงการอนุโมทนาด้วยพระคาถา ๔ บาท เป็นสิ่งประเสริฐที่สุดกว่าทานที่ทายกบรรจुบาตรให้เต็ม
ด้วยบิณฑบาตอันประณีตแล้วถวายแก่พระชีนาสพทั้งหลาย กว่าเภสัชทานที่ทายกบรรจुบาตรให้
เต็มด้วยเนยใสและน้ำมันเป็นต้นแล้วถวายบ้าง กว่าเสนาสนทานที่ทายกให้สร้างวิหารเช่นกับมหา
วิหารและปราสาทเช่นกับโลหปราสาททั้งหลายแสนแล้วถวายบ้าง กว่าการบริจาดที่อนาถบิณฑิก-
เศรษฐีเป็นต้นสร้างวิหารถวายบ้าง เพราะเหตุไร เพราะว่าชนทั้งหลาย เมื่อจะทำบุญเห็นปานนั้น

^{๕๓} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๕๔/๗๘, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕๔/๑๔๔.

ก็ได้อาศัยการฟังธรรมแล้วเท่านั้นจึงทำได้ ถ้าไม่ได้ฟังธรรมไซ้ร้ ก็ไม่ฟังถวายแม่เพียงข้าวยาคุ กระบวยหนึ่งบ้าง ภัตประมาณทัพพีหนึ่งบ้าง เพราะเหตุนี้ ธรรมทานนั้นแหละ จึงประเสริฐ ที่สุดกว่าทานทุกชนิด

อีกอย่างหนึ่ง แม้พระสาวกทั้งหลายมีพระสารีบุตรเป็นต้น ผู้ประกอบด้วยปัญญาซึ่ง สามารถนับหยาดน้ำได้ ในเมื่อฝนตกตลอดทั้งคืน ก็ยังไม่สามารถจะบรรลุโสดาบันด้วย ตนเองได้ ครั้นฟังธรรมที่พระอัสสชิเถระแสดงแล้วจึงบรรลุโสดาบัน และด้วยการฟังพระธรรม เทศนาของพระพุทธเจ้าจึงได้บรรลุสาวกบารมีญาณ เพราะเหตุนี้ ธรรมทานเท่านั้น จึงประเสริฐ ที่สุด ในขณะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงอธิบายเนื้อความแห่งพระคานานี้อยู่ ธรรมาภิสมัยได้ ประจักษ์แจ้งแก่ผู้สดับจำนวน ๘๔,๐๐๐ แล^{๕๔}

(๒) จิโต อหิ อังคุลิมาล ตวญจ ตัญญุ.^{๕๕}

เราหยุดแล้ว อังคุลิมาล ท่านต่างหาก จงหยุด ฯ

พระอังคุลิมาลเถระ เป็นบุตรของพราหมณ์ชื่อภักทวะ ผู้เป็นปุโรหิตของพระเจ้าโกศล ในกรุงสาวัตถี ในวันที่ท่านเกิด อาวุธนานาชนิดทั่วทั้งพระนครมีแสงลุกโพล่งขึ้น แม้พระแสง ชัยมงคลของพระราชซึ่งวางอยู่บนตั่งที่บรรทมก็ลุกโพล่งขึ้นด้วย รุ่งเช้าจึงได้ตรัสถามปุโรหิตถึง เหตุการณ์อันจักเกิดแก่พระองค์ แล้วได้ทรงสดับเหตุที่อาวุธนานาชนิดเกิดมีแสงลุกโพล่งขึ้นเช่นนี้ ก็เพราะอาณูภาพของทารกผู้เป็นบุตรปุโรหิตซึ่งเกิดในฤกษ์ดาวโจร เมื่อทรงสดับว่าทารกนั้นจักเป็น โจรเที่ยวฆ่าคนเพียงลำพังในอนาคต ทรงเห็นว่าไม่ใช่ภัยที่ใหญ่หลวงนัก จึงทรงรับสั่งให้เลี้ยงดูไว้ ไม่ให้ประหารชีวิต และทรงตั้งชื่อให้ว่า อหิงสกะ หมายถึงผู้ไม่เบียดเบียนใคร อหิงสกะเมื่อ เจริญเติบโตแล้ว เป็นผู้มีพละกำลังเท่าช้างสาร ๗ เชือก เพราะกำลังแห่งบุรพกรรมที่ก่อกองไฟ ถวายพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้หนาวเหนืมาถึงที่อยู่ของตน ต่อมาได้ไปศึกษาศิลปวิทยาในกรุงตักกศิลา เพราะความเป็นผู้มีสัมมาคารวะและมุ่งมั่นในการศึกษาอย่างจริงจัง จึงเป็นที่รักที่เอ็นดูของอาจารย์ ทิศาปาโมกข์กว่าศิษย์คนอื่น ๆ และเป็นเหตุให้ศิษย์ร่วมสำนักเกิดความอิจฉาริษยาใส่ความว่าเป็นชู้ กับภรรยาของอาจารย์ ฝ่ายอาจารย์ได้ฟังศิษย์กล่าวเช่นนั้นหลายครั้งหลายครา จึงป้กใจเชื่อและหาวิธี กำจัดอหิงสกะ อาจารย์รู้ว่าอหิงสกะมีกำลังเรียวแรงมาก เป็นผู้ที่ใคร ๆ จะฆ่าได้ยาก จึงออกอุบาย ให้อหิงสกะไปฆ่าคนตัดเอานิ้วมือจำนวน ๑,๐๐๐ นิ้ว เพื่อนำมาเป็นของบูชาค่านับอาจารย์หลังเรียน จบศิลปวิทยาแล้ว ด้วยหวังว่าจักมีใครสักคนที่สามารถฆ่าอหิงสกะได้ อหิงสกะผู้ไม่ประสงค์จะ

^{๕๔}พ.ร.อ. (บาลี) ๘/๓๗-๔๑.

^{๕๕}พ.เถร. (บาลี) ๒๖/๘๖๖/๓๔๘, พ.เถร. (ไทย) ๒๖/๘๖๖/๔๘๒, ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๔๘/๓๓๑, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๔๘/๔๒๒.

ทำเช่นนั้น แต่ด้วยความปรารถนาของผู้เป็นอาจารย์จึงเข้าป่าดักรับฆ่าคนเดินทางตัดเอานิ้วมือร้อย เป็นพวงมาลัยสวมไว้ที่คอ ตั้งแต่นั้นมาเขาจึงได้สมญานามว่า องคุลิมาล

องคุลิมาล รวบรวมนิ้วมือได้ ๕๕๕ นิ้วแล้ว วันหนึ่งเห็นมารดาของตนจึงหมายใจจัก ฆ่า แต่พระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดแสดงพระองค์ปรากฏเฉพาะหน้าองคุลิมาล ทำให้เขาเปลี่ยนใจจึง ไล่หมายจักฆ่าพระพุทธองค์ แต่พระพุทธองค์ทรงแสดงอิทธิกัมมหารทำให้องคุลิมาลวิ่งไล่ไม่ทัน เมื่อวิ่งจนเหนื่อยหอบ จึงหยุดวิ่งแล้วร้องเรียกให้พระพุทธเจ้าทรงหยุด พระพุทธเจ้าขณะทรงดำเนิน ไปตามปกติอยู่นั้นแหละ ได้ตรัสกับองคุลิมาลว่า เราหยุดแล้ว องคุลิมาล ท่านต่างหาก จงหยุด ถ้อยคำนี้สะกดใจองคุลิมาลยิ่งนัก ว่า ทำไมพระพุทธองค์เสด็จดำเนินไปแท้ ๆ แต่ตรัสว่า เราหยุด แล้ว ตัวเราเองหยุดวิ่งแล้ว แต่พระพุทธองค์กลับตรัสว่า ท่านต่างหาก จงหยุด จึงได้ทูลถามข้อ สงสัยนี้กับพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสตอบถึงความที่พระองค์ทรงวางอาชญาในสัตว์ทั้งปวงเสียแล้ว มีแต่ความเอ็นดูสงสารในสรรพสัตว์ จึงได้ชื่อว่า หยุดแล้ว ส่วนองคุลิมาล ยังเที่ยวฆ่ามนุษย์ มีมือ เปื้อนเลือด ยึดมั่นในการฆ่าการประหาร ไม่มีความเอ็นดู จึงชื่อว่า ยังไม่หยุด องคุลิมาลได้ฟังพระ คำตรัสตอบเพียงเท่านั้น ก็เกิดปีติโสมนัส โยนดาบทิ้งเข้าไปกราบแทบบาทมูลของพระพุทธเจ้า ทูลขอ บรรพชาอุปสมบท ได้บรรพชาอุปสมบทแล้ว ในกาลต่อมาบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ไม่นานนักก็ได้ บรรลุพระอรหันต์^{๕๖}

(๓) ชีโร โภเก อธิคมม สงฺกณฺหาติ จ ฌาตเก.^{๕๗}

วิสัยปราชญ์ได้โภคะทั้งหลายแล้วย่อมสงเคราะห์พวกญาติ ฯ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุง สาวตถี ทรงปรารภอากันตุกเศรษฐีผู้ไม่มีบุตรธิดา เป็นคนมั่งคั่งมีทรัพย์มาก แต่ไม่ใช้สอยโภคทรัพย์ ด้วยตนเองทั้งไม่ได้ให้แก่อนอื่น ตลอดชีวิตไม่เคยได้ทำบุญอะไรสักอย่าง ถึงแก่กรรมแล้วจึงไป เกิดในโรรูนรก แล้วจึงตรัสถึงสาเหตุที่อากันตุกเศรษฐีนั้นเป็นคนมั่งคั่งมีทรัพย์มากเพราะเคยได้ ถวายทานแก่พระปัจเจกพระพุทธเจ้า แต่เมื่อเขาถวายทานแล้วกลับคูหมีนทานว่าให้แก่งานในบ้าน ยังจะมีประโยชน์กว่า เป็นเหตุให้เศรษฐีนั้นไม่ได้ใช้สอยทรัพย์ด้วยตนเอง จึงทรงนำมายกสกุณ- ชาติ^{๕๘} มาตรัสสาธกเป็นอุทาหรณ์สอนใจถึงวิธีการใช้ทรัพย์ของผู้มีปัญญาดังนี้

ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เป็นฤาษีได้กล่าวสอนน้องชายผู้หลงผิดมีจิตตระหนี่ถี่เหนียว แม้มีทรัพย์มากมายก็ไม่ให้ทาน เปรียบเหมือนนกมัยกะ (นกเขา) บินไปจับดินเลียบที่มีผลสุก ร้อง

^{๕๖} พุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๘๖๖/๓๕๘.

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน พุ.ชา.นกก. (บาลี) ๒๓/๑๐๓/๑๕๓, พุ.ชา.นกก. (ไทย) ๒๓/๑๐๓/๒๔๘.

^{๕๘} ดูรายละเอียดใน พุ.ชา.นกก.อ. (บาลี) ๕/๑๐๓/๘๖.

ว่าของกู ๆ ในขณะที่มันร้อง ผุ่จนกบินมารวมกันพากันกินผลเลียบแล้วก็บินหนีไป มันก็ยังร้องอยู่นั่นเองฉันใด บุคคลบางคนในโลกนี้ก็เช่นกัน รวบรวมทรัพย์ไว้มากมายตนเองก็ไม่ได้ใช้สอย ทั้งไม่ยอมสงเคราะห์เครือญาติ เมื่อเขาคิดแต่ว่า ของกู ของกู หวงแหนไว้ ภายหลังพระราชหรีอโจรหรือว่าทนายทผู้ไม่เป็นที่รักบ้าง มาเอาทรัพย์ไป เขาก็ยังบ่นเพ้ออยู่นั่นแหละ ส่วนผู้มีปัญญารู้จักใช้ทรัพย์ให้เป็นประโยชน์ ย่อมใช้ทรัพย์นั้นด้วยตนเองบ้าง สงเคราะห์หมู่ญาติด้วยการให้ภัตตาหารเครื่องนุ่งห่ม พืชพันธุ์และไถเป็นต้นบ้าง ด้วยการมีน้ำใจต่อเครือญาติเช่นนี้ เขาย่อมได้รับเกียรติและการสรรเสริญ เมื่อถึงแก่กรรมแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์

วาจาสุภาษิตนี้ ชี้ให้เห็นถึงทรัพย์เป็นของนอกกาย ตายไปแล้วเอาไปด้วยไม่ได้ หวงแหนไว้โดยไม่ใช้สอยเลยก็ไม่มีประโยชน์ รุ่งแต่จะก่อโทษให้แก่ตนเอง ไม่เป็นที่รักที่เคารพของหมู่ญาติทั้งหมู่มิตรเพื่อนฝูงก็รังเกียจได้

(๔) ชีโร จ สุขสวาโส ฌาตินิ ว สมากโม.^{๕๕}

การอยู่ร่วมกับนักปราชญ์ มีแต่ความสุข เหมือนอยู่ในหมู่ญาติ ฯ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่ ณ เวฬุคาม เขตกรุงเวสาลี ทรงปรารภท้าวสักกเทวราช ผู้ถูกมรณภัยคุกคามแล้วเข้ามาเฝ้าพระองค์ได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้ว จึงได้บรรลุโสดาบัน ละความเป็นท้าวสักกะชรา ถึงความเป็นท้าวสักกะหนุ่ม เพราะทรงอาศัยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงตรัสชี้แจงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า การพบเห็นเหล่าอริยบุคคลที่ดี การอยู่ในที่เดียวกันกับเหล่าอริยบุคคลที่ดี ทำให้ได้รับความสุขเหมือนอยู่ท่ามกลางหมู่ญาติพี่น้อง ตรงกันข้ามหากเที่ยวสมาคมกับคนพาล ย่อมนำความเดือดร้อนมาให้อยู่เป็นนิตย์เหมือนการอยู่ร่วมกับพวกศัตรูคู่วระนั้น ในเวลาจบพระธรรมเทศนา ภิกษุจำนวนมากบรรลุอริยผลมีโสดาปัตติผลเป็นต้น^{๖๐}

(๕) ยาทิสึ กุรุเต มิตฺตํ ยาติสญฺญูปเสวนติ
โสปี ตาทิสโก โหติ สหวาโสปี ตาทีโส.^{๖๑}

บุคคลทำคนเช่นไรให้เป็นมิตร และคบหาจนสนิทกับคนเช่นไร ถึงเขาก็เป็นเช่นคนนั้น เพราะการอยู่ร่วมกันเป็นเช่นนั้น ฯ

พระพุทธเจ้า เมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ มัททกุงฺกนิ สถานที่พระราชทานอภัยแก่หมู่เนื้อเขตกรุงราชคฤห์ ทรงปรารภพระเทวทัตซึ่งกลิ้งศิลาหมายชีวิตพระองค์ แต่มีเพียงสะเก็ดหินกระเด็น

^{๕๕}พ.ร. (บาลี) ๒๕/๒๐๗/๕๓, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๒๐๗/๕๗.

^{๖๐}พ.ร.อ. (บาลี) ๖/๑๓๔-๑๓๗.

^{๖๑}พ.ร.ว. (บาลี) ๒๗/๑๘๑/๓๔๘, พ.ร.ว. (ไทย) ๒๗/๑๘๑/๕๐๑.

พระพุทธรเจ้า เมื่อประทับอยู่กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรด
พระเจ้าพิมพิสาร พระราชามครรัฐ ให้บรรลุโสดาบันแล้ว ทรงรับมหาทานที่พระเจ้าพิมพิสารถวาย

^៦ ប.ប. (បាតី) ២៥/៨/១១, ប.ប. (វិញ្ញាបនបត្រ) ២៥/៨/១៦.

ผู้ที่ตายจากโลกนี้ไปแล้วไปเกิดเป็นเปรต ย่อมอาศัยทานที่หมู่ญาติ มิตร สหาย อุทิศไปให้จากมนุษยโลกนี้เท่านั้นเป็นอยู่ อุปมาเหมือนน้ำที่หมู่เมฆตกลงบนที่ดอน บนบก บนภูมิภาคน้ำที่สูงย่อมไหลลงที่ลุ่มอันเป็นภูมิภาคต่ำฉนั้นใด ทานที่หมู่ญาติมิตรสหายอุทิศไปให้จากมนุษยโลกนี้ ย่อมสำเร็จผลแก่หมู่ญาติที่ล่วงลับไปแล้วฉนั้นนั่นเหมือนกัน เพราะเปิดโลกเป็นสถานที่ตั้งแห่งความสำเร็จแห่งผลทาน คุณที่ลุ่มเป็นสถานที่ขังน้ำซึ่งไหลมาจากซอกเขา คลองใหญ่ คลองน้อย หนองบึง กลายเป็นแม่น้ำใหญ่เต็มแล้วก็ทำให้สาครทะเลเต็มเปี่ยมได้ฉนั้น ในเวลาจบพระธรรมเทศนา พุทธชน ๘๔,๐๐๐ คน ซึ่งสลดใจเพราะได้ฟังการพรรณนาโทษแห่งการเกิดเป็นเปรต เริ่มตั้งความเพียรโดยแยกคาย เจริญวิปัสสนาอยู่ได้บรรลุธรรมแล้ว

บุคคลนั้นนอนในร่มเงาของต้นไม้ใด ไม่ควรหักก้านและกิ่งของตนไม้นั้น เพราะว่าคน
ประทุษร้ายมิตรเป็นคนชั่ว ๆ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุง
สาวัตถี ทรงปรารภพวกพ่อค้าชาวกรุงสาวัตถี ผู้ถวายมหาทานแต่พระพุทธองค์แล้วดำรงมั่นใน
สัจจะและศีล ออกเดินทางไปค้าขายบรรทุกเกวียน ๕๐๐ เล่ม ถึงถิ่นกันดารเกิดหลงทางขาดน้ำขาด
อาหาร แต่เพราะได้อาศัยต้นไม้ไทรต้นหนึ่ง ซึ่งบันดาลน้ำอาหารเลื้อยฝ้าอาภรณ์แก้วแหวนเงินทองและ
นารีให้ พ่อค้าทั้งหมดจึงรอดตาย ได้บรรทุกทรัพย์สมบัติมากมายกลับกรุงสาวัตถี ไปเข้าเฝ้า
พระพุทธเจ้าถวายมหาทาน และอุทิศส่วนบุญให้แก่รุกขเทวดาที่ต้นไม้ไทรนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัส
ปรารภเหตุที่พ่อค้าเหล่านั้นมิได้อาศัยต้นไม้ไทรต้นนั้นในปัจจุบันชาติเท่านั้น แม้ในอดีตชาติก็เคยอาศัย
มาแล้ว แต่เพราะในอดีตชาติ พวกพ่อค้าเกิดความละโมภโลภมาก จึงเป็นเหตุให้เสียทั้งทรัพย์ทั้ง
ชีวิตในถิ่นทุรกันดาร แล้วจึงทรงแสดงมหาวาณิษชาดก^{๖๖} ว่า ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์

^{๖๖} ทรายละเอียดใน ข.ชา.ปณณาส.อ. (บาติ) ๖/๑๕๓/๓๑๘.

เสวยพระชาติเป็นพ่อค้า เป็นนายกongเกวียนเดินทางไปค้าขายร่วมกับพ่อค้าที่มาจากรัฐต่าง ๆ เมื่อถึงถิ่นกันดาร ไม่มีอาหาร ไม่มีน้ำ ได้เห็นต้นไทรใหญ่มีร่มเงาเย็นสบาย น่ารื่นรมย์ใจ ก็พากันไปนั่งพักที่ร่มต้นไทรนั้น คิดร่วมกันว่าต้นไม้นี้บางทีจะมีน้ำไหลซึมอยู่ จึงตัดกิ่งต้นไทรกิ่งหนึ่ง ก็มีขำน้ำไหลออกมา แล้วก็ตัดกิ่งอื่นต่อไปเรื่อย ๆ ก็มีอาหารเสื่อผ้าอาภรณ์อันวิจิตร มีรัตนะหลากหลายชนิด มีนารีเกิดขึ้นมาเพื่อบำเรอ แต่พวกพ่อค้าเหล่านั้นเกิดความละโมภโลภมากจึงพากันคิดจะตัดโคนต้นไม้นี้ดู บางทีจะได้ทรัพย์สมบัติมากไปกว่านี้ ในขณะที่นายกongเกวียนได้ประณมอัญชลีขอรับรองไม่ให้ตัดพร้อมทั้งกล่าวตักเตือนว่า บุคคลนั่งหรือนอนที่ร่มเงาต้นไม้นี้ได้ ก็ไม่ควรหักรานก้านกิ่งต้นไม้นั้น เพราะผู้ประทุษร้ายมิตรเป็นคนเลวทราม แต่พ่อค้าทั้งหมด ไม่เชื่อคำของนายกongเกวียน ต่างก็ถือขวานที่ลับคมกริบเข้าไปหมายจะตัดโคนต้นไทรนั้น ครั้นนั้น พญานาคผู้ดูแลต้นไทรนั้น คิดว่าเราบันดาลทุกสิ่งให้พ่อค้าเหล่านี้ แต่ก็ยังไม่ทำให้พวกเขาพอใจ กลับเกิดความละโมภโลภเกินไป จึงได้ฆ่าพ่อค้าเหล่านั้นทั้งหมด ยกเว้นนายกongเกวียนเพียงคนเดียว

พระพุทธเจ้าได้ตรัสสรุปพระธรรมเทศนานี้ไว้ว่า เพราะตกอยู่ในอำนาจของความโลภ พวกพ่อค้าในอดีตจึงถึงความพินาศเสียหายเช่นนี้ ฉะนั้น จึงไม่ควรเป็นผู้ตกอยู่ในอำนาจของความโลภ ดังนี้แล้ว จึงตรัสประกาศสัจจะทั้งหลาย เมื่อจบสัจจะพ่อค้าทั้งหมดได้บรรลุโสดาบัน

(๘) อเทยเยสุ อททำ ทานํ เทยเยสุ โย ปเวจฺจนติ

อาปาสุ พยสนํ ปตฺโต สหายํ อธิจฺจนติ.^{๖๓}

ผู้ใดเมื่อให้ทานในบุคคลที่ไม่ควรให้ ไม่ให้ในบุคคลที่ควรจะให้ ผู้นั้นแม้ประสบทุกข์ในคราวมีอันตราย ก็หาเพื่อนช่วยเหลือไม่ได้ ฯ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงปรารภพระอนานทเถระผู้มีอุปการะเกื้อหนุนแก่พระพุทธองค์ทั้งในปัจจุบันและในอดีตกาล แล้วจึงนำมหาอัศสาโรหชาดก^{๖๔} มาสาธกไว้ว่า ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เป็นพระราชานุกรของพาราณสีครองราชสมบัติโดยธรรม มีการบริจาทาน รักษาศีลเป็นนิตย์ เมื่อเมืองชายแดนถูกข้าศึกรุกรานจึงเสด็จไปปราบ แต่ทรงพ่ายแพ้แล้วจึงเสด็จหนีเอาตัวรอดไปอาศัยหมู่บ้านในชนบทแห่งหนึ่ง ซึ่งมีราชเสวก ๓๐ คนอาศัยอยู่ ทุก ๆ คนต่างก็กลัวว่าภัยจะมาถึงตนจึงไม่กล้าเชื้อเชิญพระราชานุกรให้เข้าบ้าน แต่มีนายบ้านตำบลหนึ่งได้นำพระราชานุกรไปพักที่บ้านและปรนนิบัติเป็นอย่างดี ต่อมาพระราชานุกรให้นายบ้านนั้นเข้าเฝ้าแล้วได้ปรนนิบัตินายบ้านนั้นอย่างที่เขาเคยกระทำกับพระองค์ทุกอย่าง พร้อมทั้งมอบราชสมบัติให้ครั้งหนึ่ง แล้วครองราชสมบัติด้วยกัน เป็นเหตุให้

^{๖๓} พุ.ชา.จตุกก. (บาลี) ๒๗/๖/๕๗, พุ.ชา.จตุกก. (ไทย) ๒๗/๖/๑๕๗.

^{๖๔} ดูรายละเอียดใน พุ.ชา.จตุกก.อ. (บาลี) ๔/๖/๒๐๘.

อำมาตย์ราชเสวกผู้ไม่รู้ความเป็นมาของนายบ้านคนนั้นไม่พอใจ วันหนึ่งพระราชจึงได้ตรัสบอกเรื่องทั้งหมดแล้วกล่าวสอนให้เป็นผู้รู้คุณที่บุคคลอื่นเคยกระทำอุปการะแก่ตนว่า ผู้ใดให้ทานในบุคคลที่ไม่ควรให้ ไม่เพิ่มให้ในคนที่ควรให้ ผู้นั้นถึงจะได้รับทุกข์ในคราวมีอันตราย ก็ไม่ได้สหายช่วยเหลือ ผู้ใดไม่ให้ทานในคนที่ไม่ควรให้ เพิ่มให้ในคนที่ควรให้ ผู้นั้นถึงได้รับทุกข์ในคราวมีอันตราย ย่อมได้สหายช่วยเหลือ

(๕) วิสสาสปรมา ภาติ.^{๖๕}

ความคุ้นเคยเป็นญาติอย่างยิ่ง ๑

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงปรารภพระเจ้าปเสนทิโกศล ผู้ทรงเมกัฏฐเพราะบริโภคอาหารมากเกินไป ถูกความหลับครอบงำต่อพระพักตร์พระพุทธองค์ จึงตรัสถึงการบริโภคอาหารมากเกินไปย่อมอึดอัดเป็นทุกข์ แล้วตรัสแสดงโทษว่า บุคคลที่ชอบกินจุ่มมักจะง่วงและมักนอนหลับกระสับกระส่ายเป็นคนมีนซึมเทียวเข้าห้องอยู่บ่อย ๆ เป็นดังสุกรตัวอ้วนที่เขาเลี้ยงด้วยอาหารฉะนั้น ควรบริโภคโภชนาแต่พอประมาณจะทำให้มีความสุข แล้วตรัสบอกประโยชน์แห่งการบริโภคอาหารแต่พอดีกับร่างกายว่า ผู้มีสติทุกเมื่อ รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร จะทำให้มีเวทนาเบาบาง และอาหารที่บริโภคแล้วจะหล่อเลี้ยงร่างกายทำให้มีโรคภัยไข้เจ็บน้อย แก่เฒ่าช้า อายุยืน ภายหลังพระราชบริโภคอาหารแต่พอดีมีพระวรกายกระปรี้กระเปร่า เข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์กราบทูลถึงความสุขที่เกิดขึ้นแก่พระองค์ และปรารภความคุ้นเคยกับเหล่าพระภิกษุสงฆ์ จึงไปขอธิดาผู้เป็นพระญาติของพระพุทธองค์มาไว้ในพระราชวัง ความสุขจึงเกิดแก่พระองค์แม้เพราะเหตุนี้ ลำดับนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงพระธรรมเทศนาที่เป็นยอดแห่งความสุขไว้ว่า ความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ ทรัพย์เช่นกับความสันโดษด้วยวัตถุตามที่ตนได้แล้วไม่มี ความคุ้นเคยเป็นญาติอย่างยิ่ง ความสุขยิ่งไปกว่าพระนิพพานไม่มี ในเวลาจบพระธรรมเทศนา พุทฺชนได้บรรลุอรุณผลมีโสดาปัตติผลเป็นต้น^{๖๖}

บุคคลไม่มีความคุ้นเคยกับผู้ใด ผู้นั้นไม่จัดเป็นญาติ แต่มีความคุ้นเคยกับผู้ใด ผู้นั้นแม้ไม่ใช่ญาติสายโลหิตหรือผู้นับเนื่องในวงศ์ตระกูล ก็จัดว่าเป็นญาติสนิท เพราะสามารถช่วยทำกิจธุระต่าง ๆ ให้ได้ ช่วยแนะนำประโยชน์ให้ได้ ไว้ใจกันได้ การได้คบหาสมาคมทำความคุ้นเคยกับผู้นั้นย่อมมีความสุขเหมือนอยู่กับญาติสนิทฉะนั้น

^{๖๕}พ.ร. (บาลี) ๒๕/๒๐๔/๕๓, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๒๐๔/๕๖.

^{๖๖}พ.ร.อ. (บาลี) ๖/๑๒๕-๑๓๒.

(๑๐) อคฺคิวั ตินกฺกุสฺสมี โกโธ ยสฺส ปวทุตฺติ
นิหิยติ ตสฺส ยโส กาพฺกฺเขว จฺนฺทิมฯ.^{๓๐}
ความโกรธย่อมเพิ่มพูนแก่ผู้ใด เหมือนดังไฟที่กองหญ้าและไม้แห้ง ผู้นั้นย่อม
เสื่อมยศเหมือนดวงจันทร์ข้างแรม ฯ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุง
สาวัตถี ทรงปรารภภิกษุมักโกรธรูปหนึ่ง ซึ่งมากไปด้วยความเคียดแค้นเสมอ เมื่อถูกกล่าวหาว่าเพียง
เล็กน้อย ก็ขุ่นแค้นโกรธมุ่งร้ายหมายขวญ จึงนำเรื่องจุลลโพธิชาดก^{๓๑} ที่พระโพธิสัตว์กล่าวสอน
พระราชาทิโทยของความโกรธมาตรัสแสดงแก่ภิกษุนั้นว่า ความโกรธทำให้บุคคลไม่เห็น
ประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น ความโกรธเป็นอารมณ์ของคนไร้ปัญญา ผู้ยินดีในความโกรธชื่อ
ว่าเป็นศัตรูกับตัวเอง หาความทุกข์ใส่ตัว ละทิ้งกุศล เปรียบเหมือนไฟเกิดขึ้นที่ไม่มีสีไฟ ย่อมเผาไม้นั้น
เองให้ไหม้ แม้ยศของบุคคลนั้นก็เสื่อมไปเหมือนพระจันทร์ข้างแรม ส่วนคนที่สามารถสงบ
ระงับความโกรธลงได้เหมือนไฟที่ไม่มีเชื้อ ยศของผู้นั้นย่อมเต็มเปี่ยมเหมือนพระจันทร์ข้างขึ้น
ฉะนั้น พระพุทธเจ้า ครั้นทรงแสดงพระธรรมเทศนานี้จบลง ภิกษุมักโกรธได้เข้าใจในโทษของ
ความโกรธ และละมันได้โดยเด็ดขาดบรรลุนิพพานเป็นพระอนาคามี

๓.๒.๒ พระสาวก - พระสาวิกา (๑๐ ตัวอย่าง)

(๑) สตฺถิงฺกสฺส อตฺถสฺส สตฺถกฺขณชาริโน
เอกํกตสฺสึ ทุมฺเมโธ สตฺทสฺสึ จ ปณฺชิตฺ.^{๓๒}

คนไม่ฉลาด มักเห็นเนื้อความที่มีความหมายและลักษณะตั้งร้อย เพียงอย่างเดียว
เท่านั้น ส่วนคนฉลาดย่อมเห็นได้ทั้งร้อยอย่าง ฯ

พระสุหัมมตเถระ ผู้เป็นบุตรของพราหมณ์ที่เพียบพร้อมด้วยทรัพย์สมบัติ ในแถบ
ชนบท เมื่อรู้เพียงสาแล้วได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าซึ่งประทับอยู่ที่ป่ามฤคทายวัน ในเมืองสังกัสสะ
ฟังธรรมแล้วมีจิตศรัทธาเลื่อมใส ได้บรรพชาอุปสมบทแล้ว เป็นผู้ทรงพระไตรปิฎก พากเพียร
เจริญวิปัสสนาต่อเวลาไม่นานนักก็ได้บรรลุนิพพาน ๖ มีความเชี่ยวชาญแตกฉานในปฏิสัมภิทา
เป็นพิเศษ ต่อมาวันหนึ่ง พระเถระคิดจะทำการอนุเคราะห์ภิกษุทั้งหลาย จึงโอวาทอนุศาสน์ตัด
ความสงสัย แสดงธรรมบอกกรรมฐานแก่หมู่ภิกษุผู้เข้าไปสู่สำนักของตน ทำให้ปลอดโปร่ง หหมด

^{๓๐}พ.ช.ทสก. (บาลี) ๒๗/๖๐/๒๑๕, พ.ช.ทสก. (ไทย) ๒๗/๖๐/๓๓๑.

^{๓๑}ดูรายละเอียดใน พ.ช.ทสก.อ. (บาลี) ๕/๖๐/๓๕๘.

^{๓๒}พ.เถร. (บาลี) ๒๖/๑๐๖/๒๕๔, พ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๖/๓๔๑.

ข้อกังขา และเมื่อจะกล่าวคุณลักษณะของบัณฑิตไว้เป็นแง่คิดในการศึกษาวิจัยแก่หมู่ภิกษุและบุคคลชั้นวิญญูชนทั้งหลาย จึงกล่าวสุภาษิตนี้ว่า คนไม่ฉลาด มักเห็นเนื้อความที่มีความหมายและลักษณะตั้งร้อยเพียงอย่างเดียวเท่านั้น ส่วนคนฉลาด ย่อมเห็นได้ทั้งร้อยอย่าง^{๓๔}

วาจาสุภาษิตนี้ จึงให้เห็นถึงลักษณะของบัณฑิตในการพิจารณาพิจารณาอรรถและธรรมโดยไม่มองเพียงด้านเดียวหรือมุ่งเพียงนัยเดียว แต่มองพินิจโดยรอบด้าน เพราะเนื้อความของศัพท์เพียงบทเดียวแฝงความหมายและลักษณะไว้หลายนัย เมื่อความหมายมีหลายนัยและลักษณะก็มีเป็นอนันต์เช่นนี้ ผู้ที่มองเห็นความหมายและลักษณะได้เพียงส่วนเดียว ก็จะเชื่อมั่นในสิ่งที่ตนเห็นแล้วเท่านั้นว่าเป็นความจริง ปฏิเสธสิ่งอื่นนอกนี้ว่าไม่เป็นจริง เพราะไม่รู้ประการอันต่าง ๆ กันซึ่งมีอยู่ในอรรถนั้นแหละ ย่อมเป็นผู้มีความเชื่อมั่นอย่างผิด ๆ ได้ อุปมาเหมือนคนตาบอดคลำช้าง ฉะนั้น ส่วนบัณฑิตมองพินิจรอบด้านด้วยปัญญาจักขุของตน ย่อมเห็นประการทั้งปวงมิใช่น้อยซึ่งมีอยู่ในอรรถนั้น นำออกเปิดเผยแสดงประกาศให้คนเหล่านั้นได้รับรู้ด้วย ย่อมเป็นทั้งประโยชน์แก่ตนและคนเหล่านั้นนับประมาณมิได้ทีเดียว

(๒) ปุพเพ ตยา ปริจิจ์ กมฺมภูจฺจํ ปุณ อวชฺเชหิ.^{๓๕}

เธอจงนึกถึงกรรมฐานที่เคยตั้งสมไว้ในการกาลก่อนอีกครั้ง ๆ

พระมหากัสสปเถระ ผู้ได้รับเอตทัคคะว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้ทรงธุดงค์ และสรรเสริญคุณแห่งธุดงค์ ภิกษุผู้เป็นสัทธวิหริกของท่านคนหนึ่งสามารถทำจุดอดมานให้เกิดขึ้นได้วันหนึ่ง เขาได้เห็นวิสภาคามณในเรือนของนายช่างทองผู้เป็นลุงของตน มีจิตปฏิพัทธ์ในอารมณ์นั้นจึงลาลึกษา แต่ไม่ประสงค์จะทำงานสักอย่างเพราะความเกียจคร้าน จึงถูกพวกญาติ ๆ ขับไล่ออกจากบ้าน คบหาเพื่อนที่เป็นโจรจึงหาเลี้ยงชีพด้วยโจรกรรม ต่อมาวันหนึ่ง เขาถูกเจ้าหน้าที่ของทางการจับได้ มัดแขนไว้หลังอย่างแน่น เชี่ยนด้วยหวาย ๔ เส้นนำตัวไปสู่ลานประหาร ในขณะที่นั้น พระมหากัสสปเถระก็เข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน เห็นบุรุษผู้เคยเป็นสัทธวิหริกของตนจำได้ จึงขอร้องให้เจ้าหน้าที่คลายเชือกออกให้เขาแล้วกล่าวให้โอวาทว่า เธอจงนึกถึงกรรมฐานที่เคยตั้งสมไว้ในการกาลก่อนอีกครั้ง พุดเพียงเท่านี้ บุรุษนั้นก็ได้อสติทำจุดอดมานให้เกิดขึ้นอีก แม้ถูกนำไปสู่ตะแลงแกงให้นอนหงายบนหลาวก็ไม่กลัว ไม่สะดุ้ง พวกเจ้าหน้าที่เงื้อหอกดาบและโตมรข่มขู่อยู่ก็ไม่หวาดกลัว ไม่หวั่นไหว เป็นที่น่าอัศจรรย์ใจแก่พวกเจ้าหน้าที่ยิ่งนัก จึงนำเรื่องไปกราบทูลให้พระราชาทรงทราบจึงทรงรับสั่งให้ปล่อยบุรุษนั้นไป แล้วได้เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้าทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ พระพุทธเจ้าจึงแผ่โอภาสไปยังบุรุษผู้กำลังนั่งอยู่ปลายหลาวตรัสพระธรรมเทศานี้ว่า

^{๓๔} จุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๑๐๖/๓๓๑.

^{๓๕} จุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๑๔-๑๖.

ท่านทั้งหลายจงเห็นบุคคลผู้ไม่มีกิเลสเพียงดังหมู่ม้าในป่า มีใจน้อมไปแล้วในความเพียรดูป่า ฟัน แล้วจากค้นหาเพียงดังป่า ยังเล่นเข้าหาป่านั้นแล บุคคลนี้ฟันแล้วจากเครื่องผูกยังเล่นเข้าหาเครื่องผูก ในเวลาจบพระธรรมเทศนา บุรุษนั้นบรรลุโสดาบัน หะไปเข้าเฝ้าถวายบังคมพระยุคลบาทของพระพุทธเจ้า ได้บรรพชาอุปสมบทแล้วจึงได้บรรลุพระอรหันต์

เรื่องนี้ แสดงให้เห็นถึงการได้กัลยาณมิตรผู้ชี้ทางสว่างให้ ย่อมเป็นเหตุให้บุคคลผู้หลงผิดกลับจิตได้สติปฏิบัติตามโอวาทอย่างเต็มที่รอดพ้นจากความตาย และได้รับปรมัตตะประโยชน์ในที่สุดหลุดพ้นจากเครื่องผูกมัจฉะตังการอยู่ครองเรือนเสียได้

(๓) อโมฆี ทิวส์ กยิรา อปเปเน พุทฺเณ วา
ยํ ยํ วิวหเต รตฺติ ตพฺพนตฺตสฺส จีวิตฺ^{๖๖}

บุคคลไม่ควรทำวัน (คืน) ให้ว่างเปล่าจากประโยชน์ จะน้อยหรือมากก็ตาม เพราะวันคืนผ่านพ้นผู้ใดไป ชีวิตของผู้นั้นก็บกพร่องไป ฯ

พระสิริมณฑลเถระ เกิดในตระกูลพราหมณ์ ในสูงสูมารคีรีนคร ได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าซึ่งประทับอยู่ในเกษตรกลวัน มีความเลื่อมใสศรัทธาทูลขอบรรพชาอุปสมบท ในวันอุโบสถวันหนึ่ง นั่งอยู่ในที่แสดงพระปาฏิโมกข์ ในตอนจบนิทานพุทธพิจารณาใจความของบาลีที่ว่า ภิกษุต้องอาบัติแล้วปลงเสีย ย่อมมีความผาสุก ไม่ปลงอาบัติที่ต้องแล้ว ปกปิดไว้ ย่อมต้องอาบัติเพิ่มขึ้น ครั้นมนสิการถึงข้อความนี้แล้วเกิดความอัศจรรย์ใจในคำสอนของพระศาสดา ข่มปิติที่เกิดขึ้นเจริญวิปัสสนาก็ได้บรรลุพระอรหันต์ เมื่อจะให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลาย จึงกล่าววจาสุภาษิตนี้ว่า ไม่ควรทำวัน (คืน) ให้ว่างเปล่าจากประโยชน์ จะน้อยหรือมากก็ตาม เพราะวันคืนผ่านพ้นผู้ใดไป ชีวิตของผู้นั้น ก็บกพร่องไป^{๖๗}

วจาสุภาษิตนี้ ชี้ให้เห็นถึงมนุษย์ถูกรอบงำโดยธรรม ๓ ประการ ได้แก่แม้จักคือความตาย พยาธิคือโรคภัยไข้เจ็บ และชราคือความล่วงกาลผ่านวัยไป ไม่มีใครสามารถต้านทานได้ เมื่อตระหนักถึงสังขารนี้แล้ว จึงควรทำวันแต่ละวันไม่ให้ไร้ประโยชน์ ไม่ให้เป็นหมัน ด้วยการใส่ใจถึงวิปัสสนากรรมฐาน แม้เพียงเล็กน้อยคือเพียงชั่วช่วงกระดิกหูงูแลบลิ้นก็ยังดี หรือจะมุ่งมั่นบำเพ็ญสมณธรรมให้มาก ๆ คือปฏิบัติตลอดวันและคืนอย่างไม่ลดละก็ยังเป็นการดี เพราะว่าราตรีล่วงไปเท่าใด ชีวิตของมนุษย์ก็สั้นไปเท่ากับราตรีนั้นและไม่อาจหวนกลับคืนมาได้

^{๖๖}บุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๔๕๑/๓๓๘, พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๔๕๑/๔๑๖.

^{๖๗}บุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๔๕๑/๑๓๐.

(๔) นิธินว ปวตุตาริ ยิ ปสุเส วชชทสุสินิ
นิคฺคยฺหาวที เมธาวี ตาทิสํ ปณฺหิตํ ภเช
ตาทิสํ ภขมานสุส เสยฺโย โหติ น ปาปิโย.^{๘๘}

บุคคลพึงเห็นผู้มีปัญญามักชี้โทษมักพูดปรามไว้เหมือนผู้ซึ่งบอกคุณทรัพย์ และพึงคบผู้ที่เป็นบัณฑิตเช่นนั้น เพราะเมื่อคบคนเช่นนั้นย่อมมีแต่ความเจริญ ไม่มีความเสื่อม ฯ

พระสารีบุตรเถระ ผู้เป็นพระธรรมเสนาบดีแห่งกองทัพธรรม เมื่อจะทำประโยชน์แก่หมู่สัตว์ จึงประกาศข้อปฏิบัติของตนแก่เพื่อนพรหมจรรย์ด้วยคาถา ๓๐ คาถา ซึ่งคาถาข้างต้นนี้พระเถระใช้กล่าวสอนพราหมณ์คนหนึ่งชื่อราธะ เป็นพราหมณ์ที่ยากจนเจ็บใจ มาขออุปสมบทกับพระพุทธเจ้า พระองค์จึงตรัสให้ประชุมสงฆ์ถามหมู่ภิกษุสงฆ์ว่าใครระลึกถึงคุณของพราหมณ์คนนี้ได้บ้าง พระสารีบุตรเถระจึงกราบทูลถึงอุปการะที่ราชพราหมณ์เคยถวายบิณฑบาตทัพพีหนึ่งแก่ตนให้ทรงทราบ พระพุทธองค์จึงมอบให้พระเถระเป็นผู้บวชให้ราชพราหมณ์นั้น เมื่อบวชแล้วได้พาจาริกไปตามชนบท พร้อมทั้งพราสอนพระราธะอยู่เนื่อง ๆ ถึงสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ และได้ให้ข้อคิดแก่พระราธะด้วยวาจาสุภาษิตข้างต้นนั้น พระราธะเป็นผู้ว่าง่าย รับฟังคำสั่งสอนโดยเคารพ ปฏิบัติตามคำพราสอนอยู่เนื่อง ๆ ไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหันต์^{๘๙}

(๕) ยถาปี เอกปฺตฺตฺตฺมึ ปิยสฺมึ กุสฺลึ สฺยา
เอวํ สพฺเพสุ ปาณฺเสสุ สพฺพตฺถ กุสฺโล สฺยา.^{๙๐}

บุคคลมีอริยาศัยประกอบด้วยเมตตาในบุตรคนเดียวที่น่ารักอันใด ภิกษุก็ควรมีอริยาศัยประกอบด้วยเมตตาในสัตว์ทั้งปวงในที่ทุกแห่งกันนั้น ฯ

พระโสปากเถระ ผู้เป็นบุตรของหญิงยากจนคนหนึ่ง ในพระนครสาวัตถี เมื่อมารดาตั้งครรภ์ได้ ๑๐ เดือน ถึงเวลาคคลอดก็ไม่สามารถจะคลอดได้ถึงกับนอนสลบอยู่หลายวัน ญาติสำคัญว่าตายแล้วจึงหามไปป่าช้า เวลาจะเผาเฝ้าเผาก็บันดาลให้ฝนตกไม่อาจเผาได้จึงพากันกลับบ้าน ทารกคลอดจากท้องมารคาด้วยอานูภาพแห่งเทวดานั้น ส่วนมารดาเสียชีวิต คนเฝ้าป่าช้าได้เลี้ยงดูทารกนั้นจนเติบโตใหญ่ เพราะเกิดและเติบโตในป่าช้าจึงได้ชื่อว่าโสปากะ

วันหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงตรวจดูเวไนยสัตว์ ทรงเห็นโสปากะอยู่ในข่ายพระญาณจึงเสด็จไปโปรดที่ป่าช้า โสปากะได้ฟังธรรมเลื่อมใสแล้วขอบรรพชา เมื่อบรรพชาแล้วได้เจริญเมตตาภาวนากรรมฐานเป็นนิตย์ ต่อกาลไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหันต์ สามเณรอรหันต์เมื่อจะแสดงวิธี

^{๘๘}พ.ุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๕๕๓/๓๕๖, พ.ุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๕๕๓/๕๐๒.

^{๘๙}พ.ุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๕๕๓/๔๓๕.

^{๙๐}พ.ุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๓๓/๒๖๖, พ.ุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๓/๓๑๕.

เจริญเมตตาภาวนาแก่ภิกษุทั้งหลายผู้อาศัยอยู่ในป่าช้าจึงได้ภาวนิตว่า บิฑามารดาพึงมีเมตตาในบุตรคนเดียวผู้เป็นที่รักฉันใด ภิกษุพึงมีเมตตาในสัตว์ทั้งปวงในที่ทุกสถานฉันนั้น ก็มารดาบิดาเป็นผู้มีเมตตาแสวงหาประโยชน์โดยส่วนเดียวเพื่อบุตรคนเดียวผู้เป็นที่รักเป็นที่ชอบใจฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น พึงมีเมตตาโดยมุ่งประโยชน์เกื้อกูลโดยส่วนเดียวในสัตว์ทั่วไป ผู้อาศัยอยู่ในทิศทั้งปวง ในภพทั้งปวง ในวัยทั้งปวงไม่มีกำหนด คือพึงแผ่เมตตาให้เสมอกันในที่ทั้งปวง โดยไม่แบ่งชั้นไม่จำกัดเขตว่าเป็นมิตรเป็นคนกลาง ๆ หรือเป็นศัตรู ย่อมจะได้รับประโยชน์จากเมตตาภาวนา ๑๑ ประการมีความหลับเป็นสุขเป็นต้น^{๘๑}

(๖) สุขํ สุขตุโถ ลกเต ตทาจโร.^{๘๒}

ผู้ต้องการความสุข เมื่อประพฤติให้สมควรแก่ความสุกนั้น ย่อมได้ความสุข ฯ

พระสามัญญกานีเถระ ผู้เป็นบุตรของปริพาชก เมื่อรู้เพียงสาแล้วได้เห็นยมกปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้า มีใจเลื่อมใสออกบวชเจริญวิปัสสนาไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหันต์ วันหนึ่งกาดิยานะปริพาชกผู้เป็นสหายพระเถระสมัยเป็นคฤหัสถ์ ไม่มีแม่ของกินและเครื่องนุ่งห่มจึงเข้าไปหาพระเถระถามถึงความเป็นผู้เลิศด้วยลาภยศ และจะปฏิบัติอย่างไรจึงจะได้ความสุขในปัจจุบันและในสัมปรายภพ พระเถระได้บอกข้อปฏิบัติที่เป็นเหตุให้ได้โลกุตตรสุขและได้ยศแก่ปริพาชกนั้นว่า บุคคลผู้ต้องการความสุข เมื่อประพฤติให้สมควรแก่ความสุกนั้นย่อมได้ความสุข คือผู้ใดเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นทางตรงเพื่อบรรลุมรรคธรรม ผู้นั้นย่อมได้ความสรรเสริญและเจริญด้วยยศ ปริพาชกนั้นฟังคำแนะนำของพระเถระแล้วมีใจเลื่อมใสออกบวชปฏิบัติอยู่โดยชอบ เจริญวิปัสสนาไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหันต์ ได้รับนิรามิสสุขพร้อมทั้งยศคือความยกย่องสรรเสริญคุณในที่ต่อหน้า และยศคือความเป็นผู้มีบิรवार มีลูกศิษย์ เป็นจำนวนมากนั่นเอง^{๘๓}

(๗) ก็ กโรนติ วิจรสิ สีนหมตูปิ ฉินฺทิตุ น สกุโกสิ.^{๘๔}

โยมมารดาเที่ยวทำอะไรอยู่ จึงไม่อาจตัดแม่เพียงความเยื่อใยในลูกได้ ฯ

พระกุมารกัสสปเถระ ผู้ได้รับเอตทัคคะว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้แสดงธรรมได้ วิจิตร ท่านเป็นบุตรของธิดาเศรษฐีคนหนึ่ง ซึ่งขออนุญาตสามีออกบวชเป็นนางภิกษุณีในสำนักของพระเทวทัตโดยที่ไม่รู้ตัวว่ากำลังตั้งครรภ์ ต่อมาเมื่อครรภ์โตขึ้นภิกษุณีสืบอื่น ๆ รู้เข้าจึงแจ้งแก่พระ

^{๘๑}พ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๓๓/๑๔๘.

^{๘๒}พ.เถร. (บาลี) ๒๖/๓๕/๒๖๖, พ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๕/๓๑๕.

^{๘๓}พ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๓๕/๑๕๓.

^{๘๔}พ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๑๑-๑๕.

เทวทัต ๆ ยังไม่ได้สอบสวนก็ตัดสินว่า ภิกษุณีรูปนี้ ต้องปาราชิก จึงให้ลาสิกขาเสีย ฝ่ายนางภิกษุณีนั้นรู้ว่าตนเองบริสุทธิ์จึงไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าทูลชี้แจงให้ทรงทราบตามเป็นจริง และพระพุทธองค์ก็ได้มอบหมายให้พระอุบาลีเถระ และนางวิสาขามหาอุบาสิกาเป็นผู้สอบสวนถึงการตั้งครุภรณ์นั้น ในที่สุดก็รู้ว่านางภิกษุณีเป็นผู้บริสุทธิ์ เพราะตั้งครุภรณ์มาก่อนบวชเป็นภิกษุณี นางภิกษุณีได้บารุงครุภรณ์จนกระทั่งคลอด และพระเจ้าปเสนทิโกศลก็ทรงรับบุตรของนางไปเลี้ยงจนเติบใหญ่ ต่อมากัสสปกุมารรู้ว่าตนเกิดจากท้องนางภิกษุณี จึงเกิดความสังเวชใจ ขอพระบรมราชานุญาตออกบวช เมื่อบวชแล้วได้ฟังการพยากรณ์ปัญหาที่ตนทูลถามพระพุทธเจ้า ก็ได้บรรลुพระอรหันต์

ส่วนนางภิกษุณีผู้เป็นมารดาของพระเถระ ร้องไห้คิดถึงพระเถระอยู่ตลอด ๑๒ ปีที่พลัดพรากจากกัน อยู่มาวันหนึ่ง นางภิกษุณีผู้มีหน้าชุ่มด้วยน้ำตา เทียวเดินบิณฑบาตอยู่ ได้เห็นพระเถระในระหว่างทาง ร้องเรียกว่า ลูกแม่ ลูกแม่ ทั้งวิ่งเข้าไปหมายจะจับบุตรสุดที่รัก แต่เท้าสะดุดจึงหยุดชะงักล้มกลิ้งลงกับพื้น รีบลุกขึ้นยืนด้วยทั้งจิรวที่เปียกชุ่มด้วยจิรธาร เข้าไปจับพระเถระด้วยหมายใจจักได้ฟังถ้อยคำที่แสดงความคิดถึงและห่วงใยไซ้โลมจิตใจให้ชื่นฉ่ำ แต่พระเถระผู้มีเมตตาหวังจะอนุเคราะห์มารดาผู้มีพระคุณดังแผ่นดิน จึงได้กล่าวกับนางภิกษุณีมารดาว่า โยมมารดาเทียวทำอะไรอยู่ จึงไม่อาจตัดแม่เพียงความเชื่อใยในลูกได้ ฝ่ายนางภิกษุณีได้ฟังถ้อยคำที่แจ้งกระดังงาไม่เจือด้วยความห่วงใยแม่แต่น้อย นึกสังเวชใจตัวเองที่ร้องไห้มาตลอด ๑๒ ปีก็เพราะคิดถึงลูก แต่ลูกกลับมีจิตใจแจ้งกระดังงา นึกจึงหักใจตัดเชื่อใยในลูกรัก เริ่มเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ได้บรรลुพระอรหันต์ในวันนั้นทีเดียว

(๘) เอโกปี สทฺโธ เมธาวิ อสุสทุธานํ จ ฌาณินํ
ธมฺมญฺโฆ สีสสมฺปนฺโน โหติ อตฺถาย พนฺธุโน.^{๘๕}

คนมีศรัทธา มีปัญญาดี ตั้งอยู่ในธรรม มีศีลสมบูรณ์ แม้เพียงคนเดียว ย่อมมีประโยชน์แก่หมู่ญาติและพวกพ้องทั้งหลายผู้ไม่มีศรัทธา ฯ

พระปัสตสิกเถระ ผู้เกิดในตระกูลพราหมณ์ เจริญวัยแล้วได้เห็นยมกปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้า มีศรัทธาออกบวชบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ แต่เกิดอาพาธในระหว่างนั้น ก็ได้อาศัยพวกญาติพี่น้องคอยอุปฐากรักษากระทั่งหายจากอาพาธ พระเถระเกิดสลดใจในร่างกายที่ถูกอพาธครอบงำจึงรีบมุ่งมั่นไม่ลดละบำเพ็ญภาวนา ไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหันต์ผู้ทรงอภิญญา

ต่อมาพระเถระได้กลับไปอนุเคราะห์ญาติพี่น้อง เหาะอยู่บนอากาศแสดงธรรม ตักเตือนให้หมู่ญาติตระหนักถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดมายากจน เพราะในชาติก่อนได้ทำกุศลไว้น้อย

^{๘๕} จุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๒๔๐/๓๐๕, จุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๔๐/๓๗๗.

และชาติต่อไปอย่าได้เสวยผลกรรมที่เศร้าหมองต่ำต้อยเช่นนี้อีก ฝ่ายพวกญาติพี่น้องไม่สามารถฝ่าฝืนคำสั่งสอนของพระเถระได้เพราะความรักกันฉันญาติและเผ่าพันธุ์ ด้วยค่านึงว่าผู้นี้เป็นเผ่าพันธุ์ของพวกเรา จึงดำรงอยู่ในสภาวะและศีลทั้งหลาย พวกกันทำสักการะอุปัฏฐากแก่พระภิกษุสงฆ์ด้วยการถวายปัจจัยมีจีวรเป็นต้น ด้วยจิตเลื่อมใส เมื่อถึงแก่กรรมแล้วได้ไปบังเกิดในสวรรค์ เมื่อครั้งที่พระเถระเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าถูกตรัสถามถึงหมู่ญาติพี่น้อง จึงกราบทูลถึงอุปการะที่ตนได้ทำแก่หมู่ญาติพี่น้องเหล่านั้นว่า คนมีศรัทธามีปัญญาดี ตั้งอยู่ในธรรม มีศีลสมบูรณ์ แม้คนเดียว ก็มีประโยชน์แก่หมู่ญาติและพวกพ้องทั้งหลายผู้ไม่มีศรัทธาในโลกนี้ ญาติทั้งหลายเหล่านั้นที่ข้าพระองค์ขู่ตักเตือนด้วยความอนุเคราะห์เพราะความรักกันฉันญาติและเผ่าพันธุ์ จึงพากันทำสักการะแก่พระภิกษุสงฆ์ เมื่อถึงแก่กรรมล่วงลับไปแล้ว จึงได้ประสบความสุขที่เป็นไตรทิพย์^{๘๖}

(๕) ยสฺส สพฺรหมจารีสุ การโว อุปลพุทฺธิ
น วิหายติ สทฺธมฺมา มจฺจุโล พโหฺตเก ยถา.^{๘๗}

ผู้ใดมีความเคารพในเพื่อนสพฺรหมจารีทั้งหลาย ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมจากพระ
สัทธรรมเหมือนปลาในน้ำมากฉะนั้น ฯ

พระมหานาคเถระ ผู้เป็นบุตรของพราหมณ์ชื่อมธุราเสฏฐะ ในเมืองสาเกต เมื่อรู้
เดียงสาแล้ว ได้เห็นปาฏิหาริย์ของพระควัมปติเถระ ผู้อาศัยอยู่ในป่าอัญชนวันใกล้เมืองสาเกต มี
ศรัทธาออกบวชในสำนักของพระเถระนั้นแหละ ตั้งอยู่ในโอวาทของท่านจึงได้บรรลุพระอรหันต์
พระเถระเป็นอยู่ด้วยสุขอันเกิดแต่วิมุตติ เมื่อเห็นภิกษุฉัพพัคคีย์ไม่ทำความเคารพในเพื่อน
สพฺรหมจารีทั้งหลาย จึงกล่าวให้โอวาทแก่ภิกษุฉัพพัคคีย์นั้นว่า ผู้ใดไม่มีความเคารพในเพื่อน
สพฺรหมจารีทั้งหลาย ผู้นั้นย่อมเสื่อมจากพระสัทธรรมเหมือนปลาในน้ำน้อยฉะนั้น และย่อมไม่ออก
งานในพระสัทธรรมเหมือนพืชที่เนาในไร่เนา ย่อมอยู่ห่างไกลจากพระนิพพานในศาสนาของพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระธรรมราชา ส่วนผู้ใดมีความเคารพในเพื่อนสพฺรหมจารีทั้งหลาย ผู้นั้นย่อม
ไม่เสื่อมจากพระสัทธรรม เหมือนปลาในน้ำมากฉะนั้น และย่อมออกงานในพระสัทธรรมเหมือน
พืชดีในไร่เนา ย่อมอยู่ใกล้พระนิพพานในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระธรรมราชา^{๘๘}

^{๘๖}บุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๒๔๐/๕๔๘.

^{๘๗}บุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๓๕๐/๓๓๐, บุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๕๐/๔๐๖.

^{๘๘}บุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓๕๐/๑๐๐.

Page 112 of 252

ลูกเอ๋ย ในทิศใด ๆ อาหารหาง่ายไว้โรคและปราศจากภัย จงไปในทิศนั้น ๆ เกิด
ขอเจ้าอย่าได้ประสบความเศร้าโศกเลย ฯ

มารดาของพระกัสสปเถระ ผู้อาศัยอยู่ในกรุงสาวัตถี ได้เลี้ยงดูกัสสปมาจนเติบโต
ใหญ่ วันหนึ่ง กัสสปมาณพไปยังวัดพระเชตะวัน ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ได้บรรลุ
โสดาบัน เมื่อกลับถึงบ้านจึงขออนุญาตมารดาออกบวช ได้บรรพชาอุปสมบทแล้ว ในคราวที่
พระพุทธเจ้า ทรงปวารณาออกพรรษาจะเสด็จจาริกไปในชนบท ประสงค์จะตามเสด็จไปกับ
พระพุทธเจ้า จึงไปอลามารดา มารดาของพระกัสสปเถระ ผู้ปรารถนาความปลอดภัยไว้โรคพยาธิ
แก่บุตรสุดที่รัก จึงได้กล่าวสอนบุตรของตนว่า ลูกเอ๋ย ในทิศใด ๆ อาหารหาง่าย ไว้โรคและ
ปราศจากภัย จงไปในทิศนั้น ๆ เกิด ขอเจ้าอย่าได้ประสบความเศร้าโศกเลย พระเถระฟังโอวาท
ของมารดาแล้ว เกิดความอดสาเหว่า มารดาของเรามุ่งหวังให้เราไปสู่ที่ปราศจากความเศร้าโศก
เอาเถิด เราควรไปให้ถึงฐานะที่ปราศจากความเศร้าโศกโดยสิ้นเชิง ดังนี้แล้ว จึงพากเพียรเจริญ
วิปัสสนากรรมฐาน ไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหันต์^{๕๒}

วจาสุภาษิตนี้ ชี้ให้เห็นถึงความรักที่มารดามีต่อลูก ถึงแม้เป็นพระภิกษุแล้วก็ยังม
ความห่วงใยไม่จีจาง หวังให้ลูกมีความเป็นอยู่อย่างผาสุกไว้โรคพยาธิเบียดเบียน ด้วยความรักอัน
บริสุทธิ์เช่นนี้ ทำให้พระกัสสปเถระซึ่งใจน้อมนำเอาถ้อยคำที่มารดาสั่งสอนมาอบรมตนเป็นประจ
ขอสัจใจให้เกิดกำลังใจมุ่งมั่นทำสมณธรรมจนได้บรรลุพระอรหันต์ เป็นผู้ปราศจากความเศร้าโศก
โดยสิ้นเชิงในโลก

(๒) คาท กหาปณสหัสส์ เต ทสฺสามิ สตุฏฺฐ ปุโรโต จตุวา

เอกเมว ฐมฺมปทํ อุกคฺคฺคฺหิตฺวา อากฺขฺญะยาสี.^{๕๓}

ลูกพ่อ พ่อจักให้ทรัพย์ ๑,๐๐๐ กหาปณะแก่เจ้า แต่เจ้าต้องไปยืนอยู่ข้างหน้าพระ
ศาสดาแล้วเรียนเอาธรรมเพียงบทเดียวเท่านั้นกลับมาละ ฯ

อนาถบิณฑิกเศรษฐี ผู้อันพระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเลิศกว่าอุบาสกทั้งหลายผู้ยินดี
ในการถวายทาน ท่านเศรษฐีมีบุตรอยู่คนหนึ่ง ชื่อกาละ ซึ่งไม่ปรารถนาจะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ไม่
ฟังธรรม ทั้งไม่ชวนชวนอุปฐากภิกษุสงฆ์ แม้ท่านเศรษฐีจะห้ามไม่ให้ทำเช่นนั้นก็ตาม เขาก็
ไม่ได้ฟังคำ ท่านเศรษฐีปรารถนาจะอนุเคราะห์บุตรผู้ตกอยู่ในปากทางแห่งนรกอเวจีเพราะความ
ประมาท จึงได้ออกอุบายด้วยการจ้างให้ไปรักษาศีลอุโบสถฟังธรรมเป็นเวลา ๑ คีน ด้วยทรัพย์

^{๕๒} พุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๘๒/๒๗๖.

^{๕๓} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๕๗-๖๐.

๑๐๐ กหาปณะ เขาไปสมทานศีล ๘ แล้วก็ปลีกไปนอนอยู่ในที่แห่งหนึ่ง พอรุ่งเช้าก็กลับบ้านรับเงินจากท่านเศรษฐี เมื่ออุบายครั้งแรกไม่ประสบผลสำเร็จ ท่านเศรษฐีจึงเพิ่มกหาปณะเป็น ๑,๐๐๐ แล้วกล่าวถ้อยคำอ่อนหวานกับบุตรชายอย่างมีข้อแม้ว่า ลูกพ่อ พ่อจักให้ทรัพย์ ๑,๐๐๐ กหาปณะแก่เจ้า แต่เจ้าต้องไปยืนอยู่ข้างหน้าพระศาสดาแล้วเรียนเอาธรรมเพียงบทเดียวเท่านั้นกลับมา นะ นายกาละเห็นว่าพ่อจักให้กหาปณะตั้งหนึ่งพันเพื่อแลกกับธรรมเพียงบทเดียว ก็ดีใจว่าไม่ใช่เรื่องยากสำหรับตน จึงไปฟังธรรมยืนอยู่ข้างหน้าพระพุทธเจ้า พยายามจดจำบทธรรมเท่าไรก็จดจำไม่ได้ เพราะพุทธานุภาพบันดาลให้กำหนดไม่ได้นั่นเอง เขาตั้งใจกำหนดธรรมบทอื่น ๆ ไปเรื่อย ๆ ก็ไม่อาจจำได้สักบท ในที่สุดด้วยความตั้งใจใฝ่ใจจดจำบทธรรมโดยความเคารพนั่น เขาก็ได้บรรลุโสดาบัน วันรุ่งขึ้นจึงนิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ไปรับภัตตาหารที่บ้านของตน ในขณะที่พระพุทธเจ้าเหล่าพระสาวกทำภักติกเสร็จแล้ว และนายกาละก็บริโภครักขิตเสร็จแล้ว อนาถบิณฑิกเศรษฐีจึงสั่งให้คนนำห่อกหาปณะ ๑,๐๐๐ มาให้นายกาละ เขาเห็นห่อกหาปณะนั้นซึ่งวางอยู่ข้างหน้าของพระพุทธเจ้าก็รู้สึกละอาย แม้บิดาบอกให้รับไว้ เขาก็ไม่รับ พระพุทธเจ้าจึงตรัสกับท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีถึงเหตุที่บุตรของท่านได้บรรลุโสดาบัน ซึ่งเป็นคุณชาดที่ประเสริฐกว่าสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ กว่าสมบัติในเทวโลกและพรหมโลก แล้วจึงตรัสสรุปเป็นคาถาประพันธ์ไว้ว่า “โสดาปัตติผลประเสริฐกว่าความเป็นเอกราชในแผ่นดิน กว่าการไปสู่สวรรค์ และกว่าความเป็นใหญ่ในโลกทั้งปวง”^{๕๔}

(๓) สุตุลลโก ลทุโธ มนุสสลาโก.^{๕๕}

การได้เกิดเป็นมนุษย์ที่ได้แสนยาก พวกท่านก็ได้แล้ว ๆ

นางวิสาขามหาอุบาสิกา ผู้อันพระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายผู้ยินดีในการถวายทาน นางได้สละทรัพย์ในพระพุทธศาสนาทั้งหมด ๒๗ โกฏิ โดยการซื้อพื้นที่สร้างวิหาร ๕ โกฏิ ใช้ในการก่อสร้างวิหาร ๕ โกฏิ และใช้ในการฉลองวิหารอีก ๕ โกฏิ นางได้สร้างปราสาทหลังใหญ่ สมควรเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าและเป็นที่อยู่ของภิกษุสงฆ์ มีห้องทั้งหมด ๑,๐๐๐ ห้อง คือ ชั้นล่าง ๕๐๐ ห้อง ชั้นบนอีก ๕๐๐ ห้อง ซึ่งวิจิตรด้วยจิตรกรรมมีลายดอกไม้และลายเถาไม้เป็นต้น ประดับตกแต่งไว้อย่างงดงาม และสร้างปราสาทห้องรโหฐาน ๑,๐๐๐ ปราสาทเป็นบริวารของปราสาทหลังใหญ่นั้น พร้อมทั้งสร้างกุฏิมณฑปและที่จงกรมเป็นต้น ใช้เวลาถึง ๕ เดือนจึงสร้างวิหารเสร็จ เมื่อวิหารสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงได้จัดงานฉลองอย่างยิ่งใหญ่ นางวิสาขาร่วมด้วยเพื่อนหญิง ๕๐๐ คน ขึ้นไปชมความวิจิตรอลังการของปราสาทนั้น เมื่อแลเห็น

^{๕๔}พ.ร. (บาลี) ๒๕/๑๓๘/๔๘, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๓๘/๘๘.

^{๕๕}พ.ว. (บาลี) ๒๖/๓๔๓/๓๕, พ.ว. (ไทย) ๒๖/๓๔๓/๘๓.

ปราสาทอันตระการตา ทำให้นางวิสาขปลื้มใจเป็นที่สุด จึงกล่าวกับพวกเพื่อนหญิงว่า เมื่อฉันสร้างปราสาทหลังงามถึงเพียงนี้ ขอเธอทั้งหลายจงร่วมอนุโมทนาบุญที่ฉันชวนชวายเป็นแล้วนั้น ฉันขอให้ส่วนบุญแก่พวกเธอ เพื่อนหญิงทั้งหมดของนางต่างก็มีใจเลื่อมใสศรัทธากล่าวอนุโมทนาว่า โอโห สาธุ, โอโห สาธุ ดิฉันจริง ๆ หนอ, ดิฉันจริง ๆ หนอ ในบรรดาเพื่อนหญิงเหล่านั้น เพื่อนอุบาสิกาคนหนึ่งได้ใส่ใจถึงการแผ่ส่วนบุญให้ตนนั้นเป็นพิเศษ ต่อมาไม่นาน นางเสียชีวิตไปบังเกิดในภพดาวดึงส์ ด้วยอานุภาพแห่งการอนุโมทนาบุญด้วยจิตที่บริสุทธิ์ของนางนั้น ได้ปรากฏวิมานหลังใหญ่ ประดับประดาด้วยห้องโถงโล่งลอยอยู่ในอากาศ วันหนึ่ง พระอนุรุทธเถระเที่ยวจาริกไปในเทวโลก ได้เห็นนางเทพธิดาผู้มีเทวสมบัติอันโอฬารจึงถามถึงบุญที่นางได้ทำไว้ในมนุษยโลก นางเทพธิดาก็ได้บอกแจ้งความนั้นแก่พระเถระ และเมื่อจะขอให้พระเถระช่วยชักชวนแนะนำมนุษย์คนอื่น ๆ ให้ยินดีในการถวายทานฟังธรรมจึงกล่าวว่า ขอพระคุณเจ้าโปรดชักชวนแม่คนอื่น ๆ ว่า ท่านทั้งหลายจงเต็มใจถวายทานแด่สงฆ์เถิด และจงมีใจเลื่อมใสฟังธรรม การได้เกิดเป็นมนุษย์ที่ได้แสนยาก พวกท่านก็ได้แล้ว ... เมื่อหวนระลึกถึงบุญเช่นนี้ได้ เกิดความรู้ พึงกำจัดมลทินคือความตระหนี่พร้อมทั้งมูลราก ไม่ถูกเขาติเตียน ย่อมเข้าถึงสักคสถานแดนสวรรค์^{๕๖}

วจาสุภาษิตนี้ จึงให้ตระหนักถึงการได้เกิดมาเป็นมนุษย์เป็นของได้ยาก และทุกคนก็ได้แล้ว แต่สิ่งสำคัญที่ควรทำในขณะที่เป็นมนุษย์ก็คือชวนชวายในการทำบุญถวายทานรักษาศีล เจริญภาวนาและฟังธรรมบ่อย ๆ อันจะเป็นเหตุให้ได้รับความสุขในสวรรค์สมบัติเป็นต้น และรอดพ้นจากทุกภพภูมิทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง จึงให้ตระหนักถึงปิดตานูโมทนาบุญสำเร็จด้วยการอนุโมทนาส่วนบุญ แม้การที่บุคคลไม่ได้ทำบุญเอง แต่ร่วมอนุโมทนาในส่วนบุญที่ผู้อื่นทำด้วยจิตใจที่เลื่อมใสบริสุทธิ์ ย่อมได้อานิสงส์มหาศาล คุณเพื่อนหญิงของนางวิสาขที่ได้เทวสมบัติอันโอฬารฉะนั้น

๓.๓ ด้านการศึกษา

การศึกษา คือการพัฒนากาย วาจา ใจ ของมนุษย์ให้เรียบร้อยมั่นคงควรแก่การงานไม่ตกอยู่ในอำนาจของโลภะโทสะโมหะ วจาสุภาษิตที่เป็นพุทธโฆษาหรือที่พระสาวกสาวิกาได้กล่าวสั่งสอนประชาชนมีมากมายและมีหลายระดับก็ตั้งแต่วิธีเริ่มต้นการศึกษาเช่น ให้คบหาบัณฑิต หลีกเลี้ยงคนพาล หรือพูดไว้เป็นคติให้มีความใฝ่ใจในการศึกษาเช่น บัณฑิตย่อมฝึกตน หรือกล่าวสรรเสริญบุคคลผู้ศึกษาสำเร็จแล้วเช่น ในบรรดามนุษย์ ผู้ฝึกตนแล้วประเสริฐสุดเป็นต้น พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษาพัฒนาศักยภาพมนุษย์ให้ดีขึ้นจนถึงขั้นสูงสุดบรรลुพระ

^{๕๖} พ.วิ.อ. (บาลี) -/๗๔๗/๒๑๕.

อรหันต์ หลุดพ้นจากอวิชชาและโมหะ นั้น จึงมีวาจาสุภาษิตที่กล่าวสอนเกี่ยวกับการศึกษาปรากฏในคัมภีร์พุทธทศนิกายมากมาย ดังจะได้นำมาเสนอต่อไป

๓.๓.๑ พระพุทธเจ้า (๑๐ ตัวอย่าง)

(๑) อุตตนา ทมยนิ ปณฺธิตา.^{๕๗}

บัณฑิตย่อมฝึกตน ฯ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงปรารภบัณฑิตสามเณรผู้เคยเกิดเป็นคนยากจนทำงานรับจ้างเลี้ยงชีวิตและได้ถวายทานแก่พระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะในอดีตกาล ถึงแก่กรรมแล้วได้ไปเกิดในเทวโลกเสวยสมบัติทิพย์สิ้นพุทธันดรหนึ่ง ในพุทธรูปบาทกาลนี้ ได้มาเกิดในตระกูลอุปัฏฐากของพระสารีบุตรเถระในกรุงสาวัตถี ได้ชื่อว่าบัณฑิต เพราะในเวลาเกิด คนเฒ่าคนแก่ในเรือนแม่พูดไม่รู้เรื่อง ก็กลับเป็นผู้ฉลาดเมื่ออายุได้ ๗ ขวบได้ขออนุญาตมารดาออกบรรพชาในสำนักของพระสารีบุตรเถระ ในวันที่ ๘ ได้เข้าไปบิณฑบาตกับพระเถระ ในระหว่างทางได้เห็นเหมืองที่เขาไชน้ำเข้านา จึงถามพระเถระว่า น้ำมีจิตไหม รู้ว่าไม่มี จึงคิดว่า ถ้าคนทั้งหลายไชน้ำซึ่งไม่มีจิตแม้เห็นปานนี้ไปในที่ ๆ ตนปรารถนาแล้วทำการงานได้ เหตุไฉน คนมีจิตแท้ ๆ จักไม่อาจเพื่อทำจิตของตนให้อยู่ในอำนาจแล้วบำเพ็ญสมณธรรม สามเณรเดินต่อไปเห็นพวกช่างศรกำลังเอาลูกศรลงไฟแล้ว เเล้งด้วยหางตาตัดให้ตรง จึงถามพระเถระว่า ลูกศรมีจิตไหม รู้ว่าไม่มีจิต ก็คิดว่า ถ้าคนทั้งหลายถือเอาลูกศรไม่มีจิตลงไฟแล้วตัดให้ตรงได้ ทำไมคนมีจิตจึงจักไม่อาจเพื่อทำจิตของตนให้อยู่ในอำนาจแล้วบำเพ็ญสมณธรรมได้ เดินต่อไปเห็นช่างไม้กำลังทำเครื่องทักท้วงและคุมเป็นคัน ก็ถามว่า ไม้เหล่านั้นมีจิตไหม รู้ว่าไม่มีจิต ก็คิดว่า ถ้าคนทั้งหลายถือเอาท่อนไม้ที่ไม่มีจิตทำเป็นล้อเป็นคันได้ ทำไมคนมีจิตจักไม่อาจทำจิตของตนให้อยู่ในอำนาจแล้วบำเพ็ญสมณธรรมได้ สามเณรได้อาศัยเหตุเหล่านี้ปรารภกรรมฐานจึงขออนุญาตพระเถระกลับจากบิณฑบาต เปิดห้องของพระเถระเข้าไปนั่งสมาธิภายใน พิจารณาอรรถภาพโดยเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน จึงได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา ในวันนั้น พวกภิกษุเกิดความกังขาว่า ทำไมเงาพระอาทิตย์จึงบ้ายแก่เรวนัก ในเมื่อสามเณรเพิ่งฉันเพลเสร็จ พอดีพระพุทธเจ้าเสด็จมาได้ตรัสแสดงเหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะคนมีบุญบำเพ็ญสมณธรรม และได้ทรงแสดงพระธรรมเทศนาว่า บัณฑิตทั้งหลายเห็นคนไชน้ำกำลังไชน้ำไปจากเหมือง ช่างศรกำลังตัดลูกศรให้ตรง และช่างถากกำลังถากไม้แล้ว ถือเอาเหตุเท่านั้นให้เป็น

^{๕๗} พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๘๐/๓๑, พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๘๐/๕๓.

อารมณ์ฝึกฝนตนเอง ย่อมบรรลุพระอรหันต์ได้ทีเดียว ในเวลาจบพระธรรมเทศนา พุทฺชนได้บรรลุวิมลมีโสคาปตติผลเป็นต้น^{๕๔}

(๒) ทนฺโต เสฏฺโฐ มนุสฺเสสุ.^{๕๕}

ในหมู่มนุษย์ผู้ฝึกตนได้แล้วเป็นผู้ประเสริฐที่สุด ฯ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดโฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ทรงปรารภพระองค์ที่ถูกพระนางมาคันทียาผู้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าอุเทน ซึ่งอจฺจริยาพระนางสามาวดีผู้เป็นอัครมเหสีพระเจ้าอุเทนเช่นกัน แต่เป็นอุบาสิกาที่ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ เมื่อไม่สามารถจะกล่าวร้ายพระนางสามาวดีได้ จึงดำริมุ่งร้ายพระพุทธองค์โดยจ้างชาวเมืองผู้มีฉันทาปฏิญญาที่เป็นทาสและกรรมกรเที่ยวด่าบริภาษพระพุทธองค์ด้วยอักโกสวัตถุ ๑๐ ประการเพื่อให้หนีออกจากพระนคร แต่พระพุทธองค์ไม่ได้เสด็จไปในที่อื่น ถึงแม้พระอานนทเถระจะกราบทูลให้หนีไปอยู่เมืองอื่นก็ตาม พระพุทธองค์ได้ตรัสแนะนำไว้ว่า เมื่อเรื่องเกิดขึ้นในที่ใด ก็ควรทำให้มันจบลงในที่นั้นแหละ จึงค่อยไปที่อื่นแล้วตรัสแสดงธรรมที่พระองค์ทรงเป็นผู้อดทนอดกลั้นต่อถ้อยคำของคนทุศีลแม้มากได้ คุชช้างที่ก้าวลงสู่สงครามอดทนต่อลูกศรที่ยิงมาจากทิศทั้ง ๔ ได้ฉะนั้น และได้กายนิคกรรมสรุปไว้ว่า เราจักอดกลั้นคำล่วงเกิน เหมือนช้างอดทนต่อลูกศรที่ตกจากแฉ่งในสงครามฉะนั้น เพราะชนจำนวนมากทุศีล ชนทั้งหลายย่อมนำสัตว์พาหนะที่ฝึกแล้วไปในที่ประชุม พระราชาย่อมทรงสัตว์พาหนะที่ฝึกแล้ว บุคคลผู้อดกลั้นคำล่วงเกินได้ ฝึกตนแล้ว เป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์ ม้าอัสสร ม้าสินธพ ช้างกุญชรชาติที่ฝึกแล้ว ย่อมเป็นสัตว์ประเสริฐได้ แต่บุคคลที่มีตนฝึกฝนแล้วย่อมประเสริฐกว่าสัตว์เหล่านั้น ในเวลาจบพระธรรมเทศนา มหาชนผู้สดับอยู่เฉพาะต่อพระพักตร์พระพุทธเจ้าได้บรรลุโสดาบัน^{๕๖}

(๓) สิลํ โลกํ อนุตฺตรํ.^{๕๗}

ศีลเป็นสิ่งที่ยอดเยี่ยมในโลก ฯ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงปรารภพราหมณ์ผู้ทดลองศีลคนหนึ่ง ซึ่งอาศัยพระเจ้าโกศลเลี้ยงชีวิต เป็นผู้ถึงไตรสรณคมน์ มีศีล ๕ ไม่ขาด เรียนจบไตรเพท เป็นพราหมณ์ที่พระราชามีความเคารพยกย่องกว่า

^{๕๔}พ.ร.อ. (บาลี) ๔/๒๑-๓๘.

^{๕๕}พ.ร. (บาลี) ๒๕/๓๒๑/๓๒, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๒๑/๑๓๓.

^{๕๖}พ.ร.อ. (บาลี) ๓/๑๓๖-๑๓๘.

^{๕๗}พ.ร.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๓/๘๖/๒๑, พ.ร.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๓/๘๖/๓๖.

พราหมณ์คนอื่น ๆ จึงคิดว่าที่พระราชาทรงยกย่องตนเช่นนี้เพราะอาศัยชาติสมบัติ โคตรสมบัติ กุลสมบัติ ปเทสสมบัติ ศิลปสมบัติ หรือว่าศีลสมบัติ เมื่อจะทดลองดูจึงหยิบเอาเหรียญกษาปณ์ไปจากท้องพระคลัง ถูกจับได้ ถูกลงพระอาญาเพราะกรรมคือความเป็นผู้ทูลสินนั้น จึงกราบทูลให้พระราชาทรงทราบตามเป็นจริง ทูลขอพระบรมราชานุญาตบรรพชา เมื่อได้บรรพชาอุปสมบทแล้วก็ไม่ทอดทิ้งกรรมฐานเจริญวิปัสสนาไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหันต์ ฝ่ายภิกษุสงฆ์นั่งสนทนาธรรมกันถึงพราหมณ์นี้ในธรรมสภา พระพุทธองค์ทรงเล็งเห็นประโยชน์ที่จะเกิดแก่ภิกษุสงฆ์ จึงเสด็จมาตรัสแสดงถึงโบราณกบัตินิตในอดีตกาลที่เคยทดลองศีลของตนแล้วออกบวชกระทำที่พึงแก้ตนมาแล้วเหมือนกัน แล้วนำเอาศีลวิมังสนาชาด^{๑๐๒} มาสาธกว่า ในอดีตกาล สมัยที่พระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์ได้เป็นปุโรหิต เป็นผู้มึนใจนอนไปในทาน มีศีลเป็นอธยาศัย ถือศีล ๕ ไม่ขาด ได้รับยกย่องยิ่งกว่าพราหมณ์ทั้งหลาย เมื่อทดลองศีลได้หยิบเอาเหรียญกษาปณ์ซึ่งเป็นพระราชทรัพย์ไป ถูกจับได้ จึงถูกนำตัวไปให้พระราชาลงพระราชอาญา ในระหว่างทางเห็นพวกหมอบูบงคับงูให้เล่น พวกมันจับหางบูบง เอามานำพันคอบูบง พระโพธิสัตว์จึงกล่าวห้ามอย่าจับงูที่หางอย่าเอามานำพันคอ เมื่อถูกงูกัด จะต้องสิ้นชีวิต พวกหมอบูบงก็กล่าวว่า งูนี้มีศีลสมบูรณ์ด้วยมารยาท มิใช่เป็นผู้ทูลสินอย่างเช่นท่าน เมื่อถูกนำตัวเข้าเฝ้าพระราชาลงพระราชอาญาให้ทรงทราบตามเป็นจริงถึงการที่ตนทดลองศีล แล้วกราบทูลถึงความตกลงใจของตนว่า ในโลกนี้ศีลเท่านั้นสูงสุด ศีลเป็นประธาน แม้แต่อสรพิษไม่กัดใคร ไม่เบียดเบียนใครยังได้ชื่อว่ามีศีลเลย แม้เพราะเหตุนี้ เมื่อจะสรรเสริญศีลจึงกล่าวว่า ศีลเป็นสิ่งที่ยอดเยี่ยมในโลก พระโพธิสัตว์แสดงธรรมถวายพระราชาละกามทั้งหลาย บวชเป็นฤาษี เข้าไปอาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ เป็นผู้มีอภิญญา ๕ และสมาบัติ ๘ เมื่อสิ้นอายุขัยแล้วได้ไปบังเกิดในพรหมโลก

(๔) จิตต์ หนุตฺ สุขาวหฺ.^{๑๐๓}

จิตที่ฝึกดีแล้ว ย่อมนำสุขมาให้ ฯ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงปรารภภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ผู้ได้สดับถ้อยคำสรรเสริญคุณของมหาอุบาสิกาชื่อนามาคมาตา ผู้ทราบวาระจิตของผู้อื่น ในหมู่บ้านมาติกคามใกล้เชิงเขาในแคว้นโกศล เรียนกัมมัฏฐานในสำนักของพระพุทธองค์แล้วจึงไป เมื่อไปถึงได้ทดสอบมหาอุบาสิกาด้วยการคิดในใจให้อุบาสิกาส่งคนมาชำระวิหาร ให้คนทำน้ำดื่มละลายน้ำตาลกรวดมาส่ง พຽນนี้เข้าครัวให้ส่งข้าวยาสุรสีและแกงอ่อมมาให้ อุบาสิกาจัดให้คนส่งไปให้ทุกอย่างที่ภิกษุนั้นคิด ภิกษุนั้นรู้สึกอัศจรรย์คิดว่า ธรรมดา

^{๑๐๒}ดูรายละเอียดใน พ.ชา.เอกก.อ. (บาลี) ๔/๘๖/๑๓๐.

^{๑๐๓}พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๕/๒๒, พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๕/๖๖.

บุญชนมักคิดถึงสิ่งที่ดีบ้างไม่ดีบ้าง ถ้าเราจักคิดถึงสิ่งที่ไม่สมควร อุบาสิกานี้ก็จะพึงรู้จักเราเหมือนจับใจที่มวดยพพร้อมด้วยของกลางฉะนั้น จึงอำลาอุบาสิกากลับไปเฝ้าพระพุทธองค์ และได้รับฟังพุทธโฆวาทตรัสแนะนำให้อยู่ในที่เดิมที่นั่นแหละ แล้วตรัสให้รักษาคิดของตนเองให้มั่นคง เพราะจิตนี้บุคคลรักษาได้ยาก จงข่มจิตไว้ให้ได้ อย่าปล่อยให้คิดถึงอารมณ์ภายนอก เพราะธรรมดาคิดอันบุคคลข่มได้ยาก ดังนี้แล้ว จึงตรัสสรุปไว้ว่า การฝึกจิตที่ข่มได้ยาก มีธรรมชาติเร็ว มักตกไปในอารมณ์ที่ใคร่ เป็นการดี เพราะจิตที่ฝึกแล้วย่อมมาสู่สมาธิ ในเวลาจบพระธรรมเทศนา มหาชนที่มาประชุมกันได้รับบรรลุอริยผลมีโสดาปัตติผลเป็นต้น

เมื่อภิกษุเหล่านั้นได้รับฟังพุทธโฆวาทนี้แล้ว ก็กลับไปยังบ้านมาติกาคามนั้นอีก ตามรักษาคิดไม่คิดถึงอารมณ์อื่น ๆ ในภายนอก เจริญวิปัสสนาสืบ ๒-๓ วันเท่านั้นก็ได้บรรลุพระอรหันต์ และได้ยับยั้งอยู่ด้วยความสุขอันเกิดแต่มรรคและผลนั้น^{๑๐๔}

(๕) อุปปเสนปี เมธาวิ ปากฏเณ วิจกฺขโณ
สมฺภูจฺจาเปติ อุตฺตานิ อญฺญํ อคฺคิวิ สมนฺธมฺ^{๑๐๕}

คนมีปัญญาเฉลียวฉลาด ย่อมตั้งตนได้ด้วยต้นทุนเมื่อน้อย จุคนก่อไฟกองเล็ก ๆ ทำให้เป็นกองใหญ่ได้ฉะนั้น ฯ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่ ณ ชีวกัมพวัน เขตกรุงราชคฤห์ ทรงปรารภพระจุฬปิ่นถกเถระ ผู้ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์เพราะอาศัยพระองค์ เมื่อภิกษุสงฆ์สนทนากันสรรเสริญความที่พระพุทธองค์เป็นพระธรรมราชาอยู่ จึงได้เสด็จมาตรัสแสดงถึงความที่พระองค์ได้เคยช่วยพระจุฬปิ่นถกเถระนั้น ไม่ใช่เฉพาะปัจจุบัน แม้ในอดีตกาลก็เคยช่วยให้เป็นผู้มั่งคั่งด้วยโภคทรัพย์มาแล้ว จึงนำจุลลกเศรษฐีชาดก^{๑๐๖} มาสาธกว่า ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตขึ้นครองราชย์ในเมืองพาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลเศรษฐี เจริญวัยแล้วได้รับตำแหน่งเศรษฐีชื่อว่าจุลลกเศรษฐี เป็นบัณฑิตฉลาดเฉลียวมีภูมิปัญญาทั้งปวง วันหนึ่งไปเข้าเฝ้าพระราชบิดาเห็นหนูตายในระหว่างทาง คำนวณนักขัตตฤกษ์แล้วกล่าวว่า กุลบุตรผู้มีดวงตาคือปัญญา อาจเอาหนูตัวนี้ไปทำการเลี้ยงดูภรรยาและประกอบกิจการงานได้ จูฬนาคเวสสิก ซึ่งเป็นคนยากจน ได้ฟังคำนั้นก็เอานูไปขายในตลาดเพื่อเป็นอาหารแมว ได้ทรัพย์กาคณิกหนึ่งจึงนำไปซื้อน้ำอ้อยยบ และดักน้ำดื่มไปด้วย ๑ หม้อ พบพวกช่างดอกไม้มาจากป่าจึงให้ขึ้นน้ำอ้อยคนละหน่อหนึ่ง แล้วให้ดื่มน้ำกระบวยหนึ่ง พวกช่างดอกไม้เหล่านั้น ได้ให้ดอกไม้แก่เขาคนละกำมือ เขาขายดอกไม้ได้เงินมาก็นำไปซื้อ

^{๑๐๔} พ.ร.อ. (บาลี) ๒/๑๑๘-๑๒๖.

^{๑๐๕} ุรายละเอียดใน พ.ร.อ.เอกก. (บาลี) ๒๗/๔/๒, พ.ร.อ.เอกก. (ไทย) ๒๗/๔/๒.

^{๑๐๖} ุรายละเอียดใน พ.ร.อ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๔/๑๗๖.

น้ำอ้อยเพิ่มอีก วันหนึ่งฝนตกหนักมีลมกรรโชกแรง ทำให้กิ่งไม้ใบไม้ในพระราชอุทยานหักระเนระนาด เขาได้ไปขอและเก็บไปขายให้ช่างหล่อหลวงเพื่อเผาภาชนะหม้อดินหลวง เขาได้ให้บริการน้ำดื่มแก่คนหาบน้ำ ๕๐๐ คนใกล้ ๆ ประตูนเมือง และได้คบหาเป็นมิตรสนิทสนมกับบุคคลที่ทำงานทั้งทางบกและทางน้ำ วันหนึ่งสหายผู้ทำงานทางบกบอกจะมีพ่อค้าม้าเดินทางมาที่เมือง เขาไปบอกแก่คนหาบน้ำ ๆ ก็ให้หญ้าแก่เขาคนละกำ เขาขายเป็นอาหารม้าได้ทรัพย์หนึ่งพันกหาปณะ ๒-๓ วันต่อมา สหายผู้ทำงานทางน้ำบอกเขาว่า เรือใหญ่มาจอดที่ท่าแล้ว เขาจึงเอาเงิน ๘ กหาปณะไปเช่ารถเดินทางไปที่ท่าเรือพร้อมบริวารดูพ่อค้าใหญ่ ตกลงราคารับซื้อสินค้าในเรือทั้งหมด โดยให้แหวนวงหนึ่งเป็นมัดจำแก่นายเรือก่อน พวกพ่อค้าหลายร้อยคนมาจากกรุงพาราณสี เพื่อต้องการซื้อสินค้า ได้ให้ทรัพย์แก่เขาคนละพันเพื่อเป็นหุ้นส่วน และให้อีกคนละพันเพื่อให้เขาปล่อยหุ้น จูฬนเตวาสึกจึงได้ทรัพย์ทั้งหมด ๒ แสน ภายใน ๔ เดือนเท่านั้น เมื่อสำนึกในบุญคุณของท่านจุลลกเศรษฐี จึงนำเงิน ๑ แสนไปมอบให้ จุลลกเศรษฐีได้ฟังเรื่องราวทั้งหมดเกิดความปลื้มใจในจูฬนเตวาสึกจึงมอบธิดาและทรัพย์ทั้งหมดให้ และต่อมา จูฬนเตวาสึกก็ได้เป็นมหาเศรษฐีในกรุงพาราณสีนั้น พระพุทธเจ้า ครั้นตรัสพระธรรมเทศนานี้ จึงได้ตรัสสรุปไว้ว่า บุคคลผู้มีปัญญารู้จักใคร่ครวญ ย่อมตั้งตนได้ด้วยทรัพย์อันเป็นต้นทุนแม้มีประมาณน้อย เหมือนคนก่อไฟกองเล็ก ๆ ทำให้เป็นกองใหญ่ได้ ฉะนั้น

(๖) โยคา เว ชายเต ฐริ.^{๑๑๑}

ปัญญาเกิดเพราะการประกอบ ฯ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงปรารภพระเถระนามว่าโปฐิตะ ผู้ทรงพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถา บอกธรรมแก่ภิกษุ ๕๐๐ รูป แต่ไม่คิดสัจทุกข์ให้ตนเอง พระพุทธองค์เมื่อจะอนุเคราะห์ทำให้พระเถระเกิดความสังเวชใจ จึงตรัสกับพระเถระทุกครั้งในเวลามาสู่ที่บำรุงพระองค์ว่า มาเถิด คุณโบลานเปล่า นั่งเถิด คุณโบลานเปล่า ไปเถิด คุณโบลานเปล่า ทำให้พระเถระเกิดความสังเวชใจ หนีจากหมู่คณะเข้าไปสู่ราวป่าแห่งหนึ่งมีภิกษุสามเณรนิมาศพาศัยอยู่ ๓๐ รูป และได้อาศัยกรรมฐานที่สามเณรนิมาศพาศัย ๑ ขวบ กล่าวสอนธรรมะสั้น ๆ โดยอุปมาว่า ในจอมปลวกแห่งหนึ่ง มีช่อง ๖ ช่อง ในช่องเหล่านั้น เขี่ยเข้าไปภายในช่อง ๆ หนึ่ง บุคคลประสงค์จะจับมัน จึงอุดช่องทั้ง ๕ เสีย ขุดช่องที่ ๖ แล้วจึงจับเอามันได้ฉับใด บรรดาทวารทั้ง ๖ ก็เช่นกัน แม้ท่านก็จะปิดทวารทั้ง ๕ เสีย แล้วจึงทำกรรมฐานนี้ไว้ในมโนทวาร พระเถระฟังถ้อยคำเพียงเท่านี้ ก็แจ่มแจ้งในแนวทางจึงหยั่ง

^{๑๑๑} พ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๘๒/๖๕, พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๘๒/๑๒๐.

ลงสู่กรัษกายปรารภสมณธรรม พระพุทธเจ้า ทอดพระเนตรเห็นพระเถระนั้นด้วยทิพยจักขุทรง เปล่งพระรัศมีไปประหนึ่งตรัสอยู่เฉพาะหน้าของพระเถระนั้นว่า ปัญญาย่อมเกิดเพราะการ ประกอบ ความสิ้นไปแห่งปัญญาเพราะการไม่ประกอบ บัณฑิตรู้ทาง ๒ แพร่งคือความเจริญและ ความเสื่อมนั้นแล้ว พึงตั้งตนไว้ในทางที่ปัญญาจะเจริญขึ้นได้ ในเวลาจบพระธรรมเทศนา พระ ไปจุลเถระได้บรรลुพระอรหัตต์^{๑๐๔}

(๗) อสขุฌายมลา มนตา.^{๑๐๕}

มนต์มีการไม่ท่องบ่นเป็นมลทิน ๗

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุง สาวตถิ ทรงปรารภพระโลพูทายีเถระ ผู้वादอ้างตนเป็นพระธรรมกถึกเทียบเท่าพระสารีบุตรเถระ และพระโมคคัลลานเถระ เมื่อชาวบ้านทำสักการะนิมนต์ให้แสดงธรรม ขึ้นนั่งบนธรรมาสน์ถึง ๔ ครั้ง ก็ไม่สามารถจะกล่าวบทธรรมแม้สักบทได้ จึงทำให้ชาวบ้านไม่เลื่อมใสศรัทธา เพราะไม่สม กับที่ได้वादอ้างตนเป็นพระธรรมกถึกนั้น

ภิกษุทั้งหลายกำลังนั่งสนทนากันถึงเรื่องนี้ พระพุทธองค์เสด็จมาตรัสถามถึงเรื่องที่ กำลังคุยกันค้างอยู่ ทรงทราบแล้วจึงตรัสถึงสาเหตุที่พระโลพูทายีไม่อาจกล่าวธรรมได้สักบทเดียว เพราะเรียนธรรมมาน้อยทั้งมิได้ใส่ใจท่องจำ บุคคลผู้เล่าเรียนปริยัติอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ไม่ทำ การท่องบ่นสาธยาย ปริยัตินั้นก็จะ เป็นมลทินแท้ แล้วตรัสสรุปไว้ว่า มนต์ทั้งหลาย มีการไม่ท่อง บ่นเป็นมลทิน เรือนมีความไม่มั่นคงปิดกวาดซ่อมแซมเป็นมลทิน ความเกียจคร้านเป็นมลทินของ ศิวพรรณ ความประมาทเป็นมลทินของผู้รักษา

ผู้รู้ธรรมาธิบายพุทธพจน์นี้ได้กล่าวไว้ว่า ศิลปะหรือความรู้อย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อ บุคคลไม่ท่องจำไม่ทำการทบทวนบ่อย ๆ ย่อมลืมนั่นจำได้เพียงเลือนลางหรือไม่ปรากฏติดต่อกัน แม้เรือนของบุคคลผู้อยู่ครองเรือน เมื่อสร้างเสร็จไม่รู้จักซ่อมแซมในคราวชำรุดเป็นต้น ย่อมพินาศ ได้ ถึงร่างกายของบุคคลผู้ไม่อาบน้ำชำระสิ่งสกปรก หรือไม่รู้จักซักเสื้อผ้าอาภรณ์ที่นุ่งห่มเพราะ ความเกียจคร้านก็จะทำให้ผิวหนังหม่นหมองหรือเป็นที่รังเกียจของผู้คบหาได้ ส่วนบุคคลผู้รักษา มีการรักษาโกลเป็นต้น เมื่อหลับหรือมัวเล่นเพลิดเพลินด้วยความประมาท โคลย้อมถึงความพินาศด้วย เหตุต่าง ๆ เช่น วิ่งไปสู่ที่มีไข้ทำบ้าง อันตรายจากสัตว์ร้ายและโจรบ้าง เคี้ยวกินข้าวกล้าในนาของ ผู้อื่นบ้างเป็นเหตุให้ผู้รักษาไคต้องถูกลงอาชญาหรือถูกบริภาษได้ อีกนัยหนึ่ง บรรพชิตผู้ไม่รักษา

^{๑๐๔} จุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๗๑-๗๓.

^{๑๐๕} จุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๔๑/๕๕, จุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๔๑/๑๐๗.

คุ้มครองทวาร ๖ เพราะความประมาท ทำให้กิเลสดวงล้าเข้าใจจึงเคลื่อนจากศาสนา ความประมาท จึงเชื่อว่าเป็นมลทิน เพราะก่อความเสียหายให้แก่ผู้รักษา ในเวลาจบพระธรรมเทศนา พุทฺชนได้ บรรลุอรุณผลมีโศคาปติผลเป็นต้น^{๑๑๑}

(๘) สาธุ โข สิปปกัม นาม อปี ยาทิสกิทิส^{๑๑๒}

ขึ้นชื่อว่าศีลปะ แม้ชนิดหนึ่ง ก็สามารถทำประโยชน์ให้สำเร็จได้โดยแท้ ๑

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตุวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงปรารภภิกษุผู้ฆ่าหงส์รูปหนึ่ง เป็นกุลบุตรชาวเมืองสาวัตถี ถึงความสำเร็จในสาธิตตกศีลปะ คือศีลปะติดก่อนกรวด เขาฟังธรรมแล้วเลื่อมใสได้บรรพชาอุปสมบทถวายชีวิตในพระศาสนา แต่ไม่มุ่งการศึกษาไม่ฝึกฝนปฏิบัติธรรม วันหนึ่งได้ติดก่อนกรวดใส่ตาหงส์ซึ่งบินอยู่ในอากาศตกลงมาตาย ภิกษุทั้งหลายพากันติเตียน นำไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์กราบทูลให้ทรงทราบ พระพุทธองค์ทรงดำหนิภิกษุนั้นแล้วตรัสแสดงอดีตชาติของเขานำสาธิตตกชาดก^{๑๑๓} มาสาธกไว้ว่า ในอดีตกาล พระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในพระนครพาราณสี พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์ ส่วนปุโรหิตของพระราชาเป็นคนปากกล้าพูดมาก พระราชาทรงหวังว่าจะมีใครสักคนช่วยสะกดถ้อยคำของเขาได้ วันหนึ่งเสด็จประพาสชนบททอดพระเนตรเห็นบุรุษง่อยคนหนึ่ง ซึ่งชำนาญติดก่อนกรวด สามารถติดก่อนกรวดใส่ใบต้นไทรเป็นรูปต่าง ๆ เช่นรูปช้าง รูปม้าก็ได้ จึงดำริว่าบุรุษง่อยนี้จะช่วยเราได้ จึงทรงพาเอาบุรุษง่อยเข้าพระราชวังให้นั่งอยู่ภายในม่านเจาะช่องที่ม่านและรับสั่งให้จัดที่นั่งของปุโรหิตตรงช่อง วางขี้แพะแห้งทะนานหนึ่งไว้ใกล้ ๆ บุรุษง่อยเวลาปุโรหิตพูดก็ติดขี้แพะเข้าปากจนหมดทะนานหนึ่ง พระราชาทรงทราบขี้แพะหมดแล้ว จึงตรัสบอกปุโรหิตให้รู้สึกตัว ตั้งแต่นั้น ปุโรหิตก็ปิดปากเงียบสนิท แม้ใคร ๆ พูดด้วยก็ไม่ค่อยจะพูดตอบ พระราชาทรงได้รับความสบายพระกรรมเพราะบุรุษง่อย จึงพระราชทานรางวัลแก่เขามีบ้าน ๔ หลัง ในทิศทั้ง ๔ พร้อมด้วยแสนกษัตริย์ พระโพธิสัตว์ได้ทราบเหตุการณ์นั้น จึงกราบทูลสรรเสริญคุณของศีลปะว่า ธรรมดาศีลปะในโลก บัณฑิตทั้งหลายควรเล่าเรียนศึกษา แม้ศีลปะติดก่อนกรวด ก็ยังช่วยให้บุรุษง่อยได้สมบัติถึงเพียงนี้ แล้วกล่าวสรุปไว้ว่า ขึ้นชื่อว่าศีลปะ แม้ชนิดหนึ่ง ก็สามารถทำประโยชน์ให้สำเร็จได้โดยแท้ ขอเชิญพระองค์ทรงทอดพระเนตรบุรุษง่อยได้บ้านส่วยทั้ง ๔ ทิศ ก็ด้วยการติดมูลแพะเท่านั้น

^{๑๑๑} พ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๑๑-๑๔.

^{๑๑๑} พ.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๗/๑๐๗/๒๖, พ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๐๗/๔๔.

^{๑๑๒} ดูรายละเอียดใน พ.ชา.เอกก.อ. (บาลี) ๒/๑๐๗/๒๔๑.

(๕) กิจฉา วุตติ อสิปปุตส.^{๑๑๑}

คนที่ไม่มีศีลปะ ก็หากินลำบาก ๆ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี มีพระพุทธประสงค์จะประทานโอวาทแก่พระเจ้าโกศล ผู้ทรงมีวามาศรัยศหมกม่นอยู่ในความสุขที่เกิดแต่กิเลส ไม่ปรารถนาจะตัดสินคิดความ ทรงลืมนึกถึงการบำรุงพระพุทธเจ้าเสีย วันหนึ่ง ทรงระลึกถึงพระพุทธองค์จึงเสด็จไปเข้าเฝ้า ได้สดับพุทโธวาทนี้ว่า มหาบพิตร เมื่อพระพุทธเจ้าผู้สัพพัญญู ผู้ให้อโวาทเช่นเราอยู่ในวิหารไม่ไกล พระองค์ไม่ควรประมาท พระราชาต้องไม่ประมาทในราชกิจทั้งหลาย ดำรงพระองค์เสมอด้วยมารดาบิดาของชาวแวนแคว้น ละอคติครองราชสมบัติโดยทศพิธราชธรรมจึงจะควร เพราะเมื่อพระราชาประพฤติธรรม แม้บริษัทยของพระองค์ก็จักประพฤติธรรม ข้อที่เมื่อเราตกตลั้งสอนอยู่ พระองค์ครองราชสมบัติโดยธรรมนั้น ไม่น่าอัศจรรย์ โบราณกบัณฑิตทั้งหลาย แม้ไม่มีอาจารย์สั่งสอน ก็ยังตั้งอยู่ในสุจริตธรรม ๓ ประการ แสดงธรรมแก่มหาชนตามความรู้ของตน นำพาบริษัทยไปสวรรค์ได้ แล้วทรงนำชนสันธชาดก^{๑๑๔} มาตรัสเป็นอุทาหรณ์ว่า ในอดีตกาล พระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในพระนครพาราณสี พระโพธิสัตว์เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าพรหมทัตนั้น มีพระนามว่าชนสันธกุมาร เมื่อเจริญวัยเรียนจบศิลปศาสตร์แล้วจึงได้รับพระราชทานสถาปนาไว้ในตำแหน่งอุปราช ต่อเมื่อพระราชบิดาสวรรคตจึงได้ขึ้นครองราชย์ ทรงมีรับสั่งให้สร้างโรงทาน ๖ แห่ง บริจาคพระราชทรัพย์วันละหกแสน รับสั่งให้ชำระเรือนจำเปิดเป็นสถานที่ฟังธรรมของชาวแวนแคว้นเป็นนิตย์ ทรงสงเคราะห์โลกด้วยสังคหวัตถุ ๔ รักษาศีล ๕ อยู่จำอุโบสถ ครองราชสมบัติโดยธรรม ในวันปณณรสิอุโบสถได้ทรงแสดงธรรมแนะนำชาวแวนแคว้นให้ทานรักษาศีลประพฤติธรรม ประกอบการงานและการค้าขายสุจริต และทรงแนะนำให้พวกเด็ก ๆ ได้หมั่นศึกษาศิลปวิทยา รู้จักแสวงหาโภคทรัพย์ ไม่คบโกงชาวบ้าน ไม่พูดจาต่อเสียด ไม่เป็นคนครุร้ายหยาบช้า จงเลี้ยงดูบิดามารดา มีความเคารพอ่อนน้อมต่อผู้หลักผู้ใหญ่ แล้วได้ทรงแสดงเหตุที่จะทำให้จิตเดือดร้อนในภายหลัง ๑๐ ประการ คือ

๑. เมื่อหนุ่มไม่แสวงหาทรัพย์
๒. เมื่อหนุ่มไม่ศึกษาศิลปวิทยาที่เหมาะสมแก่ตน
๓. ประพฤติทุจริตคดโกงผู้อื่น
๔. ผ่าสัตว์ตัดชีวิต ไร่เมตตาคารี
๕. คบชู้ในภริยาผู้อื่น

^{๑๑๑}ขุ.ชา.ทิวาทสก. (บาลี) ๒๗/๕๑/๒๕๕, ขุ.ชา.ทิวาทสก. (ไทย) ๒๗/๕๑/๒๕๒.

^{๑๑๔}ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.ทิวาทสก.อ. (บาลี) ๖/๕๑/๑๐๘.

- ๖. เป็นคนตระหนี่
- ๗. ไม่เลื่อมใสศรัทธา
- ๘. ไม่ทำตามคำสั่งสอนของบิดา
- ๙. ไม่เข้าใกล้สมณพราหมณ์ผู้มีศีล เป็นพหูสูต
- ๑๐. ไม่ประพฤติสุจริตธรรม ไม่คบหาสัตบุรุษ

พระโพธิสัตว์แสดงธรรมแก่มหาชนโดยทำนองนี้ ทุก ๆ กี่เดือน แม้มหาชนก็ตั้งอยู่ในโอวาทของพระองค์ บำเพ็ญฐานะ ๑๐ ประการเหล่านั้นบริบูรณ์สิ้นอายุแล้วได้ไปสวรรค์

(๑๐) โย พาลโ มณฺฑลํ พาลุํ ปณฺทิตํ วาปี เตน โส.^{๑๑๕}

คนโง่ที่รู้ตัวว่าโง่ ยังพอเป็นบัณฑิตได้บ้าง เพราะเหตุที่รู้ตัวนั้น ๆ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตุวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงปรารภโจร ๒ คนซึ่งชอบขโมยของที่เขาสอดไว้ที่ชายผ้าในเวลาฟังธรรม โจรคนหนึ่งตั้งใจฟังธรรมจึงได้บรรลุโสดาบัน อีกคนหนึ่งขโมยเงินชาวบ้านคนหนึ่งได้ ๕ มาสกพอเป็นค่าอาหารมือหนึ่ง เขาได้เฝ้าเย้ยโจรผู้บรรลุโสดาบันว่าเป็นคนฉลาดเกินไป กระทั่งไม่มีค่าอาหารเลยสักมือ โจรโสดาบันพร้อมเครือญาติไปเฝ้าพระพุทธเจ้ากราบทูลให้ทรงทราบ พระองค์ได้ตรัสแสดงเหตุที่พอจะทำให้เป็นบัณฑิตได้บ้างว่า คนโง่ที่รู้ตัวว่าโง่ ยังพอเป็นบัณฑิตได้บ้างเพราะเหตุที่รู้ตัวนั้น ส่วนคนที่โง่แล้วยังสำคัญตนว่าฉลาด คนนี้แหละเรียกว่าคนโง่แท้

คนที่มีความรู้น้อย ไม่ฉลาดแต่รู้ตัวเองดีว่าไม่ฉลาด แล้วพยายามชวนขวยหาความรู้ให้กับตัวเองอยู่เสมอด้วยการคบหาบัณฑิตอ่านตำรับตำรา ยิ่งศึกษาหาความรู้มากเท่าไรก็ยิ่งรู้สึกว่าตนมีความรู้น้อยมากเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ย่อมจะทำให้เขาเป็นผู้ฉลาดได้บ้าง ผิดกับคนที่ไม่ฉลาดแล้วคิดว่าตนฉลาด ไม่ชวนขวยพยายามหาความรู้ใส่ตัว ไม่คบหาบัณฑิตผู้รู้ เขาก็ไม่มีวันเป็นผู้ฉลาดได้เลยเหมือนโจรขโมยของที่เขาสอดไว้ที่ชายผ้าจะนั้น ในเวลาจบพระธรรมเทศนา มหาชนพร้อมด้วยเครือญาติของโจรโสดาบันได้บรรลุอริยผลมีโสดาปัตติผลเป็นต้น^{๑๑๖}

^{๑๑๕} พ.ร. (บาลี) ๒๕/๖๓/๒๘, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๖๓/๔๖.

^{๑๑๖} พ.ร.อ. (บาลี) ๓/๑๒๔-๑๒๕.

๓.๓.๒ พระสาวก - พระสาวิกา (๑๐ ตัวอย่าง)

(๑) อาที สีล ปติฏฐา จ กลุยานานนฺจ มาตุกั
ปมฺขํ สพฺพธมฺมานํ ตสฺมา สีลํ วิโสธเย.^{๑๑๗}

ศีลเป็นฐานขั้นต้นของความดีเป็นมารดาของกัลยาณธรรมและเป็นประมุขของธรรมทั้งมวล เพราะฉะนั้น ควรรักษาศีลให้บริสุทธิ์ ฯ

พระสีกวเถระ ผู้เป็นราชโอรสของพระเจ้าพิมพิสารในกรุงราชคฤห์ ครั้นเจริญวัยแล้ว พระเจ้าอชาตศัตรูประสพจะฆ่าท่าน แต่พระมหาโมคคัลลานเถระช่วยท่านไว้ด้วยฤทธิ์แล้วนำไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ได้ฟังธรรมเกิดความเลื่อมใสบรรพชาอุปสมบทแล้วบำเพ็ญวิปัสสนาไม่นานนักก็บรรลุพระอรหันต์ ถึงกระนั้นพระเจ้าอชาตศัตรูก็ยังรับสั่งบังคับราชบุรุษให้ไปฆ่าพระเถระ แต่ราชบุรุษเหล่านั้น ได้ฟังธรรมตามที่พระเถระแสดง เกิดความสังเวชใจ และมีจิตเลื่อมใสจึงขอบวชกับพระเถระ พระเถระได้แสดงธรรมแก่บรรพชิตเหล่านั้น ด้วยการพรรณนาคุณของศีลในพระพุทธศาสนาว่า ศีลเป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรมทั้งปวง เป็นที่ตั้งแห่งอุดมมรรคธรรมทั้งหมด เป็นมารดาคือให้กำเนิดกัลยาณธรรมมีสมณะและวิปัสสนาเป็นต้น เป็นประมุขคือเป็นใหญ่ที่จะนำไปสู่ประตูแห่งคุณธรรมอันหาโทษมิได้ทั้งหมดมีความปราโมทย์เป็นต้น เพราะเหตุนี้ พึงรักษาศีลให้บริสุทธิ์ไม่ให้ขาดหรือค้างพร้อย^{๑๑๘}

ศีลถือว่าเป็นคุณธรรมเบื้องต้นของการศึกษาในพระพุทธศาสนาตามหลักไตรสิกขา ซึ่งมีความสำคัญในการช่วยควบคุมกายวาจาให้สงบเรียบร้อย อันจะเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการก้าวไปสู่การพัฒนาสมาธิและปัญญาให้แข็งแกร่งและมั่นคง ศีลจึงเป็นประหนึ่งแผ่นดินที่รองรับสิ่งที่ดีงามหรือเป็นบ่อเกิดของเมกม้วนนาพันธุ์ฉะนั้น

(๒) พหุสฺสุตํ อุปาเสยฺย สุตถฺยํ น วินาสเย
ตํ มฺลํ พุรฺหมจฺริยสฺส ตสฺมา ธมฺมธโร ลียา.^{๑๑๙}

บุคคลพึงเข้าไปนั่งใกล้ท่านผู้เป็นพหูสูต ทั้งไม่ควรทำสุตะให้เสื่อมสูญไป เพราะความเป็นพหูสูตนั้นเป็นรากเหง้าของพรหมจรรย์ ฉะนั้น จึงควรเป็นผู้ทรงธรรม ฯ

พระอนนทเถระ ผู้ได้รับเอตทัคคะว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้เป็นพหูสูต มีสติ มีคิมีริติ และเป็นพุทธอุปัฏฐาก เมื่อจะแสดงถึงอานิสงส์ในความเป็นผู้ได้สดับมามากแก่ภิกษุทั้งหลาย

^{๑๑๗} จุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๖๑๒/๓๕๓, จุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๑๒/๔๔๕.

^{๑๑๘} จุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๖๑๒/๒๔๒.

^{๑๑๙} จุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๑๐๓๐/๓๕๕, จุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๓๐/๕๐๘.

ท่านจึงกล่าววาจาสุภาษิตนี้ไว้เพื่อชี้ให้เห็นความสำคัญในการศึกษาว่าในเบื้องต้นพึงคบหาบุคคลผู้เป็นพหูสูตรแล้วใคร่ถามถึงข้อธรรมข้อธรรม ทรงจำทำให้คุ้นเคยมนสิการเนื่อง ๆ ให้จำได้ซ้ำของคล่องปาก ไม่พึงให้เสื่อมเสียไป เพราะการได้สดับแล้วท่องจำปริยัติธรรมนั้น เป็นเบื้องต้นคือเป็นรากเหง้าแห่งมรรคพรหมจรรย์ เพราะฉะนั้นจึงสมควรเป็นผู้ทรงธรรมคือเป็นผู้ตั้งอยู่ในหัวข้อแห่งวิมุตตายนะในการทรงจำธรรมที่ได้ฟังมาแล้วเป็นอันดับแรก แล้วจึงใคร่ครวญสอบสวนธรรมนั้นในภายหลัง^{๑๒๐}

วาจาสุภาษิตนี้ ชี้ให้เห็นถึงสาระสำคัญของการศึกษา โดยเน้นการทรงจำนำมาใคร่ครวญใคร่ตรองในภายหลัง และสรรเสริญคนที่ได้สดับตรับฟังมากทั้งทางโลกและทางธรรม อันจะก่อให้เกิดปัญญาในการมองสิ่งต่าง ๆ อย่างเข้าใจและรู้เท่าทัน ไม่หลงไม่ยึดติด รู้จักปล่อยวาง รู้จักประยุกต์ใช้ให้เป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและสังคม

(๑) โย จ สิตถจ อญฺหจ ตินา ภิชฺโย น มนุญติ
กริ ปุริสกิจจานิ โส สุขา น วิหาติ.^{๑๒๑}

ผู้ไม่คำนึงถึงความหนาวและความร้อนยิ่งไปกว่าหญา ทำหน้าที่ของคนอยู่ ย่อมไม่เสื่อมจากความสุข ฯ

พระมาตังคปุตตเถระ ผู้เป็นบุตรของกุกุมพิจื่อมาตังคะ ในโกศลรัฐ เมื่อท่านรู้เดียงสาแล้ว กลายเป็นคนเกียจคร้าน ไม่ทำงานอะไรสักอย่าง ถูกหม่มญาติและคนเหล่าอื่นพากันตำหนิวันหนึ่ง ได้เห็นหม่มภิกษุสงฆ์ซึ่งเป็นผู้เรียบร้อยง่าย เข้าใจว่า สมณสาขบุตรเป็นผู้ง่าย ๆ ไม่ต้องขวนขวายทำงานอะไรมากมาย ก็มีชีวิตอยู่ได้ จึงเข้าไปอาศัยอยู่กับหม่มภิกษุสงฆ์ ได้รับการอบรมสั่งสอนจากหม่มภิกษุสงฆ์แล้ว และได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้า มีจิตศรัทธาเลื่อมใส ขอบรรพชาอุปสมบท วันหนึ่ง ได้เห็นภิกษุรูปอื่น ๆ ต่างก็มีอิทธิฤทธิ์ ปราณนามจะมีอิทธิฤทธิ์เช่นนั้นบ้าง จึงเรียนเอากรรมฐานในสำนักของพระพุทธเจ้า หมั่นประกอบภาวนาอยู่เป็นนิตย์ ไม่นานนักก็ได้บรรลุปัญญา ๖ เป็นพระอรหันตองค์หนึ่งในโลก

พระเถระเมื่อจะตำหนิติเตียนความเกียจคร้าน สรรเสริญการปรารภความเพียรของตนด้วยบุคลาธิษฐาน จึงได้กล่าวสุภาษิตไว้เป็นคติแก่อนุชนคนรุ่นหลังว่า กาลเวลาซ่อมล่วงเลยคนทั้งหลายผู้ทอดทิ้งการทำงานโดยอ้างว่า เวลานี้ หนาวนัก ร้อนนัก เย็นมากแล้ว ส่วนผู้ใดไม่คำนึงถึงหนาวและร้อนยิ่งไปกว่าหญา ทำหน้าที่ของคนอยู่ ย่อมไม่เสื่อมจากความสุข^{๑๒๒}

^{๑๒๐} พ.ศ. ๒๕๖๓/๔๖๒.

^{๑๒๑} พ.ศ. ๒๕๖๓/๓๐๘, พ.ศ. (ไทย) ๒๖/๒๕๖๓/๓๓๕.

^{๑๒๒} พ.ศ. ๒๕๖๓/๕๓๕.

วาจาสุภาษิตนี้ พระเถระกล่าวชี้แนะให้เป็นคนมีความขยันหมั่นเพียร ไม่เกียจคร้าน ไม่พรั่นพรึงถึงความหนาวเพราะหิมะตกหรือฝนพริ้ว ไม่บ่นพริ้วถึงความร้อนเพราะแดดแผดเผาในคราวฤดูร้อน ไม่แฉ่งแองถึงเวลาที่ยังเข้าสายหรือเย็นมากแล้ว มุ่งมั่นทำหน้าที่ที่ตนเองรับผิดชอบอย่างเต็มที่ ประหนึ่งหญาไม่พรั่นพรึงถึงความหนาวและความร้อนจะนั้น ย่อมได้รับความสุขความสำเร็จอันเกิดจากความขยันหมั่นเพียรนั้น

(๔) ชิวเต วาปี สปปญโณ อปี วิตุตปริกขยา
ปญญา จ อลาเภณ วิตุตวาปี น ชิวติ.^{๑๒๓}

ผู้มีปัญญาถึงจะสิ้นทรัพย์ ก็เป็นอยู่ได้ ส่วนคนมีทรัพย์ แต่ไม่มีปัญญา ก็เป็นอยู่ไม่ได้ ฯ

พระมหากัปปินเถระ ผู้ได้รับเอตทัคคะว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้กล่าวสอนภิกษุ พระเถระเมื่อพักอาศัยอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ได้กล่าวสอนภิกษุ ๑,๐๐๐ รูป เพียงครั้งเดียวเท่านั้นก็ได้บรรลุพระอรหันต์ทั้งหมด จึงได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้า วันหนึ่ง เมื่อจะกล่าวสอนนางภิกษุณีทั้งหลาย ได้แสดงคุณของปัญญาไว้ว่า ผู้มีปัญญาถึงจะสิ้นทรัพย์ ก็ยังเป็นอยู่ได้ แต่เพราะไม่มีปัญญา ถึงจะมีทรัพย์ก็เป็นอยู่ไม่ได้

คนมีปัญญาแม้จะสิ้นทรัพย์ สันโดษด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ก็ยังเป็นอยู่ได้ ด้วยการเลี้ยงชีพอันปราศจากโทษ พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญคนที่เป็นอยู่ด้วยปัญญาว่า มีชีวิตอันประเสริฐ ส่วนคนมีปัญญาทึบ มีแต่จะทำประโยชน์ที่เป็นปัจจุบันและสัมปรายภพให้ฉิบหายไป แม้จะมีทรัพย์สมบัติมากมายก็เป็นอยู่ได้ยากเพราะถูกตีเตียนเป็นต้น อนึ่ง ทรัพย์ที่สะสมไว้ เมื่อไม่รู้จักบริหารก็จกหมดสิ้นไปโดยเร็ว แม้ชีวิตของเขาก็ไม่อาจจะรักษาไว้ได้ ชีวิตของคนไร้ปัญญาจึงชื่อว่า เป็นอยู่ไม่ได้ นางภิกษุณีเหล่านั้น ได้ตั้งอยู่ในโอวาทของพระเถระบรรเทาความเศร้าโศกพากเพียรปฏิบัติธรรมโดยแยบคายอยู่ ไม่นานนักก็บรรลุประโยชน์อันสูงสุดคือพระนิพพาน^{๑๒๔}

(๕) ปญฺญวนุตฺตํ ตถาตาที สีเลสุ สุตมาหิตํ
เจโตสมถมนุยุตฺตํ ตํ เว วิญญู ปตํสเร.^{๑๒๕}

ผู้รู้ทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญคนที่มีปัญญา เป็นผู้คงที่ ตั้งมั่นในศีล ประกอบความสงบใจนั้นแล ฯ

^{๑๒๓} พ.ุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๕๕๐/๓๕๑, พ.ุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๕๕๐/๔๓๕.

^{๑๒๔} พ.ุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๕๕๐/๒๐๔.

^{๑๒๕} พ.ุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๑๐๘๐/๔๐๔, พ.ุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๘๐/๕๑๕.

พระมหากัสสปเถระ ผู้ได้รับเอตทัคคะว่าเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้ทรงธุดงค์และ
 สรรเสริญคุณแห่งธุดงค์ ท่านเกิดในตระกูลปิลพราหมณ์กัสสปะโคตร ในบ้านมหาติตตะ ในแคว้น
 มคธ เมื่อบิดามารดาถึงแก่กรรมแล้วจึงออกบวชเป็นภิกษุโดยวิธีรับโอวาท ๓ ข้อจากพระพุทธเจ้า
 ได้พากเพียรเจริญวิปัสสนาอยู่ไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหันต์ พระเถระให้โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลาย
 โดยเน้นถึงความยินดียิ่งในวิเวกประกาศข้อปฏิบัติของตนกล่าววาทสาธุภิกษุนี้ว่า ผู้รู้ทั้งหลาย ย่อม
 สรรเสริญคุณที่มีปัญญา เป็นผู้ที่ ตั้งมั่นในศีล และประกอบความสงบใจ^{๑๒๖}

วาทสาธุภิกษุนี้ ชี้ให้เห็นถึงผู้มีคุณธรรมสูงกว่าคนอื่นแต่ไม่ถือตัวว่าประเสริฐกว่าเขา
 เสมอเขาหรือว่าเลวกว่าเขา และชี้ให้เห็นถึงบุคคลที่ทำตัวไร้ค่า ไม่ขวนขวายทำประโยชน์แก่ตน
 อาศัยเพียงความรู้ที่ตนท่องจำได้ แต่เกิดมานะสำคัญตนว่าประเสริฐกว่าคนอื่น ผู้รู้ย่อมไม่สรรเสริญ

(๖) อุทกั หิ นยฺหติ เนตฺติกา อสุการา นมยฺหติ เตชนั

ทารุ นมยฺหติ ตจฺจกา อคฺคานั ทมยฺหติ สุพฺพตา.^{๑๒๗}

พวกคนใจนํ้าก็ทำน้ำที่ใจนํ้า พวกช่างทำศรก็คัดลูกศร พวกช่างไม้ก็ถากไม้
 พวกมีวัตรดีก็ฝึกตน ฯ

พระกัณโณ ผู้เกิดในตระกูลพราหมณ์ในพระนครสาวัตถี เมื่อเจริญวัยแล้วมีความ
 เลื่อมใสในพระศาสนาบวชในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่สามารถจะยังคุณวิเศษให้เกิดขึ้นได้
 เพราะเป็นผู้มากไปด้วยความฟุ้งซ่าน วันหนึ่ง ท่านเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน ในระหว่างทาง
 เห็นคนกำลังขุดดินชักนํ้าให้ไหลไปในที่ ๆ ตนปรารถนา เมื่อเข้าไปถึงบ้านก็เห็นช่างศรคนหนึ่ง
 ใส่ลูกศรลงแสงศรเล็งด้วยหางตาแล้วกระทำให้ตรง เดินต่อไป ได้เห็นช่างถากกำลังถากชิ้นส่วนของ
 ล้อรถมีกำกงและคุมเป็นต้น จึงกำหนดเหตุเหล่านั้นไว้ กลับไปถึงวิหารกระทำกิจเสร็จไปนั่ง
 ในที่พักกลางวัน ถือเอานิมิตที่ตนเห็นแล้ว โดยเป็นอุปมาน้อมเข้าไปในการฝึกจิตของตนโดยคิด
 ว่า มนุษย์นำเอาสิ่งที่ไม่มีจิตใจไปสู่ที่ตนปรารถนาแล้ว ๆ ถึงช่างศรก็เหมือนกัน คัดลูกศรที่ปราศจาก
 จิตใจ แม้คดให้ตรงได้ด้วยอุบาย ช่างถากก็เหมือนกัน ย่อมกระทำไม้ที่คดมีท่อนไม้เป็นต้นที่หา
 เจตนาไม่ได้ให้ตรงโดยทำเป็นกงเป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนั้น ทำไมเราจะทำจิตของเราให้ตรงไม่ได้เล่า
 จึงเริ่มเจริญวิปัสสนาเพียรพยายามอยู่ไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหันต์^{๑๒๘}

วาทสาธุภิกษุนี้ ชี้ให้เห็นถึงบุคคลผู้มีปัญญาพิจารณาโดยแยกคายถึงสิ่งแวดล้อม
 หรือธรรมชาติที่แสดงออกถึงสังขารมทุกกาลเวลา แล้วน้อมนำมาข่มใจฝึกสอนใจตนเองให้ดีให้

^{๑๒๖} พุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๑๐๘๐/๔๕๓.

^{๑๒๗} พุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๑๕/๒๖๓, พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๕/๓๑๐.

^{๑๒๘} พุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๑๕/๑๐๕.

ชื่อตรงให้อยู่ในอำนาจของตน เพราะค่าที่ตนรู้จักมองรู้จักเลือกเฟ้นเอาสิ่งที่เป็นประโยชน์มาสอนตน ในที่สุดจึงได้รับประโยชน์สูงสุดกล่าวคือพระนิพพาน

(๓) อตฺตปฺจณฺ์ ปทกฺขิณกมฺม.^{๑๒๕}

การถามถึงสิ่งที่เป็นประโยชน์และการปฏิบัติตามโอวาทโดยเคารพเป็นความดี ฯ

พระกุมารปุตตะเถระ ผู้เกิดในตระกูลคหบดีในเวฬุกันณกนครแคว้นอวันตี ชนทั้งหลายได้ขนานนามท่านว่านันทะ มารดาของท่านชื่อกุมาร เพราะฉะนั้นท่านจึงมีชื่อว่ากุมารปุตตะ เมื่อท่านได้ฟังธรรมจากพระสารีบุตรเถระ เกิดความเลื่อมใสจึงขอบรรพชาอุปสมบท กระทำบวรพกิจเสร็จแล้ว ได้บำเพ็ญสมณธรรมอยู่ที่ทำยาภูเขา แต่ไม่สามารถจะบรรลุธรรมได้ จึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ฟังธรรมชำระกรรมฐานแล้วอยู่ในที่ ๆ เป็นสัปปายะ เริ่มเจริญวิปัสสนาต่อเวลาไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหันต์ ครั้นบรรลุพระอรหันต์แล้วเห็นภิกษุทั้งหลายมีร่างกายกำยำล่ำสันเป็นจำนวนมากอาศัยอยู่ในป่า ต้องการจะกล่าวสอนภิกษุเหล่านั้นประกาศความที่พระพุทธศาสนาเป็นนิยานิกรรม จึงได้ภายิตคาถาว่า การฟังเป็นความดี ความประพฤติดีมีก่น้อยเป็นความดี การอยู่โดยไม่มีความห่วงใยเป็นความดีทุกเมื่อ การถามถึงสิ่งที่เป็นประโยชน์เป็นความดี การทำตามโอวาทโดยเคารพเป็นความดี กิจมีการฟังเป็นต้นนี้ เป็นเครื่องสงบของผู้ไม่มีกังวล^{๑๓๐}

วจาสุภายิตนี้ จี้ให้เห็นถึงผู้ฝึกฝนในการศึกษาปรารภจะมีความรู้ยิ่ง ๆ ขึ้น เบื้องต้นจี้ให้เข้าไปหาภิกษุสามเณรเพื่อสอบถามถึงสิ่งที่เป็นประโยชน์ ทั้งที่เป็นทฤษฎีธรรมมีประโยชน์ สัมปรายิกประโยชน์และปรมัตถประโยชน์ หรือไม่ก็สอบถามถึงประโยชน์ของสภาวะธรรมที่เป็นกุศลเป็นต้นเช่นว่า อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ ดังนี้ ชื่อว่า การถามถึงสิ่งที่เป็นประโยชน์ ต่อจากนั้น ครั้นทราบถึงสิ่งที่เป็นประโยชน์นั้นแล้ว ก็ให้ตั้งตนอยู่ในสิ่งที่เป็นประโยชน์ ละทิ้งสิ่งที่เป็นโทษ ชื่อว่าได้ปฏิบัติตามโอวาทของท่านผู้รู้โดยเคารพ การฟังก็ดี ความประพฤติดีมีก่น้อยก็ดี การอยู่โดยไม่มีความห่วงใยก็ดี การถามถึงสิ่งที่เป็นประโยชน์ก็ดี การกระทำตามโอวาทโดยเคารพก็ดี ทั้งหมดนี้เป็นเครื่องหมายของสมณะคือบ่งบอกความเป็นสมณะ คุณพระกุมารปุตตะเถระผู้สอบถามถึงประโยชน์แล้วปฏิบัติตามโอวาทนั้นโดยเคารพได้บรรลุพระอรหันต์ บรรลุถึงคุณเครื่องความเป็นสมณะโดยสมบูรณ์ฉะนั้น

^{๑๒๕} พุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๓๖/๒๖๓, พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๖/๓๑๖.

^{๑๓๐} พุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๓๖/๑๕๖.

(๘) สุตสุตา สุตวฑฺฒนี สุตํ ปณฺญา ยวฑฺฒนํ
ปณฺญา อคฺคํ ชานาติ ฉาโต อคฺคโ สฺชาวโ.^{๓๑๑}

การฟังด้วยดีเป็นเหตุให้การศึกษาเจริญ การศึกษาเป็นเหตุให้ปัญญาเจริญ บุคคลรู้ประโยชน์ได้ก็เพราะปัญญา ประโยชน์ที่บุคคลรู้แล้วนำความสุขมาให้ ฯ

พระมหาจุณทเถระ ผู้เป็นบุตรของนางรูปสารีพราหมณี เป็นน้องชายคนเล็กของพระสารีบุตรเถระ ในหมู่บ้านนาลกคามแคว้นมคธ เมื่อเจริญวัยแล้วบวชตามพระธรรมเสนาบดีผู้เป็นพี่ชาย เริ่มเจริญวิปัสสนาเพียรพยายามอยู่ ต่อกาลไม่นานนักก็ได้บรรลุอภิญญา ๖ เมื่อจะสรรเสริญอุปนิสัยของครูอันเป็นเหตุแห่งสมบัติที่ตนได้แล้ว จึงกล่าวคาถานี้ว่า การฟังด้วยดีเป็นเหตุให้การศึกษาเจริญ การศึกษาเป็นเหตุให้ปัญญาเจริญ บุคคลรู้ประโยชน์ได้ก็เพราะปัญญา ประโยชน์ที่บุคคลรู้แล้วนำความสุขมาให้^{๓๑๒}

กุลบุตรผู้ปรารถนาจะศึกษาเล่าเรียนในสุตะทั้งหลาย ซึ่งทำให้เกิดประโยชน์ในปัจจุบันเป็นต้น ควรเข้าไปนั่งใกล้กัลยาณมิตรด้วยการกระทำวัตรปฏิบัติ ทำให้กัลยาณมิตรโปรดปรานแล้ว จึงเงี่ยโสตสดับด้วยความตั้งใจ เมื่อสดับอย่างดีแล้ว สุตะที่เนื่องด้วยสังขปฏิจจสมุปบาทเป็นต้น ย่อมเจริญงอกงามแก่กุลบุตรนั้น กุลบุตรผู้เป็นพหูสูต ทรงจำสุตะ เคยยะ เวຍยากรณะเป็นต้นได้ ย่อมมีปัญญาที่จะละความชั่ว บำเพ็ญความดีให้เจริญ สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้มีสุตะเหมือนอาวุธ ย่อมละอกุศลได้ ทำให้กุศลเจริญ ละธรรมที่มีโทษได้ ทำให้ธรรมที่ไม่มีโทษเจริญ บริหารตนให้บริสุทธิ์^{๓๑๓}

บุคคลผู้เป็นพหูสูตตั้งอยู่ในสุตมยญาณ (ญาณที่เกิดจากการฟัง) แล้ว ปฏิบัติตามสิ่งที่ได้ฟังมานั้น ย่อมรู้orroดทั้งที่เป็นโลกียะและโลกุตตระ สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า บุคคลพิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ตนทรงจำไว้แล้ว เมื่อพิจารณาเนื้อความอยู่ ธรรมทั้งหลายย่อมควรแก่การเพ่งพินิจ เมื่อธรรมควรแก่การเพ่งพินิจมีอยู่ จันทะย่อมเกิด เกิดจันทะแล้ว ย่อมอุตสาหะ ครั้นอุตสาหะแล้ว ย่อมพิจารณา ครั้นพิจารณาแล้ว ย่อมตั้งความเพียร เชอด้งความเพียรแล้ว ย่อมทำปรมัตถสัจจะให้แจ้งด้วยกายและเห็นชัดปรมัตถสัจจะนั้นด้วยปัญญา^{๓๑๔}

วจาสุภาษิตนี้ ชี้ให้เห็นว่า บุคคลผู้มีความรู้ แต่ไม่ลงมือปฏิบัติตามความรู้ที่มีอยู่ ย่อมทำตนให้ไร้ผล แม้ประโยชน์ในปัจจุบันเป็นต้นก็ดี ประโยชน์ในทุกขสัจเป็นต้นก็ดี ที่ก่อให้เกิดความสุขทั้งที่เป็นโลกียสุขและโลกุตตรสุข ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่บุคคลนั้น เพราะฉะนั้น เมื่อมีความรู้

^{๓๑๑} พุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๑๔๑/๒๕๒, พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๔๑/๓๕๒.

^{๓๑๒} พุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๑๔๑/๔๐๔.

^{๓๑๓} อัง.สตุตท. (บาลี) ๒๓/๖๓/๘๓, อัง.สตุตท. (ไทย) ๒๓/๖๓/๑๓๖.

^{๓๑๔} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๓๒/๔๒๐, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๓๒/๕๔๒.

อันเกิดจากสุตมยญาณแล้ว ต้องลงมือปฏิบัติตามสิ่งที่ได้เรียนรู้มาแล้วนั้น จึงจะเกิดผลอันเป็นเหตุให้จิตหลุดพ้นจากสังโยชน์เครื่องผูกมัดตรึงทั้งปวงได้

(๕) อุฑุฑ ปาทลลา อมม อโธ เว เกสมตุถกา
 ปจฺจเวกฺขสฺสุมฺ กายํ อสุจี ปุติคนฺธิกั.^{๓๕}

แม่เจ้า ท่านจงพิจารณาร่างกายนี้ ซึ่งไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็นเน่า เบื้องบนลงมาจนจดพื้นเท้า เบื้องล่างขึ้นไปจดปลายผม ฯ

พระอภยมาตุเถรี ผู้ได้ฟังโอวาทของพระอภัยเถระผู้เป็นบุตรของตน มีศรัทธาบวชเป็นภิกษุณี เจริญวิปัสสนาไม่นานนักก็บรรลุพระอรหันต์ เมื่อระลึกถึงโอวาทที่พระอภัยเถระกล่าวสอนตนอยู่บ่อย ๆ จึงกล่าวอ้างคานานั้นเป็นวาจาสุภาษิตอุทาน ด้วยว่าพระเถรีพิจารณาร่างกายของตนนี้ว่าเป็นที่รวมของสิ่งที่น่าเกลียดทั้งหลาย เต็มไปด้วยของไม่สะอาดต่าง ๆ มีกลิ่นเหม็นเน่า เพราะกลิ่นเหม็นฟุ้งตลอดเวลาตั้งแต่ปลายเท้าจดปลายผมด้วยญาณจักขุ จึงได้บรรลุพระอรหันต์ เป็นการเปิดเผยสัจธรรมของสรีระถึงความไม่จีรังยั่งยืน ให้สติแก่คนรุ่นหลังไม่ให้หลงมัวเมายึดติดในรูป หรือมักมากในกามารมณ์อันจะทำให้สังคมวิปริตผิดศีลข้อประพฤตินอกกามกันมากขึ้น เมื่อได้พิจารณาตามความเป็นจริงแล้ว บรรเทาความหลงใหลเสียได้ ย่อมเบื่อหน่ายคลายกำหนด ไม่ทำให้ตนเองและสังคมได้รับความเดือดร้อน^{๓๖}

(๑๐) กลฺยาณมิตฺเต ภิขมาโน อปี พาโล ปณฺฑิโต อสุส.^{๓๗}

บุคคลเมื่อคบกับภิกษุมิตร ถึงจะโง่เขลา ก็พึงเป็นบัณฑิตได้บ้าง ฯ

พระกิสาโคตมิเถรี ผู้ได้รับเอตทัคคะว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้ทรงจิรวรเสรั้าหมอง ในเวลาเป็นฆราวาส นางเกิดในตระกูลเชื้อใจในกรุงสาวัตถี มีสามีแล้วก็ถูกบิดามารดาของสามีและญาติ ๆ คูหิมนว่าเป็นลูกสาวตระกูลเชื้อใจ ต่อมานางคลอดบุตรคนหนึ่ง บิดามารดาของสามีและญาติ ๆ ก็ชื่นชมนาง แต่พอบุตรของนางเริ่มเดินได้ก็เสียชีวิต นางเสียใจมากจนกลายเป็นบ้า อุ้มร่างบุตรตระเวนไปทั่วเมืองเพื่อขอยารักษา กระทั่งได้มาเฝ้าพระพุทธเจ้า ฟังธรรมกล่าที่ตรัสถึงมฤตยูที่พาเอาภรรยาสามีมาในบุตรและสัตว์เลี้ยง มีใจฟุ้งซ่านไป เหมือนกระแสน้ำหลากขนาดใหญ่ พัดพาเอาชาวบ้านที่มัวหลับใหลไปจนนั้น ทำให้นางกลับได้สติเข้าใจในอนิจจธรรมความไม่เที่ยงที่ครอบงำชาวโลกไว้ทั้งหมด จึงขอบรรพชาอุปสมบท ทำโยนิโสมนสิการเจริญวิปัสสนาไม่นานนักก็

^{๓๕} พุ.เถรี. (บาลี) ๒๖/๓๓/๔๓๓, พุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๓๓/๕๖๐.

^{๓๖} พุ.เถรี.อ. (บาลี) -/๓๓/๕๐.

^{๓๗} พุ.เถรี. (บาลี) ๒๖/๒๑๓/๔๕๘, พุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๒๑๓/๕๕๑.

ได้บรรลुพระอรหันต์ พระเถรีระลึกถึงปวัตติการที่ทำให้ตนพ้นจากมฤตยูได้ก็เพราะอาศัย กัลยาณมิตร จึงกล่าวสรรเสริญกัลยาณมิตรว่า ผู้คบกัลยาณมิตร ถึงจะโง่เขลา ก็พึงเป็นบัณฑิตได้บ้าง ควรคบแต่สัตบุรุษคนดี คนคบสัตบุรุษ ปัญญาย่อมเจริญได้แท้ ผู้คบสัตบุรุษ พึงพ้นจากทุกข์ทั้งมวล ได้^{๑๓๘}

กัลยาณมิตร คือมิตรที่ดี ประกอบด้วยคุณธรรมมีศีลเป็นต้น ช่วยเหลือเกื้อกูลทำประโยชน์ให้แก่เพื่อน บรรเทาความทุกข์ร้อนให้ แนะนำเพื่อนในทางที่ถูก ดักเตือนเพื่อนในคราวที่หลงผิด มีอุปการะช่วยเหลือเพื่อนได้ในคราวตกทุกข์ได้ยาก ดังนั้น จึงควรดำเนินตามผู้เป็น กัลยาณมิตร ในพระธรรมวินัย พระพุทธเจ้าก็ทรงสรรเสริญความมีกัลยาณมิตรไว้ว่า ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว^{๑๓๙} บุคคลแม้เป็นผู้ไม่ฉลาดเพราะศึกษาเล่าเรียนน้อย เมื่อคบกัลยาณมิตรผู้เป็นบัณฑิต ก็พึงเป็นบัณฑิตได้บ้าง เพราะได้ฟังสิ่งที่ไม่เคยฟังมาก่อนนั่นเอง

๓.๔ ด้านการเผยแผ่

วาจาสุภาษิตที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนเป็นหลักการในการเผยแผ่ที่เห็นได้ชัดเจนก็คือ พระโอวาทปาฏิโมกข์ที่ตรัสแสดงถึงอุดมการณ์ของนักเผยแผ่ไว้ว่า ขันติคือความอดกลั้นเป็นดะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวพระนิพพานว่าเป็นบรมธรรม ผู้ทำร้ายคนอื่นไม่เชื่อว่าบรรพชิต ผู้เบียดเบียนคนอื่นไม่เชื่อว่าสมณะ^{๑๔๐} ในการเผยแผ่พุทธธรรมต้องพบเจอกับคนดีบ้างไม่ดีบ้าง แต่นักเผยแผ่ธรรมจะต้องยึดอุดมการณ์คือไม่ทำร้ายไม่เบียดเบียนคนอื่นให้เดือดร้อน โดยมีขันติความอดกลั้นเป็นเกราะสวมใส่ป้องกันอิฏฐารมณ์อันอิฏฐารมณ์ทั้งหลายที่มากระทบเข้า พระพุทธเจ้าและเหล่าพระสาวกสาวิกาได้จาริกนำพุทธธรรมไปเผยแผ่ให้กว้างขวางจากบ้านสู่บ้าน นิคมสู่นิคม ชนบทสู่ชนบท ราชธานีสู่ราชธานี ไม่หยุดยั้งเพื่ออนุเคราะห์แก่เวไนยสัตว์ผู้มีบาปมีอินทรีย์แก่กล้าพอจะเข้าใจในหลักธรรมได้ ดังนั้น ในส่วนของการเผยแผ่นี้จึงได้นำเสนอ ๒ ส่วน คือ คุณธรรมของนักเผยแผ่ และหลักธรรมที่สำคัญ ๆ ซึ่งเหมาะที่จะนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันของคนในสังคมปัจจุบัน เพื่อให้การดำเนินชีวิตเป็นไปด้วยดี มีคุณค่า และมองเห็นสิ่งที่เป็นประโยชน์ ละสิ่งที่เป็นโทษทั้งแก่ตนเองและสังคมสืบไป

^{๑๓๘} พุ.เถรี.อ. (บาลี) -/๒๑๓/๒๒๔.

^{๑๓๙} ตี.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๕/๑๐๔, ตี.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๕/๑๕๒.

^{๑๔๐} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๔/๓๕, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๔/๓๓.

๓.๔.๑ พระพุทธเจ้า (๑๐ ตัวอย่าง)

(๑) อปฺปมาโท อมตํ ปท.^{๑๔๑}

ความไม่ประมาท เป็นทางแห่งอมตะ ฯ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดโฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ทรงปรารภความตายของหญิง ๕๐๐ คนมีพระนางสามาวดีเป็นหัวหน้า ซึ่งถูกไฟครอกตายภายในพระตำหนัก และหมู่ญาติ ๕๐๐ คนของพระนางมาคันทียามีพระนางมาคันทียาเป็นหัวหน้า ซึ่งพระราชารับสั่งให้บุคหลุมฝังทั้งเป็นถึงคอแล้วเอาฟางทับจุดไฟเผาจนไหม้เกรียมแล้วใช้ไถเหล็กไถ นำมาทอดด้วยน้ำมันเดือด ภิภุทั้งหลายจึงตั้งคำถามขึ้นว่า ในคน ๒ กลุ่มนี้ ใครเชื่อว่าเป็นอยู่ ใครเชื่อว่าตายแล้ว

พระพุทธเจ้า ได้ตรัสสรุปไว้ว่า ความไม่ประมาทเป็นทางไม่ตาย ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย คนที่ประมาทแล้ว แม้จะมีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี ก็เชื่อว่าตายแล้ว ส่วนคนที่ไม่ประมาท แม้ตายแล้ว ก็เชื่อว่ายังคงเป็นอยู่ ในที่สุดพระธรรมเทศนานี้ ชนเป็นอันมาก ได้บรรลุโสดาบันเป็นต้น ความไม่ประมาทก็คือการมีสติตั้งมั่น ไม่ปล่อยสติให้หลงลืมเลินเล่อ หมั่นพิจารณาในกิจหน้าที่ของตนยอมทำให้บรรลุถึงอมตธรรมคือพระนิพพานได้ อนึ่ง แม้จะทำกิจการงานต่าง ๆ ที่ตนรับผิดชอบด้วยความระมัดระวัง ย่อมทำให้ประสบความสำเร็จในกิจการเหล่านั้นได้เช่นกัน^{๑๔๒}

วาจาสุภาษิตนี้ จึงก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ได้สดับแล้วนำไปปฏิบัติทุกยุคทุกสมัย ไม่ว่าจะ เป็นประโยชน์ตนหรือประโยชน์ส่วนรวม ถือได้ว่าเป็นอุดมคติแห่งการดำเนินชีวิตอย่างเยี่ยงยอด เพราะเป็นทางมาแห่งกุศลธรรม ดังปัจฉิมพุทธพจน์ที่ตรัสชี้ให้ตั้งมั่นในความไม่ประมาทว่า ท่านทั้งหลายพึงพากเพียรทำประโยชน์ตนและประโยชน์ส่วนรวมให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด^{๑๔๓}

(๒) สุโข ปุณฺณสุส อฺจุจโย.^{๑๔๔}

การสั่งสมบุญ นำสุขมาให้ ฯ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงปรารภนางลาหเทพธิดา ผู้เคยเกิดเป็นกุลธิดารักขานาข้าวสาละ มีจิตเลื่อมใสศรัทธาในพระมหากัสสปเถระผู้ออกจากนิโรธสมาบัติแล้วเดินบิณฑบาตในยามเช้าวันหนึ่ง จึงได้น้อมถวาย

^{๑๔๑} พ.ร. (บาลี) ๒๕/๒๑/๑๗, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑.

^{๑๔๒} พ.ร.อ. (บาลี) ๒/๑-๖๖.

^{๑๔๓} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๖๖/๑๘๕, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖๖/๒๕๕.

^{๑๔๔} พ.ร. (บาลี) ๒๕/๑๑๘/๓๘, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๑๘/๖๘.

ข้าวตอกแก่พระเถระด้วยความเคารพ แล้วตั้งจิตปรารภว่า ขอให้ดิฉันพึงเป็นผู้มีส่วนแห่งธรรมที่พระคุณท่านเห็นแล้วเกิด ในขณะที่นางเดินกลับที่พักพลางนึกถึงทานที่ตนถวายด้วยจิตเลื่อมใส ไม่ทันได้ระวัง ก็ถูกงูพิษร้ายกัดล้มลงตายที่คันทนานั้น แล้วนางก็ได้ไปเกิดเป็นลาชเทพธิดาในภพดาวดึงส์ วันหนึ่ง ลาชเทพธิดาผู้ชื่นชมอยู่ในวิมานทองและเทวสมบัติอันวิจิตรตระการตาของตน ไคร่ครวญถึงบุญพวกรวมที่ตนทำไว้ รู้ว่าเป็นเพราะผลแห่งการถวายข้าวตอกแก่พระมหากัสสปเถระ นางคิดที่จะทำให้เทวสมบัตินั้นมั่นคงถาวร จึงไปกวาดบริเวณสถานที่พักของพระเถระ จัดตั้งน้ำจันทน์น้ำใช้ไว้แต่เช้าตรู่ ทำวัตรอยู่อย่างนั้นถึง ๓ วัน เมื่อพระเถระรู้วักจวัตรต่าง ๆ นางลาชเทพธิดาเป็นผู้ทำ จึงห้ามไม่ให้มาทำกิจวัตรอีก แม้นางจะอ่อนวอนซ้ำแล้วซ้ำเล่า เพื่อต้องการทำเทวสมบัติของตนให้มั่นคงถาวร พระเถระก็ไม่ยินยอม ในขณะที่พระเถระกับลาชเทพธิดาพูดคุยกันอยู่นั้น พระพุทธเจ้าประทับนั่งในพระคันธกุฎี ทรงสดับเสียงลาชเทพธิดาร้องไห้ ทรงแผ่พระรัศมีดูประทับนั่งอยู่เฉพาะข้างหน้าของลาชเทพธิดา ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า เทพธิดา การทำความสังวรระวังนั้น เป็นหน้าที่ของกัสสปะผู้เป็นบุตรของเรา แต่การกำหนดว่าเป็นประโยชน์ของเราแล้วมุ่งกระทำแต่บุญ เป็นหน้าที่ของผู้มีความต้องการบุญเท่านั้น ด้วยว่า การทำบุญเป็นเหตุให้ได้ความสุขอย่างเดียวกันทั้งในภพนี้และภพหน้า ดังนี้แล้ว จึงตรัสสรุปไว้ว่า ถ้าบุคคลจะพึงทำบุญไชร้ ก็พึงทำบุญนั้นบ่อย ๆ พึงทำความพอใจในบุญนั้น เพราะว่าการสั่งสมบุญนำสุขมาให้ ในเวลาจบพระธรรมเทศนา นางลาชเทพธิดานั้นได้บรรลุโสดาบัน^{๑๔๕}

วจาสุภาษิตนี้ ชี้ให้เห็นถึงบุญซึ่งมีสภาพเป็นความสุขใจทั้งอำนวยผลเป็นสมบัติต่าง ๆ ที่มอบให้ความสุขทางกายแก่ผู้ทำบุญหาที่สุดมิได้ และบุคคลผู้จะทำบุญนั้น ก็พึงทำด้วยจิตเลื่อมใส และพยายามขวนขวายในการทำบุญนั้นบ่อย ๆ ไม่พึงคิดว่าทำบุญครั้งเดียวแล้วก็เป็นการเพียงพอ เพราะการสั่งสมบุญไว้มาก ๆ ย่อมเป็นเหตุเป็นปัจจัยแห่งความสุขและสมบัติมากมายทั้งในโลกนี้และโลกหน้าคุณนางกุลธิดาผู้ฝึกฝนบุญได้เทวสมบัติฉะนั้น

(๓) สุขา สงมสุส สามคคี.^{๑๔๖}

ความพร้อมเพรียงของหมู่ เป็นเหตุนำสุขมาให้ ฯ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชดวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงปรารภการสนทนาของภิกษุหลายรูป ซึ่งนั่งสนทนากันที่ศาลาหอฉัน โดยตั้งประเด็นขึ้นว่า อะไรเป็นสุขในโลกนี้ บางพวกกล่าวว่า ราชสมบัติเป็นสุขที่สุด บางพวกกล่าวว่า กามเป็นสุข

^{๑๔๕} พ.ร.อ. (บาลี) ๕/๖-๕.

^{๑๔๖} พ.ร. (บาลี) ๒๕/๑๕๔/๕๑, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๕๔/๕๓.

ที่สุด บางพวกล่าว่า การบริโภคข้าวสาลีกับเนื้อเป็นสุขที่สุด พระพุทธองค์เสด็จมายังสถานที่นั้นทรงทราบเรื่องที่ภิกษุนั่งสนทนากันแล้ว จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ความสุขที่พวกเธอกล่าวมาแม้ทั้งหมด ประกอบด้วยทุกข์ในวัฏฏะทั้งสิ้น แล้วตรัสแสดงความสุขในโลกนี้ว่า ความอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า การฟังธรรม ความพร้อมเพรียงของหมู่ ความเป็นผู้ปรองดองกัน นี่เท่านั้นเป็นสุขในโลกนี้ แล้วตรัสสรุปไว้ว่า ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย การแสดงธรรมของสัตบุรุษ ความพร้อมเพรียงของหมู่ และความเพียรของหมู่ชนผู้พร้อมเพรียงกันเป็นเหตุนำความสุขมาให้

พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เมื่อทรงอุบัติขึ้น ย่อมนำพามหาชนให้ข้ามพ้นจากความกัณดาร มีความกัณดารคือราคะเป็นต้น เหตุนั้น จึงชื่อว่าเป็นเหตุนำสุขมาให้ สัตว์ทั้งหลายผู้มีทุกข์เพราะการเกิดเป็นต้นก็ได้อาศัยการแสดงธรรมของสัตบุรุษ จึงพ้นจากทุกข์ทั้งหลายมีการเกิดเป็นต้น เหตุนั้น การแสดงธรรมของสัตบุรุษ จึงชื่อว่าเป็นเหตุนำสุขมาให้ ความเป็นผู้มีจิตเสมอกันชื่อว่าสามัคคี ความสามัคคีนั่น ก็ชื่อว่าเป็นเหตุนำสุขมาให้โดยแท้ อนึ่ง การเรียนพระพุทธพจน์ก็ดี การรักษา รุคค์ทั้งหลายก็ดี การทำสมณธรรมก็ดี ของหมู่ชนผู้พร้อมเพรียงกัน มีจิตเป็นอันเดียวกัน เป็นเหตุนำสุขมาให้ สมจริงดังพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อพวกภิกษุจักพร้อมเพรียงกันประชุม จักพร้อมเพรียงกันเลิกประชุม จักพร้อมเพรียงกันทำกิจที่ควรทำของสงฆ์ ตลอดกาลเพียงใด ภิกษุทั้งหลาย ความเจริญฝ่ายเดียวอันภิกษุทั้งหลายพึงหวังได้ ความเสื่อมอันภิกษุทั้งหลายไม่พึงหวังได้ตลอดกาลเพียงนั้น ในเวลาจบพระธรรมเทศนา ภิกษุจำนวนมากบรรลुพระอรหันต์ พระธรรมเทศนานี้ยังประโยชน์แม้แก่มหาชนผู้ได้สดับแล้ว^{๑๔๗}

(๔) อุตตตถุถิ ปฺรตุเถน พุทฺธาปี น หาปเย.^{๑๔๘}

บุคคลไม่พึงทำประโยชน์ของตนให้เสียไปเพราะประโยชน์ของคนอื่นแม้มาก ๆ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงปรารภพระอิตตทัตถเถระ ผู้พากเพียรพยายามบำเพ็ญสมณธรรมอยู่เพียงลำพัง ในขณะที่ภิกษุสงฆ์ต่างพากันไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ในคราวที่พระพุทธองค์ทรงปลงสังขารแล้วทรงประกาศให้พุทธบริษัทได้ทราบทั่วกันว่า นับจากวันนี้ไปอีก ๔ เดือน ตถาคตจักปรินิพพาน พวกภิกษุที่ยังเป็นปุถุชนประมาณ ๙๐๐ รูป เกิดความสังเวชใจคอยเฝ้าติดตามพระพุทธองค์อยู่เป็นนิตย์ ส่วนพระอิตตทัตถเถระได้ทราบข่าวนั้นแล้วเกิดสังเวชใจปรารถนาถึงตัวเองที่ยังเป็นปุถุชน ทำในใจว่า เมื่อพระศาสดายังทรงพระชนม์อยู่นี้แหละ เราจักพากเพียรพยายามเพื่อบรรลुพระอรหันต์ จึงไม่ไปร่วมกับภิกษุเหล่านั้นถูกภิกษุเหล่านั้นตำหนิแล้วนำไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า จึงกราบทูลถึงเจตนารมณ์

^{๑๔๗} พ.ร.อ. (บาลี) ๖/๑๑๓-๑๑๔.

^{๑๔๘} พ.ร. (บาลี) ๒๕/๑๖๖/๔๖, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๖๖/๘๔.

ของตนให้ทรงทราบ พระพุทธองค์ทรงประทานสาธุการให้ และตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่มีความรักในเราพึงเป็นเช่นอัครตัทธัตถ์ เพราะว่าชนทั้งหลายที่บูชาด้วยวัตถุต่าง ๆ มีของหอมเป็นต้น ย่อมไม่ชื่อว่าบูชาเรา ส่วนผู้ที่บูชาอยู่ด้วยการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม จึงชื่อว่าบูชาเรา เพราะฉะนั้น แม้ภิกษุรูปอื่นก็พึงเป็นเช่นอัครตัทธัตถ์ แล้วตรัสสอนว่า บุคคลไม่พึงทำประโยชน์ของตนให้เสียไป เพราะประโยชน์ของคนอื่นแม้มาก รู้จักประโยชน์ของตนแล้วพึงชวนชวายนประโยชน์ของตน

พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายเนื้อความนี้ไว้ว่า บุคคลผู้เป็นคฤหัสถ์ ไม่พึงยังประโยชน์ของตนแม้ประมาณกาคณิกหนึ่งให้เสียไปเพราะประโยชน์ของคนอื่นแม้จะมีค่าสูงถึงพัน ด้วยว่าประโยชน์ของตนแม้เพียงกาคณิกหนึ่ง ก็สามารถซื้อของเกี้ยวของบริโกลได้ ประโยชน์ของคนอื่นถึงจะมากมายก็ไม่ทำให้เกิดประโยชน์แก่ตนได้ อนึ่ง ภิกษุตั้งใจไว้ว่า เราจะไม่ทำประโยชน์ของตนให้เสียไป แต่ก็ไม่ควรละทิ้งกิจมีการปฏิสังขรณ์พระเจดีย์เป็นต้นของสงฆ์ หรือละทิ้งการทำกิจวัตรมีอุปัชฌาย์วัตรเป็นต้น เพราะว่าภิกษุผู้บำเพ็ญอุปัชฌาย์วัตรให้สมบูรณ์เท่านั้น จึงจะทำให้แจ้งผลทั้งหลายมีอริยผลเป็นต้น เพราะฉะนั้น การทำกิจวัตรให้บริบูรณ์ ก็ชื่อว่าเป็นประโยชน์ของตนเหมือนกัน ส่วนภิกษุผู้ปรารถนาวิปัสสนาอย่างจะมักเขม้น ปรารถนาจะบรรลุธรรมให้ได้ แม้จะไม่ทำอุปัชฌาย์วัตรเป็นต้น พยายามมุ่งมั่นทำกิจของตนให้สำเร็จอย่างเดียวก็น่าควร ในเวลาจบพระธรรมเทศนา พระอัครตัทธัตถ์เถระได้บรรลุพระอรหันต์ พระธรรมเทศนานี้เป็นประโยชน์แม้แก่ภิกษุผู้ประชุมกัน ณ ธรรมสถานด้วยประการฉะนี้^{๔๔}

(๕) กลุยาณการี กลุยาณิ ปาปการี จ ปาปกั.^{๔๕}

คนทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี คนทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว ฯ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงปรารภพระเทวทัตผู้กักขะหยาบเข้าโงงผาง มุ่งปลงพระชนม์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้กลิ้งศิลาและปล่อยช้างนาฬาคีรี มิได้มีแม้เพียงขันติเมตตาและความเห็นอกเห็นใจในพระตถาคตเลย เมื่อภิกษุทั้งหลายนั่งสนทนากันถึงเรื่องนี้อยู่ พระพุทธเจ้าเสด็จมาทรงทราบเรื่องที่ภิกษุทั้งหลายสนทนากันแล้วจึงตรัสว่า เทวทัตกักขะหยาบคาย ไร่ไถนามิใช่แต่บัดนี้เท่านั้น แม้เมื่อก่อนเทวทัตก็กักขะหยาบคายไร่ไถนามิเหมือนกัน จึงทรงนำจุลลนันทิยะมา^{๔๖} มาสาธกว่า ในอดีตกาล ครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นวานรชื่อนันทิยะ มีน้องชายชื่อว่าจุลลนันทิยะ ทั้งสองพี่น้องมีวานรบริวาร ๘๔,๐๐๐ ตัว ปรนนิบัติมารดา

^{๔๔} จุ.ธ.อ. (บาลี) ๖/๒๕-๒๗.

^{๔๕} จุ.ชา.ทก. (บาลี) ๒๗/๑๔๔/๖๓, จุ.ชา.ทก. (ไทย) ๒๗/๑๔๔/๑๐๓.

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน จุ.ชา.ทก.อ. (บาลี) ๓/๑๔๔/๒๐๓.

ซึ่งดาบอดอยู่ในหิมวันตประเทศ วานรสองพี่น้องให้มารดาพักนอนที่พุ่มไม้ เข้าไปป่าหาผลไม้ที่
มีรสอร่อยได้แล้ว ให้วานรตัวอื่นนำไปส่งไปให้มารดา แต่วานรตัวนั้นกลับกินเสียหมด พระ
โพธิสัตว์เห็นมารดาชูปอมเหลือแต่หนังหุ้มกระดูก จึงถามดูแล้วรู้ความจริงเช่นนั้น จึงละฝูงวานร
พาเอาน้องและมารดาไปอาศัยอยู่ต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่งซึ่งอยู่ปลายแดนห่างไกลจากฝูง

ครั้งนั้น มีมาณพชาวกรุงพาราณสีผู้หนึ่ง เรียนจบศิลปะทุกประการในสำนักอาจารย์
ทศปาโมกข์ในเมืองคักกศิลา เมื่อไปอลาอาจารย์กลับบ้านเกิด อาจารย์รู้ว่ามาณพเป็นคนกักขะ
หยาบช้า โง่งมงาย จึงกล่าวตักเตือนด้วยอนุเคราะห์ศิษย์ว่า เนอะพ่อ เจ้าเป็นคนกักขะ หยาบช้า
โง่งมงาย ถ้าเจ้าขึ้นเป็นอย่างนี้ต่อไป อาจต้องพบความพินาศอย่างใหญ่หลวง เจ้าอย่าได้เป็นคน
กักขะ หยาบช้า อย่าได้ทำกรรมเป็นเหตุให้คนเดือดร้อนในภายหลังเลย ดังนี้แล้วจึงส่งไป มาณพ
นั้นกลับไปถึงกรุงพาราณสี มีครอบครัว ยึดอาชีพเป็นนายพรานเนื้อหาเลี้ยงชีวิต วันหนึ่ง เขาออกล่า
เนื้อในป่า แต่ไม่ได้เนื้อสักตัว เมื่อเดินทางกลับได้พบวานรสองพี่น้องกำลังนั่งอยู่ค่าคบต้นไทรป้อน
ผลไม้ให้มารดาอยู่ จึงโกรธขึ้นยิ่ง พระโพธิสัตว์เห็นเข้าจึงขอร้องให้ไว้ชีวิตมารดาของตน แล้วให้
เอาชีวิตของตนไปแทน มาณพนั้นรับปฎิญาแล้วจึงยิงวานรโพธิสัตว์ตาย เมื่อหมายจะยิงวานรที่
เป็นมารดาอีก จุลลันทียะเห็นเช่นนั้นก็คิดว่า มารดาของเราแม้จะมีชีวิตอยู่วันเดียว ก็ได้ชื่อว่ารอด
ชีวิต เราจักสละชีวิตให้มารดา ดังนี้แล้วจึงเข้าขว้างทางไว้ และขอร้องให้เขาไว้ชีวิตมารดา เมื่อเขา
รับปฎิญาแล้วจึงยิงจุลลันทียะตาย แต่เขาก็ไม่ยอมทำตามปฎิญาที่ให้ไว้ นั่น ได้ยิงวานรตัว
มารดาตายไปพร้อมกัน แล้วจึงหาบกลับบ้าน ในขณะที่เขากำลังเดินทางกลับบ้านนั่นเอง สายฟ้า
ได้ผ่าลงที่บ้านของเขา เป็นเหตุให้เกิดไฟไหม้บ้าน ทั้งภรรยาและลูกของเขาถูกไฟครอกตาย ส่วน
เขาเองก็ถูกแผ่นดินสูบลงไปไหม้ในอเวจีมหานรก ในขณะที่เขากำลังถูกแผ่นดินสูบนั้นได้ระลึกถึง
โอวาทของอาจารย์ทศปาโมกข์ และได้สำนึกถึงผลกรรมที่ตนได้ทำแก่วานร ๓ ตัวแม่ลูก ที่ให้ผล
ปรากฏแก่ตนในปัจจุบันทันทีว่า บุรุษทำกรรมอันใดไว้ เขาย่อมเห็นกรรมอันนั้นในตน ผู้ทำกรรม
ดีย่อมได้รับผลดี ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว บุคคลหว่านพืชเช่นใดย่อมได้รับผลเช่นนั้น

วจาสุภาษิตนี้ ชี้ให้เห็นถึงผลของการกระทำ ถ้าทำดีก็จะได้รับผลดีตอบแทน ถ้าทำไม่
ดีก็จะได้รับผลไม่ดีตอบแทน ดังพระเวททัตที่มุ่งปลงพระชนม์พระพุทธเจ้า และจุมาณพที่ไว้
สัจจะยังมารดาพระโพธิสัตว์แล้วถูกแผ่นดินสูบไปเสวยกรรมไม่ดีในนรกอเวจีฉะนั้น

(๖) ตณฺจ กมฺมํ กตํ สาธุ ยํ กตฺวา นานฺตปฺปติ.^{๑๕๒}

บุคคลทำกรรมใดแล้วย่อมไม่เดือดร้อนใจในภายหลัง กรรมนั้นถือว่าเป็นกรรมดี ฯ

^{๑๕๒} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๖๘/๒๕, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖๘/๔๘.

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ ทรงปรารภนายมาลาการ ชื่อสุมนะ ผู้บำรุงพระเจ้าพิมพิสารด้วยดอกมะลิ ๘ ทะนานแต่เช้าตรู่ทุกวัน และได้ค้างงวันละ ๘ กหาปณะ วันหนึ่ง นายมาลาการถือดอกไม้เข้าไปยังพระนครได้เห็นพระพุทธเจ้ามีรัศมีวรัณระ ๖ เสด็จเข้าไปยังพระนครเพื่อบิณฑบาตด้วยพระพุทธานุภาพและพระพุทธานุภาพอันยิ่งใหญ่ พร้อมด้วยหมู่ภิกษุสงฆ์ จึงมีจิตเลื่อมใส ได้ทำการบูชาพระพุทธเจ้าด้วยดอกมะลิ ๘ ก้านนั้น ขอมสละชีวิต เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา ด้วยคิดว่า พระราชาเมื่อไม่ได้ดอกไม้จักสั่งให้ฆ่าหรือให้จับไล่เรออกจากแคว้นแคว้นก็ตาม จิตของเราจึงเลื่อมใสไม่กลับกลายเพียงใด เราจักทำการบูชาเพียงนั้น นายมาลาการนั้นเป็นผู้ร่าเริงบันเทิง มีจิตเบิกบานแช่มชื่นบูชาพระพุทธเจ้าอยู่ ฝ่ายพระราชาเมื่อทรงทราบเรื่องนี้เข้า กลับเกิดความเลื่อมใสว่านายมาลาการเลื่อมใสในฐานะที่พระองค์เลื่อมใสเช่นกัน จึงพระราชทานของที่ควรให้ชื่อว่าหมวด ๘ คือ ช้าง ๘ ม้า ๘ ทาส ๘ ทาสี ๘ เครื่องประดับใหญ่ ๘ กหาปณะ ๘ พัน นารี ๘ นางจากราชตระกูล และบ้านส่วย ๘ ตำบลแก่นายมาลาการ

ต่อมา พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงผลแห่งการบูชาด้วยดอกไม้ของนายมาลาการนั้นว่า นายมาลาการนี้ จักเกิดเป็นเทวดาและมนุษย์เท่านั้นตลอดแสนกัป จักไม่ไปสู่ทุคติเลย นี่เป็นผลแห่งการบูชา นั้น และในภพสุดท้าย เขาจักได้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้านามว่าสุมนะ อนึ่งในเวลาเย็นของวันนั้น พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปยังธรรมสภาซึ่งภิกษุสงฆ์กำลังนั่งสนทนากันถึงความอัศจรรย์แห่งผลกรรมของนายมาลาการอยู่ ครั้นทรงทราบเรื่องที่ภิกษุสงฆ์สนทนากันแล้วจึงตรัสว่า อย่างนั้นแหละ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลทำกรรมใดแล้วไม่เดือดร้อนในภายหลัง เป็นผู้เอิบอิ่ม มีใจดี เสวยผลของกรรมใด กรรมนั้นแหละอันบุคคลทำแล้ว เป็นกรรมดี ในเวลาจบพระธรรมเทศนา ธรรมภิกษุมัย ได้มีแก่พหูชนเป็นจำนวน ๘๔,๐๐๐ แล^{๕๓}

(๓) จเช ธนํ อังควรสฺส เหตุ
องคํ จเช ชีวิตํ รกฺขมาโน
องคํ ธนํ ชีวิตญจาปี สพฺพํ
จเช นโร ฆมฺมมนุสฺสธนฺโต^{๕๔}

นรชนพึงสละทรัพย์เพราะเหตุแห่งอวัยวะที่ประเสริฐ เมื่อจะรักษาชีวิตก็พึงสละอวัยวะ เมื่อตามระลึกถึงธรรม พึงสละอวัยวะ ทรัพย์ และแม้แต่ชีวิตเสียทั้งหมด ฯ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงปรารภพระองค์อุบาลเถระ ผู้เคยเป็นมหาโจร มีฝ่ามืออันชุ่มด้วยเลือด เป็นผู้โหดร้าย

^{๕๓} พ.ร.อ. (บาลี) ๓/๑๓๔-๑๔๐.

^{๕๔} พ.ร.อ.อ. (บาลี) ๒๘/๔๗๐/๑๒๒, พ.ร.อ.อ. (ไทย) ๒๘/๔๗๐/๑๒๗.

ในขณะที่ภิกษุทั้งหลายกำลังนั่งสนทนากันในธรรมสภาถึงความอัศจรรย์ในพุทธานุภาพ ที่พระพุทธองค์ทรงทรมานโจรองคฺฤติมาลให้สิ้นพยุสได้ โดยไม่ต้องใช้อาชญาหรือศัสตรา แล้วครัสแสดงถึงความที่พระองค์ผู้ทรงบรรลุปรมาสัมโพธิญาณ ทรมานโจรองคฺฤติมาลได้ในบัดนี้ไม่น่าอัศจรรย์เหมือนครั้งที่พระองค์ยังบำเพ็ญบวรจริยา ทรมานพระเจ้าปรีสาทผู้คิดในรสเนื่อนมุษย์เลย จึงทรงนำมหาสุตโสมชาดก^{๑๕๕} มาสาธกไว้ว่า ในอดีตกาล พระเจ้าโกรพยะครองราชย์โดยธรรม ในพระนครอินทปัตถ์แคว้นกุรุ ในครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เสด็จอุบัติในพระครรภ์ของพระอัคมรเหสีแห่งพระเจ้าโกรพยะ มีพระพักตร์ดวงจันทร์ มินิสัยชอบการศึกษา จึงมีพระนามว่าสุตโสม เมื่อทรงเจริญวัยแล้วได้ไปศึกษาศิลปวิทยาในสำนักอาจารย์ทิศาปาโมกข์ ซึ่งมีพรหมทัตกุมารแห่งกรุงพาราณสีเป็นพระสหายสนิทร่วมศึกษาศิลปวิทยาด้วย เมื่อจบศิลปศาสตร์แล้วจึงกลับไปครองราชย์ต่อจากพระราชบิดา ในสมัยนั้น พระเจ้าพรหมทัตแห่งกรุงพาราณสี ทรงมีอุปนิสัยชอบเสวยพระกระยาหารที่ปรุงจากเนื้อ และมีอาจเสวยพระกระยาหารโดยปราศจากเนื้อได้เลย วันหนึ่งพ่อครัวหาเนื้อมาทำอาหารถวายไม่ได้เนื่องจากเป็นวันพระ จึงไม่มีการฆ่าสัตว์และเนื้อที่เก็บไว้ปรุงอาหารก็ถูกสุนัขขโมยไปกิน พ่อครัวจึงไปป่าฆ่าตัดเอาเนื้ออาอ่อนของคนที่เพิ่งตายมาปรุงอาหาร พระเจ้าพรหมทัตพอได้เสวยเนื่อนมุษย์เท่านั้น รสชาติก็แผ่ซ่านไปทั่วสรรพางค์กาย ที่เป็นเช่นนี้เพราะพระองค์เคยเกิดเป็นยักษ์มาหลายชาติ ดังนั้นจึงทรงคิดในรสเนื่อนมุษย์ และทรงรับสั่งให้พ่อครัวฆ่านักโทษฆ่าชาวบ้านนำมาปรุงเป็นอาหารทุก ๆ วัน กระทั่งมีข่าวแพร่สะพัดไปว่า มีมนุษย์กินคน บ้านเมืองเกิดโกลาหลขึ้น วันหนึ่งพ่อครัวถูกเจ้าหน้าที่ทางการจับได้ จึงยอมสารภาพความจริง และพระเจ้าพรหมทัตก็ทรงยอมรับและยอมสละราชบัลลังก์ เพราะไม่อาจหยุดกินเนื่อนมุษย์ได้ จึงหนีเข้าป่าไปเป็นโจรคักฆ่ามนุษย์ที่เดินทางผ่านดงเป็นอาหาร ทรงเปลี่ยนพระนามใหม่ว่าปรีสาท วันหนึ่งซุ่มจับพราหมณ์คนหนึ่งได้ แบกพราหมณ์วิ่งหนีไป แต่ถูกคนคอยอารักขาพราหมณ์ไล่ตามกระโดดข้ามรั้วถูกตอไม้ตะเคียนแทงทะลุเท้า จึงทิ้งพราหมณ์หนีเอาตัวรอดไปพักอยู่ถ้ำไพรใหญ่แห่งหนึ่ง ได้บนบานต่อรุกขเทวดาที่ถ้ำไพรว่า ถ้าผลที่เท้าหายดีภายใน ๗ วันจักทำพลีกรรมด้วยเลือดในพระศอกของพระราชานในชมพูทวีปทั้งสิ้น ๑๐๑ พระองค์ เผลอเหยผลหายดีภายใน ๗ วันนั้น เพราะไม่ได้กินเนื่อนมุษย์ร่างกายผ่ายผอมทำให้แผลแห้งเร็ว ต่อมาพระองค์ได้พบยักษ์ผู้เป็นสหายในอดีตชาติ และได้เรียนมนต์ปลุกฤทธิ์ซึ่งทำให้มีพลังกำลังมาก วิ่งได้เร็วดุจลม จึงไปจับพระราชา ๑๐๐ พระองค์มามัดไว้บริเวณถ้ำไพร และได้ไปจับตัวพระเจ้าสุตโสมมาภายหลัง ต่อมาได้ฟังธรรมกถาจากพระเจ้าสุตโสมทำให้จิตอ่อนโยนยอมปฎิญญารักษาศีล ๕ แล้วได้ให้พร ๔ ข้อแก่พระเจ้าสุตโสม ซึ่งข้อที่ ๔ พระเจ้าสุตโสมขอให้เจ้าปรีสาทงดเว้นการกินเนื่อนมุษย์ ซึ่งทำ

^{๑๕๕} ดูรายละเอียดใน พุ.ชา.อสีติ.อ. (บาลี) ๘/๔๓๐/๔๓๘.

ให้พระองค์ทรงอิศธัด จึงทูลคัดค้านให้ขอพรอย่างอื่นแทน พระเจ้าสุทโธมโพรธสัตว์จึงตรัสย้าคำที่ พระเจ้าปรีสาทพุดก่อนที่จะให้พรกับพระองค์ว่า คนเราให้พรใดแล้วกลับไม่ให้ ไม่ควรจะให้พร นั้น ขอพระสหายจงมนัพระทัยรับพรเถิด แม้ชีวิตของหม่อมฉันก็จักสละถวาย พระโพรธสัตว์เมื่อ จะทรงทำให้พระเจ้าปรีสาททอจหาญในการให้พรจึงตรัสว่า การเสียดสละชีวิตได้ นั้นเป็นธรรมของ สัตบุรุษ สัตบุรุษยอมมีปญญาเป็นสัจยัแท้ พระองค์จึงประทานพรที่ให้แล้วโดยจับพลัน พระองค์เป็นพระราชาผู้ประเสริฐสุด ของสมบุรณด้วยธรรมของสัตบุรุษนั้น นรชนพึงสละทรัพย์ เพราะเหตุแห่งอวัยวะอันประเสริฐ เมื่อจะรักษาชีวิตพึงสละอวัยวะ เมื่อตามระลึกถึงธรรมพึงสละ อวัยวะทรัพย์แม้ชีวิตเสียทั้งหมด

วาทาสุภายิตนี้ ชี้ให้เห็นถึงสัตบุรุษผู้หนักแน่นในธรรม ถ้าแม้อวัยวะมีมือและเท้าเป็น ดันเกิดบกพร่องด้วยเหตุบางอย่าง ถึงจะต้องเสียทรัพย์เป็นจำนวนมากในการรักษา ก็ควรสละ แต่เมื่อ อวัยวะส่วนใดบกพร่องใช้การไม่ได้อันจะเป็นเหตุให้เสียชีวิต เมื่อจะรักษาชีวิตไว้สร้างสมคุณงาม ความดีก็พึงตัดอวัยวะนั้นทิ้ง ส่วนสัตบุรุษทั้งหลายผู้มีธรรมเป็นที่พึง แม้จะต้องสละอวัยวะทรัพย์ จนกระทั่งชีวิต ก็ไม่ยอมล่วงธรรมของสัตบุรุษ พระเจ้าปรีสาทเมื่อได้ฟังธรรมจากพระโพรธสัตว์ จึงเกิดมีกำลังใจอจหาญ ถอนค้นหาคือความคิดในรสได้ ทรงงดสวเยเนื่อนุญย เป็นพระราชาผู้ ทรงธรรม บำเพ็ญประโยชน์ต่อชาวแวนแคว้นอย่างหาที่สุดมิได้นับแต่นั้นมา

(๘) วายเมเถว ปุริโส น นิพพินุทยะ ปณฺธิโต.^{๕๖}

บุรุษผู้เป็นบัณฑิต พึงพยายามร่ำไปจนกว่าจะสำเร็จผลไม่ควรทอดย ๑

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุง สาวตถี ทรงปรารภมหาภิเนกขัมมบารมี ในคราวที่ภิกษุทั้งหลายนั่งพรรณนามหาภิเนกขัมมบารมี ของพระตถาคตในธรรมสภา ทรงนำมหาชนกชาดก^{๕๗} มาสาธกไว้ สรุปความได้ว่า ในอดีตกาล พระโพรธสัตว์มีพระนามว่ามหาชนกกุมาร เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าอริฏฐชนก ผู้ถูกพระอนุชา คือพระเจ้าโปตชนกทรงปลงพระชนม์เสีย ส่วนพระมารดาทรงอุ้มพระครรภ์พระโพรธสัตว์เสด็จหนี ออกจากแวนแคว้นไปอาศัยอยู่กับอุทิจพราหมณ์มหาศาล ผู้เป็นอาจารย์ทิสปาโมกข์ ในนคร กาลจัมปาละ เมื่อพระชนมายุได้ ๑๖ ปี ได้ทรงสำเร็จศิลปศาสตร์ทุกแขนง เป็นผู้มืพละกำลังมาก เมื่อรู้ว่าพระราชบิดาของพระองค์เป็นกษัตริย์จึงคิดจะแย่งชิงเอาราชสมบัติคืนมา ได้ทำการค้าขาย ทางเรือเพื่อรวบรวมทรัพย์ ในขณะที่ออกเดินเรือในท่ามกลางมหาสมุทร เกิดคลื่นยักษ์ทำให้เรือแตก มหาชนกกลัวมรณภัยร้องไห้คร่ำครวญกราบไหว้อ้อนวอนเทวดา แต่พระมหาชนกไม่ทรงกันแสง ไม่

^{๕๖} ุรยละเอียดใน พ.ช.ม. (บาลี) ๒๘/๑๓๕/๑๓๕, พ.ช.ม. (ไทย) ๒๘/๑๓๕/๒๐๕.

^{๕๗} ุรยละเอียดใน พ.ช.ม.อ. (บาลี) ๕/๑๓๕/๖๗.

ทรงคร่ำครวญ ไม่อ้อนวอนเทวดา พระองค์ทรงทราบว่าเรือจะจม จึงคลุกน้ำตาลกรวดกับเนยเสวยจนอิ่ม แล้วเอาน้ำมันชุบผ้าเนื้อเกลี้ยงสองผืนจนชุ่ม ทรงนุ่งให้รัดกุม ปีนขึ้นไปประทับยืนเกาะยอดเสากระโดง เวลาเรือใกล้จม ทรงกำหนดทิศที่จะไปเมืองมิดิลาแล้วกระโดดจากยอดเสากระโดงแวกว่าอยู่ในมหาสมุทร ลื่น ๗ วัน จึงมีนางมณีเมขลาเทพธิดามาช่วยอุ้มส่งให้ถึงเมืองมิดิลา ต่อมาได้ครองราชสมบัติสมมโนรตที่ปรารถนาไว้ เมื่อทรงอนุสรณ์ถึงความเพียรของพระองค์ที่แวกว่าข้ามมหาสมุทรเป็นเหตุให้ความมุ่งหวังสำเร็จได้ จึงเกิดปีติโสมนัสได้เปล่งพระอุทานไว้ว่า บุรุษผู้เป็นบัณฑิต พึงพยายามร่ำไปจนกว่าจะสำเร็จผลไม่ควรท้อถอย

วจาสุภาษิตนี้ ชี้ให้เห็นถึงบุคคลผู้มีความเพียรไม่ย่อท้อ ทำความเพียรอย่างต่อเนื่องไม่ท้อถอย มุ่งถึงผลแห่งการกระทำเป็นที่ตั้ง และในที่สุดก็สำเร็จผลตามที่มุ่งหวังด้วยกำลังแห่งความเพียรนั้น คุณพระมหาชนกผู้แวกว่าข้ามมหาสมุทรด้วยความเพียรพยายามตลอด ๗ วัน ๗ คืน และในที่สุดก็ประสบความสำเร็จได้ครองราชสมบัติดังเจตนาสมประสงค์ฉะนั้น

(๕) อดุโธ อดุตสุส นกขตุติ ก็ กริสฺสนฺติ ตารกา.^{๕๔}

ประโยชน์นั้นแหละเป็นฤกษ์ของประโยชน์ ดวงดาวทั้งหลายจักทำอะไรได้ ฯ

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงปรารภอาชีวกคนหนึ่งผู้โกรธแล้วเกล้งบอกฤกษ์ผิดเป็นเหตุให้งานมงคลเสียหาย ได้ยินว่า กุลบุตรบ้านนอกคนหนึ่ง ไปขอฤกษ์ในกรุงสาวัตถีให้แก่ลูกชายของตน นัดหมายวันมารับตัวกันแล้ว ครั้นถึงวันนัดหมายจึงถามอาชีวกที่ตนเคารพนับถือซึ่งมาสู่เรือนของตนว่า วันนี้ทำงานมงคล ฤกษ์ดีไหม อาชีวกกล่าวด้วยความโกรธกุลบุดรนั้นที่ไม่ยอมถามตนตั้งแต่วันทัดหมาย จึงบอกว่า วันนี้ฤกษ์ไม่ดี ถ้าขึ้นทำงานมงคล จักพบความพินาศเสียหาย กุลบุตรนั้นพร้อมเครือญาติ เชื้อคำพูดของอาชีวก จึงไม่ไปรับตัวเจ้าสาวตามวันนัดหมาย พวกญาติ ๆ ฝ่ายหญิงเมื่อไม่เห็นฝ่ายชายมา จึงยกกุลธิดานั้นให้กับตระกูลอื่นไปเสีย

เย็นวันหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังธรรมสภา ภิกษุทั้งหลายกำลังนั่งสนทนากันอยู่ถึงเรื่องที่อาชีวกทำลายงานมงคลเพราะบอกฤกษ์ผิด เมื่อทรงทราบเรื่องสนทนากันแล้วจึงตรัสว่า มิใช่แต่บัดนี้เท่านั้นที่อาชีวกนี้ทำลายงานมงคล แม้ในอดีตก็เคยทำมาแล้ว จึงนำเอานักขัตตชาดก^{๕๕} มาสาธกไว้ว่า ในอดีตกาล สมัยที่พระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติในกรุงพาราณสี ชาวพระนครพากันไปสู่ขอธิดาของชาวชนบท กำหนดวันแล้ว ได้ถามอาชีวกผู้คุ้นเคยกันว่า วันนี้ ทำงานมงคล ฤกษ์ดีไหม อาชีวกนั้นโกรธที่ชาวพระนครกำหนดวันเอาตามความพอใจของตน แล้วกลับมาถาม

^{๕๔} พุ.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๗/๔๕/๑๒, พุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๔๕/๒๐.

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน พุ.ชา.เอกก.อ. (บาลี) ๒/๔๕/๓๑.

ตนภายหลัง เขาคิดจะขัดขวางงานมงคลนั้นเสีย จึงบอกไปว่า วันนี้ฤกษ์ไม่ดี ถ้าขึ้นทำงานมงคลจักพากันพินาศเสียหาย คนเหล่านั้นพากันเชื่อคำพูดของอาชีวกจึงไม่ไปปรับตัวเจ้าสาว ชาวชนบททราบความที่ชาวพระนครไม่มาตามนัด จึงยกธิดาให้แก่คนอื่นไป วันรุ่งขึ้น ชาวเมืองพากันมาขอรับเจ้าสาว ถูกชาวชนบทพากันตำหนิว่า พวกท่านขึ้นชื่อว่าเป็นชาวเมือง แต่ขาดความเป็นผู้ดีกำหนดวันไว้แล้ว แต่ไม่มารับเจ้าสาว เพราะพวกท่านไม่มา พวกเราจึงยกให้คนอื่นไป ชาวเมืองก็กล่าวอ้างว่า เพราะพวกเราถามอาชีวกได้ความว่าฤกษ์ไม่ดี จึงไม่มา จึงให้เจ้าสาวแก่พวกเราเถิดเมื่อทั้งสองฝ่ายโต้เถียงกันอยู่อย่างนั้น บุรุษผู้เป็นบัณฑิตชาวเมืองคนหนึ่งผ่านมา ได้ยินเข้าจึงกล่าวว่า ฤกษ์จะมีประโยชน์อะไร เพราะการได้เจ้าสาวก็เป็นฤกษ์อยู่แล้วมิใช่หรือ ดังนี้แล้วกล่าวคาถาประพันธ์นี้ไว้ว่า ประโยชน์ผ่านพ้นคนโง่ผู้มัวคอยฤกษ์ยามอยู่ ประโยชน์เป็นฤกษ์ของประโยชน์ดวงดาวทั้งหลายจักทำอะไรได้

วจาสุภาษิตนี้ ชี้ให้เห็นว่าบุคคลผู้มัวคอยถือฤกษ์ถือยาม ยึดถือดวงดาวต่าง ๆ อยู่อย่างมมงายไร้เหตุผล ประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นแก่เขาย่อมล่วงเลยเขาไปเสีย ดูกุลบุตรบ้านนอกไปขอกุลธิดาชาวเมืองแล้วไม่ปรับตัวตามที่นัดหมายไว้เพราะยึดมั่นฤกษ์ยาม สุกุเลียดกุลธิดาให้ตระกูลอื่นไปละนั้น

(๑๐) อเวเรน จ สมมุนฺติ.^{๑๖๐}

เวรทั้งหลายย่อมสงบระงับด้วยการไม่จองเวร ๙

พระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่วัดพระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ทรงปรารภหญิงหมั้นคนหนึ่ง ผู้นำกุมาริกาจากตระกูลอื่นมาปรนนิบัติสามีตน เพื่อให้มีบุตรสืบทรัพย์มรดกของตระกูลไว้ ภายหลังกลับอิจจานางกุมาริกา กล่าวว่าจะได้ครอบครองทรัพย์มรดกแต่เพียงผู้เดียว เมื่อนางกุมาริกาตั้งครรภ์จึงปรุรงยาแท้งลูกให้กินถึง ๒ ครั้ง ในครั้งที่ ๓ ปรุรงให้กินต่อเมื่อท้องแก่เต็มที่แล้ว จึงไม่อาจคลอดบุตรได้ เสียชีวิตทั้งกลม ก่อนเสียชีวิตนางกุมาริกาได้ตั้งความปรารถนาเพื่อเกิดเป็นนางยักษิณีจะได้เลี้ยงกินทารกของหญิงหมั้นได้ นางกุมาริกายาไปเกิดเป็นแมวในเรือนนั่นเอง ฝ่ายหญิงหมั้นถูกสามีทุบตีเพราะเหตุนี้ ตายไปเกิดเป็นแม่ไก่ในเรือนนั้นเหมือนกัน พอแม่ไก่ตกฟองไข่ก็ถูกแม่แมวมากินเสียหมด แม่ไก่ได้ทำความปรารถนาเพื่อจะได้กินแมวกับลูกของมัน ตายไปเกิดเป็นแม่เสือเหลือง ฝ่ายแม่แมวตายไปเกิดเป็นแม่เนื้อ ในเวลาแม่เนื้อคลอดลูกก็ถูกแม่เสือเหลืองมากินเสียหมด เมื่อเวลาจะตาย แม่เนื้อทำความปรารถนาเพื่อจะได้กินแม่เสือเหลืองกับลูกของมัน ตายไปเกิดเป็นนางยักษิณี ฝ่ายแม่เสือเหลืองตายไปเกิดเป็นกุลธิดาใน

^{๑๖๐}พ.ร. (บาลี) ๒๕/๕/๑๖, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๕/๒๕.

เมืองสาวดี เจริญวัยแล้วมีครอบครัว เมื่อนางคลอดบุตรคนแรกก็อุ้มนางยักษิณีกิน คนที่ ๒ ก็เหมือนกัน ส่วนคนที่ ๓ นางกุลธิดากลับไปคลอดที่ตระกูลของตน คลอดแล้วจึงชวนสามีกลับบ้าน ในระหว่างทางขณะที่ตนอาบน้ำเสร็จกำลังยืนให้นมลูก รอสามีอาบน้ำอยู่ ก็เห็นนางยักษิณีกำลังเดินมา จึงอุ้มลูกวิ่งเข้าไปในวัดพระเชตะวัน ได้มอบถวายบุตรให้นอนเคียงหลังพระบาทของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงแสดงธรรมอยู่ในท่ามกลางพุทธบริษัท เมื่อนางยักษิณีตามมาถึง พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงธรรมถึงเวรที่ทั้งสองฝ่ายนั้นทำแก่กันว่า ถ้าพวกเจ้าทั้งสองไม่มาอยู่เฉพาะหน้าพระพุทธเจ้าผู้เช่นเรา เวรของพวกเจ้าจักตั้งอยู่ตลอดกับ เหมือนเวรของงูกับพังพอน หมีกับไม้ สะคร้อและกากับนกเค้า เหตุไฉน พวกเจ้าจึงทำเวรต่อกันและกัน เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร หาระงับด้วยการจองเวรไม่ ดังนี้แล้วได้ตรัสพระภาษิตว่า ในกาลไหน ๆ เวรทั้งหลายในโลกนี้ย่อมไม่ระงับด้วยเวรเลย แต่ย่อมระงับได้ด้วยความไม่มีเวร ธรรมนี้เป็นของเก่า ในเวลาจบพระธรรมเทศนา นางยักษิณีได้บรรลุโสดาบัน และพระธรรมเทศนาก็ยังเป็นประโยชน์แก่พุทธบริษัทผู้ประชุมกันแล้ว ณ สถานที่นั้น^{๑๖๑}

๓.๔.๒ พระสาวก - พระสาวิกา (๑๐ ตัวอย่าง)

(๑) สจฺจํ เว อมตา วาจา เอส ธมฺโม สมนฺตโน

สจฺเจ อตุเถ จ ธมฺเม จ อหุ สมนฺโต ปติฏฺฐิตา.^{๑๖๒}

คำสัตย์นั้นแล เป็นวาจาไม่ตาย นี่เป็นคติโบราณ สัตบุรุษทั้งหลายเป็นผู้ตั้งอยู่ในสัจจะที่เป็นอรรถและเป็นธรรม ฯ

พระวังคีสเถระ เกิดในตระกูลพราหมณ์ในเมืองสาวดี เมื่อครั้งเป็นฆราวาสเรียนจบไตรเพทและศึกษามนต์ชื่อว่าจลสีสะ ซึ่งเป็นมนต์ที่ใช้ไล่เบียดกระโหลกคนที่ตายแล้ว ก็รู้ได้ว่าคนนั้นไปเกิดเป็นอะไร ต่อมาได้บรรพชาอุปสมบทแล้วเกิดความปลาบปลื้มใจในสุภาสิตสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง จึงขออนุญาตกราบทูลขึ้นในที่เฉพาะพระพักตร์ว่า คำสัตย์แลเป็นวาจาไม่ตาย นี่เป็นคติโบราณ สัตบุรุษทั้งหลายเป็นผู้ตั้งอยู่ในสัจจะที่เป็นอรรถและเป็นธรรม

เหตุที่คำสัตย์ได้ชื่อว่าเป็นอมตวาจา ก็เพราะคำสัตย์เป็นคุณน้ำอมฤต ที่ทำให้ประโยชน์สำเร็จได้ ทั้งเป็นปัจจัยแก่อมตนิพพาน ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า คำสัตย์แลยังประโยชน์ให้สำเร็จกว่ารสทั้งหลาย สัจจวาจานี้เป็นคติโบราณ คือ บรรพบุรุษในอดีตเคยประพฤติเป็นประเพณี ไม่มีวิจิตรและแหล่ ท่านจึงกล่าวว่า สัตบุรุษเป็นผู้ตั้งอยู่ในสัจจะที่เป็นอรรถเป็นธรรม หมายถึงตั้งอยู่ใน

^{๑๖๑} จุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๔๒-๔๕.

^{๑๖๒} จุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๑๒๓๘/๔๒๔, จุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๒๓๘/๕๔๑.

พระสุสารทเถระ ผู้เกิดในตระกูลพราหมณ์ซึ่งเป็นญาติของพระธรรมเสนาบดี มีชื่อว่าสุสารทเถระ เพราะเป็นคนมีปัญญาน้อย ต่อมาได้ฟังธรรมในสำนักของพระธรรมเสนาบดี มีศรัทธา บวชแล้วเจริญวิปัสสนาได้บรรลุพระอรหันต์ เมื่อจะพยากรณ์พระอรหันต์ผลโดยการชี้ถึงอานิสงส์และกิตติคุณในการพบท่านผู้เป็นสัตบุรุษ ได้กล่าวสุภาษิตว่า การเห็นสัตบุรุษทั้งหลายผู้เพียบพร้อมด้วยคุณมีศีลเป็นต้น ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จ เป็นเหตุตัดความสงสัยเสียได้ ทำความรู้ให้เจริญงอกงาม สัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมกระทำพาลชนให้เป็นบัณฑิตได้ เพราะฉะนั้นการสมาคมกับสัตบุรุษ จึงทำประโยชน์ให้สำเร็จได้

การเห็นพระอริยเจ้าทั้งหลาย ผู้มีอรรถภาพอันอบรมดีแล้วด้วยคุณมีศีลเป็นต้น ผู้มีการแสดงธรรมอันจำแนกแจกจ่ายดีแล้วด้วยความอนุเคราะห์ในผู้อื่นเป็นความดี แม้การฟังเป็นต้นก็นับว่ามีอุปการะมาก สมดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใดถึงพร้อมแล้วด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ เป็นผู้กล่าวสอน ทำให้รู้แจ้ง ให้เห็นแจ้ง ให้สมาทานให้อาจหาญ ให้ร่าเริง เป็นผู้สามารถบอกพระสัทธรรม ได้เป็นอย่างดี ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าวการเห็นภิกษุเหล่านั้นก็ดี การฟังภิกษุเหล่านั้นก็ดี การเข้าไปใกล้ภิกษุเหล่านั้นก็ดี การระลึกถึงภิกษุเหล่านั้นก็ดี การบวชตามภิกษุเหล่านั้นก็ดี ว่ามีอุปการะมาก

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อการเห็นกัลยาณมิตรเช่นนั้นมิอยู่ กุลบุตรผู้มุ่งหาความรู้ ผู้ใคร่ประโยชน์ ย่อมเข้าไปหา ย่อมเข้าไปนั่งใกล้กัลยาณมิตรเหล่านั้น ย่อมได้ถามปัญหาโดยนัยมีอาทิว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล และกัลยาณมิตรเหล่านั้น ย่อมบรรเทาความสงสัยในฐานะอันเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัยมิใช่น้อยแก่เขาได้ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เป็นเหตุตัดความสงสัยเสียได้ และเพราะเหตุที่กัลยาณมิตรเหล่านั้น ครั้นบรรเทาความสงสัยของกุลบุตรเหล่านั้นได้ด้วยการแสดงธรรมแล้ว ย่อมยังความเห็นชอบในกรรมบถและยังความเห็นชอบในวิปัสสนาให้บังเกิดขึ้นในส่วนเบื้องต้น ฉะนั้น ความรู้ย่อมเจริญแก่กุลบุตรเหล่านั้น เมื่อกุลบุตรเหล่านั้น เจริญวิปัสสนาแล้วแทงตลอดสัจจะทั้งหลาย หมดความสงสัย ปัญญาย่อมเจริญโดยตรง สัตบุรุษทั้งหลายย่อมกระทำคนโง่ให้เป็นบัณฑิตได้อย่างนี้^{๖๖}

วจาสุภาษิตนี้ ชี้ให้เห็นถึงการคบหาสัตบุรุษทั้งหลาย ทำให้ตัดความสงสัย เพิ่มพูนความรู้ เพราะสัตบุรุษทั้งหลายย่อมทำคนโง่เขลาให้กลายเป็นบัณฑิตได้ ฉะนั้น การสมาคมกับสัตบุรุษผู้เป็นสาธุชนคนดีคือพระอริยเจ้าทั้งหลาย ทำให้สำเร็จประโยชน์ได้ เป็นความดี ทั้งเป็นความเจริญแก่ผู้คบหาโดยแท้

^{๖๖} พุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๗๕/๒๖๐.

(๔) น อุกุชิเป โน จ ปริกชิเป ปเร
 น โอกุชิเป ปารคตํ น เอรเย
 น จตฺตวณฺณํ ปริสาสุ พยาหเร
 อนฺนุทฺธโต สมฺมิตถาณิ สฺสพฺพโต.^{๑๖๗}

พระธรรมกถึกประกอบด้วยองค์ ๕ คือ ๑. ไม่พึงยกตน ๒. ไม่พึงชมผู้อื่น ๓. ไม่พึงมองดูด้วยความเหยียดหยาม ๔. ไม่พึงกระทบกระทั่งท่านผู้ถึงฝั่งนิพพาน ๕. ไม่พึงกล่าวคุณความดีของตนในที่ชุมชน ไม่พึงชาน กล่าวแต่พอประมาณ มีวัตรดีงาม ฯ

พระวิสาขปัญจาลีบุตรเถระ ผู้เกิดในตระกูลของพระเจ้ามณฑลิกะ ในแคว้นมคธ มีนามว่าวิสาขะ ภายหลังปรากฏนามว่าปัญจาลปุตตะ เพราะเป็นพระโอรสแห่งราชบิดาของพระเจ้าปัญจาละ ครั้นพระชนกสวรรคตแล้วได้เสวยราชสมบัติ วันหนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาใกล้วังของพระองค์ จึงเสด็จไปเข้าเฝ้าและได้ฟังธรรม มีจิตเลื่อมใสศรัทธาจึงทูลขอผนวช และได้จาริกไปสู่พระนครสาวัตถีกับพระพุทธเจ้า พากเพียรเจริญวิปัสสนาอยู่ ต่อกาลไม่นานนักก็ได้บรรลุอภิญญา ๖ แล้วจึงกลับไปยังมาตุภูมิเพื่ออนุเคราะห์หมู่ญาติ ได้แสดงธรรมถึงลักษณะของพระธรรมกถึกด้วย ๒ คาถาข้างต้นแล้วกล่าวว่า ภิกษุผู้เป็นธรรมกถึก (ผู้กล่าวธรรม) มีปกติเห็นเนื้อความอันสุขุมละเอียด มีปัญญาเฉลียวฉลาด ประพฤติอ่อนน้อม มีศีลตามเยี่ยงอย่างของพระพุทธเจ้านั้น จะพึงได้นิพพานไม่ยากเลย พระเถระกล่าวลักษณะของพระธรรมกถึกโดยสังเขปแล้วได้น้อมใจนึกถึงเหตุที่ตนได้รับความยกย่องนับถืออย่างสูงสุดจากมหาชน ก็เพราะอาศัยคุณลักษณะเหล่านั้น แล้วจึงกล่าวแสดงความที่บุคคลประกอบด้วยคุณเหล่านั้น ย่อมบรรลุนิพพานได้โดยไม่ยาก^{๑๖๘}

วจาสุภาษิตนี้ ชี้ให้เห็นถึงคุณธรรมของนักเผยแผ่ธรรมที่เรียกกันว่า ธรรมกถึก หมายถึงผู้กล่าวธรรมนั้นต้องประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ จึงจะเป็นผู้ที่ควรได้รับการยกย่องนับถือจากมหาชน และนักเผยแผ่ธรรมที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ประการนี้ ถ้ามีปัญญาเฉลียวฉลาดย่อมบรรลุนิพพานได้ไม่ยาก คุณพระเถระผู้เป็นพระธรรมกถึกประกอบด้วยองค์ ๕ ประการได้รับการยกย่องนับถือจากมหาชนและได้บรรลุพระอรหันต์โดยไม่ยาก ฉะนั้น

(๕) ยสฺส มคฺคํ น ชานาสิ อาคตสฺส คตสฺส วา
 ตํ กุโธ อาคตํ ปุตฺตํ มม ปุตฺโตติ โรทฺหิ.^{๑๖๘}

^{๑๖๗}พ.ุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๒๐๕/๓๐๔, พ.ุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๐๕/๓๗๐.

^{๑๖๘}พ.ุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๒๐๕/๕๑๑.

^{๑๖๙}พ.ุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๑๒๗/๔๔๕, พ.ุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๒๗/๕๗๖.

ท่านไม่รู้ทางของสัตว์ใด ซึ่งมาแล้วหรือไปแล้ว เหตุไฉนท่านจึงร้องให้ถึงสัตว์ที่
มาแล้วนั้นว่าเป็นบุตรของเรา ฯ

พระปฎาจารย์เถรี ผู้ได้รับเอตทัคคะว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้ทรงวินัย ได้กล่าว
อบรมหญิง ๕๐๐ คน ซึ่งร้องให้เศร้าโศกเพราะบุตรของตนตาย เมื่อบรรเทาความโศกเศร้าแล้ว จึง
แสดงธรรมให้ฟัง หญิงเหล่านั้นเกิดความสังเวชใจจึงพากันบวชในสำนักของพระเถรี เมื่อบวชแล้ว
ได้บำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐาน ไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหันต์^{๑๖๐}

วจาสุภาษิตนี้ ชี้ให้เห็นถึงอนิจจตาความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของสังขาร และเน้นย้ำให้
ตระหนักถึงความพลัดพรากจากของรักของชอบใจ ซึ่งจะต้องประสบไม่วันใดก็วันหนึ่ง เพราะสิ่งที่
ปัจจัยปรุงแต่งมีความแปรเปลี่ยนไปเป็นธรรมดา เป็นเสมือนผู้พบกันในระหว่างทางแล้วก็จากกัน
ไป โดยที่แท้เวลา (เกิด) ก็ไม่ได้เจิญมา เวลาจะไป (ตาย) ก็ไม่ได้อนุญาตให้ไป ดังนั้น เมื่อหวน
ระลึกถึงอนิจจธรรมนี้ จึงไม่ควรคร่ำครวญเสียใจถึงผู้ที่ตายแล้วจนเกินไป

(๖) จิตฺเตน วณฺณจิตา สตุตา มารสฺส วิสเย รตา
อเนกชาติสํสารี สนฺธาวนฺติ อวินทิสฺสุ^{๑๖๑}

สัตว์ทั้งหลายผู้ไม่รู้แจ้งถูกจิตดวงแล้ว ยินดีในสิ่งที่เป็นวิสัยของมาร พากัน
ท่องเที่ยวไปสู่ชาติสังสารมิใช่น้อย ฯ

พระคฤดาเถรี ผู้เกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาลในกรุงสาวัตถี เมื่อเจริญวัยรู้เพียงสา
แล้วก็ออกบวชในสำนักของพระนางมหาปชาบดีโคตมี บำเพ็ญเพียรเจริญวิปัสสนาอยู่เนือง ๆ ก็ไม่
อาจทำจิตที่มักกล่นไปในอารมณ์ภายนอกซึ่งคุ้นเคยมาช้านานให้สงบได้ พระพุทธเจ้าจึงทรง
อนุเคราะห์พระเถรีโดยตรัสโอวาทไม่ให้ตกอยู่ในอำนาจของจิต เพราะผู้ที่ถูกจิตดวงแล้ว ย่อมเวียน
ว่ายตายเกิดไม่รู้จักจบสิ้น ฝ่ายพระเถรีดำรงจิตมั่นในพระโอวาทไม่เป็นไปในอำนาจของจิตตน จึง
บรรลุพระอรหันต์ได้ในที่สุด^{๑๖๒}

วจาสุภาษิตบทนี้ ชี้ให้เห็นถึงบุคคลที่ตกอยู่ในอำนาจของจิตที่ถูกกิเลสครอบงำ ทำ
ให้แสดงตนเป็นคนเอาแต่ใจ ไม่สามารถควบคุมตนเองได้ ไร้ระเบียบวินัย ไม่ฟังเหตุผลของผู้อื่น ทำ
ให้เกิดการทะเลาะเบาะแว้งกัน ตนเองต้องเดือดร้อน คนที่อยู่รอบข้างก็อดอึดเอือมระอา ชั้นที่สุด
ย่อมเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารหลายภพหลายชาติ

^{๑๖๐} พุ.เถรี.อ. (บาลี) -/๑๒๗/๑๕๕.

^{๑๖๑} พุ.เถรี. (บาลี) ๒๖/๑๖๔/๔๕๓, พุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๑๖๔/๕๘๑.

^{๑๖๒} พุ.เถรี.อ. (บาลี) -/๑๖๔/๒๐๒.

(๗) มา สุ เต วฑฺฒโลกมุหิ วนโถ อหุ กุทาจน์
มา ปุตุตถ ปุณฺณปุณฺโณ อหุ ทุกฺขสฺส ภาคิมา.^{๑๗๓}

ลูกวัฑฒะ ก็เลศดูหมิ่นไม่ในป่า ในโลก อย่าได้มีแก่ลูกไม่ว่าในกาลไหน ๆ เลย
ลูกเอ๋ย ลูกอย่าได้เป็นผู้มีความทุกข์รำไปเลยนะลูก ฯ

พระวัฑฒมาตุเถรี ผู้อาศัยอยู่ในภารุกัจฉนคร เมื่อเป็นฆราวาสมีบุตรชายคนหนึ่ง
ชื่อวัฑฒะ ต่อมาได้ฟังธรรมกถาในสำนักภิกษุณี มีศรัทธาออกบวชบำเพ็ญเพียรไม่นานก็บรรลุพระ
อรหัตต์ ภายหลังแม้บุตรชายของนางก็ออกบวช วันหนึ่งพระวัฑฒะเถระรีบร้อนเข้ามาเยี่ยมพระเถรี
แต่ล้าพัง พระเถรีจึงกล่าวสอนถึงความเป็นผู้มีต้นหาความยาก ทำให้เป็นทุกข์อยู่รำไป และแนะนำ
ทางพอกพูนมรรคเพื่อทำที่สุดทุกข์ให้ พระวัฑฒเถระได้ทำโอวาทนั้นให้เป็นดุจข้อข้างคอยสับคน
ให้มีสติ เริ่มเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานกับบรรลุพระอรหัตต์^{๑๗๔}

วจาสุภายิตนี ชี้ให้เห็นถึงโทษของความเกิด ซึ่งมีกิเลสตัณหาเป็นเครื่องพันนาการ
ผูกมัดให้เป็นไปในอำนาจก็ทำให้ต้องเกิดบ่อย ๆ เมื่อเกิดบ่อย ๆ ก็เป็นทุกข์เพราะความแก่ ความ
เจ็บ และความตายเป็นต้น ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า ความเกิดบ่อย ๆ เป็นทุกข์รำไป^{๑๗๕} อนึ่ง พระเถรี
ได้แสดงอาการทรมานต่อบุตร แม้บุตรที่ตั้งอยู่ในโอวาทของมารดาที่ประสบความเจริญทำให้ตน
บรรลุผลอันเลิศหลุดพ้นจากความเกิดได้ในที่สุด

(๘) สจฺจวาทีวณฺโณ อนนฺตณฺดา.^{๑๗๖}

พระคำรัสของพระพุทธเจ้าเป็นคำจริงแท้ ไม่แปรเป็นอื่น ฯ

พระอัมพปาลีเถรี ผู้เกิดเป็นโอรสปาติกะที่โคนต้นมะม่วงในพระราชอุทยาน กรุงเวสาลี
เมื่อได้ฟังธรรมของพระวิมลโกณฑัญญะบุตรของตน มีความเลื่อมใสจึงบวชบำเพ็ญวิปัสสนา
ด้วยการพิจารณาสรีระของตนซึ่งเมื่อก่อนงดงามผุดผาด แต่ภายหลังคร่ำคร่าลงเพราะชราภาพ เกิด
สังเวชใจ เห็นอนิจจธรรมในสรีระสังขารทั้งหลายของตนว่าไม่เที่ยง แปรเปลี่ยนไปตามกาลเวลา
เป็นทุกข์ และไม่ใช่ว่าเป็นของตน จะมักเขม้นพิจารณาอยู่ ไม่นานก็บรรลุพระอรหัตต์ เมื่อมาคำนึงถึง
พระคำรัสของพระพุทธเจ้าที่ตรัสแสดงความจริง เป็นสัจจวาจา พระองค์ผู้ทรงเป็นสัจจวาที เพราะ

^{๑๗๓} พุ.เถรี. (บาลี) ๒๖/๒๐๔/๔๕๗, พุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๒๐๔/๕๘๘.

^{๑๗๔} พุ.เถรี.อ. (บาลี) -/๒๐๔/๒๑๘.

^{๑๗๕} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๕๓/๔๔, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๓/๗๕.

^{๑๗๖} พุ.เถรี. (บาลี) ๒๖/๒๕๒/๔๖๓, พุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๒๕๒/๕๙๖.

ทรงทราบสภาวะตามเป็นจริงของธรรมทั้งหลายโดยชอบ ได้ชื่นชมยินดีอยู่จึงกล่าววาจาต่อไปนี้ เป็น
ทิฏฐานุกติชี้ให้เห็นถึงสัจวาทีแก่นุชนรุ่นหลังต่อมา^{๑๗๗}

(๕) อหิ อุโปสถิ กตฺวา สมฺมาสมฺพุทฺธสสเน
 เตน กมฺเมเน สุกเตน ดาวตฺตํ อคณฺหิ.^{๑๗๘}

หม่อมฉันรักษาศูโอบสถศีลในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะกรรมที่ทำ
ไว้ดีแล้วนั้น หม่อมฉันจึงได้ไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ฯ

พระเอกุโปสถิกาเถรี ผู้มีอายุ ๙ ขวบออกบวชเป็นบรรพชิต เมื่อบวชยังไม่ถึงครึ่ง
เดือน ก็ได้บรรลุพระอรหันต์ เป็นผู้สิ้นอาสวกิเลสไม่มีภพใหม่อีกต่อไป พระเถรีเมื่อจะกล่าว
ประวัติของตนในอดีตแก่ภิกษุสงฆ์ ได้แสดงถึงผลของการรักษาศูโอบสถศีลอันเป็นเหตุให้ได้สมบัติ
ต่าง ๆ กระทั่งได้บรรลุพระอรหันต์ไว้ว่า ในพระนครพันธุมดี มีพระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่า
พันธุมะ ในวันเพ็ญพระองค์ทรงรักษาศูโอบสถศีล ครั้งนั้น ดิฉันเป็นนางกุมภทาสี ได้เห็นหมู่
เสนาพร้อมด้วยพระมหากษัตริย์ จึงคิดว่า แม้พระมหากษัตริย์ยังทรงพระราชกิจมารักษาศูโอบสถศีล
กรรมนั้นต้องมีผลแน่นอน ได้มีจิตใจว่าเรจงเบิกบานรักษาศูโอบสถศีลแล้ว ด้วยผลแห่งการรักษาศู
โอบสถศีลนั้น เมื่อเสียชีวิตแล้วได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีวิมานที่บุญนั้นสร้างให้อย่าง
สวยงาม มีนางอัปสรแสนนางบำรุงบำเรอทุกเมื่อ ได้เป็นพระอัครมเหสีของท้าวสักกรินทเทวราช
๖๔ พระองค์ เมื่อมาเกิดในมนุษยโลก ได้เป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิ ๖๓ พระองค์
เป็นผู้มีผิวพรรณงดงามดังทองคำ มียานพาหนะช้างม้าและรถแม้นทุกอย่างมากมาย มีภษณะที่ทำมา
จากทองเงินแก้วผลึกและแก้วปทุมราช มีผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ ผ้าเปลือกไม้ และผ้าฝ้ายที่มีราคาสูง ๆ
ใช้สอย และมีเครื่องอุปโภคบริโภคอันอำนวยความสะดวกให้ทุกอย่าง เพราะผลแห่งการรักษาศู
โอบสถศีลในกัปที่ ๕๑ แต่กัปนี้ พระเถรีจึงไม่รู้จักทุกขคติเลย

(๑๐) อลิ ปุตุตา วิลาเปเน มารปาसानุคฺตินา
 อนิจฺจํ สงฺขตํ สพุทฺธิ วิโยคฺนตํ จลาจลํ.^{๑๗๙}

ลูกทั้งหลายเอ๋ย การพรา่เพื่อซึ่งเป็นไปในบ่วงแห่งมารไม่ควรเลย สังขตธรรมทั้ง
ปวงล้วนไม่เที่ยง มีแต่จะหวนไหวพลัดพรากจากกันไปฯ

^{๑๗๗} พุ.เถรี.อ. (บาลี) -/๒๕๒/๒๖๓.

^{๑๗๘} พุ.อป. (บาลี) ๓๓/๔/๒๕๘, พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔/๓๘๖.

^{๑๗๙} พุ.อป. (บาลี) ๓๓/๒๔๓/๓๒๕, พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๔๓/๔๑๕.

พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี ผู้เป็นพระมาตุจฉา (พระน้านาง) ของพระพุทธเจ้า ได้รับเอตทัคคะว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้เป็นรัตตัญญูรู้ราตรีนาน (บวชก่อนภิกษุณีทั้งหลาย) หลังจากอุปสมบทแล้วก็ได้บรรลุพระอรหันต์ ในคราวจะนิพพานพระเถรีพร้อมด้วยพระภิกษุณี ๕๐๐ รูป ปลงอายุสังขารแล้ว ไปทูลขอพระบรมพุทธานุญาตเพื่อบิณฑบาต บุคคลจำนวนมากผู้เลื่อมใสในพระเถรีรู้ข่าวเข้าก็พากันสลดสังเวชใจ ฝ่ายอุบาสิกาทั้งหลายผู้มีศรัทธาในพระเถรีได้ฟังข่าวต่างรู้สึกโศกเศร้าเสียใจหลังน้ำตา พระเถรีได้แสดงธรรมกถาเป็นอนุเคราะห์ และได้กล่าวโอวาทปรารภสังฆธรรมทั้งปวงที่ตกอยู่ในอนิจจลักษณะสั่งสอนอุบาสิกาเหล่านั้นว่า ลูกทั้งหลายเอ๋ย การพร่ำเพ้อซึ่งเป็นไปในบ่วงแห่งมารไม่ควรเลย สังฆธรรมทั้งปวงล้วนไม่เที่ยง มีแต่จะหวนไหวพลัดพรากจากกันไป หลังจากนั้นพระเถรีพร้อมด้วยพระภิกษุณี ๕๐๐ รูป ก็นิพพานจุเปลวประทีปหมดเชื้อดับไปฉะนั้น

วจาสุภาษิตนี้ ชี้ให้เห็นถึงสังฆธรรมทั้งหลายตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ไม่เที่ยง ทุกขัง เป็นทุกข์ อนัตตา ไม่มีตัวตน จำต้องพลัดพรากจากกันไปในที่สุด ผู้เข้าใจกฎไตรลักษณ์ตามเป็นจริง ย่อมปลงใจ ปลอ่ยวางใจได้ ในคราวพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งหลาย และถือเอาประโยชน์ในโลกนี้โลกหน้าและประโยชน์สูงสุดกล่าวคือพระนิพพานได้

ตารางสรุปการอธิบายประเด็นต่าง ๆ ในการศึกษาเกี่ยวกับกรณีตัวอย่างบุคคลที่กล่าววจาสุภาษิตทำให้เกิดประโยชน์ โดยแบ่งเป็น ๓ ส่วน ดังนี้

๑. บุคคลผู้กล่าววจาสุภาษิต
๒. วจาสุภาษิต
๓. ประโยชน์ของวจาสุภาษิต

จากการศึกษาค้นคว้ากรณีตัวอย่างบุคคลที่กล่าววจาสุภาษิตทำให้เกิดประโยชน์นั้น ทำให้ทราบถึงความเป็นมาของวจาสุภาษิตในแต่ละสุภาษิตว่าใครเป็นผู้กล่าว กล่าวไว้ที่ไหน ปรารภเรื่องอะไร กล่าวกับใคร และผู้ฟังได้รับประโยชน์อย่างไร ซึ่งในแต่ละสุภาษิตมีความเป็นมาที่แตกต่างกันเพราะอาศัยบุคคลผู้กล่าว เรื่องที่เกิดขึ้น วจาสุภาษิตที่กล่าว บุคคลผู้ฟัง และประโยชน์ที่เกิดขึ้นแตกต่างกัน ปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้มีความสอดคล้องกลมเกลียวเกี่ยวเนื่องถึงกันจึงทำให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ฟังอย่างลงตัว พอสรุปให้เห็นถึงความเกี่ยวเนื่องกัน ๓ ส่วน ดังนี้

๑. บุคคลผู้กล่าววจาสุภาษิต จำแนกออกเป็น ๒ ประเภท คือ
 - ๑.๑ พระอริยบุคคล ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระสาวกสาวิกาและอุบาสกอุบาสิกา
 - ๑.๒ กัลยาณปุถุชน ได้แก่ อุบาสิกา

๒. วาจาสุภาษิต คือธรรมะที่พระพุทธเจ้า พระสาวกสาวิกา และอุบาสกอุบาสิกาใช้แสดงให้ผู้อื่นฟังโดยอาศัยเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ตำแหน่งหน้าที่ และอุปนิสัยของผู้ฟังเป็นเกณฑ์ในการที่จะใช้ธรรมะหมวดไหนแสดงเพื่อให้เหมาะแก่ผู้ฟัง ซึ่งพบว่าวาจาสุภาษิตที่นำมาเป็นกรณีตัวอย่างบุคคลที่กล่าวแล้วทำให้เกิดประโยชน์นั้นเป็นเหตุให้ทราบถึงนัยอื่น ๆ อีก คือกลุ่มเป้าหมาย องค์ประกอบวาจาสุภาษิต รูปแบบการสร้างวาจาสุภาษิต และการเปลี่ยนแปลงหรือประโยชน์ที่เกิดแก่ผู้ฟัง ดังจะได้แจกแจงให้ทราบดังนี้

๒.๑ กลุ่มเป้าหมาย คือผู้ฟังวาจาสุภาษิตมีหลากหลายกลุ่ม ซึ่งมีหน้าที่การงานหรือสถานภาพแตกต่างกันไป โดยแบ่งเป็น ๓ กลุ่มเป้าหมาย ดังนี้

๒.๑.๑ กลุ่มบรรพชิต ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี ปริพาชก

๒.๑.๒ กลุ่มคฤหัสถ์ ได้แก่ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ โจร บุคคลทั่วไป

๒.๑.๓ กลุ่มเทวดา ได้แก่ ยักษ์ เทวดา

๒.๒ องค์ประกอบวาจาสุภาษิต พระพุทธเจ้าตรัสองค์ประกอบของวาจาที่จัดเป็นวาจาสุภาษิต ไม่เป็นทุพภาษิต เป็นถ้อยคำไม่มีโทษ วิญญูชนทั้งหลายไม่คิดเตียน มีองค์ประกอบ ๕ ประการ คือ

๑. พุคณูกาล

๒. พุคคัจฉา

๓. พุคคัจฉาอันหวน

๔. พุคคัจฉาประกอบด้วยประโยชน์

๕. พุคคัจฉาเมตตาจิต

เมื่อศึกษาแล้ว ผู้วิจัยพบว่า วาจาสุภาษิตที่นำมาเป็นกรณีตัวอย่างนี้ เมื่อพิจารณาถึงบุคคลผู้กล่าวแล้วโดยส่วนมากจะเป็นอริยบุคคลชั้นต่าง ๆ มีบุคคลผู้บรรลุโสดาบันเป็นต้น ถ้อยคำหรือคำพูดจึงประกอบด้วยองค์แห่งวาจาสุภาษิตครบทั้ง ๕ แต่ยังพบว่ามีวาจาสุภาษิตอีกส่วนหนึ่งที่กล่าวยกย่องบุคคลไว้ ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์ได้เช่นกัน แต่จะมีองค์ประกอบครบทั้ง ๕ หรือไม่ ผู้วิจัยจะได้นำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบให้เห็นเป็นตัวอย่างโดยสังเขป ดังนี้

๒.๒.๑ วาจาสุภาษิตของอริยบุคคล เช่นวาจาสุภาษิตเกี่ยวกับการปกครองเรือนที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงโทษในการปกครองเรือนไม่รอบคอบก่อให้เกิดปัญหาหลายอย่าง แก่ภิกษุวัชชีบุตรว่า “ทราวาสสา มรา ทุกุขา เรือนที่ปกครองไม่ดี ก่อให้เกิดทุกข์”

วาจาสุภาษิตนี้ มีองค์ประกอบครบทั้ง ๕ ประการ เมื่อวิเคราะห์ตามองค์ประกอบของวาจาสุภาษิตโดยลำดับ ก็จะเห็นได้ ดังนี้

๑. พุทธอุกกาล พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาเห็นความเหมาะสมของกาลเวลา และ เหตุการณ์สิ่งแวดล้อมที่ควรจะต้องแสดงโทษให้ภิกษุวัชชีบุตรฟัง เพราะภิกษุวัชชีบุตรมีความคิดว่า ตนเองไร้ค่า เป็นเหมือนไม้ที่เขาทิ้งไว้กลางป่าผู้เดียว ในขณะที่ชาวเมืองเวสาลีกำลังสนุกสนานกับการเล่นมหรสพ

๒. พุทธคำจริง คือทรงแสดงถึงภาวะของการปกครองเรือนที่ไม่รอบคอบ ขาดสติสัมปชัญญะ ย่อมนำไปสู่ปัญหาต่าง ๆ มาสู่ครอบครัว อีกอย่างหนึ่งการครองเรือนทำให้บริบูรณ์ได้ยาก เพราะมีเรื่องที่ต้องจัดต้องทำมากมายหลายประการซึ่งสิ่งจำเป็นต่อชีวิตมนุษย์หลัก ๆ ที่ต้องแสวงหามาใช้ในชีวิตประจำวัน ๔ อย่าง คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค

๓. พุทธคำอ่อนหวาน เพราะเป็นพระวาจาที่ไพเราะเสนาะโสต เป็นถ้อยคำที่ให้แต่คุณส่วนเดียว ทำให้ภิกษุวัชชีบุตรเกิดความยินดีพอใจ

๔. พุทธคำประกอบด้วยประโยชน์ พระวาจาประกอบด้วยประโยชน์เพราะแสดงให้เห็นถึงโทษในการครองเรือนและทำให้ภิกษุวัชชีบุตรเห็นแจ้งแทงตลอดบรรลुพระอรหันต์ในที่สุด

๕. พุทธด้วยเมตตาจิต คือพระพุทธองค์ทรงแสดงโทษในการครองเรือนก็เพื่ออนุเคราะห์ภิกษุวัชชีบุตรผู้มองไม่เห็นโทษในการครองเรือน การชี้แนะแนวทางให้เห็นในสิ่งที่ตนเป็นคุณเป็นโทษ จึงจัดเป็นการพูดที่ประกอบด้วยเมตตาปรารถนาดี

๒.๒.๒ วาจาสุภาษิตของกัลยาณปुरुชน เช่น วาจาสุภาษิตเกี่ยวกับการสังคัมสังเคราะห์ที่มารดาของพระกัสสปเถระผู้เป็นกัลยาณปुरुชน กล่าวสอนพระกัสสปเถระผู้เป็นบุตรซึ่งเป็นอริยบุคคลชั้นโสดาบัน มีความประสงค์จะเที่ยวจาริกไปตามชนบทกับพระพุทธเจ้าจึงไปอำลามารดา มารดาผู้ปรารถนาความสวัสดิแก่บุตรจึงกล่าวสอนว่า “ลูกเอ๋ย ในทิศใด ๆ อาหารหาง่าย ไร้โรคและปราศจากภัย จงไปในทิศนั้น ๆ เถิด ขอเจ้าอย่าได้ประสบความเศร้าโศกเลย”

เมื่อพิจารณาถึงองค์ประกอบของวาจาสุภาษิตทั้ง ๕ ประการโดยลำดับ จะเห็นได้ว่า

๑. พุทธอุกกาล คือ มารดาของพระเถระได้อาศัยการจะเที่ยวจาริกไปตามชนบทของพระกัสสปเถระบุตรชายจึงได้กล่าว ซึ่งถือว่าเหมาะสมกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและสิ่งแวดล้อม ทำให้ผู้ฟังตระหนักถึงคำที่พูด และน้อมเข้ามาใส่ใจมากยิ่งขึ้น เพราะการเที่ยวจาริกไปอาจใช้เวลานานที่จะได้กลับมาอยู่ที่เดิม

๒. พุทธคำจริง คือ มารดาของพระเถระกล่าวถึงสภาวะตามความเป็นจริงอย่างหนึ่งของมนุษย์ที่ต้องการและปรารถนาความสุข รังเกียจความทุกข์ จึงให้ไปในทิศที่ไร้โรคและปราศจากภัย แต่ถ้านุตรไม่เชื่อฟังถ้อยคำไปในทิศที่มีภัย ก็จะประสบกับความทุกข์ยากลำบาก

๓. พุทธคำอ่อนหวาน คือ มารดาของพระเถระกล่าวถ้อยคำที่ฟังแล้วเกิดความสบายใจใคร่จะประพฤติตาม ทำให้พระเถระน้อมนำไปปฏิบัติ ถ้อยคำนี้จึงถือว่าไพเราะอ่อนหวาน

๔. พุคคำประกอบด้วยประโยชน์ คือ มารดาของพระเถระกล่าวถ้อยคำมุ่งถึงการเป็นอยู่ที่ปราศจากความเศร้าโศก อันเป็นเหตุให้พระเถระมีกำลังใจ น้อมนำมาเป็นข้อสับใจให้มุ่งมั่นพากเพียรพยายามในการปฏิบัติเพื่อทำตนให้พ้นจากความเศร้าโศกโดยสิ้นเชิง กระทั่งได้บรรลุพระอรหันต์ในที่สุด

๕. พุคด้วยเมตตาจิต คือ ตามธรรมชาติของบุคคลผู้เป็นมารดาย่อมปรารถนาดีต่อบุตร ซึ่งทางปราศจากทุกข์ บอกทางประสบสุขให้ด้วยใจบริสุทธิ์ จึงพูดได้ว่าคำพูดของมารดานั้นประกอบด้วยเมตตาจิตเสมอ

จึงสรุปได้ว่า วาจาสุภาษิตที่นำมาเสนอเป็นกรณีตัวอย่างทั้งหมดนี้มีองค์ประกอบครบทั้ง ๕ ประการ หรือมีลักษณะที่เป็นวาจาสุภาษิตอยู่ในตัว เพราะเป็นคำพูดที่ดี พุคถูกธรรม พุคอ่อนหวาน และเป็นคำพูดสัตย์จริง ดังจะเห็นได้จากหลักพุทธปรัชญาในการใช้คำพูดสื่อสารของพระพุทธเจ้า ซึ่งพระพุทธองค์จะตรัสพระวาจาใดทรงพิจารณาถึงส่วนประกอบหลักเหล่านี้เสมอคือ คำพูดจริง ถูกต้อง เป็นประโยชน์ เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น เลือกลงเวลาพูด ดังนั้น เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับองค์ประกอบของวาจาสุภาษิตทั้ง ๕ ประการ จึงกล่าวได้ว่าวาจาสุภาษิตที่เป็นส่วนของพระพุทธเจ้าและพระสาวกสาวิกานั้นประกอบด้วยองค์ ๕ ประการทั้งสิ้น

๒.๓ รูปแบบและการสร้างวาจาสุภาษิต มีรูปแบบและการสร้างโดยอาศัยหลักนวัคคัตตสุตตันต ๘ ประการ ในกรณีตัวอย่างที่นำเสนอดังกล่าวมา เมื่อจัดลำดับจากมากไปหาน้อยก็เห็นรูปแบบการสร้าง คือ คาถา (๕๗), ชาดก (๒๔), เวชยาकरणะ (๔), สุตตะ (๑), เถยยะ (๑), และเวทลละ (๑) โดยจำแนกให้เห็นถึงบุคคลผู้กล่าวได้ดังนี้

๒.๓.๑ คาถา คือคำสอนที่เป็นร้อยกรองมีลักษณะเป็นบทกวี มีกฎเกณฑ์ มีความไพเราะ ลึกซึ้งกินใจ เปล่งออกมาเพราะปรารถนาเรื่องที่เกิดขึ้นในขณะนั้นบ้าง ปรารถนาตนเองบ้าง เมื่อจำแนกผู้กล่าววาจาสุภาษิตไว้ในรูปคาถาก็จะได้ ดังนี้

๑. พระพุทธเจ้า ตรัส ๑๗ พระคาถา

๒. พระสาวกสาวิกา กล่าว ๓๘ คาถา

๓. อุบาสกอุบาสิกา กล่าว ๒ คาถา

๒.๓.๒ ชาดก คือคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงนำเอาเรื่องในอดีตชาติมาแสดงประกอบหลักธรรมที่กำลังเกิดขึ้นในปัจจุบัน ชาดกที่ยกมาเป็นกรณีตัวอย่างมีทั้งหมด ๒๔ ชาดก

๒.๓.๓ เวชยาकरणะ คือ คำสอนที่เป็นความเรียงทั้งหมด เป็นคำพูดธรรมดาที่ไม่ใช่คาถาหรือบทกวี ที่ยกมาเป็นกรณีตัวอย่างมีทั้งหมด ๔ ตัวอย่าง เมื่อจำแนกผู้กล่าววาจาสุภาษิตในรูปเวชยาकरणะก็จะได้ ดังนี้

๑. พระพุทธเจ้า ตรัส ๑ ตัวอย่าง

๒. พระสาวก กล่าว ๒ ตัวอย่าง

๓. อุบาสก กล่าว ๑ ตัวอย่าง

๒.๓.๔ สุตตะ คือคำสอนที่เป็นความเรียงแสดงหรือบรรยายข้อธรรมให้ผู้ฟังเห็นประจักษ์ ได้แก่ พระสูตรในสุตตนิบาต และพุทธวจนะอื่น ๆ ที่มีชื่อว่าสุตตะ หรือสุตตันตะ ที่ยกมาเป็นกรณีตัวอย่างมีเพียง ๑ สูตร คือ เสลสูตร พระพุทธเจ้าแสดงธรรมแก่แก่นิยชฎิลและเสลพราหมณ์

๒.๓.๕ เคยยะ คือคำสอนที่มีความเรียงผสมบทร้อยกรอง ที่ยกมาเป็นกรณีตัวอย่างมีเพียง ๑ ตัวอย่าง คือ คำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงทำการสงเคราะห์พระเจ้าพิมพิสาร

๒.๓.๖ เวทลละ คือคำสอนแบบถามตอบซึ่งผู้ถามได้ทั้งความรู้และความพอใจแล้วซักถามยิ่ง ๆ ขึ้นไป ที่ยกมาเป็นกรณีตัวอย่างมีเพียง ๑ ตัวอย่าง คือคำสอนที่พระพุทธเจ้าตรัสวิชันาปัญหาของอาฬวกยักษ์

๒.๔ การเปลี่ยนแปลงทางด้านความรู้ ทักษะ และพฤติกรรม สรุปโดยอาศัยกลุ่มเป้าหมายเป็นตัวกำหนด โดยจำแนกออกเป็น ๓ กลุ่ม ดังนี้

๒.๔.๑ กลุ่มบรรพชิต มีการเปลี่ยนแปลงความรู้ ทักษะ และพฤติกรรมไปในทางที่ดีและมีความเข้าใจในแง่มุมต่าง ๆ ทั้งคติโลกและคติธรรม สรุปได้ ๔ ด้าน ดังนี้

ก. ด้านการเมืองการปกครอง ทำให้เกิดทัศนคติต่อบุคคลผู้เป็นผู้นำที่ถูกต้อง เช่น ผู้นำควรวางตัวเป็นกลาง ไม่มีอคติ รู้จักพูด รู้จักจัดแจงงานให้เหมาะกับคน มีความกล้าหาญ ไม่เกรงง่าย ใคร่ครวญแล้วจึงทำ และมีคุณธรรมหลัก ๓ ประการ คือ สติ ปัญญา สุตะ เป็นต้น

ข. ด้านสังคมสงเคราะห์ ทำให้รู้จักเอื้อเฟื้อเกื้อกูลแก่ผู้อื่น ไม่เกรงง่าย พินิจสิ่งต่าง ๆ โดยรอบด้าน เกิดวิริยะอุตสาหะในการบำเพ็ญสมณธรรม มีความเคารพยำเกรงต่อเพื่อนพรหมจรรย์

ค. ด้านการศึกษา ทำให้รู้จักคบหาผู้เป็นพหูสูต ตั้งใจฟัง ขบคิดสิ่งที่ได้ฟังมา ศึกษาสิ่งแวดลอมรอบตัว สามารถควบคุมกายวาจาให้อยู่ในกรอบแห่งศีลธรรม มีอาชีพบริสุทธิ์ มีความรับผิดชอบในหน้าที่การงาน รู้จักข่มจิต มีความอดทนต่อธรรมชาติ เข้าใจในสังฆธรรมทั้งปวงว่าไม่เที่ยง

ง. ด้านการเผยแผ่ ทำให้รู้จักแก้ปัญหาด้วยปัญญา มีความสามัคคีปรองดอง พุดจริง มีความเพียรพยายามไม่ย่อท้อ ไม่เชื่อดวงดาว แต่เชื่อผลของการกระทำ คบหาบัณฑิต รู้จักพูดคุยนทนาปราศรัยกับคนอื่น

๒.๔.๒ กลุ่มคฤหัสถ์ มีการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัด พอสรุปได้ ดังนี้

ก. การเปลี่ยนแปลงต่อหน้าที่ เช่น ปกครองโดยธรรม ทำตนเป็นแบบอย่างที่ดี รับผิดชอบในหน้าที่ จัดระบบงานดี รู้จักพิจารณาถึงคุณและโทษในสิ่งที่เกี่ยวข้อง

ข. การเปลี่ยนแปลงต่อตนเอง เช่น อ่อนน้อมถ่อมตน รู้ให้อภัย ไม่เบียดเบียนตนเอง เสียสละ ควบคุมกายวาจา แสวงหาปัญญา ละความเห็นผิด รู้จักประมาณในการบริโภค มีอาชีพสุจริต

ค. การเปลี่ยนแปลงต่อผู้อื่น เช่น ช่วยเหลือคนอื่น รู้จักแสดงมุทิตาร่วมอนุโมทนาบุญกับคนอื่น

ง. การเปลี่ยนแปลงต่อธรรมชาติ เช่น ไม่ทำลายธรรมชาติ รู้จักมองสิ่งต่าง ๆ ตามเป็นจริง

๒.๔.๓ กลุ่มเทวดา มีการเปลี่ยนแปลง พอสรุปได้ ดังนี้

ก. มีใจฝักใฝ่ในการสั่งสมบุญ เพื่อจะได้รับความสุข

ข. รู้จักให้อภัย ไม่ดูร้าย ไม่พยาบาทจองเวร ไม่อาฆาตเค้น

ค. เข้าใจถึงกฎธรรมชาติดีเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และแตกสลายไปในที่สุด

อนึ่ง เพื่อให้ได้รายละเอียดที่ชัดเจนเกี่ยวกับวาจาสุภาษิตหรือธรรมะที่พระพุทธเจ้า พระสาวกสาวิกา และอุบาสกอุบาสิกา นำมาแสดง ผู้วิจัยจึงได้นำเสนอรายละเอียดของวาจาสุภาษิตที่ทำให้เกิดประโยชน์ใน ๔ ด้าน ได้แก่ ด้านการเมืองการปกครอง ด้านสังคมสงเคราะห์ ด้านการศึกษา และด้านการเผยแผ่ ดังนี้

๑. ด้านการเมืองการปกครอง วาจาสุภาษิตที่เกี่ยวกับการเมืองการปกครองจะปรากฏแพร่หลายในรูปแบบร้อยแก้วและร้อยกรอง ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสไว้ในรูปแบบการพูดคุยสนทนากับผู้มีหน้าที่ปกครองบ้านเมืองโดยตรงเช่น พระราชามหากษัตริย์ มหาอำมาตย์ คฤหบดี หรือเศรษฐี เป็นต้น รวมทั้งผู้เป็นเจ้าลัทธิต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่มากมายในสมัยนั้น บางครั้งก็ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุสงฆ์ เพื่อให้ภิกษุสงฆ์ได้รับรู้แนวคิดหรือวิธีการปกครองที่ก่อให้เกิดความมั่นคงเป็นปึกแผ่นแก่บ้านเมืองแล้วนำไปสั่งสอนผู้มีหน้าที่ปกครองบ้านเมือง หรือปกครองหมู่คณะจนกระทั่งถึงผู้นำชุมชนหรือครอบครัว หรือใช้เป็นข้อประพฤติปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันของหมู่ภิกษุสงฆ์เอง

วาจาสุภาษิตที่เกี่ยวกับการเมืองการปกครองที่นำมาถวาทสอนกลุ่มบุคคลเป้าหมาย มีภิกษุภิกษุณี กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ เป็นต้น สามารถจำแนกเป็นคติสอนใจในหลายประเด็น ดังนี้

- สอนให้รู้จักคุณสมบัติของผู้นำ ภาวะผู้นำที่ดี
- สอนให้รู้จักคุณสมบัติที่ดีของบุคคลผู้รับราชการ
- สอนให้รู้จักเลือกคบหาผู้นำที่มีคุณธรรมในการดำเนินชีวิต
- สอนให้รู้จักปกครองตนเอง โดยรู้จักรับผิดชอบในหน้าที่การงานของตน

- สอนให้ผู้รู้จักเว้นจากความชั่วและทำใจให้สงบ
- สอนให้ผู้รู้จักตั้งตนไว้ในกิจที่ควรประกอบ กิจที่สุจริต ไม่ผิดกฎหมาย
- สอนให้ผู้รู้จักใช้ไหวพริบปฏิภาณแก้ไขสถานการณ์คับขัน
- สอนให้เป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในธรรม เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ประชาชน
- สอนให้มีชีวิตเป็นอยู่ด้วยธรรม และเหตุที่ทำให้ศรัทธายิ่งขึ้น ๆ ขึ้นไป
- สอนให้ผู้รู้จักพิจารณาแยกแยะถึงคุณและโทษในสิ่งที่ได้ฟังหรือได้เห็น
- สอนให้ผู้รู้จักโทษของกามทั้งหลาย เป็นของไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มีทุกข์มาก
- สอนให้ผู้พูดคำสัตย์จริง อันจักได้รับเกียรติยศและชื่อเสียง
- สอนให้ผู้รู้จักอุปภาพแห่งศีลที่เปรียบเสมือนอาวุธชั้นดี อาภรณ์อันประเสริฐ และเป็นเกราะป้องกันภัยทั้งปวง
- สอนให้เป็นผู้มีความรู้คู่กับยศศักดิ์ จึงจะไม่ถูกใครดูหมิ่นเหยียดหยาม

สรุปได้ว่าวาจาสุภาษิตในด้านการเมืองการปกครองนี้ สอนให้ตระหนักในเรื่องต่าง ๆ คือ การเป็นผู้นำหรือผู้ปกครองที่ดีมีคุณธรรม การเรียนรู้และจดจำแนวทางเจริญในรัชาราชการ การรู้จักตั้งตนไว้ในทางไม่เกียจคร้าน ทำงานที่ชอบประกอบกรสุจริต การดำเนินชีวิตโดยอาศัยปัญญา และการเห็นโทษของกามคุณทั้ง ๕ ว่าไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มีทุกข์เป็นผล ซึ่งจะทำให้การปกครองเป็นไปได้ด้วยดี บ้านเมืองสงบร่มเย็น ผู้นำไม่หลงยึดติดในอำนาจจนบ้าบิ่น เพราะเห็นโทษของกามคุณทั้งหลายที่ไม่เที่ยงมีผลเป็นทุกข์ด้วยปัญญา ซึ่งสรุปเป็นตารางเพื่อให้เห็นถึงผลการวิจัยวาจาสุภาษิตในด้านการเมืองการปกครองโดยแบ่งออกเป็นวาจาสุภาษิตของพระพุทธเจ้าและของพระสาวกสาวิกา ดังนี้

๑.๑ ตารางแสดงความเป็นมาของวาจาสุภาษิตเกี่ยวกับด้านการเมืองการปกครองของพระพุทธเจ้าและพระสาวกสาวิกา ซึ่งจะสรุปในประเด็นเหล่านี้คือ วาจาสุภาษิตนั้นกล่าวไว้ที่ไหน กล่าวปรารภอะไร กล่าวกับใคร และผู้ฟังได้รับประโยชน์อย่างไร

ก. ตารางแสดงความเป็นมาของวาจาสุภาษิตเกี่ยวกับด้านการเมืองการปกครองของพระพุทธเจ้า

วาจาสุภาษิต	กล่าวไว้ที่ไหน	ปรารภอะไร	กล่าวกับใคร	ได้รับประโยชน์อย่างไร
๑	อาปนนิคม	สิ่งที่เป็นประมุข	กณียพราหมณ์	เกิดความเลื่อมใส นำไปปฏิบัติ
๒	พระเชตวัน	ราโชวาท	กษัตริย์	ครองราชย์โดยธรรม
๓	พระเชตวัน	แผ่นดินสุบพระเทวทัต	ภิกษุสงฆ์	รู้คุณธรรมของนักบริหารที่ดี

๔	พระเชตะวัน	นางจิณจมาณวิกา	ภิกษุสงฆ์	ผู้นำควรวางตัวเป็นกลาง
๕	พระเชตะวัน	คนแจวเรือข้ามฟาก	ภิกษุข้ามฟาก	ภิกษุข้ามฟากได้บรรลุโสดาบัน
๖	พระเชตะวัน	ปุโรหิตโครธง่าย	ภิกษุสงฆ์	ผู้นำควรไคร่ควรวนก่อนทำ
๗	ที่อยู่ของยักษ	ปัญหาของอาพวกยักษ	อาพวกยักษ	อาพวกยักษได้บรรลุโสดาบัน
๘	พระเชตะวัน	พระเทวทัตพุดมสา	ภิกษุสงฆ์	-
๙	พระเชตะวัน	พระอนนทเถระผู้กล้า	ภิกษุสงฆ์	-
๑๐	ปามหาวัน	การครองเรือนไม่ดีมีโทษ	ภิกษุวัชชีบุตร	ภิกษุวัชชีบุตรได้บรรลุอรหัต
๑๑	พระเชตะวัน	ปัญญาบารมี	ภิกษุสงฆ์	รู้คุณธรรมของข้าราชการ
๑๒	พระเวฬุวัน	การเป็นอยู่ด้วยธรรม	กุมภโฆสก	กุมภโฆสกได้บรรลุโสดาบัน
๑๓	พระเชตะวัน	นางจิณจมาณวิกากล่าวดู	ภิกษุสงฆ์	-
๑๔	พระเชตะวัน	ภิกษุเลียงมารดา	ภิกษุเลียงมารดา	ภิกษุเลียงมารดาได้บรรลุโสดาบัน
๑๕	พระเวฬุวัน	พระมหาโมคคัลลานเถระ	ภิกษุสงฆ์	รู้จักป้องกันภัยที่ยังไม่มาถึงตน

จากตารางข้างต้นพบว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสวาจาสุภาษิตไว้ที่วัดพระเชตะวันเป็นส่วนใหญ่ และวาจาสุภาษิตมักจะปรากฏในเรื่องของคุณลักษณะของผู้นำหรือนักปกครองที่ดี การแก้ไขปัญหาให้แก่พระภิกษุสงฆ์ เพื่อก่อให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาพากเพียรบำเพ็ญสมณธรรมสูง ๆ ขึ้นไป กระทั่งบรรลุนิพพานอันเป็นเป้าหมายหลักทางพระพุทธศาสนา

ข. ตารางแสดงความเป็นมาของวาจาสุภาษิตเกี่ยวกับด้านการเมืองการปกครองของพระสาวกสาวิกา

วาจาสุภาษิต	ใครกล่าว	กล่าวไว้ที่ไหน	ปรารถนาอะไร	กล่าวกับใคร	ได้รับประโยชน์อย่างไร
๑	พระสีลวเถระ	กรุงราชคฤห์	ศีล	ราชบุรุษ	มีจิตเลื่อมใส ขอบวช
๒	พระโสมมิตตเถระ	กรุงพาราณสี	ความเกียจคร้าน	พระวิมล	ได้บรรลุอรหัต
๓	พระสัมมุตเถระ	กรุงเวสาฬะ	ภิกษุวัชชีบุตร	ภิกษุสงฆ์	เกิดความอดุทธาหะปฏิบัติธรรม
๔	พระมหาโกฏฐิตเถระ	-	วิมุตติสุขของตนเอง	-	เว้นชั่ว ทำดี ทำจิตให้ผ่องใส
๕	พระมหากัจจายนเถระ	กรุงอุชเชนี	พระราชโอรสให้ฆ่าสัตว์บุชายัญ	กษัตริย์	พระราชโอรสให้ฆ่าสัตว์บุชายัญ

๖	พระสุกตเถระ	กรุงราชคฤห์	ข้อปฏิบัติไว้สาระ ในลัทธิเดียรฉัตร	ภิกษุสงฆ์	ตั้งตนไว้ในกิจที่ ชอบ
๗	พระโกลิตเถระ	กรุงสาวัตถี	โลกธรรมของ อริยบุคคล	อริยบุคคล	-
๘	พระรัฐบาลเถระ	โกธพยนคร	สาเหตุของการ ออกบวช	กษัตริย์	ได้เห็นโทษของ กามทั้งหลาย
๙	พระสุเมธาเถรี	กรุงมณฑล	กามทั้งหลาย ให้ทุกข์เป็นผล	กษัตริย์	ได้เห็นโทษของ กามทั้งหลาย
๑๐	พระภัททาภคินี- เกสาเถรี	กรุงราชคฤห์	การรอดตายจาก โจร ด้วยไหวพริบ ปฏิภาณ	ภิกษุ/ภิกษุณี	ได้ทราบถึง คุณของปัญญา

จากตารางข้างต้น พบว่าพระสาวกสาวิกาได้กล่าววจาสุภาษิตไว้ในสถานที่แตกต่างกัน ประการเหตุการณ์ที่ตนได้ประสบกับตนเอง ซึ่งสามารถนำมากล่าวสอนตนเองให้กระตือรือร้นในการปฏิบัติธรรมยิ่งขึ้น หรือเป็นการกล่าวสอนผู้อื่นให้มีสัมมาทิฐิ มีความเห็นชอบในเรื่องที่กำลังหลงผิดอยู่นั้น โดยเฉพาะนักปกครองจะต้องเป็นผู้มีศีล มีเหตุผล รู้จักโทษภัยของกามคุณ ๕ เป็นต้น เพื่อให้การปกครองเป็นไปโดยปราศจากอคติ ไม่ลุ่มหลงในความเป็นใหญ่ และสร้างประโยชน์ให้เกิดแก่ประชาชนและประเทศชาติได้อย่างเต็มที่

๑.๒ ตารางแสดงกลุ่มเป้าหมาย องค์กรประกอบ รูปแบบการสร้าง และการเปลี่ยนแปลง

ก. ตารางแสดงวจาสุภาษิตเกี่ยวกับด้านการเมืองการปกครองของพระพุทธเจ้า โดยจำแนกเป็นกลุ่มเป้าหมาย องค์กรประกอบ รูปแบบการสร้าง และการเปลี่ยนแปลง

วจา สุภาษิต	กลุ่มเป้าหมาย	องค์กรประกอบ	รูปแบบการสร้าง	การเปลี่ยนแปลง
๑	พราหมณ์ / ชฎิล	เมือง ๕	สุตตะ	มีจิตเลื่อมใส นำไปปฏิบัติ
๒	กษัตริย์	เมือง ๕	ชาดก	ครองราชย์โดยธรรม
๓	ภิกษุสงฆ์	เมือง ๕	ชาดก	ทราบคุณธรรมในการบริหาร
๔	ภิกษุสงฆ์	เมือง ๕	ชาดก	ผู้นำวางตัวเป็นกลางไม่มีอคติ
๕	ภิกษุสงฆ์	เมือง ๕	ชาดก	ภิกษุได้บรรลุโสดาบัน
๖	ภิกษุสงฆ์	เมือง ๕	ชาดก	ผู้นำควรใคร่ครวญก่อนทำ
๗	อภิกษุสงฆ์	เมือง ๕	เวทัลล	อภิกษุสงฆ์ได้บรรลุโสดาบัน
๘	ภิกษุสงฆ์	เมือง ๕	ชาดก	-

๘	ภิกษุสงฆ์	เมืองค ๕	ชาดก	-
๑๐	ภิกษุวัชชีบุตร	เมืองค ๕	คาถา	ภิกษุวัชชีบุตรได้บรรลอรหัต
๑๑	ภิกษุสงฆ์	เมืองค ๕	ชาดก	รู้คุณธรรมของข้าราชการ
๑๒	กษัตริย์/คนรับจ้าง	เมืองค ๕	คาถา	คนรับจ้างได้บรรลุโสดาบัน
๑๓	ภิกษุสงฆ์	เมืองค ๕	ชาดก	-
๑๔	ภิกษุเลียงมารดา	เมืองค ๕	ชาดก	ภิกษุเลียงมารดาได้บรรลุโสดาบัน
๑๕	ภิกษุสงฆ์	เมืองค ๕	ชาดก	รู้จักป้องกันภัยที่ยังมาไม่ถึงตน

จากตารางข้างต้นแสดงให้เห็นว่า วาจาสุภาษิตของพระพุทธเจ้าที่กล่าวไว้นั้น ได้กล่าวกับพระภิกษุสงฆ์มากที่สุด และวาจาสุภาษิตทุกข้อมีองค์ประกอบของวาจาสุภาษิตครบถ้วนรูปแบบของวาจาสุภาษิตได้ถูกสร้างในรูปแบบของชาดกมากที่สุด ส่วนผลนั้นพบว่า วาจาสุภาษิตก่อให้เกิดผลในเรื่องการปรับปรุงเรื่องจิต และเรื่องพฤติกรรมเป็นหลัก

ข. ตารางแสดงวาจาสุภาษิตเกี่ยวกับด้านการเมืองการปกครองของพระสาวกสาวิกา โดยจำแนกเป็นกลุ่มเป้าหมาย องค์ประกอบ รูปแบบการสร้าง และการเปลี่ยนแปลง

วาจาสุภาษิต	ผู้แสดง	กลุ่มเป้าหมาย	องค์ประกอบ	รูปแบบการสร้าง	การเปลี่ยนแปลง
๑	พระสีลวเถระ	ราชบุรุษ	เมืองค ๕	คาถา	มีจิตเลื่อมใสขอบวช
๒	พระโสมมิตตเถระ	ภิกษุสงฆ์	เมืองค ๕	คาถา	บรรลุพระอรหัต
๓	พระสัมภุตเถระ	ภิกษุสงฆ์	เมืองค ๕	คาถา	เกิดความอดสาหะในการปฏิบัติธรรม
๔	พระมหาโกฏฐิตเถระ	ภิกษุสงฆ์	เมืองค ๕	คาถา	เว้นชั่ว ทำความสงบใจ
๕	พระมหากัจจายนเถระ	กษัตริย์	เมืองค ๕	คาถา	พระราชาทรงเลิกล่าสัตว์บุชชาญ
๖	พระสุภูตเถระ	ภิกษุสงฆ์	เมืองค ๕	คาถา	ตั้งตนไว้ในกิจที่ชอบ
๗	พระโคตตเถระ	อริยบุคคล	เมืองค ๕	คาถา	-
๘	พระวัฐบาลเถระ	กษัตริย์	เมืองค ๕	คาถา	เห็นโทษของกามทั้งหลาย
๙	พระสุเมธาเถรี	กษัตริย์	เมืองค ๕	คาถา	เห็นโทษของกามทั้งหลาย

๑๐	พระภัททาภรณ์ทต- เกสาเถรี	ภิกษุ/ภิกษุณี	มืองค์ ๕	คาถา	ทำให้มุ่งมั่นใน การศึกษาหาความรู้
----	-----------------------------	---------------	----------	------	--------------------------------------

จากตารางข้างต้นซึ่งเป็นวาจาสุภาษิตของพระสาวกสาวิกานั้นพบว่า วาจาสุภาษิตได้
ปรารถถึงกษัตริย์และภิกษุภิกษุณีมากกว่าบุคคลอื่น เป็นวาจาสุภาษิตประกอบด้วยองค์ ๕ และถูก
กล่าวอยู่ในรูปแบบของคาถา ซึ่งเน้นเรื่องการแก้ปัญหาทางจิตและพฤติกรรมเช่นกัน

๒. ด้านสังคมสงเคราะห์ คือการช่วยเหลือสังคมในรูปแบบต่าง ๆ ด้วยอามิสทาน บ้าง
ธรรมทานบ้าง แต่บทบาทหรือหน้าที่โดยตรงของพระภิกษุสงฆ์ก็คือการให้ธรรมทานมากกว่าอามิส
ทาน ซึ่งมีหลักการแนะนำสั่งสอนคือสอนให้ละเว้นความชั่วทั้งปวง สอนให้ทำความดี และสอนให้
ทำจิตใจให้ผ่องใส โดยการจาริกเที่ยวไปในชุมชนเมือง หรือตามชนบทหมู่บ้านต่าง ๆ อุทิศทั้ง
ร่างกายแรงใจและสติปัญญาในการเข้าไปช่วยแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นในสังคมนั้น ๆ เพื่อให้สังคมมี
ความเป็นอยู่อย่างผาสุก โดยเฉพาะสังคมในสมัยพุทธกาลนั้นจะปรากฏการที่พระภิกษุสงฆ์ได้เข้า
ไปมีส่วนช่วยเหลือสังคมหลายด้าน เช่น ด้านการเมืองการปกครอง สอนผู้นำให้ตั้งอยู่ในธรรม เป็น
ธรรมราชา ปกครองด้วยทศพิธราชธรรม มีความประพฤติดุจรีต ช่วยเหลือราษฎรผู้ตกยากด้วยความ
จริงใจ ด้านเศรษฐกิจ สอนให้รู้จักใช้จ่ายทรัพย์ รู้จักประมาณในการบริโภค ด้านสังคม สอนให้
รู้จักช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่เห็นแก่ตัว ด้านการศึกษา สอนให้รู้จักแก้ปัญหาด้วยปัญญา เป็นต้น
ซึ่งสามารถจำแนกวาจาสุภาษิตด้านสังคมสงเคราะห์ในประเด็นต่าง ๆ ได้ ดังนี้

- สอนให้รู้จักวิธีใช้ทรัพย์อย่างคนมีปัญญา
- สอนให้รู้จักเลือกคบมิตร อยู่ร่วมกับบัณฑิต เพราะนำแต่ความสุขมาให้
- สอนให้รู้จักการเลือกให้ทานแก่บุคคลที่ควรให้
- สอนให้รู้จักมองสิ่งต่าง ๆ โดยพินิจรอบด้าน ไม่มองเพียงด้านเดียว
- สอนให้เกิดวิริยะอุตสาหะในการปฏิบัติธรรม
- สอนให้รู้จักรักผู้อื่นปรารถนาดีต่อสัตว์อื่น ด้วยการแผ่เมตตา
- สอนลูกให้รู้จักทางดำเนินชีวิตที่ปราศจากโทษ
- สอนลูกให้ตั้งตนอยู่ในทางเจริญ
- สอนให้รู้จักทำบุญอุทิศแก่หมู่ญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว
- สอนให้รู้จักบริโภคพอประมาณ จะทำให้โรคภัยไข้เจ็บน้อย แคล้วคลาด อายุยืน
- สอนให้มีความเชื่อประกอบด้วยปัญญาไม่หลงงมงาย
- สอนให้รู้จักบุญคุณของสิ่งที่ตนพึ่งพาอาศัย และไม่ทำลายธรรมชาติ
- สอนให้รู้จักวิธีที่จะทำให้เกิดความสุขที่ปราศจากอามิส

- สอนให้รู้จักการให้ที่ประเสริฐสุดคือการให้ธรรมะเป็นทาน

สรุปได้ว่าวาจาสุภาษิตในด้านสังคมสงเคราะห์นี้ ชี้ให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมในการทำ ให้สังคมเกิดความสงบร่มเย็นโดยอาศัยหลักต่าง ๆ คือ หลักการรู้จักใช้จ่ายทรัพย์ หลักการคบหา กัลยาณมิตร หลักการส่งเสริมคุณภาพจิต หลักความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา และหลักการรักษา สิ่งแวดล้อมให้น่าอยู่อาศัย ซึ่งหลักการต่าง ๆ นี้ทำให้เกิดประโยชน์ในด้านเศรษฐกิจ คุณภาพชีวิต วัฒนธรรม และระบบนิเวศวิทยาเป็นอย่างดี ดังจะแสดงสรุปเป็นตารางให้เห็นถึงผลการวิจัยวาจา สุภาษิตในด้านสังคมสงเคราะห์ ดังนี้

๒.๑ ตารางแสดงความเป็นมาของวาจาสุภาษิตเกี่ยวกับด้านสังคมสงเคราะห์ของ พระพุทธเจ้า พระสาวกสาวิกาและอุบาสกอุบาสิกา ซึ่งจะสรุปให้เห็นว่า วาจาสุภาษิตนั้นกล่าวไว้ที่ ไหน กล่าวปรารภอะไร กล่าวกับใคร และผู้ฟังได้รับประโยชน์อย่างไรบ้าง

ก. ตารางแสดงความเป็นมาของวาจาสุภาษิตเกี่ยวกับด้านสังคมสงเคราะห์ของ พระพุทธเจ้า

วาจา สุภาษิต	กล่าวไว้ที่ไหน	ปรารภอะไร	กล่าวกับใคร	ได้รับประโยชน์อย่างไร
๑	พระเชตวัน	ปัญหาท้าวสักกเทวราช	เทวดา/พหูชน	พหูชน ๘๔,๐๐๐ คน ได้บรรลุธรรม
๒	ป่าชาลินวัน	โจรองคฺลิมาล	โจรองคฺลิมาล	หยุดการฆ่าคนและ ขบวช
๓	พระเชตวัน	อาคันตุกเศรษฐี	ภิกษุสงฆ์	รู้จักวิธีใช้จ่ายทรัพย์
๔	เวฬุคาม	ท้าวสักกเทวราช	ภิกษุสงฆ์	บรรลุโสดาบัน
๕	มคทายวิหาร	พระเทวทัตกลิ้งศิลา หมายชีวิตพระพุทธเจ้า	ภิกษุสงฆ์	การรู้จักเลือกคบมิตร
๖	กรุงราชคฤห์	พระเจ้าพิมพิสาร	พระเจ้าพิมพิสาร/บริวาร	พหูชน ๘๔,๐๐๐ คน ได้บรรลุธรรม
๗	พระเชตวัน	พ่อค้าชาวกรุงสาวัตถี	พ่อค้าชาวกรุงสาวัตถี	บรรลุโสดาบัน
๘	พระเชตวัน	พระอานนทเถระมี อุปการะแก่พุทธเจ้า	ภิกษุสงฆ์	-
๙	พระเชตวัน	พระเจ้าปเสนทิโกศล	พระเจ้าปเสนทิโกศล	ชนจำนวนมากบรรลุ โสดาบัน
๑๐	พระเชตวัน	ภิกษุมักโกรธรูปหนึ่ง	ภิกษุมักโกรธรูปหนึ่ง	บรรลุอนาคามี

จากตารางข้างต้นพบว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสวาจาสุภาษิตไว้ที่วัดพระเชตุวันเป็นส่วนใหญ่ เป็นการตรัสปรารภเรื่องที่แตกต่างกันไป โดยมีผู้รับฟังจากมากไปหาน้อยคือ ภิกษุสงฆ์ กษัตริย์ พ่อค้า เทวดา มหาโจร และบุคคลทั่วไป ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับต้นจาก ปุถุชนเป็นอริยบุคคลมีโศดาบันบุคคลเป็นต้นเป็นส่วนใหญ่

ข. ตารางแสดงความเป็นมาของวาจาสุภาษิตเกี่ยวกับด้านสังคมสงเคราะห์ของพระสาวกสาวิกา

วาจาสุภาษิต	ใครกล่าว	กล่าวไว้ที่ไหน	ปรารภอะไร	กล่าวกับใคร	ได้รับประโยชน์อย่างไร
๑	พระสุเทมิตเถระ	ป่ามฤคทายวัน เมืองสังกัสสะ	ลักษณะของบัณฑิต	ภิกษุ/ฆราวาส วิญญูชน	การรู้จักพิจารณาโดยรอบด้าน
๒	พระมหากัสสปเถระ	กรุงราชคฤห์	กรรมฐาน	บุรุษผู้เคยเป็น สัทธวิหาริก	พ้นจากเครื่องจองจำบรรลุดรหัตต์
๓	พระสิริมันฑเถระ	เกสกลาวัน สูงสูมารคิรนคร	ความอัสจรรย์ในพระปาฏิโมกข์	ภิกษุ	มีความอดสาหะในการปฏิบัติธรรม
๔	พระสารีบุตรเถระ	ในชนบทแห่งหนึ่ง	การคบหาบัณฑิต	พระราชา	บรรลุดรหัตต์
๕	พระโสปากเถระ	กรุงสาวัตถี	การแผ่เมตตา	ภิกษุผู้อาศัยอยู่ในป่าช้า	รู้านิสงส์เมตตา ๑๑ ประการ
๖	พระสามัญญกานีเถระ	-	เหตุให้ได้ความสุข	กาคิยานะ ปริพาชก ผู้เป็นสหาย	เลื่อมใสออกบวช บรรลุดรหัตต์
๗	พระกุมารกัสสปเถระ	กรุงสาวัตถี	ความเชื่อใจในบุตร	ภิกษุณีมารดา	ภิกษุณีมารดา บรรลุดรหัตต์
๘	พระปัสสิกเถระ	-	อุปการะที่ตนทำ แก่หมู่ญาติ	พระพุทธเจ้า และภิกษุสงฆ์	-
๙	พระมหานาคเถระ	เมืองสาเกต	ภิกษุฉัพพัคคีย์ไม่มี ความเคารพในเพื่อนพรหมจรรย์	พวกภิกษุฉัพพัคคีย์	มีความเคารพในเพื่อนพรหมจรรย์
๑๐	พระปณณาเถรี	กรุงสาวัตถี	การอาบน้ำชำระบาป	พราหมณ์	เลื่อมใส บวชแล้ว ได้บรรลุดรหัตต์

จากตารางข้างต้นสรุปได้ว่า พระสาวกสาวิกาได้กล่าววาจาสุภาษิตไว้ในสถานที่แตกต่างกันไปทั้งในตัวของเมืองและชนบท โดยส่วนมากปรารภเรื่องความเป็นอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข ซึ่งกล่าวถึงพุทธบริษัททั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ และบุคคลภายนอกศาสนาทั้งปรีชาชนและพราหมณ์ ก่อให้เกิดผลดีในระดับสูงสุดคือบรรลुพระอรหันต์เป็นส่วนมาก

ค. ตารางแสดงความเป็นมาของวาจาสุภาษิตเกี่ยวกับด้านสังคมสงเคราะห์ของอุบาสกอุบาสิกา

วาจาสุภาษิต	ใครกล่าว	กล่าวไว้ที่ไหน	ปรารภอะไร	กล่าวกับใคร	ได้รับประโยชน์อย่างไร
๑	มารดาของพระกัสสปเถระ	กรุงสาวัตถี	ความสวัสดิแก่บุตร	พระกัสสปเถระ	บรรลุอรหันต์
๒	อนาถบิณฑิกเศรษฐี	กรุงสาวัตถี	บุตรชาย	บุตรชาย	เป็นเหตุให้ได้บรรลุโสดาบัน
๓	หญิงสาวของนางวิสาขา มหาอุบาสิกา	สวรรค์ชั้นดาวดึงส์	ปิดทานุโมทนาบุญสำเร็จด้วยการอนุโมทนา	พระอนุรุทธเถระ	รู้จักอนุโมทนาบุญร่วมกับผู้อื่น

จากตารางข้างต้นแสดงให้เห็นว่า อุบาสกอุบาสิกาได้กล่าววาจาสุภาษิตไว้ที่กรุงสาวัตถีเป็นส่วนใหญ่ โดยปรารภเรื่องความสวัสดิของบุตร ซึ่งมีทั้งบุตรที่เป็นพระภิกษุและบุตรที่เป็นคฤหัสถ์ ทำให้เกิดความสวัสดิแก่บุตรคือบุตรที่เป็นพระภิกษุได้บรรลุอรหันต์ บุตรที่เป็นคฤหัสถ์ได้บรรลุโสดาบัน และให้คติแก่บุคคลทั่วไปด้วยการรู้จักอนุโมทนาบุญร่วมกับบุคคลอื่น

๒.๒ ตารางแสดงกลุ่มเป้าหมาย องค์ประกอบ รูปแบบการสร้าง และการเปลี่ยนแปลง

ก. ตารางแสดงวาจาสุภาษิตเกี่ยวกับด้านสังคมสงเคราะห์ของพระพุทธเจ้า โดยจำแนกเป็นกลุ่มเป้าหมาย องค์ประกอบ รูปแบบการสร้าง และการเปลี่ยนแปลง

วาจาสุภาษิต	กลุ่มเป้าหมาย	องค์ประกอบ	รูปแบบการสร้าง	การเปลี่ยนแปลง
๑	เทวดา / มหานชน	มีองค์ ๕	คาถา	พหูชน ๘๔,๐๐๐ คน ได้บรรลุธรรม
๒	มหาโจร	มีองค์ ๕	เวชยากรรมะ	หยุดการฆ่าคนและขบวช

๓	ภิกษุสงฆ์	มืองค์ ๕	ชาดก	วิธีการใช้ทรัพย์ของผู้มีปัญญา
๔	ท้าวสักกเทวราช	มืองค์ ๕	คาถา	ได้บรรลุโสดาบัน
๕	ภิกษุสงฆ์	มืองค์ ๕	ชาดก	การรู้จักเลือกคบมิตร
๖	พระเจ้าพิมพิสาร/บริวาร	มืองค์ ๕	เคยยะ	พหูชน ๘๔,๐๐๐ คน ได้บรรลุธรรม
๗	พ่อค้าชาวกรุงสาวัตถี	มืองค์ ๕	ชาดก	พ่อค้าได้บรรลุโสดาบัน
๘	ภิกษุสงฆ์	มืองค์ ๕	ชาดก	-
๙	พระเจ้าปเสนทิโกศล	มืองค์ ๕	คาถา	ชนจำนวนมาก ได้บรรลุโสดาบัน
๑๐	ภิกษุมักโกรธรูปหนึ่ง	มืองค์ ๕	ชาดก	ภิกษุมักโกรธบรรลุอนาคามี

จากตารางข้างต้นชี้ให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่าจาสุภาสิตสงเคราะห์ภิกษุสงฆ์เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งจาสุภาสิตนั้นมืองค์ประกอบครบทั้ง ๕ ส่วน และส่วนมากจะถูกสร้างอยู่ในรูปแบบชาดก และคาถา ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับเบื้องต้นคือทำให้ผู้ฟังบรรลุโสดาบันเป็นส่วนใหญ่

ข. ตารางแสดงจาสุภาสิตเกี่ยวกับด้านสังคมสงเคราะห์ของพระสาวกสาวิกา โดยจำแนกเป็นกลุ่มเป้าหมาย องค์ประกอบ รูปแบบการสร้าง และการเปลี่ยนแปลง

จาสุภาสิต	ผู้แสดง	กลุ่มเป้าหมาย	องค์ประกอบ	รูปแบบการสร้าง	การเปลี่ยนแปลง
๑	พระสุเทมณฑลเถระ	ภิกษุ/วิญญูชน	มืองค์ ๕	คาถา	การรู้จักมอง โดยพินิจรอบด้าน
๒	พระมหากัสสปเถระ	บุรุษผู้เคยเป็น สัตว์วิหริกรคนหนึ่ง	มืองค์ ๕	เวยาकरणะ	พ้นจากเครื่องจอง จำบรรลุอรหันต์
๓	พระสิริมันฑาเถระ	ภิกษุสงฆ์	มืองค์ ๕	คาถา	มีความอดสาหะ ในการปฏิบัติธรรม
๔	พระสารีบุตรเถระ	ภิกษุสงฆ์	มืองค์ ๕	คาถา	บรรลุอรหันต์
๕	พระโสฬกเถระ	ภิกษุสงฆ์	มืองค์ ๕	คาถา	มีเมตตา ต่อสรรพสัตว์
๖	พระสามัญญกานี- เถระ	ปริพาชกผู้สหาย	มืองค์ ๕	คาถา	เลื่อมใสออกบวช บรรลุอรหันต์
๗	พระกุมารกัสสป- เถระ	ภิกษุณีมารดา	มืองค์ ๕	เวยาकरणะ	ภิกษุณีมารดา บรรลุอรหันต์

๘	พระปัสสิกเถระ	ภิกษุสงฆ์	มืองค์ ๕	คาถา	-
๙	พระมหานาคเถระ	ภิกษุณีพคัลย	มืองค์ ๕	คาถา	มีความเคารพใน เพื่อนพรหมจรรย์
๑๐	พระปณณาเถรี	พราหมณ์	มืองค์ ๕	คาถา	เลื่อมใส บวชแล้ว บรรลอรหัตต์

จากตารางข้างต้นชี้ให้เห็นว่า พระสาวกสาวิกาได้กล่าววาจาสุภาษิตแก่กลุ่มบุคคลหลายสถานภาพ ซึ่งวาจาสุภาษิตนั้นมืองค์ประกอบครบทั้ง ๕ ส่วน และมีรูปแบบการกล่าวจากมากไปหาน้อยคือคาถา และเวยาकरणะ ส่วนผลนั้นทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านความรู้ ทศนคติ และพฤติกรรม โดยเฉพาะด้านความรู้ที่เปลี่ยนแปลงในระดับสูงคือบรรลอรหัตต์เป็นส่วนมาก

ค. ตารางแสดงวาจาสุภาษิตเกี่ยวกับด้านสังคมสงเคราะห์ของอุบาสกอุบาสิกาโดยจำแนกเป็นกลุ่มเป้าหมาย องค์ประกอบ รูปแบบการสร้าง และการเปลี่ยนแปลง

วาจา สุภาษิต	ผู้แสดง	กลุ่มเป้าหมาย	องค์ประกอบ	รูปแบบ การสร้าง	การเปลี่ยนแปลง
๑	มารดาพระกัสสปเถระ	ภิกษุ (บุตรชาย)	มืองค์ ๕	คาถา	บรรลอรหัตต์
๒	อนาถบิณฑิกเศรษฐี	บุตร	มืองค์ ๕	เวยาकरणะ	เป็นเหตุให้บรรล โสดาบัน
๓	หญิงสาวของนาง วิสาขามหาอุบาสิกา	มนุษย์ในโลก	มืองค์ ๕	คาถา	รู้จักการอนุโมทนา บุญร่วมกับผู้อื่น

จากตารางข้างต้นชี้ให้เห็นว่า อุบาสกอุบาสิกาได้กล่าววาจาสุภาษิตแก่กลุ่มบุคคลที่อยู่ใกล้ชิดเช่น บุตรธิดาและเพื่อน วาจาสุภาษิตที่กล่าวประกอบด้วยองค์ ๕ ซึ่งอยู่ในรูปแบบคาถา และเวยาकरणะ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแก่ผู้ฟังทุกด้านทั้งความรู้ ทศนคติ และพฤติกรรม

๓. ด้านการศึกษา การศึกษาคือเรื่องของชีวิตทั้งหมดที่ต้องศึกษาเรียนรู้เพื่อปฏิบัติต่อสถานการณ์ต่าง ๆ ให้ได้ผลดีและเป็นอยู่ให้รอดให้ดีท่ามกลางสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย ที่ชีวิตเกี่ยวข้องต้องประสบอยู่ตลอดเวลา การศึกษาจึงเริ่มตั้งแต่เกิดมา เพราะมนุษย์ต้องหาทางอยู่รอดและอยู่ให้ได้ในสังคมมนุษย์ เมื่อเกิดมาจึงต้องอาศัยบุคคลอื่นเป็นกัลยาณมิตรคือเป็นสิ่งแวดล้อมที่จะช่วยเหลือให้เกิดการเรียนรู้ โดยเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ชีวิตเป็นต้น การศึกษาของมนุษย์จึงเริ่มที่บ้าน ในครอบครัว พ่อแม่จึงถือเป็นครูต้น อาจารย์คนแรก ต่อจากนั้นก็มิญาติพี่น้อง ครูอาจารย์ เพื่อน ๆ พระภิกษุสงฆ์ และคนทั่ว ๆ ไป รวมทั้งสิ่งแวดล้อมรอบข้างคอยอบรมสั่งสอนกล่อมเกลาชีวิตอยู่

เนื่อง ๆ ให้เกิดความเข้าใจและปฏิบัติต่อสิ่งรอบ ๆ ตัวได้อย่างเหมาะสม และสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิตของตนเอง ซึ่งถือเป็นการศึกษาเรียนรู้เพื่อให้ชีวิตเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมต่าง ๆ มี ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นต้น ที่บ่มเพาะจัดเกลาจิตใจให้เป็นอยู่ในโลกได้อย่างสงบสุข ดังนั้นจึงจำแนกวิชาจากสภาวะที่ชี้แนะแนวทางในการศึกษาหลาย ๆ ด้านได้ดังต่อไปนี้

- สอนให้รู้จักฝึกฝนอบรมตนเอง
- สอนให้รู้ถึงผลของการฝึกฝนตนเองว่า ประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์
- สอนให้รู้จักควบคุมพฤติกรรมทางกายวาจา ด้วยการรักษาศีล
- สอนให้รู้จักรักษาศีล ด้วยการชี้แนะให้ปฏิบัติสมาธิ
- สอนให้รู้จักใช้ปัญญาในดำเนินชีวิต รู้จักเก็บอคตธรรม และขันธ์ห้า
- สอนให้รู้จักทางเจริญแห่งปัญญา ด้วยการหมั่นศึกษาหาความรู้
- สอนให้รู้จักฝึกฝนในศิลปะที่เล่าเรียนมาแล้วให้ชำนาญ
- สอนให้รู้จักทรงจำธรรมนำไปใคร่ครวญ
- สอนให้รู้จักรับผิดชอบในหน้าที่การงานที่ทำอยู่ ไม่หวั่นไหวต่อหนาวและร้อน
- สอนให้รู้ว่า คนมีปัญหา ถึงไม่ทุกข์ก็เป็นอยู่ได้
- สอนให้เป็นคนมีปัญหา มีศีล รู้จักทำใจให้สงบ
- สอนให้รู้จักนำเอาสิ่งแวดล้อมมาสอนตนเอง
- สอนให้รู้จักถามถึงสิ่งที่เป็นประโยชน์ และนำไปปฏิบัติให้เกิดผล
- สอนให้ลงมือปฏิบัติตามความรู้ที่ได้ศึกษามาแล้ว
- สอนให้รู้จักพิจารณาสังขารร่างกายซึ่งไม่จีรังยั่งยืน มีโทษมาก มีทุกข์มาก
- สอนให้รู้จักคบหา และหมั่นเจรจากับกัลยาณมิตร
- สอนให้รู้ว่า คนไม่มีวิชาความรู้ หาเลี้ยงชีพลำบาก
- สอนให้รู้จักคบหาบัณฑิต ซึ่งเป็นเสมือนเข็มทิศชี้แนวทางสว่างให้

จึงกล่าวได้ว่าวิชาจากสภาวะในการศึกษานี้ ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา โดยเฉพาะการที่จะทำให้เข้าใจในสิ่งต่าง ๆ รอบตัวได้ก็เพราะอาศัยปัญญาเป็นหลัก และปัญญานั้นก็ทรงชี้ว่าเกิดมิได้เพราะอาศัยการประกอบ คืออาศัยการศึกษาด้วยการฟัง (สุตมยปัญญา) การคิด (จินตมยปัญญา) และการอบรมจิต (ภาวนามยปัญญา) ซึ่งมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิต การทำชีวิตให้มีคุณภาพ และก่อให้เกิดสังคมแห่งปัญญาชน โดยผู้ที่ได้ศึกษาวิชาจากสภาวะในการศึกษาอย่างจริงจัง ย่อมมีแนวทางในการดำเนินชีวิตหลัก ๆ คือ รู้จักคบหากัลยาณมิตร รู้จักฝึกฝนจิตตามหลักไตรสิกขา รู้จักคุณค่าของสิ่งแวดล้อม รู้จักเตรียมพร้อมเพื่อชีวิตที่ดีมีคุณค่า และรู้จักขันธ์ห้าอคตธรรมเพื่อชีวิตที่สมบูรณ์ ดังนั้นจึงสรุปเป็น

ตารางให้เห็นถึงผลของการวิจัยวาจาสุภาษิตด้านการศึกษา โดยสามารถแบ่งออกเป็น ๒ ตาราง ดังนี้

๓.๑ ตารางแสดงความเป็นมาของวาจาสุภาษิตเกี่ยวกับด้านการศึกษาของพระพุทธเจ้า และพระสาวกสาวิกา ซึ่งจะสรุปให้เห็นว่า วาจาสุภาษิตนั้นได้กล่าวไว้ที่ไหน กล่าวปรารภอะไร กล่าวกับใคร และผู้ฟังได้รับประโยชน์อย่างไรบ้าง

ก. ตารางแสดงความเป็นมาของวาจาสุภาษิตเกี่ยวกับด้านการศึกษาของพระพุทธเจ้า

วาจา สุภาษิต	กล่าวไว้ที่ไหน	ปรารภอะไร	กล่าวกับใคร	ได้รับประโยชน์อย่างไร
๑	พระเชตวัน	บัณฑิตสามเณร	ภิกษุ / พหูชน	พหูชนได้บรรลุโสดาบัน เป็นต้น
๒	วัดโมติการาม	พระพุทธองค์ที่ถูก พระนางมาคันทียาว่าร้าย	พระอนนทเถระ / พหูชน	พหูชนได้บรรลุโสดาบัน เป็นต้น
๓	พระเชตวัน	พราหมณ์ทดลองศีล	ภิกษุสงฆ์	-
๔	พระเชตวัน	ภิกษุรูปหนึ่ง	ภิกษุ / พหูชน	ภิกษุบรรลุอรหัตต์ / พหูชนได้บรรลุโสดาบัน
๕	ชีวกัมพวัน	พระจูฬปันถกเถระ	ภิกษุสงฆ์	-
๖	พระเชตวัน	พระโปฐิตเถระ	พระโปฐิตเถระ	พระโปฐิตะบรรลุอรหัตต์
๗	พระเชตวัน	พระโลตุทายีเถระ	ภิกษุ / พหูชน	พหูชนได้บรรลุโสดาบัน เป็นต้น
๘	พระเชตวัน	ภิกษุฆ่าหงส์รูปหนึ่ง	ภิกษุฆ่าหงส์ / ภิกษุสงฆ์	-
๙	พระเชตวัน	พระเจ้าโกศล	พระเจ้าโกศล	-
๑๐	พระเชตวัน	โจรขโมยเงินที่ขอดผ้า	โจร โสดาบัน / หมู่ญาติ	หมู่ญาติและพหูชน ได้บรรลุโสดาบันเป็นต้น

จากตารางข้างต้นแสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าตรัสวาจาสุภาษิตไว้ที่วัดพระเชตวันเป็นส่วนใหญ่ ทรงปรารภเรื่องการสร้างปัญญาบารมีที่จะทำให้ได้รับประโยชน์ทั้งโลกนี้โลกหน้าและประโยชน์สูงสุดคือนิพพานเป็นหลัก ตรัสแสดงแก่ภิกษุสงฆ์และมหาชนเป็นส่วนมาก ซึ่งทำให้ได้รับประโยชน์ใน ๒ ระดับคือ บรรลุโสดาบันและบรรลุอรหัตต์ นอกจากนี้ยังได้พบว่าไม่ปรากฏผลจากการฟังวาจาสุภาษิตเลยก็มีอยู่

ข. ตารางแสดงความเป็นมาของวาจาสุภาษิตเกี่ยวกับด้านการศึกษาของพระสาวก
สาวิกา

วาจา สุภาษิต	ใครกล่าว	กล่าวไว้ที่ไหน	ปรารภอะไร	กล่าวกับใคร	ได้รับ ประโยชน์อย่างไร
๑	พระสีวลเถระ	กรุงราชคฤห์	ศีล	ราชบุรุษ	มีจิตเลื่อมใส ขอบวช
๒	พระอานนทเถระ	ถ้าสัตตปัณณิ กรุงราชคฤห์	บุคคลผู้เป็นพหูสูต	ภิกษุสงฆ์	-
๓	พระมาตังคปุตตะ เถระ	กรุงสาวัตถี	ความเพียร ของตนเอง	-	-
๔	พระมหากัปปิน- เถระ	กรุงสาวัตถี	คุณของปัญญา	ภิกษุณี ทั้งหลาย	บรรลุดรหัตต์
๕	พระมหากัสสป- เถระ	มหาตคคคาม แคว้นมคธ	ข้อปฏิบัติของตน	ภิกษุสงฆ์	-
๖	พระกุพฺเถระ	กรุงสาวัตถี	คนไข่น้ำ / ช่างสร / ช่างไม้ / สมณะ	กล่าวสอน ตนเอง	บรรลุดรหัตต์
๗	พระกุมภปุตตะเถระ	เวพทักขณนคร แคว้นอวันตี	ภิกษุอยู่ป่ามีร่างกาย กำยำล่ำสัน	ภิกษุอยู่ป่า ร่างกายกำยำ	-
๘	พระมหาจุณฺเถระ	นาลกคาม แคว้นมคธ	กัลยาณมิตรที่ทำให้ ตนได้บรรลุดรหัตต์	-	-
๙	พระอภยมาตุเถรี	-	โอวาทของ พระอภัยเถระ	กล่าวสอน ตนเอง	บรรลุดรหัตต์
๑๐	พระกิสาโคตมิเถรี	กรุงสาวัตถี	กัลยาณมิตร	ภิกษุสงฆ์	-

จากตารางข้างต้นแสดงให้เห็นว่า วาจาสุภาษิตที่พระสาวกสาวิกากล่าวไว้นั้น ปรากฏ
สถานที่กล่าวแตกต่างกัน แต่โดยส่วนใหญ่จะกล่าวไว้ที่กรุงสาวัตถี ซึ่งปรารภเรื่องราวที่แตกต่างกัน
ไป ที่เห็นได้ชัดเจนนี้อาจเป็นการปรารภถึงความเพียรหรือข้อปฏิบัติของตนเองที่อาศัยกัลยาณมิตรคอย
แนะนำเตือน และการน้อมนำสิ่งแวดล้อมรอบตัวมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการปฏิบัติธรรมของ
ตนเอง จึงทำให้ได้บรรลุดรหัตต์เบื้องต้นคือพระอรหันต์ และยังพบว่าส่วนที่ไม่ปรากฏผลหลังจาก
ฟังวาจาสุภาษิตนั้นมีจำนวนมากกว่า

๓.๒ ตารางแสดงกลุ่มเป้าหมาย องค์ประกอบ รูปแบบการสร้าง และการเปลี่ยนแปลง

ก. ตารางแสดงวาจาสุภาษิตเกี่ยวกับด้านการศึกษาของพระพุทธเจ้า โดยจำแนกเป็นกลุ่มเป้าหมาย องค์ประกอบ รูปแบบการสร้าง และการเปลี่ยนแปลง

วาจา สุภาษิต	กลุ่มเป้าหมาย	องค์ประกอบ	รูปแบบ การสร้าง	การเปลี่ยนแปลง
๑	ภิกษุสงฆ์ / พุทธชน	มีองค์ ๕	คาถา	พุทธชนบรรลุนิพพานเป็นต้น
๒	ภิกษุสงฆ์ / พุทธชน	มีองค์ ๕	คาถา	พุทธชนบรรลุนิพพานเป็นต้น
๓	ภิกษุสงฆ์	มีองค์ ๕	ชาดก	-
๔	ภิกษุรูปหนึ่ง / พุทธชน	มีองค์ ๕	คาถา	ภิกษุบรรลุนิพพาน / พุทธชน บรรลุนิพพาน
๕	ภิกษุสงฆ์	มีองค์ ๕	ชาดก	-
๖	พระโฆสิตเถระ	มีองค์ ๕	คาถา	บรรลุนิพพาน
๗	ภิกษุสงฆ์ / พุทธชน	มีองค์ ๕	คาถา	พุทธชนบรรลุนิพพานเป็นต้น
๘	ภิกษุสงฆ์	มีองค์ ๕	ชาดก	-
๙	กษัตริย์	มีองค์ ๕	ชาดก	-
๑๐	หมู่ญาติของโจร โศดบัน / พุทธชน	มีองค์ ๕	คาถา	หมู่ญาติและพุทธชนบรรลุนิพพานเป็นต้น

จากตารางข้างต้นแสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าตรัสวาจาสุภาษิตแก่กลุ่มภิกษุสงฆ์และพุทธชนเป็นส่วนใหญ่ ทุกวาจาสุภาษิตประกอบด้วยองค์ ๕ และถูกสร้างในรูปแบบคาถา ชาดก เป็นหลัก ซึ่งชี้ให้เห็นผลที่ได้รับคือทำให้เกิดความรู้ในระดับเบื้องต้นคือบรรลุนิพพานเป็นส่วนมาก และยังพบว่าไม่ปรากฏผลที่ชัดเจนถึง ๔ วาจาสุภาษิต แต่นั่นก็เป็นการปรับความเข้าใจให้ถูกต้อง และทำให้ผู้รับฟังมีความรู้ในเรื่องนั้น ๆ มากยิ่งขึ้น

ข. ตารางแสดงวาจาสุภาษิตเกี่ยวกับด้านการศึกษาของพระสาวกสาวิกา โดยจำแนกเป็นกลุ่มเป้าหมาย องค์ประกอบ รูปแบบการสร้าง และการเปลี่ยนแปลง

วาจา สุภาษิต	ผู้แสดง	กลุ่มเป้าหมาย	องค์ประกอบ	รูปแบบ การสร้าง	การเปลี่ยนแปลง
๑	พระสีลเถระ	ราชบุรุษ	มีองค์ ๕	คาถา	มีจิตเลื่อมใสขอบวช
๒	พระอนนทเถระ	ภิกษุ	มีองค์ ๕	คาถา	-

๓	พระมาตังคปุตตะเถระ	-	มืองค์ ๕	คาถา	-
๔	พระมหากัปปินเถระ	ภิกษุณีทั้งหลาย	มืองค์ ๕	คาถา	บรรลอรหันต์
๕	พระมหากัสสปเถระ	ภิกษุสงฆ์	มืองค์ ๕	คาถา	-
๖	พระกุพฺเถระ	ตนเอง	มืองค์ ๕	คาถา	บรรลอรหันต์
๗	พระกุมารปุตตะเถระ	ภิกษุสงฆ์	มืองค์ ๕	คาถา	-
๘	พระมหาจุนทเถระ	-	มืองค์ ๕	คาถา	-
๙	พระอภยมาตุเถรี	ตนเอง	มืองค์ ๕	คาถา	บรรลอรหันต์
๑๐	พระกิสสาโคตมีเถรี	-	มืองค์ ๕	คาถา	-

จากตารางข้างต้นแสดงให้เห็นว่า วาจาสุภาษิตด้านการศึกษาของพระสาวกสาวิกานั้น เน้นกลุ่มเป้าหมายที่แตกต่างกัน โดยทั่วไปก็จะเน้นกล่าวสอนภิกษุสงฆ์ และภิกษุณีสงฆ์ ซึ่งเป็นกลุ่มที่อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นเบื้องต้น นอกจากนั้นก็เป็นกลุ่มบุคคลทั่วไป รวมทั้งกล่าวสอนตนเองด้วย และยังพบว่าไม่ปรากฏกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจนก็มีอีกส่วนหนึ่ง โดยวาจาสุภาษิตที่กล่าวนั้นมี องค์ประกอบครบถ้วนทั้ง ๕ ส่วน และทั้งหมดอยู่ในรูปคาถา ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ในระดับสูง และมีส่วนที่ไม่ปรากฏผลเป็นจำนวนมากกว่าด้วย

๔. ด้านการเผยแผ่ พระพุทธเจ้าทรงมีจุดมุ่งหมายในการเผยแผ่พุทธธรรม เพื่อให้ผู้ฟัง รู้จริงเห็นแจ้งในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น (อภิญญาธรรมเทศนา) เพื่อให้ผู้ฟังตรองตามแล้วเห็นจริงได้ ทรงแสดงธรรมอย่างมีเหตุผลที่ผู้ฟังพอตรองตามให้เห็นด้วยตนเอง (สนิทานธรรมเทศนา) เพื่อให้ผู้ฟังได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควร ทรงแสดงธรรมมีคุณเป็นอัครรรย์ สามารถยังผู้ปฏิบัติตาม ให้ได้รับผลตามสมควรแก่กำลังแห่งการปฏิบัติของตน ๆ (สัปปาฏิหาริยธรรมเทศนา) จึงกล่าวได้ว่าการเผยแผ่พุทธธรรมแก่กลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ นั้นมีจุดมุ่งหมายดังกล่าวนี้ และวาจาสุภาษิตในด้านการเผยแผ่ที่ยกมาเป็นกรณีตัวอย่างนั้น สามารถสรุปหลักธรรมที่นำไปเผยแผ่ได้ดังนี้

- สอนให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท
- สอนให้มีความสามัคคีปรองดองในหมู่คณะ
- สอนให้ตระหนักถึงการทำประโยชน์ให้แก่ตนเอง
- สอนให้รู้จักกฎแห่งกรรมคือ ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว
- สอนให้รู้จักกรรมไม่ดี คือกรรมที่ทำแล้วเดือดร้อนภายหลัง
- สอนให้เป็นผู้ทรงธรรม แม้ชีวิตก็ยอมสละเพื่อธรรมได้
- สอนให้เป็นคนพากเพียรพยายามในกิจที่ทำ ไม่ท้อจนกว่าจะประสบผลสำเร็จ
- สอนไม่ให้เชื่อเรื่องฤกษ์ยามดวงดาวอย่างมกมาย

- สอนให้เป็นคนมีสัจจวาจา คือตั้งมั่นอยู่ในสัจจะและเป็นคนรักษาคำพูด
- สอนให้สำนึกถึงบุญคุณของบิดามารดา
- สอนให้รู้จักคบหาบัณฑิต
- สอนให้รู้จักคุณสมบัติของนักเผยแผ่
- สอนให้รู้จักควบคุมจิต ไม่เป็นไปในอำนาจจิตที่ถูกกิเลสครอบงำ
- สอนให้เบื่อก่อนในความคิด เพราะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ซ้ำไป
- สอนให้เชื่อมั่นในคำสั่งสอนพระพุทธเจ้า เพราะพระองค์เป็นสัจจวาที
- สอนให้เห็นถึงอานิสงส์ของการรักษาอุโบสถศีล
- สอนให้รู้จักสั่งสมบุญ เพราะนำความสุขมาให้
- สอนให้รู้จักการให้อภัย ไม่พยาบาทจองเวร อาฆาตเค้น

วาทาสุภายิตในด้านการเผยแผ่นี้ มุ่งเน้นการนำเสนอพุทธธรรมที่นำไปเผยแผ่แก่ประชาชนโดยทั่วไป และคุณธรรมของนักเผยแผ่พุทธธรรมเป็นสำคัญ จึงทำให้ผู้ฟังวาทาสุภายิตในด้านการเผยแผ่เข้าใจและรู้จักคุณธรรมของนักเผยแผ่ ตระหนักถึงการสร้างพลังแท้ด้วยรู้จักสามัคคี มีความพากเพียรพยายามเต็มที่ในสิ่งที่ทำ ไม่ประมาท รู้จักศึกษาเรียนรู้ให้เป็นคนฉลาดในการทำบุญกุศล ทั้งไม่ทำตนให้มัวเมาอยู่กับการถือฤกษ์ถือยามอย่างงมงาย และรู้จักผ่อนคลายเป็นมั่งร่ายตามพยาบาทจองเวร ดังนั้น จึงสรุปเป็นตารางให้เห็นถึงผลของการวิจัยวาทาสุภายิตในด้านการเผยแผ่โดยแบ่งออกเป็น ๒ ตาราง ดังนี้

๔.๑ ตารางแสดงความเป็นมาของวาทาสุภายิตเกี่ยวกับด้านการเผยแผ่ของพระพุทธเจ้า และพระสาวกสาวิกา ซึ่งจะสรุปว่า วาทาสุภายิตนั้นกล่าวไว้ที่ไหน กล่าวปรารภอะไร กล่าวกับใคร และผู้ฟังได้รับประโยชน์อย่างไรบ้าง

ก. ตารางแสดงความเป็นมาของวาทาสุภายิตเกี่ยวกับด้านการเผยแผ่ของพระพุทธเจ้า

วาทาสุภายิต	กล่าวไว้ที่ไหน	ปรารภอะไร	กล่าวกับใคร	ได้รับประโยชน์อย่างไร
๑	วัดโสมนัสราชวรวิหาร กรุงโกสัมพี	ความตายของหญิง ๕๐๐ คน	ภิกษุทั้งหลาย / พุทธชน	พุทธชนได้บรรลุนิพพานเป็นต้น
๒	พระเชตวัน กรุงสาวัตถี	นางลาชเทพธิดา	นางลาชเทพธิดา	บรรลุนิพพาน
๓	พระเชตวัน กรุงสาวัตถี	การสนทนาของภิกษุหลายรูป	ภิกษุทั้งหลาย	ภิกษุทั้งหลายบรรลุนิพพาน

๔	พระเชตะวัน กรุงสวดี	พระอัครพิทักษ์เถระ	พระอัครพิทักษ์เถระ/ ภิกษุสงฆ์	พระอัครพิทักษ์เถระ บรรลุนิพนธ์
๕	พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์	พระเทวทัตผู้กักขฬะ	ภิกษุสงฆ์	-
๖	พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์	นายสุนนมาลาการ	ภิกษุสงฆ์	พหูชน ๘๔,๐๐๐ คน ได้บรรลุนิพนธ์
๗	พระเชตะวัน กรุงสวดี	พระองคคฤบาลเถระ	ภิกษุสงฆ์	-
๘	พระเชตะวัน กรุงสวดี	มหาภิเนกขัมมบารมี (วิริยบารมี)	ภิกษุสงฆ์	-
๙	พระเชตะวัน กรุงสวดี	อาชีวกคนหนึ่งโกรธแล้ว แกล้งบอกอุกฤษณ์ผิด	ภิกษุสงฆ์	-
๑๐	พระเชตะวัน กรุงสวดี	หญิงหมั้นคนหนึ่ง	ชกษิณี / พุทธบริษัท	ชกษิณีบรรลุนิพนธ์ โสดาบัน

จากตารางข้างต้นพบว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่าจากสุภาษิตไว้ที่วัดพระเชตะวัน กรุงสวดีเป็นส่วนใหญ่ โดยเน้นสอนเรื่องหลัก ๆ ของการดำรงชีวิตให้แก่สังคม เช่น ความไม่ประมาท การทำบุญ การไม่จองเวรกัน การไม่ถือฤกษ์ยาม เป็นต้น ซึ่งมีผู้ฟังเป็นพระภิกษุสงฆ์มากที่สุด นอกจากนั้นก็ประชาชนทั่วไป และทำให้ได้รับประโยชน์ที่เห็นได้ชัด ๒ ระดับคือ บรรลุนิพนธ์ กับบรรลุนิพนธ์และยังพบว่ามีส่วนที่ไม่ปรากฏผลให้เห็นอย่างชัดเจน

ข. ตารางแสดงความเป็นมาของวาจาสุภาษิตเกี่ยวกับด้านการเผยแผ่ของพระสาวกสาวิกา

วาจา สุภาษิต	ใครกล่าว	กล่าวไว้ที่ไหน	ปรารถนาอะไร	กล่าวกับใคร	ได้รับประโยชน์ อย่างไร
๑	พระวังคีสเถระ	กรุงสวดี	สั่งจวจา	พระพุทธเจ้า / ภิกษุสงฆ์	-
๒	พระมหาโมคคัลล- ลานเถระ	-	ประวัติ ของตนเอง	ภิกษุสงฆ์	-
๓	พระสุสารทเถระ	-	อานิสสในการ คบสัตบุรุษ	ภิกษุสงฆ์	-
๔	พระวิสาขปัญจาสิ- บุตรเถระ	แคว้นมคธ	องค์คุณของ พระธรรมกถึก	หมู่ญาติ	-

๕	พระปฎาจารย์เถรี	-	ความเศร้าโศก ของหญิง ๕๐๐	หญิง ๕๐๐ คน	เกิดสังเวช /บวช / บรรลุลหณันต์
๖	พระกุตตาเถรี	กรุงสาวัตถี	พระพุทธโฆษา	กล่าวสอนตนเอง	บรรลุลหณันต์
๗	พระวัชฌมาตุเถรี	ภารุกัจจนคร	พระวัชฌเถระ/ บุตรชาย	พระวัชฌเถระ/ บุตรชาย	บรรลุลหณันต์
๘	พระอัมพปาลีเถรี	กรุงเวสาลี	พระพุทธคัมภีร์	ตนเอง/สาวใช้	เกิดปีติชื่นชม ในสังฆาจา
๙	พระเอกุโปสถิกา- เถรี	-	การรักษา อุโบสถศีล	ภิกษุสงฆ์	-
๑๐	พระมหาปชาบดี- โคตมิเถรี	-	สังฆกรรม ทั้งปวงไม่เที่ยง	อุบาสิกาทิทั้งหลาย ผู้เศร้าโศก	บรรเทาความ เศร้าโศกได้

จากตารางข้างต้นพบว่า พระสาวกสาวิกากล่าววาจาสุภาษิตไว้ในที่หลายแห่ง ทั้งปรากฏสถานที่และไม่ปรากฏมีจำนวนเท่า ๆ กัน โดยจะเน้นในเรื่องผลหรืออานิสงส์ที่เกิดจากการทำความดีในเรื่องต่าง ๆ เป็นหลัก โดยเฉพาะอานิสงส์ของการเป็นพระธรรมกถึกไม่เพียงแต่ทำให้ประชาชนศรัทธาเลื่อมใสเท่านั้น แต่ยังทำให้ตนเองบรรลุนิพพานได้โดยไม่ยากด้วย ซึ่งผู้ฟังส่วนมากเป็นพระภิกษุสงฆ์ และทำให้ได้รับประโยชน์เบื้องต้นคือเป็นคติธรรมสำหรับดำเนินชีวิต และเบื้องสูงคือได้บรรลุพระอรหันต์

๔.๒ ตารางแสดงกลุ่มเป้าหมาย องค์ประกอบ รูปแบบการสร้าง และการเปลี่ยนแปลง

ก. ตารางแสดงวาจาสุภาษิตเกี่ยวกับด้านการเผยแผ่ของพระพุทธเจ้า โดยจำแนกเป็นกลุ่มเป้าหมาย องค์ประกอบ รูปแบบการสร้าง และการเปลี่ยนแปลง

วาจา สุภาษิต	กลุ่มเป้าหมาย	องค์ประกอบ	รูปแบบ การสร้าง	การเปลี่ยนแปลง
๑	ภิกษุ / พุทธชน	มีองค์ ๕	คาถา	พุทธชนบรรลุโสดาบันเป็นต้น
๒	สาธุเทวดา	มีองค์ ๕	คาถา	บรรลุโสดาบัน
๓	ภิกษุสงฆ์	มีองค์ ๕	คาถา	ภิกษุทั้งหลายบรรลุลหณันต์
๔	พระอัครตัทธเถระ/ ภิกษุสงฆ์	มีองค์ ๕	คาถา	พระอัครตัทธเถระ บรรลุลหณันต์
๕	ภิกษุสงฆ์	มีองค์ ๕	ชาดก	-

๖	ภิกษุสงฆ์/พหูชน	มืองค์ ๕	คาถา	พหูชน ๘๔,๐๐๐ คน ได้บรรลุธรรม
๗	ภิกษุสงฆ์	มืองค์ ๕	ชาดก	-
๘	ภิกษุสงฆ์	มืองค์ ๕	ชาดก	-
๙	ภิกษุสงฆ์	มืองค์ ๕	ชาดก	-
๑๐	ชกษณณ / พุทธรบรณ	มืองค์ ๕	คาถา	ชกษณณบรรลุนโศดาบ่น

จากตารางข้างต้นพบว่า พระพุทธเจ้าตรัสวาทาสุภณณตแ่ก่ลุ่มเป้าหมายเป็นภกษุสงฆ์มากที่สุด โดยมืองค์ประกอบวาทาสุภณณตครบถ้วนทั้ง ๕ ส่วน และถูกสร้างอยู่ใน ๒ รูปแบบ เรียงจากมากไปหาน้อยคือคาถาและชาดก ซึ่งทำให้เกิดการเปลยนแปลงทางด้านความรู้และพฤติกรรมเป็นหลั

ข. ตารางแสดงวาทาสุภณณตเกี่ยวกับการเผยแผ่ของพระสาวกสาวกษา โดยจำแนกเป็นลุ่มเป้าหมาย องค์ประกอบ รูปแบบการสร้าง และการเปลยนแปลง

วาทาสุภณณต	ผู้แสดง	ลุ่มเป้าหมาย	องค์ประกอบ	รูปแบบการสร้าง	การเปลยนแปลง
๑	พระวังกัสสเถระ	-	มืองค์ ๕	คาถา	-
๒	พระมหาโมคคัลลณเถระ	ภกษุสงฆ์	มืองค์ ๕	คาถา	-
๓	พระสุสารทเถระ	-	มืองค์ ๕	คาถา	-
๔	พระวสาขปัญจาลีบุตรเถระ	หุ่มญาคณพ่น้อง	มืองค์ ๕	คาถา	-
๕	พระปฏาจาราเถรี	หญง ๕๐๐ คน	มืองค์ ๕	คาถา	เกดส้งเวช / ขอบวช / บรรลุนรห่นต์
๖	พระคุดดาเถรี	ตนเอง	มืองค์ ๕	คาถา	บรรลุนรห่นต์
๗	พระวาทมาตุนเถรี	บุตร	มืองค์ ๕	คาถา	บรรลุนรห่นต์
๘	พระอัมพปาลีเถรี	ตนเอง/สาวใช้	มืองค์ ๕	คาถา	เกดปด้นชนมในพุทธสัจจวาทา
๙	พระเอฎุโปสถิกาเถรี	ภกษุสงฆ์	มืองค์ ๕	คาถา	-
๑๐	พระมหาปชาบดีโคตมเถรี	อุบาสกษาทั้งหลาย	มืองค์ ๕	คาถา	บรรเทาความเศร้าโศกลงได้

จากตารางข้างต้นพบว่า พระสาวกสาวิกาได้กล่าววาทจาสุภาษิตแก่กลุ่มเป้าหมายเป็นบุคคลคุ้นเคยกับตน เช่น ญาติพี่น้อง บริวาร อุบาสกอุบาสิกา เป็นต้น โดยวาทจาสุภาษิตมีองค์ประกอบครบทั้ง ๕ ส่วน และถูกสร้างอยู่ในรูปแบบคาถาทั้งหมด ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ และพฤติกรรมไปในทางที่ดี มีบรรเทาความเสียใจลงได้ และเกิดสังเวชในชีวิต มุ่งมั่นปฏิบัติธรรมในระดับสูง ๆ ขึ้นไป

๓. ประโยชน์ของวาทจาสุภาษิต โดยแบ่งเป็นประโยชน์ที่ผู้ฟังได้รับหลังจากฟังวาทจาสุภาษิตแล้วมี ๓ ระดับ คือ

๓.๑ ประโยชน์ในปัจจุบัน (ทิฏฐธัมมิกัตถะ) คือผู้ฟังวาทจาสุภาษิตแล้วทำให้สิ้นความสงสัยเข้าใจหลักการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมกับตัวเอง เช่น ผู้มีหน้าที่ปกครองก็เข้าใจในหน้าที่ของตนเองที่พึงทำแก่บริวารชน เป็นต้น หรือนาวาจาสุภาษิตนั้นมาใช้เป็นคติธรรมในการดำเนินชีวิต นอกจากนี้ยังทำให้ได้รู้ถึงสิ่งที่เป็นคุณและโทษประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ สามารถเปลี่ยนแปลงทัศนคติของผู้ฟังที่เป็นมิชฌาทิฏฐิกลายเป็นสัมมาทิฏฐิได้

๓.๒ ประโยชน์ในสัมปรายภพ (สัมปรายิกัตถะ) คือผู้ฟังวาทจาสุภาษิตแล้วเข้าใจหรือนำไปใคร่ครวญปฏิบัติตาม รู้ว่าอะไรเป็นบุญ อะไรเป็นบาป เว้นบาปมุ่งทำแต่บุญกุศล เมื่อละโลกนี้ไปแล้ว ถ้ายังไม่สิ้นอาสวะย่อมได้สุคติสมบัติ เชื่อว่าเป็นผู้ป้องกันภัยที่ยังมาไม่ถึงตนได้

๓.๓ ประโยชน์สูงสุด (ปรมัตถะ) คือผู้ฟังวาทจาสุภาษิตแล้วสามารถเปลี่ยนคุณภาพจิตจากปุถุชนเป็นอริยชนได้เช่น ภิกษุวัชชีบุตร ภิกษุผู้เลี้ยงดูมารดา หรือพระวิมลเถระ เป็นต้น ที่ได้ฟังวาทจาสุภาษิตจากพระพุทธเจ้าหรือพระสาวกแล้ว ได้บรรลุอริยผลมีโสดาปัตติผล เป็นต้น ในเวลาจบพระธรรมเทศนา

เมื่อได้ทราบถึงกรณีตัวอย่างบุคคลที่กล่าววาทจาสุภาษิตทำให้เกิดประโยชน์ แก่กลุ่มบุคคลเป้าหมายหลากหลายอาชีพหน้าที่มีสถานภาพแตกต่างกันแล้ว ต่อไปจึงได้นำเสนอการนำวาทจาสุภาษิตไปประยุกต์ใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของบรรพชิตและคฤหัสถ์ในยุคปัจจุบัน โดยอาศัยการจำแนกวาทจาสุภาษิตที่เกี่ยวกับด้านการเมืองการปกครอง ด้านสังคมสงเคราะห์ ด้านการศึกษา และด้านการเผยแผ่ เพื่อให้เห็นถึงแนวคิดทฤษฎีและหลักการในแต่ละด้านทั้งทางโลกและทางธรรม ซึ่งจะเป็ประโยชน์ในการนำไปประยุกต์ใช้เป็นแนวทางแก้ไขปัญหหรือเพิ่มศักยภาพในการปฏิบัติงานของบุคลากรเฉพาะด้านนั้น ๆ ตามสมควรแก่การปฏิบัติ ดังจะได้นำเสนอในบทต่อไป

บทที่ ๔

การประยุกต์ใช้วาทะจากสุภาษิตที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธทศนิกายเพื่อการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาของบรรพชิตและคฤหัสถ์ในยุคปัจจุบัน

วาทะจากสุภาษิตที่นำไปประยุกต์ใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของบรรพชิตและคฤหัสถ์ในยุคปัจจุบันนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาวิจัยโดยอาศัยการจำแนกประเภทออกเป็น ๔ ด้าน คือ ด้านการเมืองการปกครอง ด้านสังคมสงเคราะห์ ด้านการศึกษา และด้านการเผยแผ่ ซึ่งในแต่ละด้านก็จะมีรูปแบบหรือกรอบในการศึกษา ๓ รูปแบบ คือ กรอบแนวคิดหลัก การประยุกต์ใช้วาทะจากสุภาษิตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของบรรพชิต และการประยุกต์ใช้วาทะจากสุภาษิตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคฤหัสถ์ โดยแต่ละด้านมีรายละเอียดที่น่าสนใจ ดังต่อไปนี้

๔.๑ ด้านการเมืองการปกครอง

การเมืองการปกครองถือว่าเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้ประเทศชาติเกิดความสงบสุข แต่ความสงบสุขที่ทำให้เกิดความร่มเย็นได้ก็เพราะอาศัยหลักธรรมที่นำมาใช้ในการปกครองเป็นสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นการปกครองจะอยู่ในระบอบการปกครองแบบใด หรือในระดับใดก็ตาม พุทธบริษัทผู้เป็นนักเผยแผ่ก็สามารถประยุกต์ใช้ธรรมะเพื่อให้เข้าถึงจิตใจของประชาชนได้ทุกชาติชั้นวรรณะและทุกเพศทุกวัยอย่างเป็นอิสระจากการเมือง ส่วนผู้มีหน้าที่ปกครองบ้านเมืองก็ได้นำเอาธรรมะในพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในการปกครอง กระทั่งเกิดการปกครองแบบธรรมราชาขึ้น ซึ่งเป็นการปกครองที่ดีที่สุดตามหลักพระพุทธศาสนา ในด้านการเมืองการปกครองนี้มีกรอบแนวคิดหลักดังนี้

๔.๑.๑ กรอบแนวคิดหลักด้านการเมืองการปกครอง

คำว่า “การเมือง” ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Politics” ที่อิงรากศัพท์มาจากคำว่า “Polis” ซึ่งเป็นภาษากรีก แปลว่า นครรัฐ อันเป็นการรวมตัวทางการเมืองแบบหนึ่งที่ใหญ่กว่าระดับ

ครอบครัหรือเผ่าพันธุ์ นครรัฐในกรีกโบราณได้แก่ เอเธนส์และสปาร์ตา เป็นต้น^๑ ส่วนคำว่า “การปกครอง” ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Government” มีรากศัพท์มาจากภาษากรีกเช่นกันว่า “Kybernates”^๒ ซึ่งแปลว่า ผู้ถือหางเสือเรือ อันทำให้เกิดการเปรียบเทียบว่า การเมืองการปกครอง และโดยเฉพาะรัฐบาลเป็นเสมือนเรือ และมีวลีที่ว่า “รัฐนาวา” ตามมาให้เห็นอยู่เสมอ

การเมืองกับการปกครองนั้นจึงมีความเชื่อมโยงเกี่ยวข้องกัน เพราะการปกครองหรือการบริหารวางระเบียบกฎเกณฑ์ เพื่อให้เกิดการบำบัดทุกข์บำรุงสุขนั้นจำเป็นต้องอาศัยอำนาจทางการเมืองจึงจะดำเนินการได้สำเร็จ เพราะฉะนั้น การศึกษาเรื่องการเมืองกับการปกครอง จึงหมายถึง การศึกษาเกี่ยวกับองค์กรที่ใช้อำนาจและระเบียบกฎเกณฑ์การบริหารนั่นเอง^๓ ซึ่งปรมาจารย์ทางทฤษฎีการเมืองชาวกรีก ๒ ท่าน คือ เพลโต (Plato) และ อริสโตเติล (Aristotle) ได้คิดค้นรูปแบบการปกครองไว้อย่างคล้ายคลึงกัน คูจะมีลักษณะเป็นสากลที่นักรัฐศาสตร์ในยุคต่อ ๆ มาต่างให้การยอมรับ และพยายามคิดค้นพัฒนารูปแบบการปกครองใหม่ ๆ เพื่อให้เหมาะสมและสามารถนำไปปฏิบัติอย่างได้ผล ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชนส่วนใหญอย่างแท้จริง นักศึกษารัฐศาสตร์ จำต้องศึกษาเรียนรู้สืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน คำนิยามที่ปรมาจารย์ทั้ง ๒ ให้ไว้เกี่ยวกับคำว่า “การเมือง” และ “การปกครอง” นั้นดังนี้

เพลโต (Plato) ได้กล่าวไว้ว่า การเมืองเป็นเรื่องของการแสวงหาความยุติธรรม เพื่อการดำรงชีวิตอยู่ที่ดีงาม^๔

อริสโตเติล (Aristotle) ได้อธิบายเรื่องการเมืองไว้ว่า การเมืองย่อมเกี่ยวพันกับอำนาจ และอำนาจเช่นนั้นได้แก่ อำนาจทางการเมือง ซึ่งจะแตกต่างจากอำนาจอื่น โดยองค์กรทาง

^๑Prof. S.N.Ray, **Modern Comparative Politics**, (New Delhi : Prentice Hall of India Private Ltd., 1999), p.4. อ้างใน ดร.สุรพล สุขะพรหม, **การเมืองกับการปกครองไทย**, (กรุงเทพมหานคร : มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑.

^๒Prof. K.C.Mishra, **Political Science Theory**, (Delhi : Ajanta PraKashan, 1998), p.4. อ้างใน ดร.สุรพล สุขะพรหม, **การเมืองกับการปกครองไทย**, หน้า ๑.

^๓รศ.สุชุม นวลสกุล และ รศ.วิศิษฐ์ ทวีเศรษฐ, **การเมืองการปกครองไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์รามคำแหง, ๒๕๔๑), หน้า ๑.

^๔พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว, **รัฐศาสตร์ พัฒนาการและแนวการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : ศรีอนันต์, ๒๕๒๔), หน้า ๔๐.

การเมือง จะต้องใช้อำนาจปกครอง เป็นองค์อธิปัตย์ คุณลักษณะทางการเมืองประกอบด้วยปัจจัยที่เด่นชัด ๒ ประการคือ^๕ ๑. อำนาจ (Authority) ๒. การปกครอง (Ruling)

อนึ่ง อำนาจและการปกครองทั้ง ๒ ประการจะยั่งยืนหรือดำรงอยู่ได้อย่างต่อเนื่องนั้น จำเป็นต้องอาศัยความศรัทธาของประชาชนหรือผู้อยู่ใต้อำนาจของผู้ปกครอง ซึ่งหากผู้ปกครองมีธรรมะหรือคุณธรรมในการใช้อำนาจและการปกครองมากเท่าใดก็จะยิ่งทำให้ความศรัทธาเกิดเพิ่มมากยิ่งขึ้น และประเพณีปฏิบัติตามผู้นำมากเท่านั้น ดังวาจาสุภาษิตที่เปรียบเทียบผู้นำเป็นเสมือนโคจำฝูง เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจำฝูงไปตรง โคทั้งฝูงก็ไปตรงตามกัน ในเมื่อโคจำฝูงไปตรง^๖ จากลักษณะดังกล่าว ผู้นำจะต้องฉลาดใช้อำนาจในการปกครองและมีกำลังภายในคือคุณธรรมและกำลังภายนอกคือการเอาชนะใจผู้อยู่ใต้การปกครองจึงจะถือว่าเป็นผู้นำหรือผู้ปกครองที่ดี ดังวาจาสุภาษิตที่ว่า สัตว์ฉลาดมีกำลัง เป็นผู้นำฝูงดี^๗

จึงกล่าวได้ว่าลักษณะทางการเมืองในยุคกรีกนั้นเป็นการแสวงหาความยุติธรรมเพื่อการดำรงชีวิตที่ดีงาม โดยการใช้อำนาจในการปกครองเป็นอธิปไตย ซึ่งมีองค์ประกอบหลัก ๒ ประการคือ อำนาจ และการปกครอง

เมื่อว่าถึงรูปแบบของการปกครองประเทศทั้งหลายในโลกนี้ ทั้งที่เคยมีมาในอดีตและใช้เป็นรูปแบบการปกครองในปัจจุบัน สามารถแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้เพียง ๒ ประเภท^๘ เท่านั้น คือ การปกครองแบบเผด็จการ (Dictatorship) และการปกครองแบบประชาธิปไตย (Democracy)

ในการปกครองแบบเผด็จการ (Dictatorship) มีจุดเน้นอยู่ที่การยกย่องและให้ความสำคัญแก่อำนาจรัฐ และผู้ปกครองมากกว่าการคำนึงถึงประชาชน โดยถือว่าประชาชนเป็นส่วนประกอบของรัฐเท่านั้น และที่สำคัญมากก็คือการที่ถือกันว่าเจตจำนงของรัฐเป็นสิ่งสูงสุดและถูกต้องเสมอ การปกครองแบบเผด็จการนี้ เป็นการใช้อำนาจตามอำเภอใจของผู้นำและกลุ่มพรรคพวก โดยไม่ได้มุ่งอำนาจทางการเมืองเพียงอย่างเดียว แต่มุ่งควบคุมสังคมทั้งระบบทุกรูปแบบไม่ว่าจะเป็นเรื่องของเศรษฐกิจ การศึกษา ศาสนา สังคมและวัฒนธรรม กล่าวคือควบคุมทุกเรื่องในประเทศ รูปแบบการปกครองประเภทนี้ มีการเอนเอียงในเชิงนโยบายแบบสุดกู่คือแบบซ้ายจัด หมายถึงเน้นเรื่องการต่อสู้ระหว่างชนชั้น โดยเน้นชัยชนะของชนชั้นกรรมกรหรือชนชั้นกรรมาชีพ

^๕จรรยา สุภาพ, *ลัทธิการเมืองและเศรษฐกิจเปรียบเทียบ*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๒.

^๖พ.ชา.จตุกก. (บาลี) ๒๗/๑๓๕/๑๑๔, พ.ชา.จตุกก. (ไทย) ๒๗/๑๓๕/๑๘๔.

^๗พ.ชา.สตตก. (บาลี) ๒๗/๖๕/๑๗๐, พ.ชา.สตตก. (ไทย) ๒๗/๖๕/๒๖๖.

^๘ดร.สุรพล สุยะพรหม, *การเมืองกับการปกครองไทย*, หน้า ๕.

เป็นหลัก และแบบขว้จัด หมายถึงการเน้นเรื่องชาตินิยมเป็นหลัก ระบบการปกครองแบบเผด็จการนี้ อาจมีผู้โต้แย้งถึงประเด็นที่ว่า การปกครองแบบนี้มักจะไม่มีข้อดีให้กล่าวถึงเลย แต่เพราะเหตุใดจึงยังคงมีการใช้รูปแบบนี้ปกครองอยู่ในโลก ดังนั้นจึงอาจกล่าวสรุปให้เห็นถึงข้อดีและข้อเสียโดยสังเขปแห่งระบบการปกครองแบบเผด็จการทั้งหลายในโลก ดังนี้

ข้อดี คือ ทำให้เกิดประสิทธิภาพในการปกครองมีเอกภาพภายในสังคมและเป็นการรักษาศักดิ์ศรีและความเข้มแข็งของประเทศ

ข้อเสีย คือ ประชาชนถูกลดศักดิ์ศรีและคุณค่าลง ทำให้ผู้ปกครองหลงอำนาจและใช้อำนาจโดยพลการได้ ผู้ปกครองมีโอกาสทุจริตฉ้อราษฎร์บังหลวงและแสวงหาผลประโยชน์ให้ตนเองและพวกพ้องได้ง่าย เกิดระบบอภิสิทธิ์ชนชั้นมากมาย และที่สำคัญนั่นก็คือเกิดการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองอย่างไม่มีวันสิ้นสุด^๕

ส่วนคติหรือแนวคิดของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการปกครองในรูปแบบเผด็จการนี้ได้เปลี่ยนแปลงแนวคิดไปจากเดิม ตามคติเดิมนั้นการปกครองจะมีลักษณะมุ่งไปแต่ในเรื่องความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ พูดถึงแต่อำนาจ วิธีแสวงหาและรักษาอำนาจความมั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ อติบริยศและบริวารยศ จนบางทีไม่คำนึงถึงจริยธรรมหรือคุณธรรม แต่ตามหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสอน จะเห็นว่า พระพุทธศาสนาได้เบนจุดสนใจของการปกครองออกจากความมีอำนาจ หรือความเป็นใหญ่ด้วยอำนาจ มายังความสงบสุขของประเทศชาติ หรือความอยู่ดีของราษฎร สอนให้ใช้อำนาจหรือความยิ่งใหญ่ขึ้นเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชน อำนาจหรือความยิ่งใหญ่มิใช่จุดหมาย แต่กลายเป็นอุปกรณ์สำหรับใช้สร้างสรรค์ประโยชน์สุข ดังหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่กล่าวสอนนักปกครองไม่ให้มุ่งแต่จะเอาชนะคนอื่นเพราะเป็นการก่อเวรว่า ชนาก็ก่อเวร แพ้ก็เป็นทุกข์ เลิกชนะเลิกแพ้เสียได้ จึงจะสงบอยู่เป็นสุข^๖ แล้วชี้ให้ตระหนักถึงความชนะที่แท้จริงว่า ความชนะใดที่บุคคลชนะแล้วกลับแพ้อีก ความชนะนั้นไม่เป็นการชนะที่ดีเลย ส่วนความชนะใดที่บุคคลชนะแล้วไม่กลับแพ้อีก ความชนะนั้นเป็นการชนะที่ดี^๗ หรือสอนให้แสวงหาความสุขเพื่อตนโดยการไม่ก่อทุกข์แก่คนอื่นว่า ผู้ใดปรารถนาความสุขเพื่อตน ด้วยการก่อความทุกข์ให้แก่ผู้อื่น ผู้นั้นชื่อว่าคลุกคลีพัวพันไปด้วยเวร หาหลุดพ้นจากเวรไม่^๘ จากหลักธรรม

^๕เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

^๖บุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๐๑/๕๒, บุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๑/๕๕.

^๗บุ.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๗/๗๐/๑๗, บุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๗๐/๒๕.

^๘บุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๕๑/๖๗, บุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕๑/๑๒๓.

ดังกล่าวที่สอนให้นักปกครองได้ตระหนักถึงการไม่มุ่งใช้อำนาจในการเบียดเบียนคนอื่น แต่หันกลับมามุ่งบำเพ็ญประโยชน์เพื่อคนและประชาชนภายในรัฐมากยิ่งขึ้น

ส่วนในการปกครองแบบประชาธิปไตย (Democracy) เป็นการปกครองของประชาชน คือประชาชนทั้งหมดเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย บุคคลหรือคณะที่จะมาเป็นผู้ปกครองจะต้องได้รับความเห็นชอบและยินยอมจากประชาชนทั้งหมด การออกกฎหมาย บริหาร และตัดสินใจต่าง ๆ จะต้องกระทำในนามของประชาชนผู้เป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยอย่างแท้จริงดังที่อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยของสหรัฐอเมริกาเคยกล่าวไว้ว่า “รัฐบาลประชาธิปไตย คือ รัฐบาลของประชาชน เพื่อประชาชน และโดยประชาชน” ซึ่งหมายถึงระบบการปกครองตามอุดมคติระบบหนึ่ง ที่รัฐบาลในระบบประชาธิปไตยจะให้โอกาสอันเท่าเทียมกันในการดำรงชีวิต การแสวงหาความสุข เป็นต้น^{๓๓} ในรูปแบบการปกครองแบบประชาธิปไตยก็เชื่อว่าจะมีแต่ข้อดี ข้อเสียที่เกิดขึ้นในระบบการปกครองแบบนี้ก็มีเช่นกัน ดังจะสรุปให้เห็นถึงข้อดี ข้อเสีย ดังนี้

ข้อดี คือ ประชาชนมีส่วนร่วมในอำนาจอธิปไตยของประเทศ มีสิทธิและเสรีภาพเท่าเทียมกันในการแสดงความคิดเห็น การพูด การเขียนการพิมพ์ การจัดตั้งสมาคม การประกอบอาชีพ การเลือกถิ่นที่อยู่อาศัย การนับถือศาสนาหรือประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เป็นต้น

ข้อเสีย คือ ทำให้เกิดการล่าช้าในการระดมสมองหรือรวบรวมความคิดเห็น เพราะต้องผ่านกระบวนการหลายขั้นตอน

ส่วนคติหรือแนวคิดของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการปกครองแบบประชาธิปไตยนี้ ถึงแม้จะถือเสียงข้างมากของพลเมืองเป็นส่วนใหญ่ในการปกครอง แต่ก็ยังเน้นไปที่ตัวพลเมืองนั้น จะต้องเป็นธรรมาธิปไตยคือถือความถูกต้องชอบธรรมเป็นหลัก สำหรับหลักธรรมที่สอดคล้องกลมกลืนกับการปกครองแบบประชาธิปไตยนี้มีมาก เช่น เรื่องความเสมอภาค พระพุทธศาสนาถือว่ามนุษย์ทุกคนเท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะเป็นตระกูลหรือเกิดในวรรณะใดก็ตาม เมื่อประพบัติธรรมในโลกนี้แล้ว ย่อมเป็นผู้เสมอกันในสวรรค์^{๓๔} เรื่องเสรีภาพ พระพุทธศาสนามีคำสอนในเกสปุตตนิสสูตร ซึ่งสนับสนุนให้บุคคลใช้เหตุผลและความคิดอิสระในการตัดสินใจปัญหาต่าง ๆ โดยไม่ติดอยู่กับความยึดมั่น คือ ไม่ให้เชื่อโดยฟังตามกันมา โดยนำสืบกันมา โดยตื่นข่าวลือ โดยอ้างตำรา โดยนึกเอา โดยคาดคะเน โดยตรึกตรองตามอาการ โดยพอใจว่าเหมาะกับความเห็นของตน โดยเห็นว่าผู้พูด

^{๓๓}อุทัย หิรัญโต, สารานุกรมศัพท์ทางรัฐศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียน สโตร์, ๒๕๒๔), หน้า ๒-๓.

^{๓๔}ดูรายละเอียดใน ขุ.ชา.ปญจก. (บาลี) ๒๓/๖๘/๑๓๓, ขุ.ชา.ปญจก. (ไทย) ๒๓/๖๘/๒๑๒.

เชื่อถือได้ หรือมีฐานะเป็นสมณะและเป็นครู แต่ให้สืบทอดกันคว่ำเสียก่อนจึงเชื่อ^{๑๕} เรื่องความสามัคคี พระพุทธศาสนาสอนให้ทุกคนรู้จักสามัคคีมีการพร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุมก็พร้อมเพรียงกันเลิกเป็นต้น ซึ่งจะทำให้เกิดความสุขในสังคมประเทศชาติ ดังวาจาสุภาษิตที่ว่า ความเพียรของคนที่สามัคคีกัน เป็นเหตุนำสุขมาให้^{๑๖}

ถึงอย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่า รูปแบบการปกครองเป็นเพียงวิธีการหรือโครงสร้างของการใช้อำนาจอธิปไตยและมีข้อดีข้อเสียที่แตกต่างกัน จึงเกิดมีการปกครองทั้ง ๒ รูปแบบในโลก แต่ที่สำคัญที่ควรกล่าวถึงก็คือผู้ใช้อำนาจอธิปไตยในรูปแบบการปกครองทั้ง ๒ นั้น ถ้าผู้นำหรือผู้ปกครองมีคุณธรรมจริยธรรมถือธรรมาธิปไตยในการปกครอง จะทำให้เกิดการยอมรับและให้ความร่วมมือเต็มใจประพฤติปฏิบัติตามนโยบายของผู้ใช้อำนาจรัฐอย่างเต็มที่ และจะอย่างไรให้การปกครองเป็นไปโดยไม่ทำให้ผู้อยู่ใต้ปกครองรู้สึกอึดอัดใจ เพราะการอยู่ใต้การปกครองผู้อื่นเป็นทุกข์ และทุกคนต่างก็ต้องการอิสรภาพส่วนตัว ดังวาจาสุภาษิตที่ว่า การอยู่ใต้อำนาจคนอื่นเป็นทุกข์ทั้งสิ้น อิสรภาพเป็นสุขทั้งสิ้น^{๑๗} ดังนั้นการปกครองที่ดีที่สุดผู้นำจำต้องปกครองด้วยหลักธรรมาธิปไตยจึงจะทำให้ผู้อยู่ใต้ปกครองได้รับอิสรภาพอย่างแท้จริง

๔.๑.๒ การประยุกต์ใช้วาจาสุภาษิตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้านการเมืองการปกครองของบรรพชิต

พระพุทธเจ้า ก่อนที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ได้ทรงตั้งพระธรรมวินัยไว้ในฐานะเป็นพระศาสดาแทนพระองค์ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “อานนท์ ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”^{๑๘} และได้ทรงเตรียมคำสอนไว้ช่วยเหลือเกื้อกูลหรือให้เหมาะสมกับการปกครองแบบต่าง ๆ โดยพยายามที่จะให้ประชาชนอยู่ดีมีความสุข ประชาชนจะอยู่ดีมีความสุขได้ ตัวประกอบสำคัญอันหนึ่งก็คือการปกครอง ถ้าไม่สามารถให้คนปกครองปกครองได้ดีแล้ว ถึงอย่างไรประชาชนก็จะมีความสุขอย่างแท้จริงไม่ได้ ฉะนั้น การกิจสำคัญประการหนึ่งของพระพุทธศาสนาก็คือ จะต้องช่วยแนะนำในการปกครองด้วย

^{๑๕} อกุ.ติก. (บาลี) ๒๐/๖๖/๑๘๓, อกุ.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๕.

^{๑๖} บุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๕๔/๕๑, บุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๔/๕๓.

^{๑๗} บุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๑๕/๑๑๗, บุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๕/๒๐๕.

^{๑๘} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔. “โย โว อานนต มยา ธมโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺชตุโต, โส โว มมจฺเจเน สตุถา”.

แนะนำผู้นำในทางการปกครองให้ประพฤติชอบด้วย^{๑๙} โดยเน้นให้คำสอนนำไปใช้ในทางปฏิบัติได้จริง จึงไม่จำกัดตัวอยู่ในการปกครองระบอบใดระบอบหนึ่งเพียงอย่างเดียวหรือมุ่งเน้นแต่การปกครองประเทศเท่านั้น แต่มีคำสอนสำหรับการปกครองทุกระดับทุกชั้น ไม่ว่าจะเป็นระดับประเทศ จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน และครอบครัว

โดยเฉพาะผู้ปกครองหรือผู้นำ ถ้ายกย่องสรรเสริญหรือปฏิบัติธรรม ก็จะเป็นผู้นำที่ดี หรือนำความสำเร็จมาใช้ในการปกครอง ดังวาจาสุภาษิตที่ว่า “สาธุ ชมมรุจิ ราชา” แปลว่า พระราชาทรงพอพระทัยในธรรมเป็นพระราชาที่ดี^{๒๐} เพราะการเมืองการปกครองเพื่อให้โลกเป็นอยู่อย่างผาสุก มีสันติภาพ และปกครองโดยไม่ต้องใช้อำนาจ ผู้ปกครองจำเป็นต้องมีธรรมะหรือเป็นธรรมาธิปไตย ส่วนนักปกครองที่ขาดธรรมะ หรือไม่มีธรรมะเป็นรากฐานของการจัดระบบสังคม การเมืองและเศรษฐกิจ ก็จะเกิดปรากฏการณ์ต่าง ๆ ตามมา อย่างที่เราเห็นกันอยู่คือ การแสวงหาวัตถุ ทรัพย์สินของ อำนาจ เพื่อประโยชน์ส่วนตน การใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรม มีการเล่นพรรคเล่นพวกในทางที่ผิด มีการคอร์รัปชัน โกงกินชาติบ้านเมือง ซึ่งสอดคล้องกับคำที่พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวไว้ว่า

รากฐานของสังคมทั้งโครงสร้างและระบบต่าง ๆ จะสมบูรณ์ดีงามและสงบสุขได้อยู่ที่ธรรมะ ธรรมะจะดับไฟทั้งข้างนอกและข้างในคือกิเลสและการทำไปตามอำนาจของกิเลส หากทุกคนมีธรรมะจะทำให้มีความเมตตากรุณาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เขาจะจัดระบบการเมือง และระบบเศรษฐกิจให้เป็นไปในลักษณะที่เรียกว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น^{๒๑}

ในเมื่อผู้ปกครองตั้งมั่นในธรรม มีเมตตากรุณาต่อทุกคนผู้อยู่ในปกครอง ก็จะไม่มีการต่อต้านก่อแ้วหรือก่อความเดือดร้อนประทั้วผู้นำ เพราะอาศัยการปกครองที่เป็นเสมือนบิดาปกครองบุตร เพราะสามารถโน้มน้าวจิตใจของปวงชนไว้ได้ด้วยธรรม ดังวาจาสุภาษิตที่ว่า คนมีจิตเมตตาในสัตว์ทุกจำพวก ย่อมไม่ก่อแ้วกับใคร ๆ^{๒๒} เมื่อผู้นำมีธรรมะ ผู้ตามย่อมมีธรรมะ สังคมก็เป็นอย่างผาสุก และได้บำเพ็ญประโยชน์ให้กับประเทศได้อย่างเต็มที่ตามหลักการบริหาร

^{๑๙}พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธศาสนากับสังคมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๒), หน้า ๓๘-๓๙.

^{๒๐}จุ.ชา.ปณฺณาส. (บาลี) ๒๘/๑๐๑/๑๓, จุ.ชา.ปณฺณาส. (ไทย) ๒๘/๑๐๑/๒๐.

^{๒๑}พุทธทาสภิกขุ, โลกรอดได้ด้วยประชาธิปไตยธัมมิกสังคมนิยมเผด็จการ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาจัดพิมพ์, ๒๕๓๖), หน้า ๒๕.

^{๒๒}ดูรายละเอียดใน จุ.ชา.ทสก. (บาลี) ๒๓/๑๔๔/๒๓๑, จุ.ชา.ทสก. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๓๔๖.

ประเทศที่เรียกว่าราชสังคหะ ซึ่งเป็นหลักการสงเคราะห์ของผู้บริหาร ที่จะต้องกระทำต่อประเทศชาติและประชาชนในแผ่นดิน ดังที่พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตวาท) กล่าวไว้ว่า

หลักบริหารประเทศ ท่านเรียกว่าราชสังคหะ^{๒๓} คือการสงเคราะห์ของผู้บริหาร ที่จะต้องมีต่อประเทศชาติ และประชาชนในชาติ จำแนกไว้เป็น ๕ ประการ คือ

๑. ปฐมมธะ มีความฉลาดในการส่งเสริมคน สนับสนุนคน มอบหมายคนให้ทำงานที่เหมาะสมแก่ความรู้ ความสามารถ ความคิดอ่าน และคุณธรรมซึ่งมีความพร้อมที่จะรับผิดชอบในการงานเหล่านั้น

๒. สัสสมธะ มีความฉลาดในการส่งเสริมอาชีพของราษฎรซึ่งมีความแตกต่างกันเพื่อให้บุคคลเหล่านั้นสามารถดำรงชีวิตของตนจนสามารถอยู่ดีมีสุขได้ตามสมควรแก่ฐานะ

๓. สัมมาปาสะ มีหลักการสงเคราะห์คนภายในชาติ ที่มีความขาดแคลนกำลังความรู้ ความคิด กำลังทรัพย์ โดยรัฐจัดการลงทุนให้มีระยะปลอดหนี้พอสมควร เพื่อให้คนเหล่านั้นสามารถตั้งตนได้เป็นหลักฐานแล้วค่อยผ่อนใช้หนี้แก่รัฐ โดยรัฐจะได้นำไปสงเคราะห์คนอื่นต่อไป

๔. วาชเปยยะ ใช้การประชาสัมพันธ์ ข่าวดสาร ชี้แจง แสดงความจริงแก่ประชาชน ด้วยเหตุด้วยผลที่สามารถลือตามเห็นตามได้ จนสามารถสร้างเอกภาพทางความคิด ทางกิจกรรม โดยมีผลประโยชน์ร่วมกันได้ และควรเพิ่ม

๕. นิรักคพะ ในส่วนเหตุหมายถึงการขจัดอุปสรรคปัญหาข้อขัดข้องต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแก่ชาติ บ้านเมือง ประชาชน เช่น แก้อุปสรรคจากการขาดแคลนน้ำ การมีกลุ่มอำนาจอิทธิพล ที่เบียดเบียนประชาชนออกไป ในส่วนผลคือประชาชนสามารถอยู่ครองเรือนโดยบ้านเมืองไม่มีโจรผู้ร้ายรบกวน ไม่ต้องติดคุกจำคุกก็ได้^{๒๔}

เมื่อผู้นำปฏิบัติในหน้าที่สมบุรณ์ประเทศก็จักเจริญ ผู้รู้ทั้งหลายก็จักสรรเสริญเป็นที่เชิดชูของชาวโลกทั้งปวง สมดังวาจาสุภาษิตที่ว่า พระราชาเป็นสัญลักษณ์ของแผ่นดิน^{๒๕} หลักธรรมในการปกครองดังกล่าวมา มิใช่ใช้ได้เฉพาะพระราชา หรือผู้เป็นใหญ่ในประเทศเท่านั้น แต่ผู้บริหารองค์กร ห้างร้าน บริษัท ก็สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ตามความเหมาะสม ซึ่งการปกครองหรือการบริหารงานในระดับองค์กร หรือบริษัทนั้น ก็ถือว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญทำให้

^{๒๓}ดูรายละเอียดใน พ.ศ. (บาลี) ๒๕/๓๐๖/๓๕๑, พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๓๐๖/๕๗๐.

^{๒๔}พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตวาท), **ธรรมาธิปไตย**, (กรุงเทพมหานคร : พรวิชะการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๓-๑๗.

^{๒๕}พ.ศ. (บาลี) ๒๕/๑๘๔๑/๓๒๖, พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑๘๔๑/๔๗๓.

ประเทศชาติเจริญได้ ในทางพระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญแก่ผู้บริหารว่า ต้องเป็นคนฉลาดมีพลัง ไม่อ่อนโยนเกินไป ไม่แข็งกร้าวเกินไป ประพฤติตนเป็นกลาง คือใครทำดีต้องให้รางวัล ใครทำชั่วต้องลงโทษ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “นิคฺคณฺเห นิคฺคหารหิ ปคฺคณฺเห ปคฺคหารหิ” แปลว่า กำราบคนที่ควรกำราบ ขกย่องคนที่ควรยกย่อง^{๒๖} การบริหารเช่นนี้ จึงได้ทั้งคนและงานจึงจะเป็นผู้บริหารที่ดีได้ และจะต้องประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่หมู่คณะ ด้วยการดำรงมั่นในสุจริต รักษาศีล ๕ หลีกเว้นจากอบายมุขเป็นต้น จึงจะถือว่าเป็นนักบริหารที่ดีได้ สมดังทศนะของพระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวไว้ว่า

นักบริหารต้องถนอมตัวไว้อย่าให้มีประวัติต่างพร้อยด้วยการรักษาศีล ๕ และหลีกเว้นจากอบายมุข นักบริหารผู้ประพฤติธรรมดำรงมั่นในความสุจริตเช่นนั้น ย่อมเป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับผู้ร่วมงาน เมื่อมีผู้นำที่ดี คนดีอื่น ๆ ในองค์กรย่อมมีกำลังใจ และคนชั่วก็ไม่กล้าทำชั่ว ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ควณฺเเจ ตรมานานํ อหํ คจฺจนฺติ ปุณฺณโก หมายความว่า เมื่อฝูงโคข้ามแม่น้ำ ถ้าโคหัวโจกข้ามไปตรง ลูกฝูงก็จะข้ามไปตรงตาม ถ้าโคหัวโจกข้ามคดไปคดมา ลูกฝูงก็จะข้ามคดไปคดมา เช่นเดียวกับสังคมหรือประเทศชาติ ถ้าผู้นำประพฤติธรรม ผู้ตามก็จะประพฤติธรรมตาม ถ้าผู้นำไม่ประพฤติธรรม ผู้ตามก็จะไม่ประพฤติธรรม

ยามฝูงโคข้ามปาก	นที
โคโจกไปตรงดี	ไปเคี้ยว
ฝูงโคล่องวาริ	รีบเร่ง
ทั้งหมดไปคดเลี้ยว	ได้แต่ตามกัน ^{๒๗}

โดยทำนองเดียวกัน พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวถึงสาธุชนธรรม ซึ่งเป็นคุณธรรมสำหรับสาธุชนคนดีมี ๔ ประการ ได้แก่ (๑) เดินตามทางที่ท่านเดินมาแล้ว (๒) ไม่เผาฝ่ามืออันชุ่ม (๓) ไม่ประทุษร้ายมิตรไม่ว่าในเวลาใด และ (๔) ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของคนไร้สติ ว่าเป็นคุณธรรมของผู้น้อยหรือผู้อยู่ใต้การปกครองหรืออนุชนคนรุ่นหลังที่จะต้องประพฤติปฏิบัติตามในสิ่งที่ผู้ปกครองซึ่งเป็นคนดีมีคุณธรรมได้แนะนำสั่งสอนในสิ่งที่ดีมีประโยชน์ไว้ในอดีต ดังที่ท่านได้ยกเอาวาจาสุภาษิตมากล่าวอ้างแล้วสรุปเป็นคำกลอนไว้ว่า

^{๒๖} คุรยลละเอียตใน พุ.ชา.จตุตถาสีต. (บาลี) ๒๗/๑๕/๔๒๘, พุ.ชา.จตุตถาสีต. (ไทย) ๒๗/๑๕/๕๕๗.

^{๒๗} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **พุทธวิธีบริหาร**, พิมพ์ครั้งที่ ๔. (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๗๐-๗๑.

ชาตานุชิต จ ภวาทิ มาณว
อตุลณจ ปาณิ ปรัชชยสุ
มา จสุสุ มิตฺเตสุ กทาจิ ทุพฺพิ
มา จ วสํ อสตีนิ นิกฺขเณติ.

เดินตามรอยคนดีที่อยู่หน้า
มือเคยเลี้ยงเรามาจนอย่าเผลา
อย่าทำร้ายพวกพ้องมิตรของเรา
อีกคนเขลาไร้สติอย่าริตาม^{๒๔}

อนึ่ง ผู้นำจำเป็นต้องมีคุณธรรมประจำตัวอีก ๓ ประการ คือ สติ (มีความประพฤติดังงาม) ปัญญา (มีความรอบรู้) และสุตะ (ได้ศึกษาเล่าเรียนศาสตร์ต่าง ๆ มาก) จึงจะเป็นผู้นำที่ดีของหมู่คณะ และนำพาหมู่คณะไปถึงจุดหมายปลายทาง หรือประสบความสำเร็จรุ่งเรืองในงานที่ร่วมกันกระทำนั้น แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าผู้นำไม่ดี ก็จะนำภัยพิบัติมาสู่หมู่คณะได้ สมดังคำที่พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตฺโต) กล่าวถึงพระสงฆ์ในฐานะผู้นำสังคมไทยว่า

ความเป็นผู้นำทางด้านสติปัญญา [พระสงฆ์ผู้นำ] จะต้องทราบศาสตร์สมัยใหม่ เช่น วิทยาศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ จิตวิทยา ศาสนาเปรียบเทียบ การเมืองระหว่างประเทศ และสถานการณ์โลกปัจจุบัน รวมทั้งสามารถสื่อสารผ่านภาษาต่างประเทศได้อย่างน้อยหนึ่งภาษา ถึงสองภาษา และใช้เทคโนโลยีสมัยปัจจุบัน เช่น วิทยุ โทรศัพท์ คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต เพื่อความงอกงามแห่งสติปัญญา และสื่อพระศาสนาได้อย่างเหมาะสม ดังจะขอยกข้อความบางตอนในกปิชาดก ซึ่งกล่าวถึงคุณธรรมของผู้นำบางส่วนมาประกอบการพิจารณาดังนี้

“... ถึงตัวหัวหน้ามีจิตเรรวน เพราะทำตามสิ่งที่มิจิตเรรวน มันได้ทำความพินาศแก่ฝูง เพราะถึงตัวเดียวเป็นเหตุ สัตว์เฝ้าแต่สำคัญตนว่าฉลาด เป็นผู้นำฝูง ลุอำนาจใจของตนเอง ก็จะต้องนอนตายเหมือนลิงตัวนี้ สัตว์เฝ้าแต่มีกำลัง เป็นผู้นำฝูง ไม่ดี เพราะไม่เกื้อกูลแก่หมู่ญาติ เหมือนนกต่อไม่เกื้อกูลแก่กันทั้งหลาย

ส่วนสัตว์ฉลาดมีกำลัง เป็นผู้นำฝูง ดี เพราะเกื้อกูลแก่หมู่ญาติ เหมือนท้าววาสวะเกื้อกูลแก่เทพชั้นดาวดึงส์ ส่วนผู้ใดตรวจดูสติ ปัญญา และสุตะในตนแล้ว ผู้นั้นย่อมประพฤติดีเป็น

^{๒๔}พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), อ้างใน องค์การเผยแผ่วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร, วิชาการเทศนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : เอมี่เทรดดิ้ง, ๒๕๔๔), หน้า ๒๕๕-๒๖๕.

ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย คือ ทั้งตนและผู้อื่น เพราะเหตุนี้ นักปราชญ์พึงตรวจดูตน เหมือนตรวจดูศีล ปัญญา และสุตะ แล้วบริหารหมั่นกระมัง ปฏิบัติอยู่ล่ำฟ้างผู้เดียวบ้าง”^{๒๙}

จะเห็นได้ว่า ผู้นำที่ดีนั้นสำคัญมาก ไม่ว่าจะเป็นผู้นำระดับไหนก็ตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้นำครอบครัว ประเทศชาติจะเจริญรุ่งเรือง สังคมจะสงบสุข ก็เพราะมีครอบครัวที่อยู่ด้วยกันอย่างอบอุ่น เพราะครอบครัวเป็นเครื่องบอกสถานภาพและบทบาทในสังคมและประเทศ ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า การปกครองเรือนไม่ดี ทำให้เป็นทุกข์^{๓๐} เกิดความคับแค้นใจ เป็นอยู่ลำบาก ซึ่งอาจเป็นสาเหตุให้หลาย ๆ ครอบครัวแตกแยก หรือทำให้สังคมรอบข้างได้รับความเดือดร้อนไปด้วย รวมทั้งจะส่งผลกระทบต่อประเทศชาติในที่สุด ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงสอนให้ผู้ครองเรือนเป็นคนขยัน มีสติรอบคอบ ไคร่ครวญก่อนจึงทำ ทำงานสุจริต ไม่ประมาท ก็จะทำให้การเป็นอยู่ดีขึ้น เจริญขึ้นไปเรื่อย ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องมีธรรมสำหรับผู้ครองเรือน ซึ่งเรียกว่า ฌราวาสธรรม ๔ ประการ^{๓๑} อันเป็นหลักประกันครอบครัวไว้มิให้แตกสลาย ดังพระราชวิสุทธิโมลี (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๘) กล่าวไว้ว่า

ฌราวาสธรรม หมายถึงธรรมสำหรับผู้ครองเรือน . . . เป็นคุณธรรมที่ปฏิบัติกันอยู่ทั่วไปในชีวิตประจำวัน หากเราขาดคุณธรรมประการนี้แล้ว ชีวิตย่อมไม่พบกับความสุข โดยเฉพาะความสุขของการอยู่ร่วมกันในสังคม เพราะการอยู่ร่วมกันกับคนคนหนึ่ง สองคน สามคน หรือมากกว่านั้น จะคงอยู่อย่างดีต้องอาศัยระเบียบวินัย และคุณธรรม จะขาดประการใดประการหนึ่งไปเสียมิได้ และสิ่งสำคัญของการอยู่ร่วมกันก็คือ การเสียสละ การบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ การรู้จักสงเคราะห์ช่วยเหลือผู้อื่น ฌราวาสธรรม ถือว่าเป็นหลักสำคัญในการครองชีวิตคู่ เป็นหลักประกันครอบครัวไว้มิให้แตกสลาย ผู้ครองเรือนต้องตระหนักอยู่เสมอและต้องสร้างสรรค์ให้เกิดมีขึ้นในตนเป็นประจำด้วย^{๓๒}

แต่เมื่อว่าโดยสรุป หลักการปกครองทั่ว ๆ ไป ไม่ว่าจะเป็นการปกครองระดับประเทศ สังคม หรือครอบครัวก็ตาม ผู้นำที่ผู้ตามต้องการหรืออยากให้มี นอกจากผู้มีคุณธรรม ๓ ประการ

^{๒๙} พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต), พระสงฆ์ผู้นำสังคม Social Leading Monks, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๕๕.

^{๓๐} คุรยละเอียดใน พ.ร. (บาลี) ๒๕/๓๐๒/๖๘, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๐๒/๑๒๗.

^{๓๑} คุรยละเอียดใน พ.ร. (บาลี) ๒๕/๑๕๐/๓๗๐, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๕๐/๕๔๕.

^{๓๒} พระราชวิสุทธิโมลี (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๘), หลักธรรมสำหรับพัฒนาจริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๒๖), หน้า ๑๑๒.

ดังกล่าวแล้ว ก็น่าจะหมายถึงผู้นำที่เล็งสุขเลิศ ไม่แลกเอาความสุขของตนด้วยความทุกข์ของคนอื่น ยอมเสียสละประโยชน์สุขส่วนตนเพื่อประโยชน์สุขส่วนรวมที่ยิ่งใหญ่ เมื่อผู้นำตั้งตัวให้เที่ยงตรงแล้ว ผู้อยู่ในปกครองจะพากันทำตามหน้าที่ โดยมีศักดิ์ต้องขอร้องออกปาก ถ้าผู้นำไม่ตั้งตัวให้เที่ยงตรงแล้ว แม้จะออกปากขอร้องสักเท่าไร ๆ ผู้อยู่ในปกครองก็ไม่เชื่อฟัง ถึงจะทำก็ทำด้วยความจำใจ ผู้นำที่ดี คือ ผู้นำที่นิยมการชมตนเองเป็นหลักเกณฑ์ ทำให้ผู้อยู่ในความคุ้มครองเป็นสุข สำราญเป็นที่ต้องตาต้องใจของเขาทั่วไป และเขาก็จะว่าง่ายสอนง่าย ทำตามคำบังคับบัญชาของผู้นำ ด้วยน้ำใสใจจริง ดังนั้น ผู้นำจึงต้องรู้จักหน้าที่ในการปกครองคน ถ้าอ่อนโยนเกินไปอาจจะถูกดูหมิ่น แข็งกร้าวเกินไปอาจจะมิดีตรู จึงควรวางตนเป็นกลาง^{๓๓} รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา ประนีประนอม ประพฤติตัวให้เหมาะสม รู้ใจผู้น้อยเป็นสำคัญ ซึ่งสอดคล้องกับคำที่สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร) กล่าวไว้ว่า

การปกครองจะเรียบร้อยต้องมีอุบายอันแนบคายในการปกครอง ๕ ประการ คือ

๑. หน้าที่ปกครองคน คือผู้ปกครองคนอื่นพึงตั้งตนเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ ปราศจากอคติ มีความเที่ยงธรรมเป็นหลักใจ มีพรหมวิหารเป็นพื้นธรรมาศัย เมื่อจะทำกิจการอันใดให้ความเสมอภาคในระหว่างผู้น้อย อ่อนโยนต่อผู้น้อยหรือผู้เสมอกัน รู้จักผ่อนหนักผ่อนเบา ไม่ถือเอาถือเรา อันเป็นเหตุทะเลาะ ไม่ใช้อำนาจเอะอะตึงตังดุร้าย ใช้อุบายละมุนละม่อมให้ผู้อยู่ได้บังคับบัญชาเคารพรักใคร่

๒. เอาใจเขามาใส่ใจเรา คือคิดถึงอกเขาอกเรา ไม่เห็นแก่ลาภสักการะที่ได้ด้วยความเดือดร้อนของผู้น้อย ไม่ปิดความผิดที่ตนทำไปให้ผู้น้อย ไม่ขัดขวางคัดค้านและทำลายประโยชน์สุขของเขา ไม่ทำการใด ๆ โดยเห็นแก่ประโยชน์ตนฝ่ายเดียว คิดถึงประโยชน์ของคนอื่นด้วย

๓. ทำความประนีประนอมในระหว่างผู้ใหญ่ผู้น้อย คือรู้จักโน้มน้ำหนักจิตใจของผู้ร่วมงาน ทั้งในวงงานราชการและงานการอื่น ๆ ตลอดถึงเครือญาติและชาวบ้านร้านตลาด ไม่ให้แตกร้างและบาดหมางกัน รู้จักถนอมน้ำใจเขา ไม่เอาแต่ใจตน เป็นคนใจหนักแน่น ไม่หุนเหวใจเบาสมองเบาและใจเร็วโกรธง่าย

๔. ประพฤติตนให้เหมาะสม คือรู้จักวางตนให้เข้าคนเป็นหรือเข้าถึงคน และปฏิบัติการต่อผู้ใหญ่ผู้น้อยและผู้เสมอกัน ตลอดถึงเครือญาติคนใช้มิตรสหายและเพื่อนบ้าน ว่าใครควรจะสนิทชิดเชื้อหรือควรห่าง และใครควรบังคับบัญชาสั่งการหรือให้อำนาจในการอย่างไร ก็ให้สมควรแก่ภูมิชั้นของบุคคลนั้น ๆ

^{๓๓}ดูรายละเอียดใน พ.ร.บ. (บาลี) ๒๗/๑๑๑/๒๖๗, พ.ร.บ. (ไทย) ๒๗/๑๑๑/๓๕๑.

๕. รู้จักรักเข้าใจผู้อื่น เช่น แสดงความรักเมตตาปรานีแก่ผู้อื่น ด้วยให้ปันสิ่งของ พุดจาปราศรัยด้วยอัธยาศัยไมตรี มีสีหน้ายิ้มแย้มแจ่มใส ให้เป็นที่เบิกบานใจแก่เขา ไม่ทำปิ่นปึงหรือไว้อ่านาจ ไม่มีอาการดูเลี้ยวเกรี้ยวกราดบารุงน้ำใจเขาให้มีกำลังใจ พอให้เขามีฉันทะ ตั้งหน้าทำงานตามหน้าที่โดยเต็มใจและหวังดี เชื่อตรงต่อหน้าที่จริง ๆ^{๓๔}

๔.๑.๓ การประยุกต์ใช้วาจาสุภาษิตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้านการเมืองการปกครองของคฤหัสถ์

พระพุทธเจ้าก่อนจะปลงอายุสังขารปรินิพพาน มีมารมาทูลอาราธนาให้พระองค์ปรินิพพานโดยอ้างถึงพระวาทะที่พระองค์เคยตรัสไว้กับคนในคราวแรกตรัสรู้ว่า “ดูกรมาร เราจะยังไม่ปรินิพพานตลอดเวลาที่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา สาวกของเรายังไม่เลียบแหลม ไม่ได้รับการแนะนำ ไม่แก่ล้าวกล้ำ ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ปฏิบัติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้ว แต่ก็ยังบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายไม่ได้ ยังแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ปราบปรามปราชัยที่เกิดขึ้นให้เรียวร้อยโดยชอบธรรมไม่ได้”^{๓๕} จากพระดำรัสนี้ ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของพุทธบริษัททั้ง ๔ ที่จำเป็นต้องช่วยกันธำรงพระพุทธศาสนาด้วยการช่วยกันประกาศพระสัทธรรม คฤหัสถ์จัดอยู่ในกลุ่มอุบาสกอุบาสิกา ดังนั้น คฤหัสถ์จึงเป็นอีกหนึ่งกำลังที่จะช่วยเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังบุคคลต่าง ๆ ทั่วโลก เพื่อให้ชาวโลกได้เข้าใจในหลักธรรมคำสั่งสอนตามที่พระศาสดาได้ตรัสแสดงไว้ แล้วนำไปประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์ที่ควรเกิดทั้งแก่ตนและคนอื่น และทำประโยชน์สูงสุดกล่าวคือนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาให้เกิดขึ้นในชีวิตของตนในที่สุด

อุบาสกอุบาสิกาหลาย ๆ ท่านที่ได้ศึกษาเรียนรู้หลักธรรมคำสั่งสอนอย่างดีแล้ว ได้เป็นกำลังสำคัญในการช่วยประกาศหลักธรรมให้เข้าถึงจิตใจของคนที่มีหน้าที่ต่าง ๆ กันในสังคมเพื่อนำเอาหลักธรรมไปช่วยเกื้อหนุนในการทำงานนั้น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการเมืองการปกครอง อุบาสกอุบาสิกาจะเข้าใจและตระหนักเป็นอย่างดีว่า ธรรมะมีความสำคัญต่อการปกครองเพียงใด ดังจะเห็นได้จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้เป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก ซึ่งเป็นที่รักที่เคารพยิ่งของปวงประชาราษฎร์ ก็ทรงประพฤติปฏิบัติธรรมเป็นแบบอย่างแก่พสกนิกรตามหลักธรรมาภิบาล (Good Governance) ดังคำที่ ดร. สุเมธ ตันติเวชกุล ได้กล่าวไว้ว่า

^{๓๔} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมชโร), บทสร้างนิสัยผู้ดี, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒๐-๒๒.

^{๓๕} ฐานานุกรมใน ท.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๘/๕๓, ท.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๓.

พระเจ้าอยู่หัวได้ทรงเปล่งคำว่า ธรรมาภิบาล หรือ Good Governance ตั้งแต่วันแรกที่เสด็จขึ้นครองราชย์ว่า “เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม” คำว่า ธรรมหรือหลักธรรมในการครองแผ่นดินนั้น ส่วนหนึ่งก็คือ ทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการนั่นเอง และหลัก ๑๐ ประการนี้ จะเห็นได้ว่าเป็น ธรรมาภิบาลโดยสมบูรณ์ ลึกซึ้งครบถ้วน ครบทุกมิติยิ่งกว่า Good Governance เสียอีก เช่น คำว่า โปร่งใส ซึ่งมักจะพูดกันมากใน Good Governance ก็เป็นแค่ข้อย่อยข้อหนึ่งในศีล ซึ่งเป็นทศพิธราชธรรมข้อที่ ๒ คือ ศีลข้อ ๑ ใน ๕ ข้อ คือ มุสา . . . ทศพิธราชธรรมมีอะไรบ้าง และคงจะมีใช่เป็นเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงยึดปฏิบัติแต่พระองค์เดียว หากแต่พสกนิกรก็ควรจะยึดปฏิบัติด้วยเช่นกัน เพื่อจรรโลงความมั่นคง ความมั่งคั่ง ความสงบสุขของประเทศ อนึ่ง เป้าหมายในการครองราชย์ของพระองค์ก็ถูกระบุไว้ว่า “เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” คำนี้เป็นคำลึกซึ้งและคิดว่าจะต้องใช้ด้วยกันคือ ประโยชน์สุข ไม่ใช่สร้างประโยชน์และสร้างความสุข หากแต่ว่าสิ่งใด ๆ ที่เรากระทำไม่ว่าเรื่องการพัฒนา เรื่องการศึกษาของสังคม การเมือง ฯลฯ ต้องมุ่งให้ได้มาถึง “ประโยชน์สุข” เป็นสำคัญ^{๓๖}

แม้หลักธรรมต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา เช่น เมตตา สามัคคี เป็นต้น^{๓๗} ก็มีส่วนช่วยให้สังคมและประเทศชาติดำรงมั่นคงเป็นเอกภาพได้ ถ้าหากประชาชนน้อมนำไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดมีในวิถีชีวิตประจำวัน สมดังพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ตรัสไว้เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๔๒ มีใจความว่า

ความพร้อมเพรียงเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันที่ทุกคนทุกฝ่ายแสดงให้เห็น ทำให้ข้าพเจ้าระลึกถึงคุณธรรมข้อหนึ่งที่อุปถัมภ์และผูกพันให้คนไทยรวมกันเป็นเอกภาพ สามารถรักษาบ้านเมืองให้มั่นคงเป็นอิสระยั่งยืนมาช้านาน คุณธรรมข้อนั้นก็ชื่อ ไม่ตรี ความเมตตาหวังดีให้กันและกัน ผู้ที่มีไมตรีต่อกันจะคิดอะไรก็คิดแต่ในทางสร้างสรรค์ มีคุณประโยชน์ร่วมมือกัน จะทำอะไรก็ใช้เหตุผลเจรจา คือ ความเข้าอกเข้าใจกัน จะทำอะไรก็ช่วยเหลือเกื้อกูลกันด้วยความมุงดี มุงเจริญต่อกัน ข้าพเจ้าจึงขอให้ท่านทั้งหลายได้พิจารณาทบทวนให้ทราบและตระหนักแก้ไขอีกครั้งที่ ในกายใจของคนไทยเรา ยังมีคุณธรรมข้อนี้อยู่น้อย

^{๓๖}ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงสอนอะไรเราบ้าง, <<http://www.phrathai.net/article/detail.php?catid=14&ID=84>>, 6 April 2549.

^{๓๗}ดูรายละเอียดใน ขุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๒๓/๒๕๐, ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๓/๓๓๒.

แน้นพร้อมมูลเพียงใด จะได้มั่นใจว่า เราจะสามารถรักษาประเทศชาติและความเป็นไทยของเราไว้ได้อย่างยั่งยืนยาวนานตลอดไป^{๓๘}

จึงเห็นได้ว่า หลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้นสามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับหน้าที่การงานหรือการปกครองในระดับต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี โดยไม่ขึ้นต่อระบบการปกครองแต่อย่างใด ไม่ว่าจะปกครองแบบเผด็จการหรือแบบประชาธิปไตยก็ตาม พระพุทธศาสนามีได้สนับสนุนการปกครองระบบใดระบบหนึ่งโดยเฉพาะ แต่ได้ให้หลักธรรมในการปกครองสำหรับทั้ง ๒ รูปแบบไว้ ซึ่งระบบการปกครองที่ดีตามทัศนะของพระพุทธศาสนาอาจจะเป็นระบบการขยายการปกครองแบบใดก็ได้^{๓๙} ที่ยึดหลักการสำคัญ ๔ ประการ คือ

๑. การได้มาซึ่งอำนาจ การใช้อำนาจ อำนาจ และการรักษาไว้ซึ่งอำนาจนั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนมากที่สุด อำนาจของผู้ปกครองมิใช่เพื่อสร้างความยิ่งใหญ่ของตนเอง แต่เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน

๒. ความมั่นคงของระบบการปกครองหรือของรัฐบาลและผู้ปกครอง มิใช่เป็นจุดหมายในตัวเอง หรือจุดประสงค์สุดท้าย ของระบบการเมืองการปกครอง แต่เป็นเพียงอุปกรณ์ หรือเครื่องมือ เพื่อใช้สร้างสรรค์ประโยชน์สุขสวัสดิภาพบูรณาการ และความสงบสุขของประชาชน

๓. ให้ความสำคัญแก่คุณค่าของความเป็นมนุษย์ โดยเน้นความเท่าเทียม การปราศจากชั้นวรรณะ จากชาติกำเนิด ความเสมอภาคในทางเพศ หมายความว่าไม่ถือว่าเพศหญิงมีสถานภาพต่ำกว่าเพศชาย เน้นเสรีภาพด้วยการห้ามการมีทาส รวมตลอดถึงการแนะนำให้ใช้หลักเหตุผลในการพิจารณาตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ ตามที่ปรากฏในเกสปุตติสูตร

๔. ผู้ปกครองจะต้องมีคุณสมบัติและมีแนวทางในการปกครองโดยยึดหลักธรรมสำคัญอย่างน้อย ๕ ประการ คือ หลักทศพิธราชธรรม หลักจักรวรรดิวัตรธรรม หลักราชสังคหวัตรธรรม หลักการละอคติ และการยึดหลักธรรมาธิปไตยเป็นหลักในการปกครอง^{๔๐}

^{๓๘}ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงสอนอะไรเราบ้าง, <<http://www.phrathai.net/article/detail.php?catid=14&ID=84>>, 6 April 2549.

^{๓๙}สมบุญ สุธาส์ราญ, พุทธศาสนากับความชอบธรรมทางการเมือง, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๓๑.

^{๔๐}สมบุญ สุธาส์ราญ, พระพุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๒๐.

การปกครองที่ดี นอกจากผู้ปกครองหรือรัฐจะควบคุมดูแลบุคคลให้มีระเบียบเรียบร้อย จัดตำแหน่งงานให้เหมาะสม และรังสรรค์ให้เกิดสิ่งต่าง ๆ ขึ้นภายในประเทศเพื่ออำนวยประโยชน์สุขให้แก่ประชาชนหรือผู้อยู่ในความดูแลอย่างเต็มที่แล้ว ยังต้องคิดถึงการป้องกันภัยภายนอกหรือภัยอันจักเกิดขึ้นในอนาคตด้วย ทั้งนี้เพื่อไม่ให้เกิดเหตุการณ์อันจะทำให้ทรัพย์สินของประชาชนได้รับความเสียหาย หรือเกิดความคับแค้นใจไปต่าง ๆ โดยมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่ความสุขของประชาชนเป็นสำคัญ ดังคำกล่าวของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่ว่า “ทุกข์ของชาวนา คือ ทุกข์ของแผ่นดิน”^{๔๑} อนึ่งหลักธรรมต่าง ๆ นอกจากจะมีอิทธิพลในการปกครองหรือการบริหารในหน่วยงานต่าง ๆ แล้ว ยังมีบทบาทเป็นตัวกำหนดความประพฤติหรือแนวทางปฏิบัติของผู้ปกครองหรือผู้บริหารอีกด้วย ซึ่งเรียกกันว่า ค่านิยมหรือจริยธรรม ในเรื่องนี้ ทินพันธุ์ นาคะตะ ผู้ศึกษาถึงการที่ระบบค่านิยมทางศาสนาและสังคมเข้าไปมีอิทธิพลในการบริหาร ในลักษณะที่ว่า ทำไมระบบการบริหารจึงต้องรับค่านิยมดังกล่าวมาใช้เป็นค่านิยมหรือจริยธรรมนักบริหาร และสิ่งเหล่านั้นเข้าไปมีความสัมพันธ์กันได้อย่างไร ได้แสดงทัศนะไว้ว่า

ตามหลักศาสนาย่อมถือว่าการที่มนุษย์จะคิด จะพูด หรือจะประพฤติอย่างไรวั้น ย่อมเนื่องมาจากใจ ดังที่ปรากฏในคาถาธรรมบทมกวรรคว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ พฤติกรรมทั้งหลายย่อมเนื่องมาจากใจ”^{๔๒} เมื่อใจคิด ใจรู้สึกและเชื่ออย่างใด การดำเนินชีวิตหรือพฤติกรรมของบุคคลย่อมเป็นไปตามพื้นเพของใจที่กำหนดไว้ให้ แม้ในทางจิตวิทยาและสังคมวิทยาก็ยอมรับในหลักความจริงข้อนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่าการพัฒนาเศรษฐกิจและการเมืองจะมีสภาพอย่างไร รวดเร็วเพียงใด และจะเป็นไปในแนวทางใดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับความรู้สึกลึกซึ้งที่กลืนภายในใจของคนเราเป็นสำคัญ^{๔๓}

จากการศึกษาผู้วิจัยเห็นว่า การนำวาจาสุภาษิตไปใช้เป็นแนวทางในด้านการเมืองการปกครองของบรรพชิตและคฤหัสถ์นั้น มีข้อแตกต่างกันที่การนำเสนอซึ่งกลุ่มบรรพชิตจะยึดหัวข้อธรรมเป็นบทตั้งแล้วอาศัยแนวอธิบายจากอรรถกถาเป็นหลัก และได้อธิบายถึงหลักธรรมสำหรับผู้ปกครองและผู้รับการปกครองด้วย ซึ่งถือว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับนักปกครองทั้งหลาย

^{๔๑}จอห์น เบรสนัน, การประเมินและวิเคราะห์บทบาททางการเมืองของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, อังใน กมล กมลตระกูล, “ฮอตไลน์จากอเมริกา” สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์, ปีที่ ๔๒ ฉบับที่ ๒๐ (๑๕-๒๑ ตุลาคม ๒๕๓๘) : ๓๔.

^{๔๒}ดูรายละเอียดใน พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑/๑๕, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

^{๔๓}ทินพันธุ์ นาคะตะ, พระพุทธศาสนากับสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๕๒.

ส่วนคฤหัสถ์มีการประยุกต์ใช้หัวข้อธรรมโดยปรับเปลี่ยนคำอธิบายเพื่อให้สมสมัยยิ่งขึ้น แต่ก็คงหลักการไว้เช่นเดิม ทั้งสองแนวของการนำเสนอก็มีจุดมุ่งหมายเดียวกันคือเพื่อให้ นักปกครองได้นำเอาธรรมะไปประพฤติปฏิบัติในการปกครองไม่ว่าจะปกครองในระดับครอบครัว สังคม หรือระดับประเทศก็ตาม ธรรมะนั้นก็สามารถจะนำไปประยุกต์ใช้ได้ทุกระดับ ซึ่งหลักธรรมที่สำคัญและใช้สำหรับการปกครองโดยตรงทั้งการปกครองแบบเผด็จการและประชาธิปไตยนั้นได้แก่ จักรวรรดิวัตร ๑๒ ทศพิธราชธรรม ๑๐ อปริหานิยธรรม ๗ ราชสังคหวัตถุ ๕ และเว้นจากอคติ ๔ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นทุกคนไม่ว่าจะเป็นผู้ปกครองหรือผู้รับการปกครองจะต้องเป็นธรรมาธิปไตยจึงจะช่วยให้การปกครองเป็นไปเพื่อให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุขแก่ประชาชนและประเทศชาติแท้จริง

๔.๒ ด้านสังคมสงเคราะห์

การอนุเคราะห์สงเคราะห์ถือว่าเป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานสำหรับชาวพุทธที่จะพึงกระทำต่อเพื่อนมนุษย์ เพราะถือว่าเป็นเพื่อนร่วมทุกข์เกิด แก่ เจ็บ ตาย ไม่ว่าจะอยู่ในสภาวะปกติและเกิดภัยพิบัติต่าง ๆ ขึ้น พระภิกษุสงฆ์หรืออุบาสกอุบาสิกา มักจะเข้าไปช่วยเหลืออนุเคราะห์สงเคราะห์ด้วยหัวใจวัตถุสิ่งของหรือให้ความรู้วิทยาการต่าง ๆ พร้อมทั้งกำลังใจ สาเหตุที่สามารถทำเช่นนี้ได้ สิ่งสำคัญอย่างหนึ่งก็คือจิตใจที่ถูกหล่อหลอมด้วยธรรมะคือเมตตากรุณาในพระพุทธศาสนานั้นเอง

๔.๒.๑ กรอบแนวคิดหลักด้านสังคมสงเคราะห์

การสงเคราะห์คือการให้ความช่วยเหลือผู้ที่ควรได้รับ หมายถึงผู้ที่มีความทุกข์ลำบากยากจนด้วยฐานะทางเศรษฐกิจ ในการดำเนินชีวิต ขาดปัจจัย ๔ คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ญาติผู้ประสบภัยพิบัติ จากอุบัติเหตุหรือธรรมชาติ เช่น อัคคีภัย อุทกภัย วาตภัย และภัยอื่น ๆ อีกมากมาย ญาติผู้ทรพทพิกลพิการจากโรคร้ายไข้เจ็บหรือจากอุบัติเหตุ ถึงกับพิการไร้สมรรถภาพอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือญาติผู้พิการแต่กำเนิด^{๔๔} สังคมมนุษย์ได้มีการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันมาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ นับตั้งแต่มนุษย์ได้มาอยู่รวมกันเป็นหมู่คณะ ดังจะเห็นได้จากการช่วยเหลือกันระหว่างสมาชิกภายในครอบครัว เพื่อนบ้าน และญาติสนิทมิตรสหาย โดยไม่อยู่โดดเดี่ยวหรือแสวงหาบาปวิบากแต่ผู้เดียว ซึ่งตรงกับหลักพระพุทธศาสนาที่บอกว่า

^{๔๔}พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙, พระราชดำรัสในพิธีเปิดการประชุมการสังคมสงเคราะห์แห่งชาติครั้งที่ ๒ วันที่ ๒๖ มีนาคม ๒๕๐๕, <<http://kanchanapisek.or.th/kp6/BOOK12/chapter3/t12-3-11.htm>>, 7 April 2549.

ผู้บริโภคนคนเดียวย่อมไม่ได้รับความสุข^{๔๕} ซึ่งในเวลาต่อมาความมีเมตตาธรรมต่อกันที่มีมาแต่ดั้งเดิมนั้น ได้กลายมาเป็นหลักคำสอนสำคัญของศาสนาต่าง ๆ ที่สอนมนุษย์ให้รักกันเหมือนพี่ดีกันเหมือนน้อง ปรองดองกันเหมือนเพื่อน คนไหนหรือครอบครัวไหนมีความเดือดร้อนด้วยเรื่องอะไร ก็พยายามช่วยเหลือสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน เพื่อให้ความเดือดร้อนในขั้นพื้นฐานเบาบางลงหรือหมดสิ้นไปในที่สุด สมดังคำนิยามความหมายของหลักสังคมสงเคราะห์ที่ผู้รู้ให้ไว้ต่าง ๆ กันดังนี้

Mary Richmond ผู้ให้กำเนิดงานด้านสังคมสงเคราะห์เฉพาะราย ให้ความหมายว่า งานสังคมสงเคราะห์เป็นกระบวนการพัฒนาบุคลิกภาพของคน โดยการปรับปรุงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลด้วยกัน และระหว่างบุคคลกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม รูปแบบที่ปรากฏในขณะนั้นคือ องค์กรสาธารณกุศล (Charity Organization Society)^{๔๖}

Rex A. Skidmore ได้อธิบายว่า งานสังคมสงเคราะห์เป็นทั้งศิลป์ วิทยาศาสตร์ และวิชาชีพในการช่วยเหลือมนุษย์ โดยเน้นให้รู้จักป้องกันและแก้ไขปัญหาของตนเอง ปัญหาของครอบครัว ปัญหาของกลุ่มและชุมชน รวมทั้งช่วยให้คนในชุมชนมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน สามารถมีชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างปกติสุข ซึ่งในการนี้จำเป็นต้องอาศัยวิธีการสังคมสงเคราะห์หลายวิธีประกอบกัน อันได้แก่ วิธีการสังคมสงเคราะห์เฉพาะราย วิธีการสังคมสงเคราะห์กลุ่มชน การจัดระเบียบชุมชน การวิจัย และการบริหารงานสังคมสงเคราะห์^{๔๗}

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ทรงให้ความหมายของคำว่าสังคมสงเคราะห์ไว้ว่า การสังคมสงเคราะห์นั้น มีความหมายกว้างขวางมาก กินความถึงการดำเนินการทุกอย่างที่จะช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ หรือกลุ่มชนที่รวมกันเป็นสังคม เป็นชาติ และผู้ไม่สามารถช่วยตัวเองได้ ให้มีความสุขทั้งทางกายและจิตใจ ให้ได้มีปัจจัยอันจำเป็นแก่การครองชีพคือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่ อาศัย และการบำบัดโรคภัยไข้เจ็บ ได้รับการศึกษาอบรมตามควร ตลอดจนมีความรู้ที่จะนำมาเลี้ยงชีพโดยสุจริต เพื่อความเรียบร้อยและความเป็นปึกแผ่นของสังคม^{๔๘}

^{๔๕}ดูรายละเอียดใน พ.ช.ทวาทสก. (บาลี) ๒๗/๒๕/๒๗๒, พ.ช.ทวาทสก. (ไทย) ๒๗/๒๕/๓๘๕.

^{๔๖}Mary Richmond, What is the social Casework?, New York : Russell Sage Foundation, 1922. p. 98. อ้างใน นางลัดดา เอ็มประดิษฐ์, การสังคมสงเคราะห์กับการใช้การปรึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๑.

^{๔๗}Rex A. Skidmore, อ้างใน สารานุกรมทางสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ Encyclopedia of social work (ฉบับทดลองใช้), (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๓๔๕.

^{๔๘}พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙, “พระราชดำรัสเรื่องงานสังคมสงเคราะห์, คนกับความคิด”, นิตยสารการประชาสงเคราะห์, ปีที่ ๓๔ (ม.ก. – ธ.ค. ๒๕๓๔), หน้า ๗๑.

นางลักษณ์ เทพสวัสดิ์ สรุปไว้ว่า การสังคมสงเคราะห์เป็นศาสตร์ เป็นศิลป์ และเป็นวิชาชีพ ในการที่จะช่วยเหลือผู้ประสบความทุกข์ยาก เดือดร้อน ซึ่งไม่สามารถช่วยตนเองได้ ให้มีความสามารถในการแก้ไขปัญหาของเขาต่อไป ทั้งโดยการนำเอาทรัพยากรที่มีอยู่มาประยุกต์ใช้เพื่อบรรเทาความต้องการและปัญหาทั้งของบุคคล กลุ่มชน และชุมชน โดยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ โดยมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญคือ ช่วยเขาเพื่อให้เขาช่วยตนเองได้^{๔๙}

สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้กล่าวถึงหลักการสังคมสงเคราะห์ทั่วไปไว้ว่า หลักการสังคมสงเคราะห์หรือที่ตรงกับศัพท์อังกฤษว่า (Social work) นั้น หมายถึงการสงเคราะห์คนเพื่อให้เขาสามารถช่วยตัวเองได้ โดยไม่หวังผลตอบแทนจากเขา และจะต้องมีการสอบถามดูก่อนว่า ผู้ที่มาขอความช่วยเหลือนั้นเดือดร้อนจริงหรือมาหลอกลวง และความเดือดร้อนนั้นบางครั้งเกิดขึ้นจากความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ถ้าแนะได้ก็อาจแนะให้เท่านั้น ถ้าถึงกับต้องสงเคราะห์ด้วยวัตถุหรืออย่างอื่นก็จะใช้ต่อเมื่อมีความจำเป็น นี่เป็นหลักการทั่วไปของการสงเคราะห์ในทางโลก^{๕๐}

จากคำนิยามของนักวิชาการต่าง ๆ จึงอาจจัดกลุ่มทางความคิดเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ ๆ คือ กลุ่มที่เห็นว่าการสังคมสงเคราะห์คือ การช่วยเหลือบุคคล กลุ่ม และชุมชน ที่เดือดร้อนให้ช่วยตนเองได้ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า จุดหมายของการสังคมสงเคราะห์อยู่ที่การช่วยเหลือคนกลุ่มน้อย และอยู่บนหลักการว่า ผู้รับบริการ (Client) คือคนที่เดือดร้อนเท่านั้น อีกกลุ่มหนึ่งเห็นว่าการบริการสังคมสงเคราะห์มิใช่สำหรับผู้เดือดร้อนเพียงอย่างเดียว แต่อาจเป็นบุคคลปกติซึ่งต้องการพัฒนาความเป็นอยู่และความสามารถ หรือบุคคลที่อยู่ในสถานะปกติแต่จำเป็นต้องป้องกันปัญหาและความเดือดร้อนไว้ล่วงหน้า สำหรับสังคมไทย กระแสหลักของการให้ความหมายการสังคมสงเคราะห์ ทั้งที่ปรากฏในเอกสารวิชาการและการเรียนการสอนในระดับมหาวิทยาลัย เป็นการให้ความหมายแบบกลุ่มแรก คือ การบริการช่วยเหลือประชาชนที่มีปัญหาความเดือดร้อน และอยู่ในภาวะที่ช่วยเหลือตนเองไม่ได้ โดยผู้ให้ความช่วยเหลือมีทั้งภาครัฐและเอกชน หลักการให้ความช่วยเหลือนี้มักจะมี การทดสอบหรือตรวจสอบ (means – tested) ให้แน่ชัดเสียก่อนว่า ผู้ที่ต้องการความช่วยเหลือเป็นผู้เดือดร้อนจริง ๆ เช่น คนที่ต้องประสบภัยไฟไหม้ น้ำท่วม พายุถล่ม เห็นได้ชัดว่าเดือดร้อนจริง ๆ เป็นต้น ส่วนหลักการสงเคราะห์ทางพระพุทธศาสนาถึงแม้จะมีการสงเคราะห์ทั้งวัตถุและธรรมะ

^{๔๙}นางลักษณ์ เทพสวัสดิ์, อ้างใน วันทนี วาสักสิน สุรางค์รัตน์ วสินารมภ์ และกิตติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์, ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับสวัสดิการสังคม และสังคมสงเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๓๘.

^{๕๐}สุชีพ ปุญญานุภาพ, คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา, หน้า ๘๓.

แต่ก็ได้ให้ความสำคัญแก่การให้ธรรมะ ดังวาจาสุภาษิตที่ว่า “การให้ธรรมะชนะการให้ทั้งปวง”^{๕๐} เพื่อช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนทั่วไปให้มีการพัฒนาความเป็นอยู่และความสามารถให้สูง ๆ ยิ่งขึ้นไป แต่เมื่อว่าโดยหลักการทางโลกก็มีวิธีการให้ความช่วยเหลือบุคคลที่ตกทุกข์ได้ยาก เพื่อให้บุคคลนั้น ๆ มีความเป็นอยู่ถึงระดับมาตรฐานของสังคม ซึ่งมีวิธีการสังคมสงเคราะห์อยู่ ๓ วิธี^{๕๑} คือ

๑. บุคคลที่บกพร่องทางกาย ให้การสงเคราะห์โดยวิธี แก้ไข ป้องกันรักษาโรค และความบกพร่องทางกาย โดยให้ความช่วยเหลือทางการรักษาพยาบาล และการเงิน

๒. บุคคลที่บกพร่องทางจิต ให้การสงเคราะห์โดยวิธี ให้การรักษาพยาบาลอย่างดี และให้การสงเคราะห์ในเรื่องการเงินและความเป็นอยู่

๓. บุคคลที่บกพร่องทางวัย สุขภาพเสื่อมโทรม ให้การสงเคราะห์โดยวิธีหางาน เบา ๆ ให้ทำ และให้การสงเคราะห์ด้วยเงินบำเหน็จ บำนาญ หรือสวัสดิการต่าง ๆ

และได้แบ่งประเภทของการสังคมสงเคราะห์ออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. สังคมสงเคราะห์เอกชน คือ การช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยากโดยเอกชนโดยตรง ทั้งทางด้านการเงิน สิ่งของ การรักษาพยาบาลและการบริการ

๒. สังคมสงเคราะห์กลุ่มชน คือ การช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก โดยสมาคมหรือ สโมสร หรือมูลนิธิ โดยการให้การช่วยเหลือทางการเงิน สิ่งของ การรักษาพยาบาล การให้ สวัสดิการ หรือการบริการ เพื่อช่วยพัฒนาบุคลิกภาพของบุคคลให้ดีขึ้น

๓. การสงเคราะห์ชุมชน คือ การช่วยเหลือสมาชิกในชุมชนทั้งชุมชนให้พัฒนา บุคลิกภาพ และสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นตามสภาพทางเศรษฐกิจและทรัพยากรของชุมชนให้ พัฒนาโดยอาศัยความร่วมมือสนับสนุนจากหน่วยงานทั้งภาครัฐเอกชน หรือองค์กรต่างประเทศ

ส่วนพระพุทธศาสนา สอนให้ทุกคนมีการรวมน้ำใจเชื่อมประสานใจให้เป็นหนึ่งเดียว ด้วยการแสดงออกซึ่งความรัก ความปรารถนาดี ความสมานสามัคคี มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปัน ซึ่งกันและกัน ด้วยสัมพันธภาพไมตรีอันเกิดจากการเห็นอกเห็นใจ เข้าใจ ไม่ทะเลาะวิวาทกัน และมีความพร้อมเพรียงเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน โดยมีหลักการสงเคราะห์จำแนกเป็น ๒ อย่าง^{๕๒} คือ

^{๕๐} พ.ร. (บาลี) ๒๕/๓๕๔/๗๘, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๕๔/๑๔๔.

^{๕๑} วชิระ วชิรวงศ์ และ ชันธิชัย ชัยรัตน์, งาม-ตอบ สังคมศึกษา พ.ม., (กรุงเทพมหานคร : สุพจน์ การพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๑๓-๑๔.

^{๕๒} พ.ร. (บาลี) ๒๕/๕๘, ๑๐๐/๓๑๖, ๓๑๘, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๕๘-๑๐๐/๔๗๓, ๔๗๗.

๑. สงเคราะห์ด้วยอามิส (อามิสสงคโห) หมายถึง การอนุเคราะห์ การสงเคราะห์ ช่วยเหลือด้วยวัตถุสิ่งของ หรือด้วยกำลังกายกำลังใจ เป็นต้น

๒. สงเคราะห์ด้วยธรรมะ (ธมฺมสงคโห) หมายถึง การอนุเคราะห์ สงเคราะห์ ช่วยเหลือ แนะนำ สั่งสอน ตักเตือน ชักชวนให้ปฏิบัติธรรม ด้วยการให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา จนถึงให้บวชเรียนศึกษาพระธรรมวินัย อีกวิธีคือ การประพาดิปฏิบัติอยู่ในศีลธรรม เป็นที่พึ่งอาศัย แก่หมู่ญาติ จัดเป็นการอนุเคราะห์ สงเคราะห์ด้วยธรรมอย่างยิ่ง

การสงเคราะห์สังคมทั้ง ๒ วิธีนี้ จะทำได้ก็ต่อเมื่อตัวเองดี มีความสามารถ แต่ถ้า สงเคราะห์คนอื่นโดยที่ตนเองมีรากฐานหรือหลักของการปฏิบัติไม่ถูกต้อง ในการสงเคราะห์ เช่นนั้นก็อาจจะทำให้เกิดอันตรายแก่ผู้สงเคราะห์และผู้รับการสงเคราะห์ด้วย ฉะนั้น การที่จะ สงเคราะห์สังคมได้นั้น ที่สำคัญจะต้องขัดเกลาตัวเองเสียก่อน จะต้องรู้จักตัวเองเสียก่อน จะต้อง สร้างความดีในตัวเองเสียก่อน ถึงจะสงเคราะห์ผู้อื่นได้^{๕๔} การสงเคราะห์นั้น มีความหมายกว้าง กล่าวคือ สงเคราะห์โดยวัตถุก็ได้ สงเคราะห์ทางฝ่ายวิญญาณก็ได้ เพราะการสงเคราะห์ไม่ จำเป็นต้องเป็นการช่วยเหลือเสมอไป สิ่งใดที่เป็นการกระทำให้ดีขึ้น เป็นการสงเคราะห์ทั้งนั้น แม้ว่าสิ่งนั้นจะไม่เป็นที่พึงพอใจแก่ผู้ถูกสงเคราะห์ก็ตาม^{๕๕} และในบรรดาการสงเคราะห์ทั้ง ๒ วิธี ดังกล่าวนี้นี้ การสงเคราะห์ด้วยธรรมะแนะนำให้เกิดปัญญาเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ได้ จัดเป็นการสงเคราะห์ที่ ดีเลิศ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “บรรดาการสงเคราะห์ด้วยอามิสและการสงเคราะห์ด้วยธรรมะทั้ง ๒ ประการนี้ การสงเคราะห์ด้วยธรรมะ จัดว่าประเสริฐกว่า”^{๕๖}

จากแนวคิดเรื่องการสังคมสงเคราะห์ พอสรุปได้ว่า “สังคมสงเคราะห์” เป็นศาสตร์ เป็นศิลป์ เป็นงานที่เป็นวิชาชีพ โดยนักสังคมสงเคราะห์เป็นผู้ปฏิบัติงาน เป็นงานที่ต้องใช้ ทรัพยากรในชุมชน เป็นงานที่เกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสิ่งแวดล้อม เป็นงานที่ช่วย ให้บุคคล กลุ่ม และชุมชน สามารถทำหน้าที่ทางสังคมได้ด้วยดี ความหมายของสังคมสงเคราะห์นี้ แม้จะมีความหมายครอบคลุมอย่างกว้างขวาง จนอาจกล่าวได้ว่างานพัฒนาสังคมด้านต่าง ๆ ที่ ปรากฏอยู่ในสังคมไทยอาจจะจัดรวมเข้าอยู่ในงานสังคมสงเคราะห์ได้เกือบทั้งหมด แต่หน่วยงาน พัฒนาสังคมส่วนใหญ่ในปัจจุบันมีความพยายามจะหันเหหรือเบี่ยงเบนการดำเนินงานของตนให้

^{๕๔} พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช, ประมวลพระบรมราโชวาทด้านศาสนาและ จริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๕), หน้า ๖๖.

^{๕๕} พุทธทาสภิกขุ, บรมธรรมภาคปลาย, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๕), หน้า ๓๕๒.

^{๕๖} พ.อิตติ. (บาลี) ๒๕/๕๘-๑๐๐/๓๑๖-๓๑๘, พ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๕๘-๑๐๐/๔๓๓-๔๓๗.

เป็นอิสระ แยกออกจากสังคัมสงเคราะห์ให้มากที่สุด เพื่อให้มีนัยของ “การพัฒนา” มากที่สุด ตามกระแสความนิยมในเรื่องการพัฒนาดังเป็นที่ทราบกันอยู่ แต่สิ่งสำคัญในการเอื้อให้เกิดประโยชน์แก่งานสังคัมสงเคราะห์นั่นก็คือธรรมะ ผู้จะสงเคราะห์ผู้อื่นได้ ตนเองต้องพร้อมก่อนไม่ว่าจะเป็นทางด้านวัตถุและธรรมะในจิตใจ เพราะผู้รับการสงเคราะห์ย่อมต้องการทั้งวัตถุและกำลังใจ ดังนั้นสิ่งสำคัญที่นักสังคัมสงเคราะห์ต้องมีเป็นพื้นฐานด้านจิตใจก็คือพรหมวิหาร ๔ มีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา อันเป็นหลักธรรมของผู้ประพฤติเพียงดังพรหมนั่นเอง

๔.๒.๒ การประยุกต์ใช้วาจาสุภาษิตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามสังคัมสงเคราะห์ของบรรพชิต

บรรพชิตในฐานะผู้เผยแผ่ธรรมคำสั่งสอนของพระศาสดา ซึ่งมีบทบาทในหลาย ๆ สถานภาพในเวลาเดียวกัน เช่น เป็นผู้ศึกษาธรรม เป็นผู้ปฏิบัติตามธรรมเป็นต้นแล้ว ยังต้องทำบทบาทในส่วนที่สังคัมคาคหวางอื่น ด้วยการให้การสงเคราะห์แก่ประชาชนในด้านต่าง ๆ โดยไม่ขัดต่อหลักพระธรรมวินัยของสงฆ์ หรือหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า จึงจะเป็นที่ยอมรับของประชาชนคนทั่วไป และเป็นประโยชน์ต่อสังคมอย่างแท้จริง

ในการดำเนินชีวิตของมนุษย์โดยทั่วไปนั้น ย่อมจะต้องมีอุปสรรคและปัญหาเข้ามาพัวพัน บางครั้งก็แก้ไขได้ บางครั้งก็แก้ไขไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ย่อมต้องการผู้ชี้แนะแนวทางหรือช่วยหาทางออกให้ พระภิกษุถือว่าเป็นผู้ที่บุคคลทั่วไปให้ความเคารพและมีความเชื่อถือนับถือ โดยเฉพาะเรื่องธรรมะที่นำไปใช้ในการดำเนินชีวิต เพราะได้ศึกษาหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงสอนแนวทางดำเนินชีวิตที่ดี มีความสุข ไว้ให้แก่มนุษย์ทุกคนมาแล้วโดยตรง ซึ่งพระภิกษุสงฆ์คือผู้ที่ศรัทธาเข้ามาศึกษาหลักธรรมแล้วนำไปถ่ายทอดให้เป็นหลักปฏิบัติของสังคัม ดังจะเห็นได้ว่า พระภิกษุสงฆ์สอนธรรมะขึ้นพื้นฐานเพื่อให้สังคัมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขนั่นก็คือศีล ซึ่งเป็นหลักความประพฤติที่ดีต่อกันทางกายและวาจา และมีความสำคัญต่อชีวิต ดังวาจาสุภาษิตที่ว่า ศีลเป็นสิ่งที่ขอดเยี่ยมในโลก^{๕๗} คนไม่มีศีลมีแต่ความรู้ก็จักไม่เจริญ ดังวาจาสุภาษิตที่ว่า บุคคลไม่มีศีล มีเพียงสุตะเท่านั้น ย่อมไม่มีความเจริญ^{๕๘} ส่วนผู้ที่ฝึกตนให้ดีในขั้นศีลแล้วก็สามารถขยับไปฝึกสมาธิและปัญญาต่อไป ซึ่งจะเกื้อกูลต่อการดำเนินชีวิตในสังคัม และไม่ทำให้ตนเองลุ่มหลงยึดติดในภกตรพย์ จนกลายเป็นโทษกับตนเอง ดังคำที่พระไพศาล วิสาโล ได้กล่าวไว้ว่า

^{๕๗} จุ.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๓/๘๖/๒๑, จุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๓/๘๖/๓๖.

^{๕๘} จุ.ชา.ปญจก. (บาลี) ๒๓/๖๖/๑๓๓, จุ.ชา.ปญจก. (ไทย) ๒๓/๖๖/๒๑๒.

พระราชาไม่ควรถือแค่เพียงศีล ๕ เท่านั้น . . . นอกจากศีลที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติแล้ว ควรคิดถึงศีลข้อใหม่ ๆ ที่เหมาะแก่ยุคปัจจุบันด้วย อาทิศีลที่เป็นเครื่องป้องกันจากอบายมุข อย่างใหม่ (เช่นการติดจ๊อบจ่ายซื้อของจนเป็นหนี้สิ้นพันตัว หรือติดคอมพิวเตอร์จอมแงจนไม่เป็นอันทำงานหรือดูแลครอบครัว) ตลอดจนศีลที่ช่วยกำกับมิให้การแสวงหาทรัพย์และการบริโภคหรือใช้จ่ายทรัพย์ส่งผลเสียต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ศีลดังกล่าววันวันจะมีความจำเป็นสำหรับโลกที่ขัดโงงผู้คนอย่างแน่นแฟ้นจนสามารถส่งผลกระทบต่อกันได้อย่างง่ายดาย . . . พระราชาควรและจำเป็นที่จะต้องฝึกฝนจิตให้เป็นอิสระ เช่นเดียวกับพระ ดังพระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ในหลักธรรมเรื่องกามโกถิว่า แม้พระราชาจะต้องทำมาหากินและเกี่ยวข้องกับเงินทอง แต่ก็ควรฝึกฝนตนให้เกิดปัญญา จนจิตเป็นอิสระหลุดพ้นเป็นนายเหนือโลกทรัพย์ด้วย ไม่ใช่แค่ทำมาหากินอย่างสุจริตและใช้ทรัพย์ให้เกิดประโยชน์เท่านั้น ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะเงินทองนั้นสามารถทำความทุกข์ให้แก่ผู้ที่ติดยึดในวัตถุ ดังนั้นในเมื่อต้องเกี่ยวข้องกับวัตถุและหากประสงค์จะอยู่อย่างมีความสุข ก็จำต้องฝึกฝนตนให้เป็นอิสระจากวัตถุ ดังมีพุทธพจน์ว่า “โภคทรัพย์ทั้งหลาย ย่อมฆ่าคนมีปัญญาทราวม แต่ฆ่าฆ่าคนผู้ที่ไม่แสวงหาฝั่งไม่”^{๕๙} ประเด็นสำคัญก็คือ การฝึกจิตให้เป็นอิสระนั้นอยู่ในวิสัยของพระราชาจะทำได้ ไม่ได้ผูกขาดเฉพาะพระ ความข้อนี้นี้มีพุทธคำรัสชัดเจนว่า “โลกุตตรธรรมเป็นทรัพย์ประจำตัวของทุกคน”^{๖๐}

พระภิกษุหรือบรรพชิตนอกจากจะช่วยชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่สังคม อันเป็นการสงเคราะห์ด้วยธรรม ซึ่งเป็นการสงเคราะห์ที่ประเสริฐสุด ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ” แปลว่า การให้ธรรมะชนะการให้ทั้งปวง^{๖๑} ก็เพื่อไม่ให้เกิดความทุกข์ ความร้อน ความโง่ ความหลง ในการประกอบกิจการงานโดยการเข้าไปช่วยเปลี่ยนแปลงนิสัยจิตใจของเขาให้กลายเป็นผู้ที่รู้จักว่า ชีวิตคืออะไร การงานคืออะไร กระทั่งเกิดความรักในการทำงาน มีความสุขในการทำงาน มีจิตใจบริสุทธิ์ เข้มแข็ง เป็นอยู่ด้วยสุภาพจิตที่ดี ไม่เป็นโรคประสาท ไม่เป็นโรคทางจิต ไม่คิดฆ่าตัวตายแล้ว ยังได้สงเคราะห์ช่วยเหลือบุคคลที่ไร้ที่พึ่งหรือเป็นคนยากไร้ ไม่มีอาชีพทำ ช่วยเหลือตนเองไม่ได้ หรือนักเรียนที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ ให้เป็นคนมีที่พึ่ง มีงานทำพึ่งตัวเองได้ และมีทุนทรัพย์ในการศึกษาเล่าเรียน ซึ่งถือว่าได้ทำประโยชน์อย่างใหญ่หลวงให้แก่

^{๕๙}ดูรายละเอียดใน พ.ร. (บาลี) ๒๕/๓๕๕/๓๘, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๕๕/๑๔๔.

^{๖๐}พระไพศาล วิสาโล, พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์, ๒๕๔๖), หน้า ๓๓๘-๓๔๐.

^{๖๑}ดูรายละเอียดใน พ.ร. (บาลี) ๒๕/๓๕๔/๓๘, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๕๔/๑๔๔.

สังคม ดังที่พระราชธรรมนิเทศ (พยอม กลฺยาโณ) แห่งวัดสวนแก้ว ตำบลบางเลน อำเภอบางใหญ่ จังหวัดนนทบุรี ได้สงเคราะห์บุคคลที่ด้อยโอกาสในสังคม ซึ่งเป็นผู้ยากไร้ ไม่มีงานทำ รวมทั้งผู้ประสบภัยต่าง ๆ นักเรียนที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ คนชรา ฯลฯ โดยการให้อาชีพใหม่และที่พักอาศัยแก่พวกเขาเหล่านั้น ด้วยการจัดทำโครงการช่วยเหลือสังคมมากมาย อาทิ โครงการสะพานบุญจากผู้เหลือใจจานผู้ขาด, โครงการชูเปอร์มาร์เก็ตคนยากไร้ โครงการเพื่อการเกษตรและสิ่งแวดล้อม^{๒๒} ซึ่งท่านเป็นผู้มีวิสัยทัศน์กว้างไกลในการมองสิ่งต่าง ๆ รอบข้างอย่างรอบทิศ^{๒๓} และนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์แก่สังคมได้ ทั้งไม่ยอมปล่อยวันเวลาให้ผ่านไปโดยไร้ประโยชน์^{๒๔} โดยอาศัยปรัชญาชีวิตที่มองการทำงานเป็นเสมือนหัวใจของการมีชีวิตอยู่และเป็นสิริมงคล เป็นพรหรือเป็นตัวมงคลแก่ชีวิต ดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในหนังสือคนรักงานว่า

งานคือสิริมงคล หรือพร หรือตัวมงคล สิ่งเหล่านี้พวกเราชอบกันนัก ความก้าวหน้าผาสุกมันเกิดจากงาน เกิดจากเหตุที่เกิดมาจากการทำงาน จนมองเห็นสูงสุดว่ามองดี มองเป็น ต้องมองว่า การทำงานนี้ดีกว่าการรอน้ำมนต์เสียอีก เหตุที่ออกมาจากการทำงานนี้ดีกว่าน้ำมนต์ที่รดตามวัดเป็นไหน ๆ พวกคนที่ด้อยปัญญา ชอบแต่จะรอน้ำมนต์อย่างเดียว ส่วนคนที่มีสติปัญญา เขาจะมองว่าเหตุนี้แหละดีกว่าน้ำมนต์ มงคลอะไรต่าง ๆ ของชีวิต ที่ทำให้มีความสุข ที่ทำให้ชีวิตของเราประสบความสำเร็จ มีเกียรติยศ ชื่อเสียง ตำแหน่งหน้าที่การงานที่ดี มักจะมาจากการทำงาน^{๒๕}

การสงเคราะห์ดังกล่าวเป็นการสงเคราะห์ทั้งด้านรูปธรรมคือทำให้คนมีงานทำ มีว่างงาน มีชีวิตไม่เคັงคว้างไร้จุดหมาย และสงเคราะห์ด้วยธรรมะคือการบอกกล่าวให้คติธรรมแง่คิดในการดำเนินชีวิตให้มีกำลังใจต่อสู้ชีวิตต่อไปแก่ผู้ที่ประสบปัญหาอีกด้วย ซึ่งถือว่าการช่วยแบ่งเบาปัญหาคนตกงานให้ลดน้อยลงอีกทางหนึ่ง จากการกระทำดังกล่าวบ่งชี้ให้เห็นถึงเป็นความจริงที่ว่า บุคคลผู้มีศรัทธา มีปัญญา ตั้งมั่นในธรรม มีศีล แม้เพียงคนเดียวก็สามารถสร้างประโยชน์

^{๒๒} กองจัดการสารอันตรายและกากของเสีย กรมควบคุมมลพิษ, **ความสำเร็จในการจัดการมลพิษของประเทศไทย**, <<http://pcdv1.pcd.go.th/Information/Success/watsuankaew.htm>>, 5 May 2549.

^{๒๓} ฐานะเถียรใน ขุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๑๐๖/๒๘๔, ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๖/๓๔๑.

^{๒๔} ฐานะเถียรใน ขุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๔๕๑/๓๓๘, ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๔๕๑/๔๑๖.

^{๒๕} พระพิศาลธรรมพาที (พยอม กลฺยาโณ), คนรักงาน “การทำงานเป็นสิริมงคลของชีวิต”. <[http://blog.sanook.com/DesktopModules/MIH/Blog/BlogView.aspx?tabID=0&alias=loewit&ItemID=1209 &mid=26078](http://blog.sanook.com/DesktopModules/MIH/Blog/BlogView.aspx?tabID=0&alias=loewit&ItemID=1209&mid=26078)>, 5 May 2549.

ให้แก่ญาติพวกพ้องสังคัมและประเทศชาติได้เป็นอย่างมาก^{๖๖} ถึงแม้งานต่าง ๆ ที่ต้องอาศัยผู้ช่วยหรือทีมงานก็ตาม แต่สิ่งสำคัญก็ขึ้นอยู่กับผู้นำ ซึ่งเป็นคนจุดประกายความคิดและมุ่งมั่นทำให้แนวคิดนั้นเป็นจริงขึ้นมา ดังปรากฏโครงการหรือหน่วยงานต่าง ๆ มากมายที่เกิดขึ้นเพื่อทำงานด้านสังคัมสงเคราะห์

ถึงแม้ว่าโครงการหรืองานที่ทำนั้นทำได้ยาก ซึ่งบุคคลทั่ว ๆ ไปน้อยคนนักที่จะทำได้ แต่พระภิกษุหรือบรรพชิตผู้อันพระธรรมได้หล่อหลอมทำให้ซาบซึ้งในรสพระธรรมตามความเป็นจริง ได้เกิดมีเมตตากรุณาต่อเพื่อนร่วมทุกข์ ก็สามารถทำได้ด้วยความเต็มใจที่จะทำอะไรอย่างไม่รู้ลี้กัริงเกียจ ดังเช่น พระอุดมประชาทร (อลงกต ดิกขปญฺโญ) เจ้าอาวาสวัดพระบาทน้ำพุ ตำบลเขาสามยอด อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี ผู้ริเริ่มโครงการธรรมรักษันิเวศน์ ซึ่งเป็นโครงการที่จัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นศูนย์ศึกษาเรื่องโรคเอดส์ และศูนย์กลางการสงเคราะห์ผู้ติดเชื้อเอดส์ระยะสุดท้ายด้วยวิถีทางพุทธศาสนา และให้การสงเคราะห์ผู้ป่วยที่เสียชีวิต ให้การดูแลและให้การศึกษา สงเคราะห์ชุมชน และให้ความรู้เรื่องโรคเอดส์พร้อมกับการเผยแผ่หลักพุทธธรรมอย่างกว้างขวาง^{๖๗} โดยมีปณิธานว่า “ทุกข์ทั้งหลายของสัตว์โลก พระสงฆ์พึงมีหน้าที่บำบัด”^{๖๘} ซึ่งเป็นปณิธานที่พระอุดมประชาทร พระผู้เปี่ยมด้วยเมตตาธรรม มีความเอื้ออาทร และเป็นที่พึ่งพิงแก่ผู้ยากไร้ทั้งปวง ได้ยึดมั่นปฏิบัติด้วยการเสียสละ และอุทิศอาณาจักรธรรมรักษันิเวศน์ หยาดเหงื่อแรงกายและกำลังใจของท่าน ดังหยดน้ำใส เป็นความหวัง เป็นที่ชื่นชูใจแก่ผู้ป่วยโรคเอดส์ทุกคน

ทั้งนี้ เป็นการเดินตามรอยบาทพระศาสดา ดังที่ทรงทำให้ดูเป็นตัวอย่างในการเสด็จไปสงเคราะห์พระภิกษุปฐิตศีลตติสสะ ที่ป่วยเป็นโรคเนื้อตัวมีตุ่มผุผอง มีน้ำหนองน้ำเหลืองไหล เป็นที่รังเกียจของเพื่อนบรรพชิตและผู้พบเห็น ด้วยการช่วยเช็ดตัวให้ พร้อมทั้งกล่าวสอนธรรมะเป็นการให้กำลังใจในเวลาสุดท้ายของชีวิต จนได้บรรลุนิพพานในที่สุด^{๖๙} การสงเคราะห์เช่นนี้ น้อยคนนักที่จะทำได้ แต่ก็ได้อาศัยเมตตากรุณาธรรมที่มีต่อสรรพสัตว์ เล็งเห็นประโยชน์ในการที่จะช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ที่กำลังตกอยู่ในห้วงแห่งทุกข์ให้มองเห็นทุกข์และยอมรับทำใจกับทุกข์ที่เป็นอยู่และเตรียมใจพร้อมที่จะดับทุกข์ในวาระสุดท้ายของชีวิต

^{๖๖}ดูรายละเอียดใน ขุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๒๔๐/๓๐๕, ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๔๐/๓๗๓.

^{๖๗}สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, รายงานการวิจัย ความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจของวัด : ศึกษาเฉพาะกรณีวัดพระบาทน้ำพุ จังหวัดลพบุรี, (กรุงเทพมหานคร : พริกหวานกราฟฟิค, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕.

^{๖๘}มูลนิธิประเทศไทยใสสะอาด, คนดีของสังคัม, <http://www.fact.or.th/people_monk_arthorn.Htm>, 5 May 2549. ดูเทียบกับวาจาสุภาษิตใน ขุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๓๓/๒๖๖, ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๓/๓๑๕.

^{๖๙}ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๔๕-๑๔๕.

๔.๒.๓ การประยุกต์ใช้จากสุภาษิตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามสังคม สงเคราะห์ของคฤหัสถ์

เส้นด้ายถึงแม้จะเล็กยาว ถ้าหลายเส้นรวมกันเข้าก็อาจทอานอยู่ได้และต้นไม้ที่อยู่โดด
 เดี่ยว ถึงแม้รากหยั่งลึกแข็งแรง ก็อาจถูกพายุใหญ่พัดหักโค่นลงได้ในชั่วพริบตา ส่วนต้นไม้ที่ขึ้น
 รวมกันเป็นกออาศัยความช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน ก็อาจต้านพายุใหญ่ได้^{๗๐} เปรียบเพื่อนมนุษย์
 ที่อยู่ร่วมโลกเดียวกัน ต่างก็อาศัยซึ่งกันและช่วยเหลือสงเคราะห์กันในคราวเดือดร้อนให้สามารถ
 ช่วยเหลือตัวเองได้ด้วยความสามารถ เสียสละ เอื้อเฟื้อ ซึ่งเป็นการบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม ทำให้
 สังคมเจริญรุ่งเรืองและเกิดสันติสุขได้ กลุ่มคฤหัสถ์ผู้มุ่งทำประโยชน์ให้แก่สังคมได้นำพุทธธรรม
 ไปเผยแผ่ให้สังคมได้รับรู้และนำไปประพฤติปฏิบัติ ไม่ว่าจะเป็นการแนะนำพร่ำสอนชี้แนวทางที่
 ถูกที่ควรเดินให้ หรือทั้งแนะนำและประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นตัวอย่างแก่สังคมด้วย ซึ่งก็ถือว่า
 สำคัญอย่างยิ่งที่จะต้องให้ความรู้คู่กับความประพฤติดีเสมอ จึงจะได้รับการยอมรับ และทำให้ผู้ที่
 ได้รับการแนะนำปฏิบัติตามด้วยความบริสุทธิ์ใจ ได้รับความเลื่อมใสศรัทธา โดยหลักการ
 พระพุทธศาสนาสอนให้คนรู้จักสงเคราะห์กันและกันด้วยเมตตากรุณาโดยไม่หวังผลตอบแทน แต่
 การสงเคราะห์ทุกครั้งก็ต้องประกอบด้วยปัญญา เพราะผู้สงเคราะห์แก่คนที่ควรสงเคราะห์ เมื่อถึง
 คราวที่ตนประสบปัญหา ย่อมได้รับการช่วยเหลือเป็นการตอบแทน^{๗๑} ดังนั้น ก่อนสงเคราะห์จึง
 ควรพิจารณาว่า คนไหนควรสงเคราะห์ คนไหนไม่ควรสงเคราะห์ คนไหนควรสงเคราะห์ด้วยวัตถุ
 คนไหนควรสงเคราะห์ด้วยธรรม ไม่ใช่ทำด้วยขาดการพิจารณาด้วยปัญญา อาจเป็นการทำร้ายตัวเอง
 ก็ได้ เช่น ชาวนาที่เอาจูเข้าขึ้นมากกอดให้อบอุ่น เมื่อเห็นงูนั้นหนาวเหน็บ ครั้นงูได้อุ่นมีแรงขึ้น
 ก็กัดชาวนาตายได้ จะโทษว่าเมตตากรุณาทำให้คนตายไม่ได้ ต้องโทษที่คนไม่รู้จักพิจารณาให้ดี
 เสียก่อน ซึ่งสอดคล้องกับทศนะที่สุชีพ ปุณฺณนุภาพ ได้กล่าวไว้ว่า

ในทางพระพุทธศาสนาก็มีคำสอนให้สงเคราะห์คนด้วยเมตตากรุณาไม่ใช่หวังตอบแทน
 หากให้เป็นการสงเคราะห์ด้วยความบริสุทธิ์ใจ ส่วนการจะสอบสวนก่อนแก่ไหนเพื่อไม่ให้ผู้
 มาขอความช่วยเหลือหลอกลวงนั้น ก็เป็นเรื่องของการใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผล การทำความ
 ดีทุกชนิด พระพุทธศาสนาสอนให้ใช้ปัญญากำกับ ไม่ใช่ทำด้วยความโง่ . . . การใช้ปัญญา
 กำกับในการดำรงชีวิตจึงเป็นหลักการใหญ่ ๆ ที่พระพุทธศาสนาสั่งสอน ดังคำว่า ชีวิตของผู้

^{๗๐} คุรยละเอียตใน พุ.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๗/๓๔/๑๘, พุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๓๔/๓๑.

^{๗๑} คุรยละเอียตใน พุ.ชา.จตุกก. (บาลี) ๒๗/๖/๕๗, พุ.ชา.จตุกก. (ไทย) ๒๗/๖/๑๕๗.

เป็นอยู่ด้วยปัญญาชื่อว่าเป็นชีวิตอันสูงสุด^{๗๒} หลักธรรมในการสงเคราะห์มีชื่อเรียกว่า
สังคหัตถ์^{๗๓} มีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. ทาน การให้ปัน
๒. ปิยวาจา การพูดจาไพเราะอ่อนหวาน
๓. อตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์
๔. สมานัตตตา การวางตนให้เข้ากับผู้ที่ได้รับการสงเคราะห์ได้คือไม่วิถีตัวเกินไปจนใครเข้าด้วยไม่ได้^{๗๔}

มุมมองที่เป็นข้อสังเกตเกี่ยวกับการสงเคราะห์ทั้ง ๔ ประการข้างต้น จะเห็นว่าการให้ทานหรือให้ปันสิ่งของจะเป็นอาหารหรือเครื่องใช้ถือว่าเป็นการสังคมสงเคราะห์โดยทั่วไป ดูไม่แปลก แต่ที่พูดว่าการใช้วาจาไพเราะ (ปิยวาจา) เป็นการสังคมสงเคราะห์นั้น น่าพิจารณาเป็นอย่างยิ่ง เพราะเราอาจมองข้ามเรื่องนี้ไป แม้แต่ทางราชการเองก็ต้องออกหนังสือเวียนอยู่บ่อย ๆ ว่าถ้าประชาชนมาติดต่อให้พูดจาด้วยดี ๆ การติดต่อกับคนทั้งหลายด้วยคำพูดกระโชกโฮกฮากนั้นเป็นการสร้างความขมขื่นให้แก่ผู้ฟังไม่น้อย ไม่ต้องอื่นไกลถึงคนหมู่มากเพียงการพูดโทรศัพท์บางครั้งพอได้ฟังเสียงของผู้ไม่มีมารยาทที่ปลายทางเข้า เราก็คงเคยนึกอยากวางหูบ่อย ๆ แต่ความจำเป็นในการทำงานทำให้ต้องจำใจพูดด้วยทั้ง ๆ ที่ผู้พูดกับเรานั้น ไม่ได้เป็นศัตรูกันมาก่อน แต่ก็ส่งเสียงหวาดหรือตะคอกมาอย่างกับว่าเราจะไปขอทานอะไรเขา ในข้อบำเพ็ญประโยชน์ที่ ๓ เห็นได้ชัดว่าเป็นสิ่งจำเป็นในการสังคมสงเคราะห์ แต่ในข้อที่ ๔ การวางตนให้เข้ากันได้กับผู้รับการสงเคราะห์เป็นเรื่องสำคัญไม่น้อย เมื่อมีผู้มาติดต่อกับเรา ถ้าเรามีหน้าบึ้งตึงอยู่เป็นนิตย์ หรือพูดจาด้วยแบบมะนาวไม่มีน้ำ ก็จะทำให้ผู้ที่มานั้นกลับไปด้วยความรู้สึกไม่เป็นมงคล ดังนั้น ศรีทัตติม พานิชพันธ์ และคณะ จึงได้เสนอหลักการที่จะนำมาใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและมีประสิทธิผลในการปฏิบัติงานได้อย่างจริงจัง ๓ ประการ พอสรุปใจความได้ ดังนี้

๑. หลักการเป็นตัวของตัวเอง (Individualization) หมายถึง นักสังคมสงเคราะห์ต้องรู้ว่าผู้มีปัญหาที่มีลักษณะเฉพาะตัว เขาจึงควรได้รับการปฏิบัติด้วยดี ซึ่งมีลักษณะต่างไปจากบุคคลอื่น ไม่ใช่ในฐานะมนุษย์ทั่วไป

^{๗๒} คุราญละเอียดใน พุ.ศ. (บาลี) ๒๕/๑๘๓-๑๘๔/๓๖๕, พุ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑๘๓-๑๘๔/๕๔๓.

^{๗๓} คุราญละเอียดใน พุ.ช.ศศตติ. (บาลี) ๒๘/๑๓๘/๕๕, พุ.ช.ศศตติ. (ไทย) ๒๘/๑๓๘/๘๓.

^{๗๔} สุชีพ ปุญญานุภาพ, คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา, หน้า ๘๓-๘๔.

๒. หลักการนับถือบุคคล (Respect for Persons) หมายถึง นักสังคมสงเคราะห์มีการยอมรับนับถือในตัวของผู้มีปัญหาว่าเป็นบุคคลผู้มีคุณค่า แล้วยึดถือในการแก้ปัญหา โดยไม่คำนึงว่าบุคคลนั้นเป็นใครมาจากไหน

๓. หลักการยอมรับ (Acceptance) หมายถึง นักสังคมสงเคราะห์ยอมรับสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง และเต็มใจให้ความช่วยเหลือผู้ที่มีปัญหาโดยไม่คำนึงว่าจะเป็นบุคคลประเภทใด

๔. หลักการตัดสินใจด้วยตนเอง (Self-Determination) หมายถึง การให้โอกาสแก่ผู้ที่มีปัญหาได้ตัดสินใจในการพิจารณาทางดำเนินชีวิตด้วยตนเอง มีส่วนร่วมในการแก้ปัญหของตน

๕. หลักการรักษาความลับ (Confidentiality) หมายถึง นักสังคมสงเคราะห์สามารถเก็บเรื่องราวข่าวสารต่าง ๆ ของผู้มีปัญหาไว้เป็นความลับไม่แพร่พรายให้ผู้อื่นรับรู้ ซึ่งจะช่วยให้ผู้ที่มีปัญหาเกิดศรัทธาในตัวนักสังคมสงเคราะห์ และมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน

๖. หลักการรู้จักสังวรในตนเอง (Self-Awareness) หมายถึง นักสังคมสงเคราะห์รู้สำนึกในตนเองว่าอยู่ในฐานะเช่นไร จะได้คอยระมัดระวังความรู้สึกและท่าทีของตนเอง ไม่แสดงกิริยาที่ไม่เหมาะสมต่อผู้ที่มีปัญหา

๗. หลักการมีส่วนร่วม (Client Participation) หมายถึง นักสังคมสงเคราะห์มีความเคารพในความสามารถและการตัดสินใจของผู้มีปัญหา โดยพยายามร่วมกันกับผู้มีปัญหาในการแก้ไขปัญหาของเขา^{๑๕}

ในแง่ที่มีการประยุกต์ใช้ธรรมะเพื่อให้เกิดประโยชน์กับสังคมโดยการนำเสนอตัวอย่างประกอบ ซึ่งทำให้เข้าใจได้ง่ายในเนื้อหาธรรมะที่ค่อนข้างลึกซึ้งยากที่จะเข้าใจ ฤๅสัทธิเป็นจำนวนมากต่างก็ทำให้สังคมหายสงสัยได้แบบอย่างที่ดี ดังเช่น บรรจบ บรรณรุจิ ได้นำเสนอประวัติพระอสีติมหาสาวก ตอนว่าด้วยเรื่องพระองคุลิมาลว่า

พระพุทธเจ้าตรวดดูอุปนิสัยของเวไนยสัตว์ตอนเช้ามีจิต ทรงเห็นอุปนิสัยของโจรองคุลิมาลว่าสามารถบรรลุธรรมได้ จึงเสด็จไปโปรด ... โจรองคุลิมาลเห็นพระพุทธเจ้าจึงเปลี่ยนใจไล่ฆ่ามารดา แต่หันมาไล่ตามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงแสดงปาฏิหาริย์ให้โจรองคุลิมาลวิ่งไล่ตามไม่ทัน จนรู้สึกเหนื่อยล้า แล้วหยุดยืนอยู่กับที่ร้องบอกพระพุทธเจ้าขึ้นว่า “หยุดก่อน สมณะ หยุดก่อน” “เราหยุดแล้ว งามคุลิมาล และเธอสิก็จงหยุดด้วย” “ท่านหมายความว่าอย่างไร ข้าพเจ้าไม่เข้าใจ” “ตถาคต หมายความว่า เราหยุดฆ่าสัตว์แล้ว แต่เธอ

^{๑๕} ศรีทัพบก พานิชพันธ์ และคณะ, ความรู้พื้นฐานทางสังคมสงเคราะห์, เอกสารทางวิชาการคณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔, หน้า ๖๒-๖๔.

สีไม่หยุด ฉะนั้นเธอต้องหยุดด้วย” โจรงกุลิมาลฟังแล้วก็รู้สึกได้ทันทีว่าผู้ที่กำลังพูดอยู่กับตนนั้นคือ พระพุทธเจ้า จึงทิ้งดาบแล้วก็กราบแทบพระบาทแล้วขอบวช พระพุทธเจ้าก็ทรงบวชให้ตามที่ขอ^{๗๖}

เรื่องนี้ชี้ให้สังคมได้รับรู้ว่า ผู้ที่หลงทำผิดไปแล้ว หากสำนึกผิดได้ ก็สามารถกลับตัวกลับใจกลับมาเป็นสมาชิกที่ดีของสังคมได้อีกครั้ง เข้าลักษณะที่ว่า ดันคด ปลายตรง ซึ่งสังคมก็พร้อมที่จะให้อภัย ถ้าหากกลับตัวกลับใจได้จริง ๆ ส่วนบุคคลในสังคมที่มักทำอะไรไร้เหตุผล เชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เทวฤทธิ์ปาฏิหาริย์ เชื่อโชคกลาง ถือฤกษ์ถือนิยม ชอบอ้อนวอนบวงสรวง เพื่อให้ตนเองได้รับพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ดังกล่าว ก็จะมีปัญญาชนคอยตักเตือน ชี้ทางสว่างให้ตามหลักพระพุทธศาสนา ดังเช่น ศ.น.พ. ประเวศ วะสี ได้แสดงหลักการของพระพุทธศาสนาไว้ว่า

พระพุทธศาสนาที่ไม่ได้เรียกร้องศรัทธา แต่เรียกร้องความมีเหตุผล และมุ่งสอนว่าทุกสิ่งทุกอย่างเกิดแต่เหตุ ไม่ได้เกิดขึ้นลอย ๆ การอ้อนวอนขออะไรต่าง ๆ จึงล้วนไม่ตรงต่อเหตุ ถ้าต้องการอะไรก็ให้เข้ากระทำให้ตรงต่อเหตุ เช่น ไม่ต้องการให้สิ่งหนึ่งสิ่งใดเกิดขึ้นก็ต้องระงับเหตุของสิ่งนั้น ถ้าต้องการให้สิ่งหนึ่งสิ่งใดเกิดขึ้นก็ต้องกระทำเหตุของสิ่งนั้น [ได้ยกตัวอย่างประกอบว่า] ... วันหนึ่งพระอัสสชิหนึ่งในปัญจวัคคีย์ไปบิณฑบาตในเมือง ยังมีปริพาชกรรูปหนึ่งชื่ออุปติสสะ เดินมาพบพระอัสสชิเข้า เห็นท่าทางน่าเลื่อมใสจึงเข้าไปถามพระอัสสชิว่า “ใครเป็นศาสดาของท่าน ศาสดาของท่านสอนว่าอย่างไร” พระอัสสชิตอบว่า “เอ ชมมา เหตุปฏกวา เตสํ เหตุํ ตถาคโค เตสญจ โย นิโรธจ เอวํวาทิ มหาสมโณ” ซึ่งแปลเอาความว่า “ธรรมใดมีเหตุเป็นแดนเกิด ถ้าต้องการดับธรรมก็ต้องดับเหตุของธรรมอันนั้น พระตถาคตเจ้าศาสดาของเราสอนดังนี้”^{๗๗}

จะเห็นได้ว่า เมื่อสังคมประสบปัญหาหรือขาดแคลนทางวัตถุหรือทางปัญญา ก็ได้อาศัยคฤหัสถ์ผู้เปี่ยมด้วยเมตตากรุณา ผู้รอบรู้และเข้าใจในปัญหาเป็นอย่างดี คอยบอกทางดีชี้ทางถูกให้เดิน จึงทำให้สังคมไม่พินิจ ไม่หลงใหลใฝ่หาอย่างมกมาย ไม่หวังพึ่งสิ่งที่ไม่เห็น แต่หันกลับมามองตนเอง เชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองมากขึ้น จึงเกิดเป็นสังคมแห่งเหตุผล มีปัญญา มีพลังในการขับเคลื่อนไปสู่ความเป็นสังคมที่มีการพัฒนาแบบยั่งยืน เพราะแต่ละบุคคลมีการดำเนินชีวิตด้วย

^{๗๖}บรรจบ บรรณรุจิ, อัสติมหาสาวก, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๖.

^{๗๗}ประเวศ วะสี, เป็นเมืองพุทธทำไมทรุดลง (พุทธธรรมกับสังคม เล่ม ๑), พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร : หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๑), หน้า ๔๕-๔๖.

สติปัญญา จึงทำให้เกิดความสุขกายสบายใจ มีความสงบเป็นอาหารหล่อเลี้ยงจิตใจ ไม่ทุกข์ ไม่กังวล ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่หวาดกลัว ไม่จีโมโห เป็นต้น มีสติตามกำหนดรู้ตามเป็นจริง จึงมีความเข้าใจในสังขารของชีวิตตามกฎไตรลักษณ์ ดังที่สนะที่คุณแม่ ดร. สิริ กรินชัย อุบาสิกาผู้เป็นนักวิปัสสนา ได้แนะนำอาหารของใจให้แก่ลูกโยคีทั้งหลายได้นำไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดความสุขว่า

อาหารของใจก็คือ ความสงบ ความว่างจากโลภะ (ความโลภ) โทสะ (ความโกรธ) โมหะ (ความหลง) พระพุทธองค์ทรงสอนให้มีสติพิจารณารู้การทำงานของกายและจิต คือ พิจารณาความจริงของชีวิต เรียกว่า “การเจริญสติปัฏฐาน ๔” คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การมีสติกำหนดรู้ตามสติปัฏฐานสี่โดยสม่ำเสมอ จะทำให้จิตใจสงบ และเกิดปัญญาญาณ ซึ่งเป็นวิธีการให้อาหารใจอย่างถูกต้อง โดยการให้อาหารธรรม ผู้ที่ได้อาหารธรรมเข้าไปบำรุงเลี้ยงชีวิตจะเป็นผู้มีความสุข มีความเข้าใจในสังขารของชีวิต และกฎแห่งพระไตรลักษณ์^{๗๔}

ทัศนศึกษาดังกล่าวเป็นการแสดงถึงวิธีดำเนินชีวิตด้วยสติปัญญา ซึ่งเป็นการประพาสเหตุอันสมควรที่จะได้รับความสุข จึงทำให้เกิดความสุขสงบใจ ไร้ทุกข์ไร้กังวล สมดังวาจาสุภาษิตที่ว่า “สุขํ สุขตุโถ ลกเต ตทาจรํ” แปลความว่า ผู้ต้องการความสุข เมื่อประพาสให้สมควรแก่ความสุขนั้น ย่อมได้ความสุขฉะนั้น^{๗๕}

จากการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับนำวาจาสุภาษิตไปประยุกต์ใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้านสังคมสงเคราะห์ของบรรพชิตและคฤหัสถ์ ผู้วิจัยเห็นว่า ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์มีพรหมวิหาร ๔ เป็นคุณธรรมพื้นฐานในการสงเคราะห์ผู้อื่น โดยยึดหลักธรรมคือ สังคหวัตถุ ๔ ในการสงเคราะห์แก่บุคคลทั่วไป นอกจากนี้บรรพชิตยังได้เสนอให้สังคมได้ประยุกต์ใช้ศีลซึ่งมุ่งไปที่การจับจ่ายใช้สอยซื้อหาวัตถุสิ่งของมาบำรุงบำเรอตนเองในชีวิตประจำวัน โดยให้คำนึงถึงคุณค่าแท้คุณค่าเทียมในสิ่งที่ใช้ ไม่มุ่งเน้นความเลิศจหรือค่านิยมตามแฟชั่น ส่วนคฤหัสถ์ก็มุ่งให้ใช้ปัญญาพิจารณาก่อนที่จะสงเคราะห์ผู้อื่น เพื่อไม่ให้เกิดปัญหาทั้งแก่ตนและคนรับ พร้อมทั้งนำเสนอตัวอย่างประกอบให้เห็นเป็นแบบอย่าง ซึ่งเร้าให้อยากปฏิบัติตาม การสังคมสงเคราะห์

^{๗๔}ดร. สิริ กรินชัย, อ้างใน ฌฐนันท์ ประกายสันติสุข, “ประสิทธิผลของการสื่อสารในการเผยแผ่ธรรมะ หลักสูตรการพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุข (ฉบับย่อ)”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐๓.

^{๗๕}พ.ร.บ. (บาลี) ๒๖/๓๕/๒๖๖, พ.ร.บ. (ไทย) ๒๖/๓๕/๓๑๕.

จึงเป็นการประสานสังคมเข้าด้วยกัน ทำให้สังคมเข้มแข็ง ยึดเหนี่ยวผูกจิตใจให้รวมกันเป็นหนึ่งเดียว พร้อมทั้งมีพัฒนาการในด้านอื่น ๆ ตามไปด้วย ซึ่งผู้สงเคราะห์มีแนวคิดในการช่วยเหลือสังคมเพราะเล็งเห็นความจำเป็นที่ว่า “ชีวิตเลือกเกิดไม่ได้ หลายชีวิตล้วนประสบปัญหา เขาเลือกเกิดไม่ได้ แต่เราเลือกทางเดินที่ดีให้แก่พวกเขาได้”

๔.๓. ด้านการศึกษา

การศึกษาอาจกล่าวได้ว่าเป็นบุญแก่ใจไปสู่ความเจริญทุกด้านในสังคม เพราะเป็นกระบวนการที่ช่วยพัฒนาหรือปรับปรุงจิตใจ อุปนิสัย และคุณสมบัติทางกายภาพต่าง ๆ ของมนุษย์ให้ดีขึ้น หรือให้สอดคล้องกับสังคม สภาพแวดล้อม ธรรมชาติ ที่มนุษย์ดำรงอยู่ได้อย่างกลมกลืน

๔.๓.๑ กรอบแนวคิดหลักด้านการศึกษา

ความเจริญก้าวหน้าของมนุษย์ จากความเป็นอยู่ที่ดีคล้ายคลึงกับสัตว์ชนิดอื่นในยุคแรก ที่มนุษย์เริ่มมีชีวิตขึ้นมาในโลกนี้ เมื่อประมาณหนึ่งล้านปีมาแล้วนั้น กว่าจะพัฒนามาจนกระทั่งมีอารยธรรมดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน เป็นผลของ “การศึกษา” โดยแท้^{๔๐} เพราะการศึกษาช่วยให้มีการสืบทอดแบบอย่างของคนรุ่นก่อน และช่วยพัฒนาแบบอย่างดังกล่าวให้เจริญงอกงามยิ่ง ๆ ขึ้นไป โดยมีวัตถุประสงค์เพียงเพื่อการดำรงชีวิตอยู่รอดปลอดภัยและช่วยดำรงหมู่คณะส่วนใหญ่ ด้วยการอาศัยความรู้ในการแสวงหาและใช้ปัจจัยสี่ คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ดังนั้น เพื่อให้ทราบความหมายของการศึกษาที่แท้จริง จึงควรทราบแนวความคิดของผู้รู้ทั้งหลายที่ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับความหมายของคำว่า “การศึกษา” แตกต่างกันไป ที่น่าสนใจมีดังนี้

พลาโต (Plato) นักปราชญ์ชาวกรีกสมัยโบราณ ได้กล่าวถึงการศึกษาไว้ว่า การศึกษา คือเครื่องมือที่ผู้ปกครองประเทศใช้ในการเปลี่ยนแปลงนิสัยมนุษย์เพื่อก่อให้เกิดรัฐที่มีความสามานสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ถ้าพลเมืองมีการศึกษา เขาจะสามารถฝ่าฟันผ่านอุปสรรคต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี และจะสามารถเผชิญเหตุฉุกเฉินต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ นอกจากนี้ถ้าระบบการศึกษาดีแล้ว การพัฒนาปรับปรุงสิ่งใดก็ตาม ย่อมทำได้โดยง่าย แต่ถ้ารัฐทอดทิ้งการศึกษาเสียแล้ว ไม่ว่ารัฐจะกระทำการอื่นใดย่อมไม่บังเกิดผล^{๔๑}

^{๔๐} ภิญญู สาร, การศึกษา : ปัญหาที่รอนแค้น, (กรุงเทพมหานคร : วัฒนาพานิช, ๒๕๓๐), หน้า ๓๔.

^{๔๑} George H. Sabine, A History of Political Theory, (New York Holt, Rinehart and Winston, ๑๙๖๖), p. ๕๕-๖๐.

จอห์น ดิวอี้ (John Dewey) นักปรัชญาการศึกษา มีความเห็นว่า คุณค่าของการศึกษา อยู่ที่บทบาทที่การศึกษาสามารถสร้างความปรารถนาที่จะเจริญงอกงามต่อเนื่องกันตลอดไป ให้เกิดขึ้นในตัวบุคคล (desire for continued growth) และการที่การศึกษาให้เครื่องมือ (means) ช่วยทำให้ความปรารถนาดังกล่าวเป็นความจริงขึ้นมาได้ด้วย^{๔๒}

ภิญโญ สาริ มีความเห็นว่า การศึกษา หมายถึง กระบวนการทุกชนิดที่ช่วยพัฒนา หรือปรับปรุงจิตใจ อุปนิสัย และคุณสมบัติทางกายภาพต่าง ๆ ของมนุษย์ให้ดีขึ้น การศึกษาเป็น กระบวนการหรือเป็นเพียงเครื่องมือเครื่องใช้อย่างหนึ่งของมนุษย์ ที่มนุษย์จะนำไปใช้ให้เป็น ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ^{๔๓}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของการศึกษาไว้ว่า การศึกษา คือ การ ฝึกฝนหรือพัฒนาใน ๓ ด้านเหล่านี้ ได้แก่พัฒนาพฤติกรรมขึ้นไป พัฒนาจิตใจขึ้นไป และพัฒนา ปัญญาขึ้นไป ถ้าครบ ๓ ด้านนี้เราเรียกว่าการศึกษา ถ้าไม่ครบ การศึกษาก็เวิ้งว้างบกพร่อง^{๔๔} และเมื่อสำรวจดูกระบวนการศึกษาตามที่เป็นไปในชีวิตจริงและมองเห็นทางเลือกที่ถูกต้องแล้ว จึง ให้ความหมายของการศึกษาไว้ใน ๓ แง่นี้

๑. มองในแง่สภาพที่เผชิญ การศึกษา คือการแก้ปัญหาของมนุษย์หรือบุคคลให้ชัด ว่า การทำให้ชีวิตแก้ปัญหาได้ ถ้าไม่มีปัญหาการศึกษาก็ไม่มี (ทุกข์ – ทุกขนิโรธ)

๒. มองในแง่สภาพที่ประสบผล การศึกษา คือการทำให้ชีวิต

๒.๑ แง่ลบ : หลุดพ้นจากปัญหา ปราศจากสิ่งบีบคั้นขัดข้อง

๒.๒ แง่บวก : เข้าถึงสิ่งที่ดีงาม สิ่งทีประเสริฐหรือดีที่สุดที่ชีวิตพึงได้ มี
อิสรภาพสุขสมบูรณ์

๓. มองในแง่ความสัมพันธ์ของชีวิตกับปัจจัยแวดล้อม การศึกษา คือการทำให้ มนุษย์พ้นจากการต้องพึ่ง ต้องขึ้นต่อปัจจัยภายนอกมีความสมบูรณ์ในตัวมากยิ่งขึ้นโดยลำดับ^{๔๕}

^{๔๒} John Dewey, **Democracy and Education**, (New York : The Macmillan Company, ๑๙๖๕), p. ๕๓.

^{๔๓} ภิญโญ สาริ, การศึกษา : ปัญหาที่รอคนแก้, หน้า ๓.

^{๔๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การศึกษากับการวิจัยเพื่ออนาคตของประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสาร, ๒๕๔๑), หน้า ๒๓-๒๔.

^{๔๕} พระราชวรเมธี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), ปรัชญาการศึกษาไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๓๑-๓๒.

พระพุทธศาสนามีระบบการศึกษาที่สมบูรณ์แบบทั้งภายนอกและภายใน ภายนอกก็คือการศึกษาสิ่งแวดล้อมรอบข้างเพื่อให้ตนเองมีชีวิตดำรงอยู่ได้อย่างกลมกลืนกับธรรมชาติโดยไม่ทำให้ตนเองและผู้อื่นลำบาก ส่วนภายในก็คือการศึกษาสภาวะที่เกิดขึ้นในจิต เพื่อหาทางสงบระงับ รากะ โทสะ โมหะ ไม่ให้แสดงผลหรือทำให้มันเหือดแห้งหรือหมดสิ้นไปจากจิต โดยมีการศึกษาเป็นลำดับ เป็นขั้นตอนจากศีล คู่สมาธิ และปัญญาเป็นที่สุด ซึ่งลาดลุ่มลึกลงไปตามลำดับประดุจดัง ทะเลที่ลาดลุ่มลึกลงไปตามลำดับ ไม่โกรกชันเสียทีเดียวจะนั้น ดังจะเห็นได้จากหลักธรรมที่เป็นคุณสมบัติของนักศึกษาไม่ว่าจะเป็นนักเรียนหรือนักคณคว้าวิจัยก็ตาม หลักธรรมที่จะพึงปฏิบัติ นอกจากหลักธรรมสำหรับคนที่ประสบความสำเร็จ คือ จักร ๔ อิทธิบาท ๔ แล้ว ยังมีหลักการที่ควรรู้และหลักปฏิบัติที่ควรประพฤติอีก^{๔๖} ซึ่งมีลักษณะลาดลุ่มลึกลงไปตามลำดับ ดังนี้

ก. รู้หลักบุพภาคของการศึกษา คือ รู้จักองค์ประกอบที่เป็นปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ ๒ ประการ คือ

๑. องค์ประกอบภายนอกที่ดี ได้แก่ กัลยาณมิตร คือมีมิตรดีคอยชี้แนะ
๒. องค์ประกอบภายในที่ดี ได้แก่ โยนิโสมนสิการ คือรู้จักคิดเป็น^{๔๗}

องค์ประกอบที่หนึ่ง ให้รู้จักพึ่งพาให้ได้ประโยชน์จากคนและสิ่งแวดล้อม องค์ประกอบที่สอง ให้รู้จักพึ่งตนเองและทำตัวให้เป็นที่ยิ่งของผู้อื่นด้วย

ข. มีหลักประกันของชีวิตที่พัฒนา ๗ ประการ ซึ่งเรียกว่ารุ่งอรุณของการศึกษาที่พระพุทธเจ้าทรงเปรียบว่าเหมือนแสงอรุณเป็นบุพนิมิตแห่งอาทิตย์อุทัย เพราะเป็นคุณสมบัติต้นท่อนที่เป็นหลักประกันว่าจะทำให้ก้าวหน้าไปในการศึกษา และนำพาชีวิตไปสู่ความดีงามและความสำเร็จที่สูงประเสริฐอย่างแน่นอน คือ

๑. แสวงแหล่งปัญญาและแบบอย่างที่ดี
๒. มีวินัยเป็นฐานของการพัฒนาชีวิต
๓. มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์
๔. มุ่งมั่นฝึกตนจนเต็มสุดภาวะที่ความเป็นคนจะให้ถึงได้
๕. ยึดถือหลักเหตุปัจจัยมองอะไร ๆ ตามเหตุและผล
๖. ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท

^{๔๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **ธรรมบุญชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๓), หน้า ๖๖-๖๘.

^{๔๗} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๕๒/๔๐๓, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๕๑.

๗. จลาคคิตแบบคายให้ได้ประโยชน์และความจริง^{๘๘}

ก. ทำตามหลักเสริมสร้างปัญญา คือการปฏิบัติตามหลักวัตรธรรม (หลักการสร้างความเจริญงอกงามแห่งปัญญา) ๔ ประการ ได้แก่

๑. เสวนาผู้รู้
๒. ฟังดูคำสอน
๓. คิดให้แบบคาย
๔. ปฏิบัติให้ถูกหลัก^{๘๙}

ง. ศึกษาให้เป็นพหูสูตร คือ จะศึกษาเล่าเรียนอะไร ก็ทำตนให้เป็นพหูสูตรในด้านนั้น ด้วยการสร้างความรู้ความเข้าใจให้แจ่มแจ้งชัดเจนถึงขั้นครอบงำคุณของพหูสูตร (ผู้ได้เรียนมาก หรือผู้คงแก่เรียน) ๕ ประการ คือ

๑. ศึกษาเล่าเรียนมาก
๒. ทรงจำหลักหรือสาระได้แม่นยำ
๓. ท่องบ่น ใช้พูดอยู่เสมอ จนแคล่วคล่องจัดเจน
๔. ใส่ใจนึกคิดจนเจนใจ
๕. ขบได้ด้วยทฤษฎี เข้าใจความหมายและเหตุผล แจ่มแจ้งลึกซึ้ง^{๙๐}

จ. เคารพผู้จุดประทีปปัญญา ในด้านความสัมพันธ์กับครูอาจารย์ พึงแสดงการวะนัับถือ ตามหลักปฏิบัติในเรื่องทิส ๖ ข้อว่าด้วยทิสเบื้องขวา คือ

๑. ลูกต้อนรับ แสดงความเคารพ
๒. เข้าไปหา เพื่อบำรุง รับใช้ ปรีกษา ชักถาม รับคำแนะนำ เป็นต้น
๓. ฟังด้วยดี ฟังเป็น รู้จักฟังให้เกิดปัญญา
๔. ประนินบัติ ช่วยบริการ
๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ เอาจริงเอาจัง ถือเป็นกิจสำคัญ^{๙๑}

จากการให้คำจำกัดความของการศึกษาของนักวิชาการ และระบบการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนาดังกล่าวมา พอสรุปได้ว่า การศึกษาเป็นกระบวนการพัฒนาบุคคลทั้งด้านจิตใจ

^{๘๘} ต.ม. (บาลี) ๑๕/๕๐-๕๔/๒๓, ต.ม. (ไทย) ๑๕/๕๐-๕๔/๔๔.

^{๘๙} อ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๔๘/๒๓๓, อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๘/๓๖๓.

^{๙๐} อ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๘๓/๑๐๔, อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๘๓/๑๕๕.

^{๙๑} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๘/๑๖๔, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓.

นิสัย และคุณสมบัติอย่างอื่น นอกจากนั้น ยังเอื้อประโยชน์ในการปกครองของรัฐในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของพลเมือง เพื่อก่อให้เกิดความมั่นคงของรัฐ ตามที่รัฐต้องการ ทั้งในด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง โดยมีคุณค่าอยู่ที่สามารถสร้างความเจริญงอกงามให้เกิดขึ้นในตัวบุคคลและเป็นกลไกที่ทำให้ความปรารถนาเป็นความจริง แต่เมื่อมองดูกระบวนการศึกษาในชีวิตจริงแล้วพบว่ามีคามหมายใน ๓ แ่ง คือ แ่งที่ใช้แก้ปัญหามนุษย์ แ่งที่ทำให้ชีวิตหลุดพ้นจากปัญหาและเข้าถึงสิ่งที่ดีงาม สิ่งทีประเสริฐสุดที่ชีวิตพึงได้ และแ่งความสัมพันธ์ของชีวิตกับปัจจัยแวดล้อม การศึกษาทำให้มนุษย์พ้นจากการต้องพึ่งปัจจัยภายนอกและมีความสมบูรณ์ในตัวมากขึ้น การศึกษาจึงก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัจจัยภายในทำให้ปัจจัยภายนอกเป็นประโยชน์แก่มนุษย์และทำให้ชีวิตเข้าถึงจุดหมายคือความเป็นอยู่อย่างดีที่สุดได้จริง จึงเรียกได้ว่าเป็นการศึกษาที่แท้ ส่วนระบบการศึกษาใดก็ตามที่ขาดการศึกษาเพื่ออิสรภาพภายในเช่นนี้แล้ว จะเรียกว่าเป็นการศึกษาที่สมบูรณ์ไม่ได้ และโดยเฉพาะการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนานั้น มีระบบระเบียบเป็นขั้นเป็นตอนลาดลุ่มลึกลงไปตามลำดับจากศีล สู่สมาธิ และปัญญา โดยเริ่มตั้งแต่หลักบุพภาคของการศึกษาหลักประกันของชีวิตที่พัฒนา หลักเสริมสร้างปัญญา หลักการศึกษาให้เป็นพหูสูต และรู้จักเคารพผู้จุดประทีปปัญญา ซึ่งหลักการเหล่านี้จะทำให้ผู้ศึกษาเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์

๔.๓.๒ การประยุกต์ใช้วาจาสุภาษิตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทางการศึกษาของบรรพชิต

“บุตรที่ยังไม่เกิด ๑ บุตรที่ตายไปแล้ว ๑ และบุตรที่โง่เขลา ๑ บุตร ๒ จำพวกข้างต้นยังดีกว่าจำพวกท้าย เพราะสองจำพวกข้างต้นให้เกิดความทุกข์ชั่วคราว ส่วนจำพวกหลังคือบุตรที่โง่เขลาให้เกิดความทุกข์อยู่ทุกระยะเวลา”^{๕๒} คำกล่าวนี้เป็นคำแปลภาษิตในทิลโกปเทศ แสดงให้เห็นว่าการศึกษาเป็นเรื่องสำคัญในชีวิต ทำชีวิตให้มีคุณค่าขึ้น จนถึงเห็นกันมาตั้งแต่โบราณแล้วว่า ผู้ที่ยังไม่เกิดมาหรือผู้ที่ตายไปแล้วยังดีกว่าผู้ที่ไม่ได้รับการศึกษาซึ่งยังมีชีวิตอยู่ มารดาบิดาและผู้มีเมตตาทั่วไปจึงอุปการะให้การศึกษาแก่เด็กของตน ดังวาจาสุภาษิตที่ว่า ท่านจงให้บุตรดำรงอยู่ในวิชาทั้งหลาย^{๕๓} เพราะผู้มีการศึกษาจักทำชีวิตให้เจริญได้ ดังวาจาสุภาษิตที่ว่า ผู้รู้ดี เป็นผู้เจริญ^{๕๔} ถึงจะ

^{๕๒} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), ความจริงที่ต้องเข้าใจ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๐๑.

^{๕๓} คุราลละเอียดใน ขุ.ชา.วิสติ. (บาลี) ๒๗/๑๕๘/๓๔๖, ขุ.ชา.วิสติ. (ไทย) ๒๗/๑๕๘/๔๕๗.

^{๕๔} ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๕๒/๓๕๕, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๒/๕๒๓.

ให้อย่างอื่นไม่ได้ก็พยายามให้การศึกษา เพราะวิชาเป็นทรัพย์ที่ติดตัว ทำให้สามารถดำรงตนได้ ดัง วาจาสุภาษิตที่ว่า คนมีปัญญาเฉลียวฉลาด ย่อมตั้งตนได้ด้วยต้นทุนเมื่อน้อย คุณคนก่อไฟกองเล็ก ๆ ทำให้เป็นกองใหญ่ได้ฉะนั้น^{๕๕} หรือว่า ผู้มีปัญญาถึงจะสิ้นทรัพย์ก็เป็นอยู่ได้^{๕๖} บุคคลจึงต้องศึกษา เริ่มด้วยการกระทำไม่ว่าจะเป็นการอ่าน เขียน ฟัง คิด ภาวนา อันจะทำให้การศึกษาเจริญขึ้นเรื่อย ๆ การศึกษาที่เจริญเป็นเหตุให้ปัญญาเจริญ บุคคลรู้ประโยชน์ได้ก็เพราะอาศัยปัญญา ประโยชน์ที่ บุคคลรู้แล้วก็นำความสุขมาให้ ดังนั้นการศึกษาจึงเป็นบ่อเกิดแห่งปัญญา สามารถนำไปใช้ ประกอบการงานได้ เป็นอยู่ในสังคมได้ คนที่ไม่มีการศึกษาที่อาจถูกสังคมรังเกียจหรือหางานทำดี ๆ ไม่ได้ และที่สำคัญที่สุดการศึกษานั้นยังเป็นไปเพื่อให้ความเป็นคนสมบูรณ์แบบ สมเด็จพระสังฆราช พระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ทรงนิพนธ์เรื่องการศึกษาคืออะไรไว้ในหนังสือความจริงที่ต้อง เข้าใจ ซึ่งได้สรุปวัตถุประสงค์ของการศึกษาไว้ว่า

การศึกษาคือการเล่าเรียนฝึกฝนอบรม หรือการถือเอาวิชา แต่เมื่อพิจารณากล่าวอย่างสรุป การศึกษาก็เพื่อ

๑. ให้มีความรู้ความสามารถในการประกอบกิจการงาน และในการสังคมเป็นต้นได้ อย่างดี
๒. เพื่อให้มีความเป็นคนโดยสมบูรณ์^{๕๗}

วัตถุประสงค์ของการศึกษาข้อแรก สอดคล้องกับวาจาสุภาษิตที่ว่า “สาธุ โข ลิปฺปํ กํ นาม อปิ ยาหิสกิทิสํ” แปลความว่า ขึ้นชื่อว่าศิลปะแม้ชนิดหนึ่ง ก็สามารถให้ประโยชน์สำเร็จได้ โดยแท้^{๕๘} ซึ่งมีเนื้อความชัดเจนอยู่แล้ว ส่วนข้อที่ ๒ ทรงให้ความหมายว่า คนที่ถือกำเนิดเป็นคน นั้นยังไม่จัดว่าเป็นคนโดยสมบูรณ์ เพราะเหตุเพียงที่เกิดมามีรูปร่างเป็นคน ต่อเมื่อมีการปฏิบัติ ประกอบด้วยความรู้สึกลึกซึ้งชอบชั่วดีสมกับความเป็นคน จึงจะเรียกว่าเป็นโดยธรรม เมื่อมีธรรมของ คนบริบูรณ์จึงจะชื่อว่าเป็นคนโดยสมบูรณ์ ดังคำกล่าวในหิโตปเทศที่แสดงถึงความแตกต่าง ระหว่างคนกับสัตว์ไว้ว่า “การกิน การนอน ความกลัว และการสืบพันธุ์ของคนและสัตว์ดิรัจฉาน เสมอกัน แต่ธรรมของคนและสัตว์ดิรัจฉานเหล่านั้นแปลกกว่ากัน เว้นจากธรรมเสีย คนก็เสมอกับ

^{๕๕} พ.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๓/๔/๒, พ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๓/๔/๒.

^{๕๖} พ.เถร. (บาลี) ๒๖/๕๕๐/๓๕๑, พ.เถร. (ไทย) ๒๖/๕๕๐/๔๓๕.

^{๕๗} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), ความจริงที่ต้องเข้าใจ, หน้า ๒๐๔.

^{๕๘} ดูรายละเอียดใน พ.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๓/๑๐๓/๒๖, พ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๓/๑๐๓/๔๔.

สัตว์วิเศษ”^{๙๙} ซึ่งตรงกับหลักการศึกษาศาสตร์ของพระพุทธศาสนาที่สอนให้รู้ว่า มนุษย์สามารถสร้างศักยภาพที่สมบูรณ์ได้ ถ้ามีการฝึกฝนตนเองที่ดี ดังวาจาสุภาษิตที่ว่า “ทนฺโต เสฏฺโฐ มนุสฺเสสุ” แปลความว่า ในหมู่มนุษย์ผู้ฝึกตนได้แล้วเป็นผู้ประเสริฐที่สุด^{๑๐๐} การศึกษาที่มีความรู้ความสามารถแต่ขาดธรรม อาจเป็นเหตุให้ใช้ความรู้ความสามารถนั้นไปในทางที่ผิดก็ได้ แต่การศึกษาที่จะช่วยมนุษย์ได้แท้จริงนั้น ไม่ใช่การเรียนหนังสือหรือวิชาชีพ แต่ต้องเป็นการเรียนธรรมะ เพื่อปฏิบัติตนให้มีศีลธรรม มิฉะนั้นแล้ว ความฉลาดความร่ำรวยที่ได้มาจากการเล่าเรียน จะกลายเป็นสิ่งส่งเสริมความเห็นแก่ตัว ทำตนเองให้จมอยู่ภายใต้อำนาจกิเลสคือตกอบายทั้งชีวิตเป็น ๆ นั้นเอง และยังทำให้เพื่อนมนุษย์เดือดร้อนอีกด้วย เพราะความเป็นอันธพาลของคนในลักษณะเช่นนี้^{๑๐๑} ดังวาจาสุภาษิตที่ว่า “หนนฺติ โภคา ทุมฺเมธ” แปลว่า โภคะทั้งหลายย่อมทำลายคนมีปัญญา^{๑๐๒} หรือคัมภีร์ปราชญ์ชาวตะวันตกโสกราตีส กล่าวไว้ว่า “ชีวิตที่ไม่มีการตรวจสอบ ไม่มีค่าควรแก่การดำรงชีวิต”^{๑๐๓} ดังนั้น การพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ดังกล่าวจำเป็นต้องพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา ควบคู่กันไปด้วย นอกจากนี้จะศึกษาหาความรู้ในตำรับตำราและเรียนรู้อาชีพแล้ว จำเป็นต้องรู้จักและมีธรรมะสำหรับความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ สามารถเอาชนะสัญชาตญาณอย่างสัตว์ได้ด้วยการศึกษาที่ดี และถูกต้อง ด้วยการสร้างความเป็นสุภาพบุรุษ คือรู้ว่าอะไรเป็นอะไร ไม่เห็นแก่ตัวจัด ไม่แก่งแย่งชิงดีชิงเด่น เบียดเบียนทำลายล้างกัน มีความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม มีความสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคลที่อยู่แวดล้อมเรา คือเป็นบุตรที่ดีของพ่อแม่ เป็นศิษย์ที่ดีของครูอาจารย์ เป็นเพื่อนที่ดีของเพื่อน เป็นพลเมืองที่ดีของประชาชาติ เป็นศาสนิกที่ดีของศาสนา และที่สุดคือเป็นมนุษย์ที่เต็มเปี่ยมบริบูรณ์ด้วยคุณธรรม ซึ่งในการนี้ต้องอาศัยความช่วยเหลือเกื้อกูลของสถาบันต่าง ๆ เช่น ครอบครัว โรงเรียน วัด สื่อมวลชน และผู้คนในสังคมที่ดี ๆ ทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร^{๑๐๔} เพราะกัลยาณมิตรเป็นคนดี มีปัญญา เป็นสัตบุรุษหรือบัณฑิต สามารถบอกทางดีชี้ทางถูกให้เดินได้ ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แสดงทัศนะไว้ในหนังสือพุทธธรรมว่า

^{๙๙} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), ความจริงที่ต้องเข้าใจ, หน้า ๒๐๔.

^{๑๐๐} คุราลละเอียดใน พ.ร. (บาลี) ๒๕/๓๒๑/๗๒, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๒๑/๑๓๓.

^{๑๐๑} พุทธศาสนิก (เงื่อม อินฺทปญฺโญ), การศึกษาในทัศนะของท่านพุทธทาส, (กรุงเทพมหานคร : อตัมมโฆจัดพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๒๗.

^{๑๐๒} พ.ร. (บาลี) ๒๕/๓๕๕/๗๕, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๕๕/๑๔๔.

^{๑๐๓} พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ทิศทางการศึกษาไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓.

^{๑๐๔} พุทธศาสนิก (เงื่อม อินฺทปญฺโญ), การศึกษาในทัศนะของท่านพุทธทาส, หน้า ๔-๑๑.

กัลยาณมิตร มิได้หมายถึงเพื่อนที่ดีอย่างในความหมายสามัญเท่านั้น แต่หมายถึงบุคคลผู้เปรียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ชักจูง ช่วยบอกทาง หรือเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นดำเนินไปในมรรคาแห่งการฝึกฝนอบรมอย่างถูกต้อง . . . “ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร ย่อมกำจัดอกุศลได้ และย่อมบำเพ็ญกุศลให้เกิดขึ้น . . . ควรคบมิตรที่เป็นพหูสูต ผู้ทรงธรรม ผู้โอฬารด้วยความดี มีปฏิภาณ, ครั้นรู้จักประโยชน์ที่มุ่งหมาย กำจัดความสงสัยได้แล้ว จึงควรเที่ยวไปผู้เดียว เหมือนนอแรด”^{๑๐๕}

ความจริง พระพุทธศาสนากล่าวยกย่องบุคคลผู้ทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรว่าเป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์ทีเดียว^{๑๐๖} การจะศึกษาหรือเรียนรู้ให้เกิดปัญญาหรือเป็นผู้ทรงธรรม ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ต้องอาศัยกัลยาณมิตรผู้เป็นพหูสูตเป็นผู้ชี้แนะแนวทางให้ ดังวาจาสุภาษิตที่ว่า บุคคลเมื่อคบกัลยาณมิตร ถึงจะโง่เขลา ก็พึงเป็นบัณฑิตได้บ้าง หรือว่า บุคคลพึงเข้าไปนั่งใกล้ท่านผู้เป็นพหูสูต ทั้งไม่ควรทำสุตะให้เสื่อมสูญไป เพราะความเป็นพหูสูตนั้น เป็นรากเหง้าของพรหมจรรย์ฉะนั้น จึงควรเป็นผู้ทรงธรรม^{๑๐๗}

จากตัวอย่างที่นำมาแสดงจะเห็นได้ว่า การศึกษามีความสำคัญทั้งต่อตนเองและสังคม ผู้ศึกษาจะประสบความสำเร็จในการศึกษาได้ ในเบื้องต้น จำต้องได้สิ่งแวดล้อมภายนอกที่ดีนั่นคือ กัลยาณมิตรผู้คอยแนะนำสั่งสอนหรือสภาพแวดล้อมที่ดี ซึ่งจะก่อให้เกิดการศึกษาที่ดีหรือกระตุ้นให้เกิดปัญญาได้ นอกจากนั้นผู้ศึกษาจะต้องมีโยนิโสมนสิการคือการใช้ความคิดถูกวิธี รู้จักคิด หรือคิดเป็น อันเป็นปัจจัยภายในที่ดีของนักศึกษาเอง จึงจะทำให้มองเห็นวิถีทางในการศึกษาและก้าวไปสู่หลักธรรมอื่น ๆ ตามลำดับซึ่งต้องนำมาใช้ประกอบเพื่อให้ถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดของการศึกษาเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามหลักการศึกษาทางพระพุทธศาสนา และได้ชื่อว่าเป็นผู้ได้สิ่งที่ได้แสนยาก ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า บุคคลผู้มีตนฝึกดีแล้ว ย่อมได้สิ่งที่ได้แสนยาก^{๑๐๘} นั่นเอง

^{๑๐๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๖๒๓-๖๒๔.

^{๑๐๖} ตี.ศ. (บาลี) ๑๕/๑๒๕/๑๐๔, ตี.ศ. (ไทย) ๑๕/๑๒๕/๑๕๒.

^{๑๐๗} พุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๑๐๓๐/๓๕๕, พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๓๐/๕๐๘.

^{๑๐๘} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๖๐/๔๕, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๐/๘๒.

๔.๓.๓ การประยุกต์ใช้วาจาสุภาษิตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทางการศึกษาของ คฤหัสถ์

สิกขา หรือ ศึกษา หมายถึงการฝึกฝนพัฒนา การฝึกฝนพัฒนาคนนั้น อิงอาศัยความเชื่อที่ว่า มนุษย์มีศักยภาพที่พัฒนาได้ หรือว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐได้ด้วยการฝึกฝนพัฒนา เมื่อฝึกฝนพัฒนาด้วยไตรสิกขา ให้ชีวิตดำเนินไปตามวิถีแห่งมรรค ในที่สุดก็จะบรรลุจุดหมายแห่งชีวิตที่ดีงามเป็นสัตว์ประเสริฐ มีคุณสมบัติสมบูรณ์ มีทั้งปัญญาที่ยังรู้สัจธรรม เป็นอิสระดำเนินชีวิตด้วยสันติสุข และน้อมชีวิตของตนออกไปเพื่อประโยชน์สุขและอิสรภาพของเพื่อนร่วมโลก แม้ว่าตัวการศึกษาที่แท้จะเป็นเรื่องของบุคคล แต่สังคมก็ยังสามารถจัดปัจจัยต่าง ๆ เพื่ออำนวยความสะดวกให้เกิดขึ้นแก่บุคคลได้ การจัดปัจจัยต่าง ๆ เพื่ออำนวยความสะดวกการศึกษาให้เกิดขึ้นแก่บุคคลนี้เอง เรียกว่าการให้การศึกษาศ^{๑๐๙} ซึ่งเมื่อพัฒนาบุคคลหรือพลเมืองในประเทศให้เป็นผู้มีการศึกษาดีมีคุณภาพและประสิทธิภาพแล้ว การพัฒนาประเทศชาติในทุก ๆ ด้านก็จะทำได้โดยสะดวกราบรื่น สมดังพระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ เกี่ยวกับการศึกษา มีเนื้อความตอนหนึ่งว่า

การศึกษาเป็นเครื่องมืออันสำคัญในการพัฒนาความรู้ ความคิด ความประพฤติ ทัศนคติ ค่านิยม และคุณธรรมของบุคคล เพื่อให้เป็นพลเมืองดีมีคุณภาพและประสิทธิภาพ เมื่อบ้านเมืองประกอบไปด้วยพลเมืองที่มีคุณภาพและประสิทธิภาพ การพัฒนาประเทศชาติก็ย่อมทำได้โดยสะดวกราบรื่น จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่ผู้มีหน้าที่ให้การศึกษาคควรระลึกถึงอยู่เสมอ และถือเป็นภาระรับผิดชอบที่จะต้องอบรมสั่งสอนนักเรียนของตนให้วิวัฒนาการไป ตามหลักการดังกล่าว ให้บรรลุผลโดยมิชักช้า^{๑๑๐}

นอกจากนี้ยังมีพระบรมราโชวาทตรัสไว้อีกหลายแห่งเกี่ยวกับการศึกษา ดังพระบรมราโชวาทที่ตรัสไว้ในเนื่องในโอกาสที่สถาบันและองค์การที่เกี่ยวกับศาสนาเข้าเฝ้าฯ ถวายพระพรชัยมงคล และทูลเกล้าถวายสิ่งของในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาผกาภิรมย์ เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๑ มีเนื้อความตอนหนึ่งว่า

^{๑๐๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), หยาดเพชรหยาดธรรม ภูมิปัญญาเพื่อการศึกษาไทย, อ้างใน พระพุทธศาสนาอมรดกล้ำค่าของไทย, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย กรมการศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : การศาสนา, ๒๕๔๔), หน้า ๔๐-๔๑.

^{๑๑๐} กระทรวงศึกษาธิการ, พระราชกรณียกิจและพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ มหาราช เกี่ยวกับการศึกษา การศาสนา และวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร : กุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๑), หน้า ๓๐๔.

การที่จะหาความสุขหรือความเรียบร้อยประจำวันนี้สำคัญอยู่หลายทาง และดีมีอยู่หลายอย่าง เช่น เรื่องการศึกษาของเยาวชน เรื่องการศึกษาวิชาการทางโลก เพื่อให้มีความรู้ความสามารถ มีความก้าวหน้า และสามารถที่จะมีชีวิตอยู่ ความรู้นี้หมายถึงทางวัตถุ เพราะว่าคนเราก็คือต้องการที่จะมีวิชาความรู้เพื่อที่จะทำมาหากินเลี้ยงชีพตัวเองเป็นสำคัญ^{๑๑๑}

จากกระแสพระราชดำรัสดังกล่าว สอดคล้องกับวาจาสุภาษิตที่ว่า “สาธุ โข ลิปปลกัณาม อปิ ยาติสทิกิทั” แปลความว่า ขึ้นชื่อว่าศิลปะแม้ชนิดหนึ่ง ก็สามารถให้ประโยชน์สำเร็จได้โดยแท้^{๑๑๒} ดังนั้นคนที่มีการศึกษาในด้านใดด้านหนึ่ง ย่อมสามารถเลี้ยงชีวิตตนเองและครอบครัวได้อย่างสุขสบายไม่ฝืดเคือง ไม่เป็นภาระของสังคมหรือประเทศชาติ ถือว่าได้ทำประโยชน์ให้เกิดแก่ตนเองและครอบครัวแล้วยังมีส่วนช่วยทำให้ประเทศชาติเจริญรุ่งเรืองไปด้วย ดังที่พระพุทธศาสนากล่าวสรรเสริญบุคคลผู้มีปัญญาว่า ผู้มีปัญญาถึงจะสิ้นทรัพย์ก็เป็นอยู่ได้ ส่วนคนที่มีทรัพย์แต่ไม่มีปัญญา ก็เป็นอยู่ไม่ได้^{๑๑๓} คือไม่สามารถบริหารทรัพย์ที่มีอยู่ให้มั่นคงหรือเพิ่มพูนมากขึ้นได้ เพราะฉะนั้น ผู้ที่มีความเพียรไม่ย่อหย่อน มุ่งมั่นในการศึกษาหาความรู้อย่างจริงจัง ย่อมจะประสบความสุขในไม่ช้า ดังวาจาสุภาษิตที่ว่า บุคคลจะล่วงพ้นความทุกข์ได้เพราะความเพียร^{๑๑๔} หรือว่า บุคคลมีปกติไม่เบื่อหน่ายการทำงาน ย่อมแผ่ผลโดยชอบ^{๑๑๕} แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าหากไม่ขยันหมั่นเพียร ไม่มีวิชาความรู้ติดตัว ศึกษามาน้อย ไม่แตกฉานในความรู้ที่เล่าเรียนมา ชอบผัดวันประกันพรุ่งก็จักพบแต่ความล้มเหลว ดังวาจาสุภาษิตที่ว่า คนกล่าวผัดเพี้ยนว่าพรุ่งนี้เสื่อม มะรืนนี้ก็ยิ่งเสื่อม^{๑๑๖} และการดำเนินชีวิตก็จะเป็นไปโดยฝืดเคือง มุ่งหาเลี้ยงชีวิตโดยทางมิชอบ ประกอบกิจการอันเป็นมิฉนชีพแทน อันจักนำพาความเดือดร้อนมาสู่ตนในภายหลัง ดังวาจาสุภาษิตที่ว่า ถ้าประกอบความเพียรในกิจภายหลัง ย่อมตกอยู่ในห้วงอันตราย^{๑๑๗} ซึ่งสอดคล้องกับคำที่โกวิท ตั้งตรงจิตร ได้กล่าวไว้ว่า

^{๑๑๑} พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙, พระบรมราโชวาทเทียบพระพุทธศาสนสุภาษิตและนานาภาษิต, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๗), หน้า ๓๔๕.

^{๑๑๒} คุรยลละเอียคใน พุ.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๗/๑๐๗/๒๖, พุ.ชา.เอกก. (ไทย) ๒๗/๑๐๗/๔๔.

^{๑๑๓} พุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๔๕๕/๓๔๓, พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๔๕๕/๔๒๕.

^{๑๑๔} พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๑๘๖/๓๗๐, พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๘๖/๕๔๔.

^{๑๑๕} คุรยลละเอียคใน พุ.ชา.จตุตถาส. (บาลี) ๒๗/๓๗/๔๓๐, พุ.ชา.จตุตถาส. (ไทย) ๒๗/๓๗/๖๐๐.

^{๑๑๖} คุรยลละเอียคใน พุ.ชา.วิสต. (บาลี) ๒๗/๓๔๘/๓๗๒, พุ.ชา.วิสต. (ไทย) ๒๗/๓๔๘/๕๓๐.

^{๑๑๗} คุรยลละเอียคใน พุ.ชา.วิสต. (บาลี) ๒๗/๑๕๔/๓๔๖, พุ.ชา.วิสต. (ไทย) ๒๗/๑๕๔/๔๕๓.

อันบุคคลใดก็ตามที่มีความเพียรจะทำความดี ที่มุ่งหวังความสำเร็จตามความปรารถนา
 ของตน แต่ผลที่สุดบังเกิดความเบื่อหน่าย คลายความเพียร แม้จะศึกษาเล่าเรียนก็ไม่สำเร็จ
 เนื่องจากขาดความเอาใจใส่ เรียนไปบ้าง หยุดเสียบ้าง โดยอ้างว่าฝนตก อากาศร้อน เจ็บไข้ได้
 ป่วย จึงจำเป็นต้องขาดการเรียน เมื่อขาดไปหลายวัน ไปเรียนต่อก็ไม่รู้เรื่อง เพราะจับต้นชน
 ปลายกันไม่ติด ความรู้ ความเข้าใจจึงกลายเป็น ความรู้ที่ล้าหลัง วิ่งตามไม่ทันเพื่อนพ้องที่เขา
 รักการเรียน ความล้าหลังที่กำลังประสบอยู่นี้ย่อมจะนำไปสู่วิบัติ^{๑๑๘}

จากแนวคิดข้างต้นนี้ ผู้ศึกษาจึงต้องสร้างความเพียรพยายามไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค
 ต่าง ๆ ไม่เป็นคนรักเรียนง่ายหน่ายเรียนเร็ว เรียน ๆ หยุด ๆ เหมือนกิ่งกำว้าง ๆ หยุด ๆ ซึ่งไม่เป็น
 ผลดีต่อการศึกษา อันจะทำให้ไม่ประสบความสำเร็จตามที่คาดหวัง การศึกษานั้นถือว่าเป็นสิ่ง
 สำคัญต่อชีวิต ดังคำว่า “รู้อะไรไม่รู้รู้วิชา รู้รักษาตัวรอดเป็นยอดดี” ถ้าพิจารณาให้ดี ก็จะเห็นได้ว่า
 คำพูดดังกล่าวมีวัตถุประสงค์ เพื่อกระตุ้นให้คนสนใจการศึกษาหาความรู้ในการดำรงชีวิตอยู่อย่างมี
 คุณค่าหรือเพื่อนำไปใช้ประกอบอาชีพ เพราะคนไม่มีความรู้มักจะเป็นอยู่ลำบาก หางานทำก็ยาก
 และมักจะเอาตัวไม่รอด การเอาตัวรอดนี้ ก็คือการใช้ปัญญาประกอบประกอบชีวิตให้ดำเนินไปด้วยดี
 มีความสุขความสบายพอสมควรแก่อัตภาพ หลีกเลี่ยงการกระทบกระทั่ง เพื่อความสุขทางใจของ
 ตนเองและไม่ให้กระทบกระเทือนต่อส่วนรวม ดังนั้น ปัญญาคือความรู้รอบที่เกิดจากการศึกษา
 จึงมีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์อย่างยิ่ง เพราะการดำเนินชีวิตในแต่ละวันนั้นเป็นเรื่อง
 ยาก^{๑๑๙} จำเป็นต้องอาศัยปัญญาวิเคราะห์ถึงสิ่งแวดล้อมที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นบุคคลหรือ
 ธรรมชาติ สำหรับคนมีปัญญา ย่อมสามารถควบคุมความประพฤติของตนเองได้ รู้จักสงบระงับ
 จิตใจไม่ลุอำนาจแก่โทสะสิ่งชั่ววุ่นกวนใจทั้งหลาย เป็นผู้มีสุขภาพจิตที่ดี ถึงแม้จะประสบกับความ
 ล้มเหลวในบางเรื่อง ก็สามารถอดทนและเริ่มต้นใหม่ได้ โดยไม่ให้สิ่งที่ล้มเหลวนั้นเป็นพิษแก่จิตใจ
 ของตนเลย เพราะอาศัยปัญญาคอยอบรมจิตให้สงบ จิตที่ฝึกฝนดีแล้วจึงนำความสุขมาให้^{๑๒๐} แม้
 การดำเนินชีวิตในแต่ละวันนั้น จะต้องพบปะเจอะเจอกับสถานะที่แตกต่างกันไป ผู้มีปัญญาหรือผู้
 เป็นนักศึกษาย่อมสามารถเอาประโยชน์จากสิ่งที่พบเห็นนั้นได้ โดยถือว่าเป็นครูหรือเป็นบทเรียนที่
 จะต้องศึกษา ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของวสิน อินทสระ ที่ได้ให้มุมมองเกี่ยวกับการสร้างนิสัยเป็น
 นักศึกษาไว้ว่า

^{๑๑๘}โกวิท ตั้งตรงจิตร, พุทธศาสนสุภาษิต นำชีวิตให้รุ่งเรือง, (กรุงเทพมหานคร : อักษรพิทยา, ๒๕๔๕), หน้า ๗๑๘.

^{๑๑๙}พ.ร. (บาลี) ๒๕/๑๘๒/๔๕, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๘๒/๕๐.

^{๑๒๐}พ.ร. (บาลี) ๒๕/๓๕/๒๒, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๕/๓๖.

ถ้าเกิดความล้มเหลวขึ้นในเรื่องใด ให้ถือว่าเป็นเรื่องปกติ คนจะรุ่งเรืองได้ก็เพราะอดทน ต่อความล้มเหลวได้และตั้งต้นใหม่ ขณะเดียวกันพยายามรักษาความสงบใจไว้ให้ได้ เพราะ สุขภาพจิตที่ดีสำคัญที่สุดต่อความสุขในชีวิตประจำวันของเรา . . . เพื่อให้ความผิดหวังไม่เป็น พืชแก่จิตใจของเรา ขอให้สร้างนิสัยเป็นนักศึกษาขึ้น คื้อมองเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นแก่เรา ในแง่ของการศึกษาเรียนรู้ เพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนาชีวิต จะสังเกตได้ว่า เหตุการณ์เดียวกัน ถ้ามองในแง่ร้ายอาจให้ความทุกข์แก่เราอย่างมาก แต่ถ้ามองในแง่ดีและในแง่ของการศึกษา เรียนรู้แล้ว อาจให้ความสุขความพอใจแก่เราก็ได้ [ดังภาษิตที่ว่า] สองคนยลตามช่อง คนหนึ่ง มองเห็นโคลนตม คนหนึ่งตาแหลมคม มองเห็นดาวอยู่พรายพราย เพราะฉะนั้น ขอให้ พยายามสร้างนิสัยนักศึกษาขึ้นในตน คื้อมองสิ่งต่าง ๆ ในแง่ของการศึกษาว่า สิ่งนี้ให้ความรู้ และประสบการณ์อะไรแก่เราบ้าง ชีวิตจะต้องเดินทางผ่านประสบการณ์เป็นอันมาก ความรู้ ความเข้าใจในชีวิตนั้นเป็นวิทยาการอันสูงยิ่งกว่าวิทยาการใด ๆ เมื่อเข้าใจชีวิตดีแล้ว จะเป็นผู้มีชีวิตอย่างมีทุกข์น้อยที่สุด หรือไม่มีทุกข์ทางใจเลย^{๑๒๑}

นอกจากนี้ ผู้ศึกษายังต้องทำตัวคล้ายรวงข้าวที่มีเมล็ด รู้จักอ่อนน้อมถ่อมตน เพื่อน้อม รับคำสอนจากบัณฑิตหรือผู้รู้ทั้งหลาย ไม่เย่อหยิ่งจองหอง ไม่อวดเก่ง ขอมรับในความรู้ความ เข้าใจที่ตนเองมีอยู่ ก็จะเป็นเหตุปัจจัยให้ได้รับความรู้ใหม่ ๆ มีปัญญาเพิ่มพูนมากยิ่งขึ้น อันจะ ก่อให้เกิดความสุขและความเจริญแก่สังคมและตนเองต่อไป ดังคำกล่าวของจ้านจี้ ท่องประเสริฐ ราชบัณฑิต ที่ว่า

ถ้าหากผู้ใดเป็นคนโง่ รู้ตัวว่าโง่ ก็ยังมีแววที่จะเป็นบัณฑิตได้ แต่ถ้าหากผู้ใดเป็นคนโง่ แต่สำคัญว่าตนเป็นบัณฑิต ผู้นั้นแหละชื่อว่าโง่โดยแท้ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในคัมภีร์ ธรรมบทว่า

โย พาโล มณฺเฑติ พาลุยัง ปณฺหิตโต วาปี เตน โส
พาโล จ ปณฺหิตมานิ ส เว พาโลติ วุจฺจติ

ซึ่งแปลว่า “ผู้ใดเป็นคนโง่ รู้ตัวว่าโง่ ผู้นั้นยอมชื่อว่าเป็นบัณฑิตได้บ้าง แต่ถ้าผู้ใดเป็นคนโง่ แล้วสำคัญตนว่าเป็นบัณฑิต ผู้นั้นแหละเรียกว่าเป็น ‘คนโง่’ โดยแท้”^{๑๒๒}

^{๑๒๑} วสิน อินทสระ, เพื่อความสุขใจ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : เม็ดทราย, ๒๕๔๖), หน้า ๕๗-๕๘.

^{๑๒๒} จ้านจี้ ท่องประเสริฐ, ศาสนาปรัชญาประยุกต์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : คอมแพกท์พรีน, ๒๕๓๘), หน้า ๒๐๔.

จากแนวคิดดังกล่าวเป็นการแสดงถึงบุคคลผู้ฉลาดในการศึกษาหาความรู้ พัฒนาตนเอง เป็นนิตย นอกจากผู้ศึกษาจะต้องอาศัยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาวิเคราะห์สถานการณ์ต่าง ๆ เลือกสรรเอาสิ่งที่เป็นประโยชน์ละทิ้งที่เป็นโทษ พยายามสร้างวิกฤติให้เป็นโอกาส และรู้จักสร้างพลังใจให้เข้มแข็งแก่ตนเองแล้ว ผู้ให้การศึกษาหรือครูอาจารย์ ก็ควรวางตนให้เหมาะสมกับความรู้ ที่สอน สอนผู้อื่นอย่างไร ก็พึงทำตนอย่างนั้น^{๑๒๓} ไม่มีอคติต่อนักศึกษา ควรสั่งสอนด้วยจิตเมตตา เสมอกัน ไม่ปิดบังวิทยาการต่าง ๆ ให้ความอนุเคราะห์แก่ผู้ศึกษาทั้งด้านสติปัญญา จิตใจ และแนะ แนวให้หรือช่วยสนับสนุนให้ได้รับความสะดวกสบายในด้านอื่น ๆ ด้วยความเต็มใจและทำอย่าง เต็มที่ ซึ่งจะทำให้นักศึกษาประสบความสำเร็จในการศึกษาและในอนาคตก็จักเป็นครูอาจารย์ที่ดีต่อ ลูกศิษย์ของตนต่อไป ดังคำที่สนธิ ศรีสำแดง ได้พูดถึงบทบาทของพระในพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการให้การศึกษาที่ดีว่า

พระเป็นผู้นำทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ บทบาทของพระในอดีตนั้นนอกจากเตรียมตัวให้ พร้อมเพื่อสอนคนอื่นแล้ว อาชีพของพระคือการศึกษานั้นเอง ที่เรียกกันว่าสิกขาสาชีพ หน้าที่ ของพระผู้ให้การศึกษา มีดังนี้

๑. ต้องให้ความอนุเคราะห์แก่ผู้เรียน ทั้งทางด้านสติปัญญา จิตใจ และแนะแนว
๒. ต้องช่วยรักษาพยาบาลผู้เรียนที่ได้รับความเจ็บป่วย จนทุเลาและหายขาด
๓. ต้องอนุเคราะห์ช่วยเหลือผู้เรียนที่ขาดแคลนปัจจัย ๔
๔. สงเคราะห์ด้วยหน้าที่การงาน รับผิดชอบถึงขั้นฝากงาน หางานให้ทำ
๕. สงเคราะห์และปฏิบัติต่อผู้เรียนทุกคนด้วยความเมตตาเสมอกัน^{๑๒๔}

จะเห็นได้ว่าการแสดงออกถึงความจริงใจมุ่งมั่นเอาใจใส่อย่างเต็มที่ของผู้ให้การศึกษา ในอันจะทำให้ผู้มารับการศึกษาประสบความสำเร็จ และประพฤติปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างที่ดีในการ ถ่ายทอดความรู้ ทำให้ผู้มารับการศึกษาเกิดความตั้งใจใฝ่ศึกษา มีความเคารพรักในครูอาจารย์ เกิด ความผูกพันมีความสุขเสมือนหนึ่งอยู่ร่วมกับญาติ ดังวาจาสุภาษิตที่ว่า อยู่ร่วมกับปราชญ์ นำสุขมา ให้เหมือนสมาคมกับญาติ^{๑๒๕} และพร้อมจะรับฟังคำสอนแล้วนำไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดผลตามที่ ผู้สั่งสอนมุ่งหวังทำให้เกิดความเจริญในชีวิต สมดังวาจาสุภาษิตที่ว่า การสมาคมกับคนดีทั้งหลาย

^{๑๒๓} พ.ร. (บาลี) ๒๕/๑๕๕/๔๕, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๕๕/๘๒.

^{๑๒๔} สนธิ ศรีสำแดง, พระพุทธศาสนากับหลักการศึกษ, (กรุงเทพมหานคร : นิพนธ์การพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๘๑.

^{๑๒๕} พ.ร. (บาลี) ๒๕/๒๐๗/๕๓, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๒๐๗/๕๗.

เป็นความเจริญ^{๑๒๖} และเป็นบ่อเกิดแห่งความสุข ดังวาจาสุภาษิตที่ว่า การสมาคมกับสัตบุรุษ เป็นความสุขโดยแท้^{๑๒๗}

จากการศึกษาค้นคว้าการนำวาจาสุภาษิตไปใช้เป็นแนวทางในการศึกษา ผู้วิจัยพบว่าการนำวาจาสุภาษิตไปใช้เป็นแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษานั้น ฝ่ายบรรพชิตได้ให้หลักการศึกษาไว้ครบถ้วนตามหลักไตรสิกขาคือศีล สมาธิ ปัญญา รวมทั้งหลักธรรมเกี่ยวกับผู้ให้การศึกษา และผู้รับการศึกษาด้วย ซึ่งทำให้ผู้รับการศึกษามีความเชื่อถือและน้อมนำไปปฏิบัติมากกว่าคฤหัสถ์ ในแง่หนึ่งอาจเป็นเพราะการให้ความเคารพในเพศสมณะก็ได้ ในทางตรงข้ามฝ่ายคฤหัสถ์จะให้การศึกษายุคปัจจุบันได้หลากหลายรูปแบบมากกว่า เพราะสะดวกและเหมาะสมในการประยุกต์ใช้อุปกรณ์สื่อสารกับหลักธรรมให้ผู้ฟังเข้าใจง่าย เนื่องจากมีความชำนาญและคล่องตัวในการใช้เทคโนโลยีนั่นเอง ทั้งนี้ ไม่ว่าบรรพชิตและคฤหัสถ์ก็มีวัตถุประสงค์เดียวกันคือการพัฒนาตัวผู้ศึกษาให้มีสมรรถภาพและประสิทธิภาพในการปรับตัวและสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมจนถึงขนาดที่สามารถหลุดพ้นจากอำนาจครอบงำของสิ่งแวดล้อม เป็นใหญ่ในตัว ดำรงอยู่และสวयประโยชน์จากการดำรงอยู่นั้นได้ บรรลุถึงอิสรภาพในที่สุด

๔.๔ ด้านการเผยแผ่

การเผยแผ่เป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ไปสู่คนฟัง โดยมีเป้าหมายเพื่อให้คนฟังได้เข้าใจในตัวสาร ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ทักษะ และพฤติกรรม ได้รับประโยชน์ตรงตามวัตถุประสงค์ของผู้เผยแผ่ตั้งไว้ การเผยแผ่จึงจะถือว่าประสบความสำเร็จ และเป็นที่ยอมรับนับถือของผู้ฟัง

๔.๔.๑ กรอบแนวคิดหลักด้านการเผยแผ่

การเผยแผ่เป็นการสื่อสารอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญยิ่งในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เพราะมนุษย์จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยกันและกัน หรือติดต่อทำความเข้าใจกันเพื่อประสิทธิภาพและประสิทธิผลของการดำรงชีวิต การสื่อสารเป็นกระบวนการที่มนุษย์จะต้องใช้ในการติดต่อสื่อสารกับผู้อื่น เพื่อยังประโยชน์ต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นทั้งแก่ตนเอง ผู้อื่น และสังคม ส่วนใน

^{๑๒๖} จุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๑๐๑๘/๓๕๘, จุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๑๘/๕๐๖.

^{๑๒๗} คุรุชาดเถรียคใน จุ.ชา.ทุก. (บาลี) ๒๓/๒๒/๔๒, จุ.ชา.ทุก. (ไทย) ๒๓/๒๒/๖๕.

พระพุทธศาสนาเป็นที่ทราบกันดีว่า พระนามอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า ที่ปราชญ์ได้ขนานถวาย และพุทธศาสนิกชนนิยมกล่าวเรียกเสมอคือคำว่า พระบรมศาสดา หรือ พระบรมครู ซึ่งแปลว่า พระศาสดาผู้ยอดเยี่ยม หรือผู้เป็นยอดของครู ในภาษาบาลีก็มีบทพุทธคุณถวายพระเกียรติว่า สุตถา เทวมนุสฺसानํ แปลว่า พระศาสดาของทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลายและมีคำเสริมพระคุณว่า อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ แปลว่า เป็นสารถีฝึกคนได้ไม่มีใครยิ่งกว่า พระนามเหล่านี้ สื่อแสดงความหมายอยู่ในคำว่า ปราชญ์และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายเคารพบูชาและยกย่องเทิดทูนพระองค์ในฐานะทรงเป็นนักการสอน (ผู้สื่อสาร) ที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ทรงมีพระปรีชาสามารถอย่างยอดเยี่ยมในการสั่งสอน และได้ทรงประสบความสำเร็จในงานนี้เป็นอย่างดี^{๑๒๘} ดังนั้น เพื่อให้เข้าใจถึงความหมายของการเผยแผ่หรือสื่อสารยิ่งขึ้น จึงควรทราบคำนิยามความหมายของคำว่า “การสื่อสาร” ดังนี้

วอเรน ดับเบิลยู วีเวอร์ (Warren W. Weaver) กล่าวว่า “การสื่อสาร คือ กระบวนการทุกอย่างที่จิตใจของคน ๆ หนึ่งอาจมีผลต่อจิตใจของคนอีกคนหนึ่ง การสื่อสารจึงไม่ได้หมายความว่าแค่เพียงการเขียนและการพูดเท่านั้น หากแต่ยังรวมไปถึง ดนตรี ภาพ การแสดง บัลเลต์ และพฤติกรรมทุกพฤติกรรมของมนุษย์อีกด้วย”^{๑๒๙}

จอร์จ เกอร์บเนอร์ (George Gerbner) กล่าวไว้ว่า การสื่อสาร คือกระบวนการที่ผู้ส่งสาร และผู้รับสารมีปฏิสัมพันธ์กันในสภาพแวดล้อมทางสังคมเฉพาะ จึงเห็นได้ว่าการสื่อสารมีความสำคัญและเป็นพื้นฐานของการมีปฏิริยาของมนุษย์ วัตถุประสงค์ที่สำคัญประการหนึ่งของการสื่อสารคือ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงซึ่งมีผลบางประการในตัวผู้รับสาร โดยเกิดจากความตั้งใจของแหล่งสาร ซึ่งผลของการสื่อสารทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใน ๓ ประเด็นใหญ่ คือ

๑. ระดับความรู้ของผู้รับสาร
๒. ทศนคติของผู้รับสาร
๓. พฤติกรรมของผู้รับสาร^{๑๓๐}

^{๑๒๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๑), หน้า ๑.

^{๑๒๙} Warren W. Weaver in Claude E. Shannon and Warren W. Weaver, **The Mathematical Theory of Communication** (Urbana, Ill. : University of Illinois Press, 1949), p. 95.

^{๑๓๐} George Gerbner, **Toward a general model of communication**, Audio-Visual Communication Review 4, n.p., 1956 p.171-179

สวณิต ยมาภย์ กล่าวว่า “การสื่อสาร หมายถึง การนำเรื่องราวต่าง ๆ ที่เป็นข้อเท็จจริง ข้อคิดเห็น หรือความรู้สึก โดยอาศัยเครื่องนำไปโดยวิธีใดวิธีหนึ่งให้ไปถึงจุดหมายปลายทางที่ต้องการ จนทำให้เกิดการกำหนดรู้ความหมายแห่งเรื่องราวนั้นร่วมกันได้”^{๑๑๑}

กิติมา สุรสนธิ กล่าวว่า “การสื่อสารคือกระบวนการส่ง หรือถ่ายทอดความหมายจาก สิ่งของหรือบุคคลฝ่ายหนึ่งไปยังบุคคลอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งมาจากคำภาษาอังกฤษว่า Communication โดยทั่วไปแล้วมักจะหมายถึง การติดต่อสื่อสารระหว่างมนุษย์”^{๑๑๒}

จากคำนิยามข้างต้น สรุปได้ว่า การสื่อสาร (communication) เป็นกระบวนการถ่ายทอด สารระหว่างมนุษย์ โดยผ่านเครื่องมือที่เรียกว่า “ภาษา” เพื่อติดต่อกัน ด้วยวิธีการต่าง ๆ อันจะส่งผล ให้ฝ่ายผู้ส่งสารและผู้รับสารเกิดความเข้าใจได้ตรงกัน เช่น การถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิด การบอก เล่าเรื่องราว ประสบการณ์ เป็นต้น แต่ละบุคคลอาจนำวิธีการหรือมีกระบวนการสื่อสารที่แตกต่าง กันไปตามความเหมาะสมหรือความจำเป็นของตนเองและคู่สื่อสาร ซึ่งมีแนวทางสอดคล้องกับ หลักการเผยแผ่ธรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีการสื่อสารธรรมะกับบุคคลต่าง ๆ เพื่อให้เข้าใจใน ธรรมะ เกิดความรู้เกิดญาณทัศนะหรือพบช่องทางในการปฏิบัติตนตามหลักธรรมที่ได้รับฟังมา เพื่อให้บรรลุผลตามหลักธรรมนั้น ๆ ซึ่งในปัจจุบันการเผยแผ่ธรรมมีทั้งสื่อบุคคลและสื่อมวลชน หรือสื่อเฉพาะกิจ เช่น เทปวีดิทัศน์ เทปเสียง บันทึกลำบรรยาย การฉายแผ่นใส หนังสือธรรมะ เป็น ต้น โดยเฉพาะสื่อบุคคลนั้น มีความสำคัญและจำเป็นต่อการเผยแผ่ธรรมอย่างยิ่ง เพราะนอกจากจะ ให้ความรู้แล้ว ยังต้องการปรับเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรมของผู้ฟังด้วย สื่อบุคคลจึงมีผลต่อการ เผยแผ่ธรรมสูงกว่าสื่อมวลชน ดังโรเจอร์ส ได้กล่าวเปรียบเทียบประสิทธิผลของสื่อมวลชนและสื่อ บุคคลไว้ว่า

สื่อมวลชนสามารถเปลี่ยนแปลงการรับรู้ ซึ่งหมายถึงการเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจอย่าง มีประสิทธิภาพ แต่การสื่อสารระหว่างบุคคลมีประสิทธิผลมากกว่าเมื่อผู้ส่งสารมี วัตถุประสงค์อยู่ที่การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ เพราะข่าวสารที่ถ่ายทอดออกจากสื่อมวลชนเพียง

^{๑๑๑}สวณิต ยมาภย์, เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาเพื่อการสื่อสาร หน่วยที่ ๑-๘, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๖๖), หน้า ๑๘.

^{๑๑๒}กิติมา สุรสนธิ, ความรู้ทั่วไปทางการสื่อสาร, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๑.

อย่างเดียว ไม่สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่ฝังแน่นหรือเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมได้^{๑๓๓}

แต่อย่างไรก็ตามการเลือกและการใช้สื่อ ไม่ว่าจะเป็นสื่อมวลชน สื่อบุคคล หรือสื่อเฉพาะกิจ ต่างก็มีวิธีการแตกต่างกันไปตามประเภทของผู้รับสาร ลักษณะของเนื้อหาสาระและขั้นตอนในกระบวนการยอมรับของผู้รับสาร หากการเลือกใช้สื่อแต่ละประเภทไม่เหมาะสมแล้ว การสื่อสารในครั้งนั้น ๆ อาจจะประสบปัญหาจนไม่อาจสัมฤทธิ์ผลในที่สุด ดังนั้น ผู้ส่งสารควรทำความเข้าใจและเรียนรู้ธรรมชาติและหน้าที่ของสื่อแต่ละชนิดเพื่อเป็นแนวทางในการวางแผนการใช้สื่อให้เหมาะสมต่อไป

กระบวนการการเผยแพร่ธรรมทางพระพุทธศาสนานั้น ถึงแม้ได้ระบุไว้ว่าเป็นอย่างไร แต่ก็พอจะประมวลมานำเสนอได้จากลักษณะการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าหรือเหล่าพระสาวกทั้งหลาย ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับหลักการสื่อสารทางโลกที่มีองค์ประกอบ ๕ ประการแล้ว ในการเผยแพร่ธรรมก็พบว่าองค์ประกอบในการเผยแพร่ธรรมที่เห็นได้เด่นชัด ๕ ประการเช่นกัน คือ ผู้ส่งสาร (Sender) สาร (Message) ช่องทาง/สื่อ (Channel) ผู้รับสาร (Receiver) และปฏิกิริยาตอบกลับ (Feedback) ซึ่งมีความหมายโดยสังเขป ดังนี้

๑. ผู้ส่งสาร (Sender) หมายถึงบุคคลซึ่งมีบทบาทในการเผยแพร่ธรรม หรือให้ข้อมูลข่าวสารแก่ผู้รับสาร โดยมีคุณสมบัติที่พึงประสงค์ตามแนวทางแห่งพระพุทธศาสนา ซึ่งมีชื่อเรียกว่า “สัปปริสธรรม ๗ ประการ” คือ

- ๑.๑ รัชมัญญตา รู้ธรรมะคือหลักการ หลักความจริง เนื้อหาสาระของเรื่อง
- ๑.๒ อุตถัญญตา รู้จักเนื้อหาสาระ ความหมาย ความมุ่งหมาย วัตถุประสงค์
- ๑.๓ อัตถัญญตา รู้จักตนเอง รู้ว่าตนคือใคร มีความพร้อมหรือไม่พร้อมอย่างไร
- ๑.๔ มัตถัญญตา รู้จักประมาณ รู้จักความพอดีไม่มากหรือน้อยไปในการสื่อสาร
- ๑.๕ กาลัญญตา รู้จักเวลาที่เหมาะสมหรือไม่ควรในการสื่อสาร
- ๑.๖ ปริสัญญตา รู้จักชุมชน รู้จักสังคม หรือรู้จักกลุ่มเป้าหมายที่จะรับสาร
- ๑.๗ ปุคคลปโรปรัญญตา รู้จักความแตกต่างระหว่างบุคคลผู้รับสาร^{๑๓๔}

^{๑๓๓}Rogers Everett M, **Communication channels in handbook of communication**, (Chicago : Rand Mc. Nelly, 1978), p. 291. อ้างใน ฉันทนันท์ ประกายสันติสุข, “ประสิทธิผลของการสื่อสารในการเผยแผ่ธรรมะ หลักสูตรการพัฒนจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุข (ฉบับย่อ)”, หน้า ๒๕-๓๐.

^{๑๓๔}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๓๐/๒๒๒, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓.

๒. สาร (Message) หมายถึงเนื้อหาธรรมะที่นำไปเผยแผ่ เช่น ไตรสิกขา อริยสัจ ๔ มรรค ๘ เป็นต้น ซึ่งองค์ประกอบที่สำคัญของสารนั้นมีอยู่ ๕ ประการ คือ

๒.๑ ตั้จะ สารนั้นต้องเป็นเรื่องจริง เสนอหรือส่งสารตามความเป็นจริง ไม่บิดเบือน

๒.๒ คดดา สารนั้นต้องเป็นเรื่องแท้ เสนอตามสภาพที่แท้จริง ไม่คาดเดา ไม่แต่งแต้มใส่สีตีไข่

๒.๓ กาละ สารนั้นต้องเหมาะสมกับกาลเวลา

๒.๔ ปิยะ สารนั้นต้องเป็นเรื่องที่คนชอบ หรือเสนอโดยวิธีที่ผู้รับสารชื่นชอบ

๒.๕ อัถละ สารนั้นต้องเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม^{๑๓๕}

๓. ช่องทาง/สื่อ (Channel) หมายถึงพาหนะนำสารไปถึงผู้รับสาร เช่น เมื่อแสดงธรรมจะมีคลื่นเสียงและอากาศเป็นสื่อ เมื่ออ่านหนังสือจะมีคลื่นแสงและกระดาษหนังสือเป็นสื่อ โดยสื่อที่นำมาใช้เผยแผ่ธรรมะมีสื่อบุคคล เช่น การพูดคุยสนทนาธรรมตัวต่อตัว การสื่อสารเป็นกลุ่มย่อย หรือการสื่อสารเชิงอวัจนภาษา ส่วนสื่อมวลชนก็จะมีสื่อวิทยุ โทรทัศน์ และสื่อประเภทสิ่งพิมพ์ เป็นต้น ซึ่งเมื่อมีสื่อค้ำยันทำให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

๔. ผู้รับสาร (Receiver) หมายถึง บุคคลผู้ฟังธรรมะ ซึ่งอาจเป็นคน ๆ เดียว หรือหลายคนก็ได้ ในทางพระพุทธศาสนาได้จำแนกกลุ่มเป้าหมายในการรับสารไว้ ๔ กลุ่ม เปรียบเหมือนบัว ๔ เหล่า ได้แก่

๔.๑ อุกมภูติฉุญญ ผู้เข้าใจได้ฉับพลัน คือพอยกหัวข้อขึ้นแสดงเท่านั้นก็เข้าใจได้ เปรียบเหมือนบัวพันธุ์ที่พอต้องแสงอาทิตย์แล้วก็บานในวันนี้

๔.๒ วิปจิตฉุญญ ผู้เข้าใจต่อเมื่อขยายความ คือได้ฟังคำอธิบายโดยพิสดารแล้วจึงเข้าใจได้ เปรียบเหมือนบัวอยู่เสมอน้ำที่จะบานในวันรุ่งขึ้น

๔.๓ เนยยะ ผู้ที่พอจะแนะนำได้ คือบุคคลที่มโนสิการโดยแบบคาย โดยการแสดง การถาม การเสพ การคบหา การเข้าไปนั่งใกล้กัลยาณมิตร จึงเข้าใจได้ เปรียบเหมือนบัวจมอยู่ในน้ำที่จะขึ้นบานในวันที่ ๓

๔.๔ ปทปรมะ ผู้ที่สอนให้รู้ได้เพียงด้วยบทหรือพยัญชนะ คือผู้ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ในชาตินั้น เปรียบเหมือนบัวที่มีโรค ยังไม่พ้นน้ำ ไม่มีโอกาสขึ้นบาน เป็นภักษาของปลาและเต่า^{๑๓๖}

^{๑๓๕} องค์การเผยแผ่วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร, วิชาการเทศนา, หน้า ๓๕.

^{๑๓๖} คูรายละเอียดยใน อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๓๓/๑๕๓, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒.

๕. ปฏิกริยาตอบกลับ (Feedback) หมายถึง ผู้รับสารแสดงปฏิกริยาตอบต่อธรรมชาติของผู้แสดง เช่น มีใจชื่นชมยินดีในธรรม ขอถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต มีใจเลื่อมใสขออุปสมบท ข้ามพ้นความสงสัย บรรลุธรรม กล่าวชม หรือกล่าวตำหนิแสดงความไม่พอใจ เป็นต้น ซึ่งปฏิกริยาตอบกลับนั้นจะเร็วหรือช้าขึ้นอยู่กับช่องทางการสื่อสาร ถ้าเป็นสื่อบุคคล ก็ตอบกลับเร็ว ถ้าเป็นสื่อมวลชน ก็จะตอบกลับช้า

องค์ประกอบของกระบวนการเผยแผ่ธรรมทั้ง ๕ ประการดังกล่าวนี้ ถือว่าจำเป็นในการเผยแผ่ธรรมหรือการสื่อสาร หากขาดองค์ประกอบส่วนใดส่วนหนึ่ง การเผยแผ่หรือการสื่อสารก็อาจจะลดประสิทธิภาพลงได้ ดังนั้น บุคคลและสังคมจะเกิดการพัฒนาได้ดี ก็เพราะมีการสื่อสารที่ดี การสื่อสารจึงมีความสำคัญและมีบทบาทอย่างยิ่งต่อกระบวนการพัฒนาทั้งทางตรงและทางอ้อม ความสำคัญของการสื่อสารมีเป็นอเนกประการ เช่น ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์กันระหว่างบุคคลและสังคม การพัฒนาความเจริญก้าวหน้าทั้งตัวบุคคลและสังคม และสืบทอดวัฒนธรรมประเพณี การสื่อสารจะประสบผลสำเร็จได้ก็ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบสำคัญทั้ง ๕ ประการ^{๑๓๗} นี้ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงทำให้เป็นตัวอย่างและเหล่าพระสาวกสาวิกาสวามีได้ร่วมกันปฏิบัติตามกระทั่งสืบทอดมาถึงปัจจุบัน โดยมีจุดมุ่งหมายให้ผู้ฟังธรรมได้รับผล ๓ ประการ คือ

๑. เพื่อให้ผู้ฟังรู้จริงเห็นแจ้งในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น
๒. เพื่อให้ผู้ฟังตรงตามแล้วเห็นจริงได้
๓. เพื่อให้ผู้ฟังได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควร^{๑๓๘}

ในการเผยแผ่ธรรมเพื่อให้บรรลุถึงจุดมุ่งหมายดังกล่าวนี้มีใช้สิ่งที่กระทำโดยง่ายถือเป็นเรื่องยากสำหรับผู้เผยแผ่หรือพระธรรมกถึก เพราะจะต้องตั้งอยู่ในธรรม ๕ ประการก่อนจึงควรแสดงธรรม ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ไว้ว่า

อานนท์ การแสดงธรรมแก่ผู้อื่นมิใช่ทำได้ง่าย ภิกษุเมื่อจะแสดงธรรมแก่ผู้อื่น ฟังตั้งธรรม ๕ ประการไว้ในตนแล้วจึงแสดงธรรมแก่ผู้อื่น ธรรม ๕ ประการ คือ

๑. เราจักแสดงธรรมไปตามลำดับ
๒. เราจักแสดงอย่างเหตุ
๓. เราจักแสดงธรรมอาศัยความเอ็นดู

^{๑๓๗} จูไรรัตน์ ลักษณะศิริ, (บรรณาธิการ), ภาษากับการสื่อสาร, (นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๐) หน้า ๒.

^{๑๓๘} อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๑๒๖/๒๖๕, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๒๖/๓๗๓.

๔. เราจักไม่เป็นผู้ฟังอามิส แสดงธรรม

๕. เราจักไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่น^{๑๓๙}

สิ่งสำคัญในการแสดงธรรมทุกครั้งที่คุณแสดงหรือผู้สื่อสารจำเป็นต้องมีนั้นก็คือศิลปวิธีในการสอนที่ทำให้ผู้ฟังได้รับรสแห่งการสอน ๔ อย่าง คือ

๑. สันทัดสนา สอนให้รู้แจ้งเห็นจริงด้วยใจเหมือนตาเห็น

๒. สมาทปนา ชักชวนให้ปฏิบัติตาม

๓. สมุตเตชนา เร้าใจให้กล้าหาญในการปฏิบัติ

๔. สัมปหังสนา สอนให้ร่าเริง เบิกบาน มองเห็นสิ่งที่ตนพึงได้จากการปฏิบัติ^{๑๔๐}

นอกจากนี้ก็ยังมียุทธวิธีในการแสดงธรรมที่คุณแสดงต้องรู้จักและทำความเข้าใจ เพื่อปรับใช้ให้เหมาะสมกับผู้ฟัง ซึ่งมีความแตกต่างกันที่จำต้องนำมาพิจารณาจำแนก เพื่อจะได้สื่อสารหรือแสดงธรรมให้ตรงกลุ่มเป้าหมายมากที่สุด เช่น อายุ เพศ สถานะทางสังคมและเศรษฐกิจ การศึกษา และศาสนา เป็นต้น ดังที่ แสง จันทรงาม ได้แบ่งวิธีสอนของพระพุทธเจ้าออกเป็น ๓ วิธี เรียกว่า ปาฏิหาริย์ ๓ ได้แก่

๑. อิทธิปาฏิหาริย์ การสอนด้วยการใช้ความสามารถพิเศษ ทรงใช้กับบุคคลประเภทพทพรมะที่มีลักษณะร้าย ๆ ที่ไม่ยอมรับคำสอนง่าย ๆ ให้สิ้นพยศ

๒. อาเทศนาปาฏิหาริย์ การสอนโดยวิธีดักใจ วิธีนี้พระองค์ทรงใช้กับบุคคลประเภทอุคคมกัตถุญญและวิปจิตถุญญ

๓. อนุสาสนีปาฏิหาริย์ การสอนด้วยการบรรยายองค์เดียว หรือการบรรยายแบบโต้ตอบสนทนา ทรงใช้กับบุคคลประเภทเนยยะ^{๑๔๑}

จากการศึกษากระบวนการเผยแผ่ธรรมกับหลักการสื่อสารแล้ว ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การเผยแผ่หรือการสื่อสารนั้น เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิตของมนุษย์ เพราะมนุษย์ต้องอาศัยการสื่อสารกัน และกันจึงจะได้ในสิ่งที่ตนต้องการ และก่อให้เกิดสันติสุขขึ้นในสังคม กระบวนการสื่อสารที่ดีนั้นต้องประกอบด้วยผู้ส่งสาร ตัวสาร ช่องทางการสื่อสาร ผู้รับสาร และปฏิกิริยาตอบกลับ โดยมีวัตถุประสงค์หลัก คือ เพื่อให้ผู้ฟังได้รู้แจ้งในสิ่งที่ควรรู้ เพื่อให้ผู้ฟังตรงตามแล้วเห็นจริงได้ และ

^{๑๓๙} อก.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๕๕/๑๓๔, อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๕/๒๖๓.

^{๑๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธวิธีในการสอน*, หน้า ๔๕.

^{๑๔๑} แสง จันทรงาม, *วิธีสอนของพระพุทธเจ้า*, (กรุงเทพมหานคร : กมลการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า

เพื่อให้ผู้ฟังได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามสมควร องค์ประกอบหรือวัตถุประสงค์เหล่านี้ จะมีประสิทธิภาพและก่อให้เกิดประสิทธิผลได้ดียิ่งขึ้น ผู้ส่งสารก็ต้องมีคุณสมบัติของผู้ส่งสารที่ดี ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น การไม่ยกตน ไม่พุดชมผู้อื่น มีเมตตาจิต เป็นต้น แม้แต่ตัวสารที่ส่งก็ต้องเป็นสารที่เป็นจริง ประกอบด้วยประโยชน์ จึงจะทำให้ผู้รับสารได้รับประโยชน์ ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ตัวกำหนดว่าการสื่อสารจะล้มเหลวหรือประสบความสำเร็จอยู่ที่ผู้รับสาร เป็นสำคัญ หากผู้รับสารเข้าใจสาร การสื่อสารก็ประสบความสำเร็จ หากไม่เข้าใจ การสื่อสารก็ล้มเหลว ดังนั้น ผู้ส่งสารต้องการจะสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพ จะต้องเตรียมตัว เตรียมสาร เตรียมสื่อให้เหมาะสมกับผู้รับสารของตน ผู้ส่งสารจึงจะบรรลุวัตถุประสงค์ในการสื่อสารได้

๔.๔.๒ การประยุกต์ใช้วาจาสุภาณิตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้านการเผยแผ่ของบรรพชิต

การเผยแผ่ธรรมนับว่าเป็นหัวใจของการสืบอายุพระพุทธศาสนา และเป็นการแสดงเจตนาตามพระพุทธประสงค์อย่างแท้จริง หน้าที่หรือวาทะบทในการเผยแผ่นี้เป็นบทบาทที่สำคัญของพระสงฆ์ หากจะเทียบกับบทบาทด้านอื่น บทบาทนี้นับว่าเป็นงานที่คณะสงฆ์จัดทำมากที่สุดมากกว่าอย่างอื่น^{๑๔๒} การเผยแผ่ธรรมนั้นมีรูปแบบที่แตกต่างกันตามกาลสมัยหรือในเหตุการณ์ที่แตกต่างกัน ถ้าหากจะพิจารณาถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ก็อาจจะกระทำได้ใน ๓ วิธีใหญ่ ๆ คือ ๑. การพูด ๒. การเขียน ๓. การทำตัวอย่างให้ดู เป็นอยู่ให้เห็น^{๑๔๓} ซึ่งบรรพชิตในยุคปัจจุบันก็ได้ใช้ความพยายามในการเผยแผ่ธรรมอย่างเต็มกำลังสติปัญญา เพื่อประโยชน์และความสุขของพหุชนเป็นสำคัญ

การเผยแผ่นั้น พระสงฆ์จะดำรงตนในบทบาทหน้าที่ดังที่พระพุทธองค์เคยดำรงมาแล้ว เพราะการเผยแผ่ธรรมนั้นเป็นการให้ปัญญาแก่พุทธบริษัท จำต้องตั้งตนอยู่บนพื้นฐานความเป็นธรรม ผู้แสดงต้องมีภูมิธรรมความรู้ด้วย ด้วยพระพุทธพจน์ที่ว่า จงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์ นั้นคือการกระทำหน้าที่หลักของพระสงฆ์ สิ่งใดที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล แม้จะต้องจาริกอนธรมไปยังสถานที่ไกล ๆ ก็ตาม พระสงฆ์ต้องทำหน้าที่เป็นผู้ให้ธรรมะ แจกธรรมะแก่ชนทั้งโลก พระสงฆ์สาวกในสมัยพุทธกาล เป็นพระสงฆ์ที่ต้องใช้ความเพียรมาก เพื่อนำธรรมให้เข้าถึงประชาชน หรือ

^{๑๔๒} พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปญฺญโก), กรณีสันติอโศก, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๑), หน้า ๓๒.

^{๑๔๓} วสิน อินทสระ, การเผยแผ่ศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : กิตติวรรณ, ๒๕๓๖), หน้า ๑๗.

นำประชาชนให้เข้าถึงพระศาสนา ซึ่งอาจจะเรียกกระยะแรกนี้ว่า ระยะออกไปหาประชาชน^{๑๔๔} แต่ในสมัยปัจจุบันการเข้าไปหาประชาชนสะดวกและกระทำได้ง่าย แม้ช่องทางในการเผยแผ่ธรรมก็มีมากขึ้นเพราะอาศัยเทคโนโลยีที่ทันสมัย เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หรือเครื่องเสียงเป็นต้น ที่อำนวยความสะดวกในการเผยแผ่ธรรมได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม สิ่งที่เป็นหัวใจในการเผยแผ่ธรรมนั้นผู้เผยแผ่ธรรมจะต้องไม่ทำสารให้บิดเบือนจากความเป็นจริง ดีความธรรมะหรือสารจะต้องตรงตามความหมายที่แท้จริง จึงจะเกิดประโยชน์ ทำให้ผู้ฟังเข้าใจในเนื้อหาสาระของธรรมะที่แท้จริงได้ดังแนวคิดที่พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) แสดงไว้ว่า

เรื่องการตีความพุทธศาสนสุภาษิตนี้ ถือว่าเป็นหัวใจเบื้องต้นในการเทศน์หรือพูดธรรมะอย่างอื่นนั้นเป็นบริบทคือเป็นองค์ประกอบทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นฝึกฝนให้พูดดี ได้ระดับพูดคล่อง มีความกล้าหาญอย่างไรก็ดีแล้วแต่ ถ้าหากว่าเรื่องที่น่าไปพูดนั้น ไม่ถูกต้อง ไม่ตรงเรื่องเสียแล้ว แม้จะพูดดี พูดเก่ง พูดไพเราะ ก็ไร้ความหมาย สิ่งทีพูดไปนั้นก็ไร้ประโยชน์ไร้ค่าโดยสิ้นเชิง เพราะมันไม่ถูกมาตั้งแต่แรก เหมือนเดินทางผิดแต่แรก เดินไปเท่าไรก็ไม่ถึงจุดหมายปลายทางได้ ฉะนั้น เรื่องความถูกต้องนี้ จึงเป็นหัวใจของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา^{๑๔๕}

จากแนวคิดดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ผู้เผยแผ่ธรรมจะต้องมีวาจาสัตย์ คือพูดตรงตามความหมายที่แท้จริงของธรรมะหรือตัวสารนั้น ๆ จึงจะเป็นวาจาที่มีคุณค่าเกิดประโยชน์แก่ผู้ฟัง ดังวาจาสุภาษิตที่ว่า “สจฺจํ เว อมตา วาจา” แปลว่า คำสัตย์นั้นแล เป็นวาจาไม่ตาย^{๑๔๖} ฉะนั้น จึงต้องทำความเข้าใจในสารคือธรรมะอย่างแจ่มแจ้ง จึงจะถ่ายทอดให้กับคนอื่นได้แบบไม่ผิดเพี้ยน หรือสามารถยกย้ายแสดงอุปมาอุปไมย ยกเรื่องมาประกอบให้สารหรือธรรมะนั้นเข้าใจง่าย ทำให้ผู้ฟังรู้สึกเสมือนเห็นกับตาตัวเอง ความสามารถของผู้แสดงธรรมดังกล่าวจะต้องอาศัยปัญญาที่แตกฉานในด้านต่าง ๆ ซึ่งพระพุทธศาสนาได้แสดงหลักการนี้ไว้เรียกว่า ปฏิสัมภิทา ๔ คือ

๑. อตฺถปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในความหมาย
๒. ฐมฺมปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในหลักหรือตัวประเด็น
๓. นิรุตติปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ คือความสามารถในการใช้ภาษา

^{๑๔๔} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), *กรณีสันติอโศก*, หน้า ๑๔.

^{๑๔๕} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), อ้างใน องค์การเผยแผ่ วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร, *วิชาการเทศนา*, หน้า ๘๘.

^{๑๔๖} พุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๑๒๓๘/๔๒๔, พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๒๓๘/๕๔๑.

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในความคิดทันการณ^{๑๔๗}

หลักปฏิสัมภิตา ๔ นี้ แสดงถึงคุณสมบัติของผู้เผยแผ่ธรรมจะต้องพุดมีเหตุมีผล ฉลาดในการใช้ภาษาหรือสามารถพุดได้หลายภาษา โดยคำนึงถึงผู้ฟังธรรมเป็นหลัก ไม่ว่าจะไปเผยแผ่ธรรมที่ไหนก็สามารถใช้ภาษาที่ผู้ฟังในที่นั้นฟังแล้วเข้าใจได้ง่าย นอกจากนี้จะต้องมีไหวพริบปฏิภาณคิดเหตุคิดผลได้ทันต่อเหตุการณ์ รู้จักแก้ไขสถานการณ์เฉพาะหน้าได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสอนให้คนในสังคมเป็นคนมีเหตุผล อันจะทำให้สังคมไม่หวังพึ่งอำนาจลี้ลับศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ถือโซกลาง ปล่อยตัวปล่อยใจให้หลงงมงายในศาสตร์ลี้ลับโดยไม่ใช้ปัญญาพิจารณา ซึ่งไม่ใช่คุณสมบัติที่ดีของพุทธศาสนิกชน แต่สอนให้พิจารณาจากการกระทำเป็นหลัก ดังคำกล่าวของพระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ที่ว่า

ในเรื่องอุกฤษยามนี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ผู้ใดประพฤติดีในตอนเช้า สาย เทียง บ่าย เย็น ตอนเช้า สาย เทียง บ่าย เย็นของผู้นั้นก็เป็นอุกฤษดี ถ้าผู้ใดประพฤติชั่วตอนเช้า ตอนเช้าก็ชั่ว และชั่วเรื่อยไป, เวลาไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่การกระทำ ทำดีเวลาใด เวลามันก็ดีไปด้วย ทำชั่วเวลาใด เวลาที่พลอยชั่วไปกับเรา, เวลาไม่ดี ไม่ชั่ว เข้าสายเที่ยงบ่ายเย็น ก็ไม่ดี ไม่ชั่ว มันดีมันชั่วอยู่ที่การกระทำ เราทำดีมันก็พลอยดีกับเรา ความจริงเป็นอย่างนั้น ดังมีพุทธคำรัสตรัสไว้ว่า “นภขตุตฺ ปฏฺิมาเนนตฺ อตุโถ พาลํ อุปจฺจกา อตุโถ อตุลสฺส นภขตุตฺ ก็กริสฺสนฺติ ตารกา --- คนพาลมัวไปคูดวงดาวคูเดือนอยู่ ประโยชน์ก็ผ่านพ้นไปเสีย ประโยชน์มันเป็นอุกฤษอยู่ในตัวแล้ว ดวงดาวในท้องฟ้าจะช่วยอะไรได้”^{๑๔๘}

นอกจากนี้ การเผยแผ่ธรรมจะประสบความสำเร็จได้ ต้องอาศัยความอดทนนั้นเป็นเครื่องสร้างกำลังใจ สร้างความเข้มแข็ง สร้างกำลังภายในให้สามารถเอาชนะปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันได้ ถ้าไม่มีความอดทนเพียงประการเดียว จะทำงานอะไร ๆ ก็ไม่สำเร็จ เพราะไม่มีน้ำอดน้ำทน แต่ถ้ามีน้ำอดน้ำทน แดกร้อน ลมหนาว หิวกระหายเท่าไรก็ทนได้ คนที่ทนได้ก็มีกำลังเผาผลาญความเกียจคร้าน เผาผลาญความอ่อนแอ ทำให้เรามีความเข้มแข็งขึ้นในจิตใจ ทำอะไรก็จะสำเร็จเรียบร้อย^{๑๔๙}

^{๑๔๗} พุ.ปฏฺิ. (บาลี) ๓๑/๓๗/๓๗๑, พุ.ปฏฺิ. (ไทย) ๓๑/๓๗/๔๕๕, อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๘๐๐/๔๐๓, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๐/๕๑๓.

^{๑๔๘} พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), คำสอนในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : เอส.อาร์.พรินติ้ง., ๒๕๔๓), หน้า ๕๐๔-๕๐๕.

^{๑๔๙} พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), ความอดทนส่งผลให้สำเร็จ, (กรุงเทพมหานคร : เอส.อาร์.พรินติ้ง., ๒๕๔๖), หน้า ๗-๘.

ดังนั้น คุณธรรมคือ ขันติ ซึ่งหมายถึงความอดทนอดกลั้น จึงถือว่าเป็นบันไดก้าวไปสู่ความสำเร็จในการทำงานทุกอย่าง แม้ในการปฏิบัติธรรมก็ถือว่าเป็นแม่บทหรือเป็นธรรมที่ต้องนำมาใช้เป็นอันดับแรก ดังคำที่หลวงพ่อกษ ฤทธิโท กล่าวไว้ว่า “ความอดทนนี้เป็นแม่บทของการปฏิบัติ”^{๑๕๐} เพราะมีความอดได้ทนได้ต่อลักษณะที่ทนได้ยาก ๓ ประการ คือ ทนลำบาก ทนตรากตรำ ทนเจ็บใจ ความอดทนต่อทุกขเวทนาในเวลาเจ็บไข้ ไม่ทำใจให้กระสับกระส่ายไปตามทุกขเวทนานั้น ๆ ชื่อว่า ทนลำบาก ความอดทนต่อหนาวร้อนแดดลมเหลือบยุงบึ้งร่านรินที่เกาะกินกัด ตลอดถึงความเหนื่อยยากนานาประการ ชื่อว่า ทนตรากตรำ ความอดทนต่อความหมิ่นประมาทวิวาทเสียดสี นินทาว่าร้าย ชื่อว่า ทนเจ็บใจ^{๑๕๑} ขันติคือความอดทน จึงเป็นคุณสมบัติประจำตัวที่สำคัญของนักเผยแผ่ธรรม ดังพระพุทธพจน์ที่แสดงไว้ในโอวาทปาฏิโมกข์ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะทรงส่งสาวกไปประกาศพระพุทธศาสนาที่ว่า ขนฺติ ปรมํ ตโป ตีติกขา แปลว่า ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง^{๑๕๒} แม้การจะพูดให้คนฟังยอมรับ นับถือ และทำตาม จนบังเกิดผลตามที่ผู้สอนแสดงตั้งใจเอาไว้ ก็จะต้องอาศัยความอดทนในการชี้แจงเหตุผลให้เข้าใจให้คล้อยตาม ทั้งรู้จักพูดและรู้จักฟังด้วยในขณะเดียวกัน จึงจะเป็นนักสื่อสารหรือนักเผยแผ่ธรรมที่ดี สมดังพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญพระสารีบุตรว่าเป็นผู้มีคุณสมบัติของทูตจึงสามารถทำงานให้ประสบความสำเร็จได้ โดยแสดงคุณสมบัติของทูตไว้ ๘ ประการ คือ

๑. เป็นผู้รับฟังที่ดี
๒. พูดให้ผู้อื่นฟังได้ดี
๓. เรียนรู้เรื่องต่าง ๆ ได้เร็ว
๔. มีความจำดี
๕. รู้เอง คือรู้และคาดการณ์ต่าง ๆ ด้วยไหวพริบปัญญา
๖. ให้ผู้อื่นรู้ดี คือชี้แจงให้เขาหมดความสงสัย
๗. ฉลาดในสิ่งที่ประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ รู้ว่าอะไรควรไม่ควร
๘. ไม่ก่อความทะเลาะ คือมีความอดทน ไม่โกรธง่าย^{๑๕๓}

^{๑๕๐} พระโพธิญาณ (หลวงพ่อกษ ฤทธิโท), <[http://72.14.203.104/search?q= cache:vzaRnmX_FO8J:www.wipassana.com/Ban_Burepajan/#_ftnref2](http://72.14.203.104/search?q=cache:vzaRnmX_FO8J:www.wipassana.com/Ban_Burepajan/#_ftnref2)>, 9 May 2549.

^{๑๕๑} พระพิจิตรธรรมพาที (ชัยวัฒน์ ฐมมวฑฺฒโน), ผู้ฉลาดในการบำเพ็ญประโยชน์, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๓๕), หน้า ๑๓.

^{๑๕๒} พ.ร. (บาลี) ๒๕/๑๘๔/๕๐, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๘๔/๕๐.

^{๑๕๓} คูรายละเอียดใน วิ.จู. (บาลี) ๗/๓๔๗/๑๔๓, วิ.จู. (ไทย) ๗/๓๔๗/๒๐๘, อง.อภฺจก. (บาลี) ๒๓/๑๖/๑๖๑, อง.อภฺจก. (ไทย) ๒๓/๑๖/๒๔๒.

คุณสมบัติต่าง ๆ ของผู้เผยแผ่ธรรมดังกล่าวเป็นสิ่งที่ช่วยให้การอธิบายขยายความธรรมะปรากฏชัดเจนและตรงตามความหมายที่แท้จริงได้ ถึงแม้หลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้นมีจำนวนมากถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ แต่เมื่อว่าโดยหลักการหรือที่เรียกว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาก็มีเพียง ๓ คือ การไม่ทำความชั่วทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้วบริสุทธิ์^{๑๕๔} นี่คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^{๑๕๕} และเมื่อสรุปหลักธรรมทั้งหมดให้เหลือเพียงธรรมะข้อเดียวก็ได้แก่ อปมาทธรรม ซึ่งหมายถึงความไม่ประมาท ไม่อยู่ปราศจากสติ ผู้มีอปมาทธรรมย่อมถือเอาประโยชน์ทั้ง ๒ ได้ คือ ประโยชน์ในโลกนี้ และประโยชน์ในโลกหน้า ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ในปฐมอปมาทสูตรว่า

มหาบพิตร รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายที่สัญจรไปบนแผ่นดินชนิดใดชนิดหนึ่ง รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมถึงการรวมลงในรอยเท้าข้าง รอยเท้าข้างย่อมกล่าวกันว่า เป็นเลิศกว่ารอยเท้าเหล่านั้น เพราะเป็นรอยใหญ่ ฉะนั้น มหาบพิตร ธรรมอย่างหนึ่งที่ยึดประโยชน์ทั้ง ๒ ไว้ได้คือ ประโยชน์ภพนี้และประโยชน์ภพหน้า คือ ความไม่ประมาท ก็ฉนั้น^{๑๕๖}

หรือดังปัจฉิมวาจาที่พระพุทธเจ้าตรัสเตือนสติภิกษุทั้งหลายก่อนที่พระองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนพวกเธอว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงทำหน้าที่ให้สมบูรณ์ด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๑๕๖} หลักธรรมดังกล่าวแม้พระเถระในยุคปัจจุบันก็นำมากล่าวสอนประชาชนเพื่อให้ดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท มีสติคอยกำกับควบคุมอยู่เสมอ ซึ่งจะเป็นไปเพื่อให้ได้ประโยชน์ทั้ง ๒ ประการดังกล่าวแล้ว ดังคำที่พระโพธิญาณเถระ (หลวงพ่อชา สุภทฺโท) กล่าวไว้ว่า

ถ้าขาดสติจะไปทำกรรมฐานอะไร จะไปนั่งสมาธิอะไร ไปทำความบริสุทธิ์อะไร มันก็ไม่ใช่เป็นหรอก ต้องเรื่องสตินั้นแหละสำคัญ ความเยือกเย็นก็เกิดอยู่ที่สติ ความสงบก็เกิดอยู่ที่สติ ความสบายภายในภายนอกก็อยู่ที่สติ ธรรมวินัย ข้อปฏิบัติทั้งหลายทั้งปวงก็อยู่ที่สติ เราไม่มีสติจะเอาอะไรมา^{๑๕๗}

^{๑๕๔} ุรายละเอียดใน พ.ร. (บาลี) ๒๕/๑๘๓/๔๕, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๘๓/๕๐.

^{๑๕๕} ุรายละเอียดใน ศ.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๘/๑๐๓, ศ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๘/๑๕๑.

^{๑๕๖} ศ.ส. (บาลี) ๑๕/๑๘๖/๑๘๕, ศ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๖/๒๕๕.

^{๑๕๗} คณะศิษยานุศิษย์, **อุปถัมภ์**, (กรุงเทพมหานคร : กุรุสภา, ๒๕๓๕), หน้า ๑๕-๒๑.

หรือดังที่พระพิมลธรรม (ชอบ อนุจารีมหาเถระ) กล่าวสอนให้คนไม่ประมาท กระตุ้นเตือนให้มีสติรู้จักมุ่งแสวงหาความสุขที่แท้จริงให้แก่ตนเอง ด้วยการยกเอาพระพุทธพจน์ที่ทรงอุทานปรารภความสังัดว่าเป็นความสุขอย่างยิ่งมากว่าสอนว่า

ความสังัดเป็นสุข สำหรับบุคคลผู้มีธรรมอันเห็นแล้ว ยินดีอยู่ในที่สังัด รู้เห็นตามความเป็นจริง ความไม่เบียดเบียน คือ ความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย และความปราศจากความกำหนัด คือ ความล่วงกามทั้งหลายเสียได้ ด้วยประการทั้งปวง เป็นสุขในโลก ความนำอัสมิมานะ คือ ความถือตัวออกให้หมดไป เป็นสุขอย่างยิ่ง^{๑๕๘}

๔.๔.๓ การประยุกต์ใช้วาจาสุภาษิตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้านการเผยแผ่ของคฤหัสถ์

ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันคฤหัสถ์ได้มีบทบาทสำคัญในการธำรงรักษาพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ทั้งช่วยอุปถัมภ์บำรุง และช่วยเผยแผ่พุทธธรรมด้วย ถึงแม้จะทำได้ยาก แต่ก็อาศัยศรัทธาและปัญญาที่เกิดจากการศึกษาหลักธรรมจนแตกฉานแล้วจึงนำหลักธรรมต่าง ๆ ไปเผยแผ่เพื่อให้เกิดประโยชน์กับคนทั่วไปด้วยอาศัยความเมตตากรุณาที่เกิดจากการปฏิบัติธรรมเป็นพื้นฐานในการเผยแผ่ธรรม ซึ่งถือว่าได้ทำหน้าที่ของความเป็นอุบาสกอุบาสิกาที่ดีของพระพุทธศาสนา โดยยึดหลักการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นแบบอย่าง ไม่ว่าจะถ่ายทอดความรู้ในแขนงไหน ศาสตร์ไหนก็ตาม ย่อมมีทั้งความละมุนละม่อม ความเข้มงวดรุนแรง หรืออย่างขอร้องวิงวอน ขึ้นอยู่กับอุปนิสัยหรืออินทรีย์ของเวไนยชนเป็นสำคัญ ดังเท่าที่การสอนของพระพุทธเจ้า ๓ ประการคือ

๑. ทรงสอนอย่างละมุนละม่อม เช่นที่ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลายจะเป็นความงามหาญ้อยไม่ ถ้าพวกเธอผู้บวชในธรรมวินัยที่เรากล่าวไว้ดีแล้วนี้ จะพึงเป็นผู้มีความอดทน มีความสุภาพ”

๒. ทรงสอนอย่างเข้มงวดรุนแรง เพื่อให้เหมาะสมกับอุปนิสัยหรืออินทรีย์ของเวไนยชน ทำนองเดียวกับช่างเหล็กจะต้องใช้ไฟแรงแก่เหล็กที่แข็งแกร่ง เช่นที่ตรัสกับพระอานนทว่า จักทรงขนานแล้วขนานเล่า ไม่ถนอมพวกเธอเหมือนช่างหม้อถนอมหม้อที่ยังใหม่ ผู้ใดมีสาระ ผู้นั้นก็จักอยู่ได้ในธรรมวินัยนี้

^{๑๕๘} พระพิมลธรรม (ชอบ อนุจารีมหาเถระ), ราชบัณฑิต, พุทธประวัติทัศนศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิหอไตร, ๒๕๒๘), หน้า ๖๔-๖๖.

๓. ทรงสอนอย่างขอร้องวิงวอน เช่นที่ตรัสกับภิกษุทั้งหลายในธรรมทนายาสสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเป็นธรรมทนายาท คือผู้รับมรดกธรรมของเราเถิด อย่าเป็นอามิสทนายาท คือผู้รับมรดกอามิสของเราเลย เรามีความห่วงใยในเธอทั้งหลายว่า ทำอย่างไรหนอสาวกของเราจะพึงเป็นธรรมทนายาท ไม่เป็นอามิสทนายาท ถ้าพวกเธอเป็นอามิสทนายาท พวกเธอจะพึงได้รับคำติเตียนว่า ‘ดูเถิด...คูสาวกของพระศาสดาล้วนเป็นอามิสทนายาททั้งนั้น ไม่เป็นธรรมทนายาทเลย’ แม้เราเองก็จะถูกติเตียนว่ามีสาวกล้วนเป็นอามิสทนายาท เพราะฉะนั้นเธอทั้งหลายพึงเป็นธรรมทนายาทของเราเถิด อย่าเป็นอามิสทนายาทเลย”^{๕๕}

เนื่องจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นบรมครูของโลก จึงมีพุทธวิธีในการสอนเป็นอเนกปริยาย นอกเหนือจากท่าทีที่ทรงสอน ๓ ประการข้างต้นนั้น ทั้งนี้ก็เพื่อให้เหมาะสมกับบุคคลต่าง ๆ ที่ทรงสอน พุทธวิธีการสอนหลากหลายรูปแบบนั้น ถ้าผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาและพระพุทธรูปอย่างสุขุมรอบคอบ สังเกตพิจารณาด้วยโยนิโสมนสิการย่อมได้แบบอย่างอันดีในการสอน โดยเฉพาะการใช้คำพูดในการสื่อสารให้คนเข้าใจและประทับใจได้นั้น ควรนำเอาหลักการพูดของพระพุทธเจ้ามาประยุกต์ใช้เป็นแนวทาง เพื่อให้เหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน อันจะเกิดประสิทธิภาพในการสื่อสารมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพูดนั้นเป็นเรื่องของการสื่อความหมายซึ่งกันและกันของคนในสังคม ดังนั้น การพูดจึงมีบทบาทและอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนเป็นอย่างมาก เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตที่จำเป็น ถ้าขาดการพูดก็เท่ากับว่าขาดการติดต่อกับผู้อื่น และไม่มีอาชีพใดที่จะไม่ใช้การพูด เพราะการพูดเป็นการสื่อสารที่ทำให้คนเข้าใจง่าย สร้างบรรยากาศแห่งมิตรภาพไมตรี เกิดทัศนคติที่ดีมีความรู้และความเข้าใจที่ถูกต้อง สามารถผ่อนคลายความทุกข์ และช่วยให้งานต่าง ๆ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี^{๕๖}

แต่โดยเนื้อแท้ของการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้าก็คือความต้องการที่จะชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิต ทั้งทางถูกและทางผิด เดินทางนี้จะประสบสุข เดินทางนี้จะประสบทุกข์ ตามหลักการของพระพุทธศาสนาที่ว่า ละชั่ว ทำดี ทำจิตใจให้ผ่องใส^{๕๗} เพื่อให้บุคคลและสังคมได้มีสติพิจารณาเลือกหนทางที่ดีสำหรับชีวิตของตน ดังเช่นระวี ภาวิไล ได้แสดงทัศนะชี้แนะสังคมไว้ในหนังสือความสุขในโลกว่า

^{๕๕} วชิร อินทสระ, *พุทธวิธีในการสอน*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : เมื่อดุสิต, ๒๕๔๕), หน้า ๕๑-๕๕.

^{๕๖} เสนาะ ผดุงจิตร, *วาทศาสตร์ศิลปะเพื่อการพูด*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๔-๖.

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน พ.ร. (บาลี) ๒๕/๑๘๓/๔๕, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๘๓/๕๐.

ความสุขเป็นผลของพฤติกรรมอันดีงาม เช่น การเผื่อแผ่แบ่งปันและมีวินัยควบคุมตนเอง มิให้เบียดเบียนทำร้าย มีใจเมตตาปราณีแผ่กว้างไกล และความทุกข์ ย่อมตามติดการกระทำ อันต่ำทราม เช่น ประหาร ช่มเหง คดโกง โป้ปด ใ้ร้ายผู้อื่นด้วยจิตโกรธโลภและโง่เขลา ไม่ ละอาย ไม่เกรงกลัวบาปกรรมใด ๆ^{๑๖๒}

จากการชี้นำสังคมดังกล่าว เป็นการบ่งบอกให้รู้ว่า การกระทำอย่างไรก่อให้เกิด ความสุข และก่อให้เกิดความทุกข์ ความสุขเป็นผลมาจากความดี ความทุกข์เป็นผลมาจากความชั่ว ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว^{๑๖๓} ซึ่งเป็นการชี้ให้สังคมประพฤติธรรมะนำธรรมะไป ใช้ในชีวิตประจำวัน ธรรมะที่ว่าก็คือ ความรักถูก รักดี ซึ่งเกิดอยู่ในจิตของผู้ประพฤติธรรมะ ทำให้ ผู้มีธรรมะมีความสุข เป็นคนดีในสังคม ดังที่พันเอกปิ่น มุกขนันต์ กล่าวไว้ในหนังสือพุทธศาสตร์ว่า

สิ่งที่ธรรมะให้แก่เรา คือความสุขกับความดี ... ที่ว่าธรรมะให้ดี คือธรรมะทำให้ผู้ปฏิบัติ เป็นคนดี ไม่ว่าใครทั้งนั้น ถ้ามีธรรมะก็เป็นคนดี ผู้ใหญ่ดี ผู้小有มีธรรมะก็เป็นเด็กดี นายจ้างมี ธรรมะก็เป็นนายดี ลูกจ้างมีธรรมะก็เป็นลูกจ้างดี ศัวมีธรรมะก็เป็นศัวดี เมียมีธรรมะก็เป็นเมีย ดี พ่อแม่มีธรรมะก็เป็นพ่อแม่ดี ลูกหลานมีธรรมะก็เป็นลูกหลานดี ผู้ชนะที่มีธรรมะ ก็น่านับ ถือ ถึงผู้แพ้ที่มีธรรมะก็น่าเห็นใจ รวมความว่าธรรมะเข้าที่ใด เป็นดีทุกแห่ง^{๑๖๔}

การชี้ให้เห็นถึงผลที่จะได้รับจากการปฏิบัติธรรมของสังคมนั้นคือ ผู้ปฏิบัติธรรมมี ความสุขใจ สังคมกลายเป็นสังคมแห่งสันติสุขเพราะธรรมะคุ้มครองรักษาไว้ ดังวาจาสุภาษิตที่ว่า “ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี ธมฺโม สุจิณฺโณ สุขมาวหาติ” แปลความว่า ธรรมเท่านั้นย่อมรักษา คุ้มครองผู้ประพฤติธรรม ธรรมที่ประพฤติดีแล้ว นำความสุขมาให้^{๑๖๕} คำว่าประพฤติธรรมนี้เป็น คำพูดโดยรวม ๆ ซึ่งหมายถึงการทำความดีอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อได้ทำแล้วหรือได้ประพฤติ ธรรมข้อนั้น ๆ แล้วก็จะได้รับผลตามจุดหมายหมายของธรรมข้อนั้น เช่น ประพฤติเมตตาต่อสรรพ สัตว์ ปรรณานาคต่อเพื่อนมนุษย์ ก็จะไม่มีศัตรูคู่แค้น มีแต่เพื่อนผู้คอยช่วยเหลือ ปรรณานาคตอบ

^{๑๖๒} ระวี ภาวิไล, **ความสุขในโลก**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท คอมฟอร์ม จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๒๘-๒๙.

^{๑๖๓} ดูรายละเอียดใน ส.ศ. (บาลี) ๑๕/๒๕๖/๒๗๓, ส.ศ. (ไทย) ๑๕/๒๕๖/๓๗๔, พุ.ชา.ทูก. (บาลี) ๒๗/๑๔๔/๖๓, พุ.ชา.ทูก. (ไทย) ๒๗/๑๔๔/๑๐๓.

^{๑๖๔} ปิ่น มุกขนันต์, **คำบรรยายพุทธศาสตร์ ภาคที่ ๒ ฉบับทดลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ**, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๐), หน้า ๑๖๔-๑๖๕.

^{๑๖๕} ดูรายละเอียดใน พุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๓๐๓/๓๑๘, พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๐๓/๓๘๕.

หรือแม้กระทั่งการพูดเพียงคำสัจ ก็เป็นการปฏิบัติธรรมอย่างหนึ่ง และเป็นธรรมะที่จำเป็นและเหมาะสมอย่างยิ่งที่จะนำมาใช้เสริมสร้างสันติสุขในสังคมปัจจุบัน เพราะเหตุที่คนในสังคมต่างคนต่างพูดเหลวไหล ไม่จริงใจจริงจังต่อกัน ไม่หนักแน่นในคำพูดของตนเอง จึงทำให้เกิดสภาวะที่ต่างฝ่ายต่างไม่ไว้ใจซึ่งกันและกัน ทำให้กลายเป็นสังคมหวาดระแวง ดังนั้น หลักการทางพระพุทธศาสนาจึงสอนให้เอาชนะคนพูดพล่อย ๆ ด้วยการพูดความจริง ดังที่เสฐียรพงษ์ วรรณปกได้ประมวลประวัติพระเถระ พระเถรี อุบาสกอุบาสิกา สมัยพุทธกาล มาไว้เป็นเครื่องเตือนจิตสะกิดใจแก่คนในสังคมปัจจุบัน เพื่อให้มีแนวทางการดำเนินชีวิตที่ดี ถูกต้อง และเป็นไปเพื่อความสุขส่วนตน และเพื่อสังคมส่วนรวม เช่น เรื่องนางอุตตรา ผู้มีเมตตาไม่โกรธตอบนางสิริมา ซึ่งเอาเนยใสเคียดพาล่านราดศีรษะ ด้วยอำนาจเมตตา เนยใสเคียดพาล่านกลับเย็นดุจดั่งน้ำฝนอันเย็นน่ำ ทำให้นางสิริมาสำนึกผิดในสิ่งที่ตนทำลงไปและขอมาโทษ นางอุตตราจึงพาไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงยกย่องว่านางอุตตราคิดถูกและทำถูกแล้วที่ไม่โกรธตอบ มีเมตตา ตั้งสัจจกิริยาไว้ในใจ จากนั้นจึงตรัสคาถา (โศลก) สอนนางทั้งสองว่า

“พึงเอาชนะคนโกรธ ด้วยความไม่โกรธ
 พึงเอาชนะคนไม่ดี ด้วยความดี
 พึงเอาชนะคนตระหนี่ ด้วยการให้
 พึงเอาชนะคนพูดพล่อย ๆ ด้วยการพูดความจริง”^{๑๖๖}

และในแต่ละสังคมนั้นสิ่งสำคัญที่จะขาดไม่ได้อีกอย่างหนึ่งก็คือ ความสามัคคีปรองดอง รักใคร่กลมเกลียวเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ซึ่งจะทำให้เป็นสังคมที่เข้มแข็ง และเป็นอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข แม้ในยามถูกเหล่าอริข้าศึกหรือบุคคลผู้ที่มุ่งร้ายหมายทำลายประโยชน์ของสังคมมาก่อน เมื่อทุกคนหรือทุกฝ่ายในสังคมสามัคคีกัน ย่อมจะป้องกันและจับไล่ให้หนีไปได้ สมดังพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ที่ได้นิพนธ์ไว้ในหนังสือพุทธศาสนสุภาษิตคำโคลง เกี่ยวกับเรื่องความสามัคคีว่า

สุขา สงฺฆสฺส สามคฺคี
 ความพร้อมเพรียงของหมู่ ให้เกิดสุข
 ยามเหล่าอริร้าย หมายปอง เมืองนา
 ชาวประชาทั้งผอง ช่วยกู้

^{๑๖๖}เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธสาวก พุทธสาวิกา, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๔), หน้า ๔๒๑.

ปฏิบัติผู้มีอาการ	เข้ายึด
สามัคคีอุปถัมภ์	ชาติให้เสรี
ไทยรวมไทยพร้อม	สามัคคี
จากอปรกจิเกิดมี	ประโยชน์ได้
เมืองไทยจักเพิ่มทวี	ความรู้ เรื่องนา
สามัคคีนำสุขให้	หมู่ฟุ้ง-ผองไทย ^{๑๖๗}

จากการศึกษาเกี่ยวกับการนำวาทะสาธิตไปประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการเผยแผ่ของบรรพชิตและคฤหัสถ์พบว่า บรรพชิตจะประยุกต์ใช้หลักธรรมโดยการเล่าเรื่องประกอบแล้วสอดแทรกวาทะสาธิตลงไปเพื่อให้เข้ากับเรื่องนั้น ๆ และจะเน้นธรรมะที่เป็นตัวหลักการเผยแผ่ที่มีประสิทธิภาพและก่อให้เกิดประสิทธิผล เช่น หลักปฏิสัมภิทา หรือคุณสมบัติของทูต ซึ่งทั้ง ๒ หลักการนี้เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าเป็นวิธีการเผยแผ่ที่มีประสิทธิภาพ ส่วนคฤหัสถ์จะเข้าใจให้ผู้ฟังเกิดความอยากรู้อยากเห็นแล้วค่อยสอดแทรกธรรมะภายหลัง ทั้งให้กำลังใจและช่วยชี้นำสังคมให้มองเห็นทางสว่างที่ควรเดินในเรื่องต่าง ๆ ซึ่งมีการเผยแผ่ทั้งสื่อวิทยุ โทรทัศน์ และสื่อสิ่งพิมพ์หรือวรรณกรรม ธรรมะส่งเสริมปัญญาหลากหลายมุมมอง ล้วนแล้วแต่นำสนใจทั้งนั้น โดยที่ทั้ง ๒ ฝ่ายมีจุดมุ่งหมายเดียวกันคือต้องการให้ผู้ฟังได้รับประโยชน์จากพุทธธรรมและนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตให้มากที่สุด

เมื่อว่าโดยสรุป หลังจากศึกษาค้นคว้าแล้ว ผู้วิจัยพบว่า วาทะสาธิตที่บรรพชิตและคฤหัสถ์นำไปใช้เผยแผ่พระพุทธศาสนาให้สังคมได้รับรู้และนำไปประพฤติปฏิบัติทั้ง ๔ ด้านนั้น ส่งผลดีต่อการดำเนินชีวิตการเป็นอยู่ของผู้นับในสังคมส่วนรวมเป็นอย่างมาก เช่น ทำให้บ้านเมืองสงบเป็นระเบียบ ผู้นับมีจิตใจเมตตาเอื้ออารีกัน เป็นสังคมแห่งการศึกษา เกิดความรู้ มีทัศนคติที่ดี ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้ประพฤติปฏิบัติตามไปในทางที่ดี สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคมอย่างเข้มแข็งและเข้าใจต่อสภาพแวดล้อมรอบข้าง และยังส่งผลดีต่อเนื่องไปถึงส่วนต่าง ๆ ของสังคมทุกส่วนจุดด้อยไม้ที่ได้รับความทุกข์และน้ำที่รากเหง้าแล้วส่งผลดีต่อลำดับตลอดถึงกิ่งก้านสาขาทุกส่วนฉะนั้น เมื่อจำแนกแต่ละด้านออกเพื่อให้มองเห็นคุณค่าและความสำคัญของวาทะสาธิตที่นำไปใช้ในแต่ละด้านชัดเจนยิ่งขึ้น ก็จะพบว่า

^{๑๖๗} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, พุทธศาสนสุภาษิตคำโคลง, (กรุงเทพมหานคร : สมาคมศูนย์วัฒนธรรมไทย-สาธารณรัฐเกาหลี, ๒๕๒๗), หน้า ๓๘.

ด้านการเมืองการปกครอง ผู้นำที่มีอำนาจหน้าที่ในการปกครอง มีการปกครองด้วยหลักธรรมดังที่เรียกกันว่า หลักธรรมาภิบาล (Good Governance) ซึ่งก็คือหลักการปกครองที่พระพุทธศาสนาเรียกว่า ทศพิธราชธรรม นั้นเอง และยังมีหลักธรรมอื่น ๆ สำหรับใช้ปกครองและเกื้อหนุนในการปกครอง เช่น จักรกัตติวัตร ๑๒ อปริหานิยธรรม ๗ ราชสังคหวัตถุ ๕ เว้นจากอคติ ๔ พรหมวิหาร ๔ ทิส ๖ เป็นต้น ที่ถูกนำไปใช้ในการปกครองไม่ว่าการปกครองนั้นจะเป็นระดับครอบครัว สังคม องค์กร สมาคม หรือระดับประเทศก็ตาม ผู้มีหน้าที่ปกครองทุกคนสามารถประยุกต์ใช้ธรรมะในการปกครองเพื่อให้เข้ากับการเป็นอยู่และเหมาะสมกับสังคมนั้น ๆ ได้ ทั้งนี้การปกครองจะเรียบร้อยเป็นไปด้วยดี มีความมั่นคงเป็นปึกแผ่น สงบราบเรียบได้ ก็ต้องอาศัยผู้นำและผู้ตามที่เป็นธรรมาธิปไตยรู้จักผิชอบชั่วดี มีใจเป็นธรรม ไม่เห็นแก่ตัว ทำหน้าที่ด้วยความยุติธรรม มั่นคง ไม่ลำเอียง จึงจะก่อให้เกิดประโยชน์และความสุขแก่สังคม องค์กรต่าง ๆ ตลอดจนประเทศชาติได้อย่างแท้จริง

ด้านสังคมสงเคราะห์ บรรพชิตและคฤหัสถ์ต่างทำหน้าที่ช่วยเหลือเกื้อกูลบุคคลที่ตกทุกข์ได้ยาก ไร้ที่พึ่งพาอาศัย ให้เป็นผู้ที่ช่วยเหลือตัวเองได้ ด้วยการสงเคราะห์ตามหลักสังคหวัตถุธรรม คือให้ปันสิ่งของที่จำเป็นต่อชีวิตขั้นพื้นฐาน เพื่อบรรเทาความร้อน ความหนาว ความหิว กระหาย หรือบำบัดโรคภัยไข้เจ็บให้มีสุขภาพร่างกายแข็งแรงขึ้น ตลอดจนทั้งสนับสนุนช่วยเหลืออาชีพการงานให้ทำ พุดชื้อแนะประโยชน์ให้ สอนให้รู้ให้เข้าใจด้วยวิทยาการในด้านต่าง ๆ ช่วยแก้ปัญหาชีวิตให้คลี่คลาย ให้กำลังใจในการต่อสู้ และผู้ทำหน้าที่เป็นนักสังคมสงเคราะห์ที่ดีจำต้องมีคุณธรรมคือพรหมวิหาร ๔ เป็นหลักใจในการสงเคราะห์อยู่เสมอ และมีความรู้ความสามารถในด้านนั้น ๆ โดยเฉพาะ จึงจะเข้าใจในความทุกข์ของผู้มีปัญหาย่างถ่องแท้ และปฏิบัติต่อผู้มีปัญหาได้ถูกต้อง ซึ่งจะทำให้เกิดผลดีตามมาก็คือทำให้ผู้มารับการสงเคราะห์พึ่งตัวเองได้ ไม่เป็นปัญหาของสังคม สังคมเข้มแข็งประสานเข้าด้วยกัน ยึดเหนี่ยวผูกพันจิตใจให้รวมกันเป็นหนึ่งเดียวได้

ด้านการศึกษา การศึกษามีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาคนให้เป็นคนมีความรู้ความสามารถมีสมรรถภาพและประสิทธิภาพในการปรับตัวและสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ในการนำไปใช้ประกอบอาชีพการงาน และในการพัฒนาให้เป็นคนโดยสมบูรณ์ ซึ่งอาศัยหลักไตรสิกขาในการพัฒนา เมื่อตนได้รับการพัฒนาดีแล้ว จะส่งผลดีต่อสังคม ทำให้เกิดสังคมปัญญาชน มีบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถ รู้จักคิดพิจารณาไตร่ตรองข้อมูลข่าวสาร เข้าใจและเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ได้ง่าย รู้จักแยกแยะสิ่งที่ดีและไม่ดี ทำให้สังคมมีปัญหาน้อยลง เมื่อสังคมโดยรวมดี ประเทศชาติก็จะดีและได้รับประโยชน์ไปด้วย คนดี สังคมดี ประเทศชาติก็เจริญรุ่งเรือง

ด้านการเผยแผ่ ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ได้เรียนรู้เทคนิควิธีการเผยแผ่ธรรมตามหลักพุทธวิธีจนเกิดทักษะความชำนาญก่อนที่จะเผยแผ่หรือสื่อสารธรรม โดยมีองค์ประกอบในการเผย

แผ่นหรือสื่อสาร ๕ ประการ คือ ผู้ส่งสาร สาร ช่องทางการสื่อสาร ผู้รับสาร และปฏิกิริยาตอบกลับ โดยผู้ส่งสารจะต้องมีคุณสมบัติที่ดีที่เรียกว่า องค์คุณธรรมอีก ๕ ประการ และรู้หลักสัปปริสธรรม ๗ ประการ มีความอดทน ไม่ว่ากล่าวใส่ร้ายผู้อื่น แต่ถกกันในเนื้อหาและหัวข้อธรรม รู้จักใช้ถ้อยคำ มีปฏิภาณไหวพริบ ส่วนสารก็ต้องเป็นจริง เหมาะแก่กาลเทศะ และเป็นประโยชน์ ทั้งนี้ผู้ส่งสารจะต้องเลือกใช้ช่องทางการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพและเหมาะสมกับตน โดยพิจารณาคุณสมบัติของผู้รับสารก่อนส่งสารเสมอ เพราะผู้รับสารมีหลายระดับ และสังเกตหรือรับรู้ปฏิกิริยาตอบกลับจากผู้รับสารทุกครั้งที่ทำกรสื่อสาร จึงจะทำให้การเผยแผ่หรือสื่อสารมีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลได้อย่างเต็มที่

ดังนั้น วาจาสุภาสิตหรือธรรมะจึงเป็นส่วนประกอบที่ขาดไม่ได้ในการทำงานทุกอย่าง ไม่ใช่เฉพาะแต่ ๔ ด้านดังกล่าวนี้เท่านั้น เพราะช่วยเกื้อหนุนการทำงานให้ประสบความสำเร็จและมีคุณภาพ สร้างบุคลากรให้อยู่ร่วมกันอย่างผาสุก และเป็นบ่อเกิดแห่งคุณงามความดีทุกชนิดที่สังคมพึงประสงค์ และพึงนำไปปฏิบัติให้เกิดเป็นประโยชน์ขึ้นได้

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวาจาสุภาษิตที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกาย ทำให้ทราบถึงความสำคัญ
ของวาจาสุภาษิตที่มีต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในด้านต่าง ๆ เพราะวาจาคือถ้อยคำที่พูดออกมา
เป็นภาษาให้ผู้อื่นฟัง เป็นสิ่งสำคัญที่แสดงออกถึงอุปนิสัยและน้ำใจของผู้พูดว่าดีหรือร้ายอย่างไรดัง
คำกล่าวที่ว่าวาจาเช่นเดียวกับน้ำใจ นั่นก็หมายถึง ถ้าพูดจริง ก็สอนน้ำใจผู้พูดว่าเป็นคนซื่อตรงสุจริต
ไว้ใจได้ ถ้าพูดเท็จ ก็สอนน้ำใจผู้พูดว่าเป็นคนคดโกง ทุจริตไว้ใจไม่ได้ ถ้าพูดชักนำให้เกิดสามัคคีกัน
ก็สอนน้ำใจผู้พูดว่าเป็นคนรักสงบ ปราศจากความเห็นแก่ตัวและความริษยา ถ้าพูดต่อเสียดยุยง
ส่งเสริมให้แตกสามัคคี ก็สอนน้ำใจผู้พูดว่าเป็นคนไม่รักสงบมีความริษยาผู้อื่นมีใจทราม ถ้าพูด
ไพเราะอ่อนโยนก็สอนน้ำใจเป็นคนนุ่มนวลควรคบ ถ้าพูดหยาบคายก็สอนน้ำใจเป็นคนลามกร้ายกาจ
ถ้าพูดประกอบด้วยประโยชน์ก็สอนน้ำใจเป็นผู้ใหญ่รู้ค่าของวาจา อนึ่ง วาจาที่พูดออกมานั้นย่อม
แสดงให้ผู้อื่นรู้ว่าผู้พูดเป็นคนโง่ เป็นคนฉลาด เป็นคนดี เป็นคนชั่ว และเป็นผู้ใหญ่หรือไม่ วาจาจึง
เป็นสิ่งที่ควรระมัดระวังอย่างยิ่ง เพราะชนทั้งหลายจะรู้ความประสงค์ของกันและกันก็ด้วยวาจาที่
พูดกัน จะรักกันนับถือกันก็ด้วยวาจา จะโกรธกันเกลียดกันก็ด้วยวาจา จะสามัคคีกันหรือแตกแยก
กันก็ด้วยวาจา เพราะฉะนั้น จึงต้องเลือกพูดแต่วาจาที่เป็นคุณที่เรียกว่าวาจาสุภาษิต ไม่พูดวาจาที่
เป็นโทษที่เรียกว่าวาจาทุภาษิต

วาจาสุภาษิตจึงหมายถึงคำพูดที่กล่าวดีแล้ว ถือเป็นคนดีได้ ไม่มีโทษ ไพเราะเสนาะหู
เป็นวจีสุจริต กล่าวด้วยธรรมที่น่าออกจากทุกข์ ซึ่งพูดหรือเปล่งเสียงทำให้ผู้ฟังเข้าใจเนื้อความได้
รวมความว่า วาจาใดก็ตามที่ไม่เบียดเบียนกายและใจของตนและคนอื่นให้เดือดร้อน วาจานั้นเป็น
วาจาสุภาษิตแท้ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงองค์ประกอบของวาจาสุภาษิตไว้ในพระสูตร ๒ แห่ง
ได้แก่ ในสุภาสิตสูตร ตรัสองค์ประกอบไว้ ๔ ประการ และในวาจาสูตร ตรัสองค์ประกอบไว้ ๕
ประการ โดยทรงสรุปไว้ว่า วาจาที่ประกอบด้วยองค์ประกอบดังกล่าวนี้ เป็นวาจาสุภาษิต ไม่เป็น
วาจาทุภาษิต ไม่มีโทษ ผู้รู้ทั้งหลายไม่ติเตียน และเป็นมงคลสูงสุดในชีวิต

เมื่อจำแนกบุคคลผู้กล่าววาทะจากสุภาษิตในคัมภีร์จุททนิคาย สามารถจำแนกออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ พระพุทธเจ้า พระสาวกพระสาวิกา และอุบาสกอุบาสิกา ซึ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์จุททนิคายนั้น พระพุทธเจ้าหรือพระสาวกสาวิกาและอุบาสกอุบาสิกาได้ใช้รูปแบบและการสร้างวาทะจากสุภาษิตโดยอาศัยหลักนวัถลัตถุศาสน์ คือหลักคำสอนของพระศาสดามีรูปแบบในการสอน ๕ ประการ ได้แก่ สุตตะ เถยยะ เวชยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาดก อพภูตธรรม และเวทลลละ

ส่วนประโยชน์ของการใช้วาทะจากสุภาษิตนั้น พบว่ามีหลายด้าน ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

ประโยชน์ในการเปลี่ยนแปลงความรู้ ทศนคติ และพฤติกรรมของผู้ที่ได้รับฟังวาทะจากสุภาษิตกล่าวคือในการเปลี่ยนแปลงความรู้ นั้น วาทะจากสุภาษิตจะเปลี่ยนแปลงความรู้ในระดับต่ำคือการเปลี่ยนจากความไม่รู้เป็นความรู้ จากความมืดเป็นความสว่าง ส่วนความรู้ระดับสูงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้มากคือเปลี่ยนจากปุถุชนเป็นอริยชน ในส่วนทศนคติของผู้ฟังสามารถเปลี่ยนแปลงจากหมกมุ่นเป็นปล่อยวาง จากไม่ดีเป็นดี จากวุ่นวายกลายเป็นสงบสุข ทำให้มองเห็นทางดำเนินชีวิตที่เป็นประโยชน์ทั้งโลกนี้และโลกหน้าหรือประโยชน์สูงสุดคือพระนิพพาน ทศนคติที่ดีนี้จะส่งผลให้แสดงออกทางกายและวาทะที่ดีที่เรียกว่าพฤติกรรม วาทะจากสุภาษิตสามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่แสดงออกทั้งภายนอกคือส่วนของร่างกาย ทั้งภายในคือส่วนของจิตใจ เมื่อจิตใจดีก็ส่งผลออกมาสู่ร่างกายที่ดีมีประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ผู้ที่เคยมีพฤติกรรมชอบเบียดเบียนทำร้ายก็กลายเป็นเมตตาอารีช่วยเหลือเกื้อกูล พฤติกรรมดีนี้เป็นผลส่งมาจากจิตใจที่ดีเพราะมีปัญญาคือความรู้เป็นแสงสว่างส่องนำทางชีวิตนั่นเอง

และเมื่อจำแนกประโยชน์ของวาทะจากสุภาษิตในการพัฒนาสังคมนั้น พบว่า วาทะจากสุภาษิตมีประโยชน์ทั้งต่อการเมืองการปกครอง การสังคมสงเคราะห์ การศึกษา และการเผยแผ่ โดยพบว่าการเมืองการปกครองนั้น วาทะจากสุภาษิตในด้านนี้สอนให้ตระหนักในเรื่องต่าง ๆ เช่น การเป็นผู้นำหรือผู้ปกครองที่ดี การรู้จักสรรหาผู้ปกครองที่ดีมีคุณธรรม การได้เรียนรู้และจดจำวิถีทางเจริญในรื่องานข้าราชการ การรู้จักตั้งตนไว้ในทางไม่เกียจคร้าน ทำงานที่ชอบประกอบธุรกิจสุจริต การดำเนินชีวิตโดยอาศัยปัญญา และการเห็นโทษของกามคุณทั้ง ๕ ว่าไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน มีทุกข์เป็นผล ซึ่งจะทำให้การปกครองไม่ว่าจะเป็นระดับครอบครัว สังคม และประเทศชาติ เป็นไปได้ด้วยดี ครอบครัวอบอุ่นบ้านเมืองสงบร่มเย็น ผู้นำไม่หลงผิดยึดติดในอำนาจจนบ้าบิ่น เพราะพิจารณาเห็นโทษของกามคุณทั้งหลายที่ไม่เที่ยงมีผลเป็นทุกข์ด้วยปัญญา

ด้านสังคมสงเคราะห์ วาทะจากสุภาษิตในด้านนี้ชี้ให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมในการทำให้สังคมเกิดความสงบร่มเย็นโดยอาศัยวาทะจากสุภาษิตที่นำไปประยุกต์ใช้ในหลักการต่าง ๆ คือ หลักการ

รู้จักใช้ถ่ายทอดทรัพย์ หลักการคบหากัลยาณมิตร หลักการส่งเสริมคุณภาพจิต หลักความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา และหลักการรักษาสังแวดล้อมให้น่าอยู่อาศัยเป็นต้น ซึ่งหลักการต่าง ๆ นี้ทำให้เกิดประโยชน์ในด้านเศรษฐกิจ คุณภาพชีวิต วัฒนธรรม และระบบนิเวศวิทยาเป็นอย่างดี

ด้านการศึกษา วาจาสุภาษิตในด้านนี้ ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา คือ สิล สมาธิ ปัญญา โดยเฉพาะการที่จะทำให้เข้าใจในสิ่งต่าง ๆ รอบตัวได้ก็เพราะอาศัยปัญญาเป็นหลัก และปัญญานั้นก็ทรงชี้ว่าเกิดมิได้เพราะอาศัยการประกอบ คืออาศัยการศึกษาด้วยการฟัง (สุตมยปัญญา) การคิด (จินตมยปัญญา) และการอบรมจิต (ภาวนามยปัญญา) ซึ่งมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิต การทำชีวิตให้มีคุณภาพ และก่อเกิดสังคมแห่งปัญญาชน เพราะผู้ฟังวาจาสุภาษิตแล้วรู้จักคบหากัลยาณมิตร รู้จักฝึกฝนจิตตามหลักไตรสิกขา รู้จักคุณค่าของสิ่งแวดล้อม รู้จักเตรียมพร้อมเพื่อชีวิตที่ดีมีคุณค่าและรู้จักขยันหาอดอมเพื่อชีวิตที่สมบูรณ์เป็นต้น

ด้านการเผยแผ่ วาจาสุภาษิตในด้านนี้มุ่งเน้นการนำเสนอพุทธธรรมที่นำไปเผยแผ่แก่ประชาชนโดยทั่วไป และคุณธรรมของนักเผยแผ่พุทธธรรมเป็นสำคัญ โดยทำให้ผู้ฟังได้รู้จักคุณธรรมของนักเผยแผ่ รู้จักการสร้างสรรค์พลังแท้ด้วยรู้จักสามัคคี รู้จักใช้ความเพียรอย่างเต็มที่มีความไม่ประมาท รู้จักความเป็นผู้ฉลาดบำเพ็ญบุญกุศล รู้จักทางนำตนให้ข้ามพ้นการถือฤกษ์ถือยาม รู้จักการไม่มุ่งตามพยาบาทอาฆาตแค้นเป็นต้น ซึ่งความรู้เหล่านี้สามารถสร้างพลังทางสังคมให้เข้มแข็ง ให้เป็นคนรู้จักมองโลกในแง่ดี มีเหตุผลประกอบ และรู้จักปล่อยวางให้อภัย ไม่พยาบาทจองเวรต่อผู้อื่น

จากการที่บรรพชิตและคฤหัสถ์ได้นำวาจาสุภาษิตไปประยุกต์ใช้กับสังคมทั้ง ๔ ด้านดังกล่าว พบว่า ด้านการเมืองการปกครอง ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ได้ชี้แนะให้ผู้ปกครองทุกระดับดำรงตนอยู่ในธรรมะ ยึดความยุติธรรมถูกต้อง ไม่มีอคติ ไม่ทุจริตคอร์รัปชัน ปกครองด้วยหลักธรรมาธิปไตย อันจักเป็นแบบอย่างที่ดีแก่สังคมและทำให้ประเทศเจริญรุ่งเรือง ส่วนด้านสังคม สงเคราะห์ ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์มีพรหมวิหารธรรมคือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เป็นพื้นฐานของจิตในการสงเคราะห์ช่วยเหลือสังคม และได้สงเคราะห์ด้วยหลักสังคหวัตถุ ๔ คือ ทาน ปิยวาจา อตถจริยา และสมานัตตตา โดยที่บรรพชิตเน้นการสงเคราะห์ด้วยธรรมะชี้บอกทางสว่างให้เดิน พร้อมทั้งให้กำลังใจในการต่อสู้กับอุปสรรค ไม่ให้โชคชะตมาเป็นตัวกำหนดชีวิต ในขณะที่คฤหัสถ์ก็สงเคราะห์ด้วยวัตถุสิ่งของพร้อมทั้งให้ความรู้บอกแนวทางในการจัดการกับอุปสรรคปัญหาต่าง ๆ หรือชี้นำสังคมเพื่อให้เดินไปสู่ทางเจริญ แม้ด้านการศึกษา บรรพชิตก็ได้้นำวาจาสุภาษิตไปใช้เพื่อให้มีการพัฒนาคนใน ๔ ด้าน คือ กาย สิล จิต ปัญญา โดยมีจุดมุ่งหมายสูงสุดคือทำตนให้มีอิสรภาพภายใน ส่วนคฤหัสถ์มุ่งเน้นการศึกษาเพื่อใช้ประกอบอาชีพและการเป็นอยู่ที่ดี

สมบูรณ์ ไม่เป็นปัญหาของสังคม และในด้านการเผยแผ่ ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ได้ให้ความสำคัญกับการสื่อสารทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นสื่อบุคคล สื่อมวลชน หรือสื่อสิ่งพิมพ์ก็ตาม โดยเน้นที่ผู้เผยแผ่ธรรมต้องมีคุณสมบัติที่ดี มีทักษะในการถ่ายทอดอย่างมีประสิทธิภาพและชาญฉลาด ซึ่งตัวสารคือธรรมะต้องเป็นจริง และให้ความสำคัญแก่ผู้ฟังทุกครั้งที่ส่งสาร จึงจะทำให้ประสบความสำเร็จในการเผยแผ่ธรรม

และเมื่อนำผลการศึกษาดังกล่าวมาวิเคราะห์แล้ว จะเห็นได้ว่าวาจาสุภาษิตนั้นมีความสำคัญทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ทั้งต่อสังคมและประเทศชาติ เพราะการพูดเป็นเครื่องมือสำหรับประกอบอาชีพต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นนักปกครอง นักบริหาร นักธุรกิจ แพทย์ ครู นักบวช ก็ตาม จำเป็นต้องพูดเพื่อถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้ฟังได้รู้ ได้คิด และได้ทำตาม

ดังจะเห็นได้ว่า ในสมัยพุทธกาลจะมีการกล่าววาจาสุภาษิตตามกาล กล่าวคำจริง กล่าวไพเราะ ประกอบด้วยประโยชน์ และมีเมตตาจิตเป็นพื้น ต่อเมื่อกาลเวลาผ่านไป สภาพทางสังคมเปลี่ยนแปลงไป วาจาสุภาษิตก็อาจจะเกิดขึ้นใหม่ ๆ เพื่อให้เหมาะสมกับสังคมนั้น ๆ

ส่วนผู้ที่กล่าววาจาสุภาษิตนั้น พบว่า ในสมัยพุทธกาลผู้ที่กล่าววาจาสุภาษิตส่วนใหญ่ก็คือพระพุทธเจ้า พระสาวกสาวิกา ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้ดี มีความดี เป็นผู้ที่ดีควรแก่การกล่าววาจาสุภาษิต แต่ในปัจจุบันจะมีสาวกซึ่งเป็นอุบาสกอุบาสิกาจะเป็นผู้ที่ร่ำเรียนวิชาการทั้งทางโลกและทางธรรมมากขึ้น ดังนั้น จึงอาจมีแนวโน้มว่าฆราวาสจะเป็นผู้กล่าววาจาสุภาษิตมากขึ้นหรือในบางครั้งอาจมากกว่าบรรพชิตก็ได้

สำหรับความไพเราะของวาจาสุภาษิตนั้นพบว่า วาจาสุภาษิตในสมัยก่อนอาจจะมี ความไพเราะจับใจมากกว่า ทั้งนี้เนื่องจากภาษาในยุคดั้งเดิมเป็นภาษาที่มีการเน้นความไพเราะเป็นหลัก เป็นภาษาสุภาพกินใจแก่ผู้ฟัง แต่ในปัจจุบันการกล่าววาจาสุภาษิตเน้นเรื่องการเร้าอารมณ์ความรู้สึก เข้าถึงใจผู้ฟังมากกว่าเน้นความไพเราะ ดังนั้น ความไพเราะของวาจาสุภาษิตอาจมีลดน้อยลง

ส่วนประโยชน์ของวาจาสุภาษิตสามารถนำไปใช้ในแง่เตือนสติคนในสังคมได้มาก และคงไว้ซึ่งวัฒนธรรมทางภาษา ซึ่งในการใช้ก็ควรระมัดระวัง ทั้งนี้ หากเน้นความสนใจมากเกินไปก็อาจจะกลายเป็นการกล่าวตลกที่ขาดความน่าเชื่อถือก็เป็นได้

สำหรับการนำวาจาสุภาษิตไปใช้ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ถึงแม้ว่าวาจาสุภาษิตเป็นธรรมะที่ก่อให้เกิดประโยชน์กับบุคคล สังคม และประเทศชาติมาแล้วก็จริง แต่ก็ควรคำนึงถึงความเหมาะสมของวาจาสุภาษิตกับงานเฉพาะแต่ละด้านเป็นหลัก หากไม่แล้ววาจาสุภาษิตอาจไม่เกิดประโยชน์ต่องานนั้น ๆ ก็ได้ โดยเฉพาะบรรพชิตต้องคำนึงถึงพระธรรมวินัยและความเป็นสมณะ

อยู่เสมอ เพื่อว่าจะได้ไม่เกิดคำครหาในภายหลัง ส่วนคุณหลักก็ควรระมัดระวังการประยุกต์ใช้วาจาสุภาษิตที่ทำให้สังคมเกิดข้อกังขาว่าใช้ธรรมะที่พระพุทธเจ้าสั่งสอนหรือไม่ อาจทำให้สังคมไม่ยอมรับและไม่ปฏิบัติตามวาจาสุภาษิตที่นำไปประยุกต์ใช้ก็เป็นได้

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาในด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในคัมภีร์ขุททกนิาย ได้พบข้อที่น่าสนใจอีกหลายประการที่ผู้ศึกษาเห็นว่าน่าจะมีการศึกษาค้นคว้าวิจัยเพิ่มเติมเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมและประเทศชาติต่อไป ประเด็นที่ควรศึกษานั้นมีดังต่อไปนี้

๕.๒.๑ ควรมีการศึกษาวิเคราะห์วาจาสุภาษิตอย่างถ่องแท้เพื่อนำไปประยุกต์ใช้เป็นคติธรรมในการดำเนินชีวิตในยุคปัจจุบัน ให้สามารถนำไปใช้ได้ถูกต้องและเหมาะสมโดยไม่มีข้อโต้แย้งหรือข้อกังขาในการปฏิบัติ

๕.๒.๒ ควรศึกษาวาจาสุภาษิตในคัมภีร์ขุททกนิายในด้านอื่น ๆ อีก เช่น ด้านเศรษฐศาสตร์ ด้านส่งเสริมคุณภาพชีวิต ด้านกรรม ด้านบุคคล เป็นต้น เพื่อจะได้นำมาใช้ในส่วนที่เป็นการเฉพาะเรื่องได้ และให้มีความน่าสนใจเพิ่มมากขึ้น

๕.๒.๓ ควรศึกษาแรงจูงใจในการนำวาจาสุภาษิตไปใช้เผยแผ่พระพุทธศาสนาของบรรพชิตและคฤหัสถ์ เพื่อที่จะได้นำวาจาสุภาษิตไปใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างจริงจัง มิใช่เพียงแต่ศึกษาไว้เป็นความรู้เท่านั้น

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี - ไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๕ – ๒๕๔๕.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ธรรมนูญราชวิทยาลัย ปฐมภาค – อรรถกถา ปฐมภาค. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____. วิสุทธิมรรค นาม ปกรณ์เสตสุต ตติโย ภาค. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ :

(๑) หนังสือ :

กระทรวงศึกษาธิการ. พระราชกรณียกิจและพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ มหาราช เกี่ยวกับการศึกษา การศาสนา และวัฒนธรรม.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๑.

_____. พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุ (ร.ส.พ.), ๒๕๔๖.

กิตติมา สุรสนธิ. ความรู้ทั่วไปทางการสื่อสาร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
๒๕๔๐.

- โกวิท ตั้งตรงจิตร. พุทธศาสนสุภาษิต นำชีวิตให้รุ่งเรือง. กรุงเทพมหานคร : อักษรพิทยา, ๒๕๔๕.
- คณะศึกษานุศึกษา. อุปลมนิ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๓๕.
- จรรยา สุภาพ. ลัทธิการเมืองและเศรษฐกิจเปรียบเทียบ. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๓๘.
- จำนงค์ ทองประเสริฐ. ศาสนาปรัชญาประยุกต์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : คอมแพคท์
พรีน, ๒๕๓๘.
- จิตรจำนงค์ สุภาพ. กัลยาณวาทะ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ยูไนเต็ดโปรดักชั่น, ม.ป.ป.
- จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ, บรรณาธิการ. ภาษากับการสื่อสาร. นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๐.
- โชติ จินตแสง. ๓๘ มงคล. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- ดิเรกชัย มัทธนะสิน. ถ้อยคำสำนวน : แนวคิดเชิงภาษาศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
สุกัญญา, ๒๕๒๕.
- ทินพันธ์ นาคะตะ. พระพุทธศาสนากับสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕.
- นนท์ ภารดา. พุทธอวยพร. กรุงเทพมหานคร : เทพนมิตการพิมพ์, ๒๕๒๔.
- บรรจบ บรรณรุจิ. อลิติมหาสาวก. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๘.
- บุญมา จิตจรัส. มงคล 38 ประการ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๓.
- ประเวศ วะสี. เป็นเมืองพุทธทำไมทรุดลง (พุทธธรรมกับสังคม เล่ม ๑). พิมพ์ครั้งที่ ๒๑.
กรุงเทพมหานคร : หมอชาวบ้าน, ๒๕๔๑.
- พรศักดิ์ ฝ่องแผ้ว. รัฐศาสตร์ พัฒนาการและแนวการศึกษา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศรีอนันต์,
๒๕๒๔.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). กรณีสันตือโสภ. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธ
ธรรม, ๒๕๓๑.
- _____. การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____. พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.
- _____. พุทธศาสนากับสังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง,
๒๕๓๒.

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). ทิศทางการศึกษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). พุทธวิธีบริหาร. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ). ความอดทนส่งผลให้สำเร็จ. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
เอส.อาร์.พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖.

_____. คำสอนในพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.
อาร์.พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๓.

_____. มงคลชีวิต หลักปฏิบัติมงคล ๓๘ ประการ ของคนดี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
ธรรมสภา, ๒๕๔๔.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ). มงคล ๓๘ ประการ. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย. พิมพ์ครั้งที่ ๔.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____. การศึกษากับการวิจัยเพื่ออนาคตของประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๑.

_____. การสื่อสารเพื่อเข้าถึงสังคม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๕.

_____. ธรรมบุญชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๒๐. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓.

_____. พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๒.

_____. พุทธวิธีในการสอน. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด,
๒๕๔๑.

_____. หยาดเพชรหยาดธรรม ภูมิปัญญาเพื่อการศึกษาไทย, ในพระพุทธศาสนา มรดกล้ำค่า
ของไทย. รวบรวมและจัดพิมพ์โดยกรมการศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การ
ศาสนา, ๒๕๔๔.

พระธรรมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม). งานวิจัยการศึกษาเชิงวิเคราะห์ พระคาถาธรรมบท.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลมหาราช. ประมวลพระบรมราโชวาทด้านศาสนาและ
จริยธรรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๕.

_____. พระราชดำรัสเรื่องงานสังคมสงเคราะห์ คนกับความคิด. นิตยสารการประชาสงเคราะห์

ปีที่ ๓๔, ม.ค. - ธ.ค. ๒๕๓๔.

_____. พระบรมราชาบาทเทียบพระพุทธศาสนสุภาษิตและนันทาภาษิต. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๗.

พระพิจิตรธรรมพาที (ชัยวัฒน์ ธรรมวฑฺฒโน). ผู้ฉลาดในการบำเพ็ญประโยชน์. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๓๕.

พระพิมลธรรม (ชอบ อนุจาริมหาเถระ), ราชบัณฑิต. พุทธประวัติทัศนศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ ๔.

กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิหอไตร, ๒๕๒๘.

พระไพศาล วิสาโล. พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต. กรุงเทพมหานคร :

มูลนิธิสคศรี-สฤษดิ์วงศ์, ๒๕๔๖.

พระมหาไพศาล บุญญาญาณจนพัณฑ์. หลักวิชาการเทศน์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรม

บรรณาการ, ๒๕๒๒.

พระมหาสมปอง มุทิโต. คัมภีร์อภิธานวรรณนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูร

วงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

พระยาอนุমানราชชน, ศาสตราจารย์. นิรุกติศาสตร์ ภาค ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, ๒๕๑๐.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตภาโณ). ธรรมาธิปไตย. กรุงเทพมหานคร : พรศิเวการพิมพ์,

๒๕๓๔.

พระราชวรมนิ (ประยุทธ์ ปยุตโต). ปรัชญาการศึกษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :

เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๕.

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุสลาจิตโต). พระสงฆ์ผู้นำสังคม Social Leading Monks.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระสิริมงคลอาจารย์. มงคลตฤทีปนี (ปจฺโม ภาโณ). พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระอัครวงศาจารย์. สัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิภูมิพลโลกิคุ, ๒๕๒๓.

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจฺนฺโท จันทร). ธรรมเทศนามงคล ๓๘ ธรรมวิยานุศาสตร์ พร้อมด้วย

เชิงภาพ. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ม.ป.ป.

พันธุ์ ป. หลงสมบุญ. พจนานุกรม มคธ - ไทย. กรุงเทพมหานคร : อาหารการพิมพ์, ม.ป.ป.

พันเอกปิ่น มุทุกันต์. คำบรรยายพุทธศาสตร์ ฉบับฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ. กรุงเทพมหานคร :

ร.พ. อักษรบริการ, ๒๕๐๐.

- _____ . มงคลชีวิต ประมวลทางก้าวหน้าตามแนวพุทธศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๕.
กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๒๗.
- _____ . มงคลชีวิต ภาค ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๐๕.
พุทธทาสภิกขุ. การศึกษาในทัศนะของท่านพุทธทาส. กรุงเทพมหานคร : อัครมโฆจัดพิมพ์, ๒๕๓๓.
- _____ . ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๒. สุราษฎร์ธานี : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๑๕.
- _____ . บรมธรรมภาคปลาย. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิไชยา, ๒๕๒๕.
- _____ . โลกรอดได้ด้วยประชาธิปไตยขัณมิกสังคณนิมเฒ์จการ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
ธรรมสภา, ๒๕๓๖.
- ภิญโญ สาร. การศึกษา : ปัญหาที่รอกนแก้. กรุงเทพมหานคร : วัฒนาพานิช, ๒๕๓๐.
มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช ๒๔๘๔. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๘๔.
- ระวี ภาวิไล. ความสุขในโลก. กรุงเทพมหานคร : บริษัท คอมฟอร์ม จำกัด, ๒๕๔๒.
- _____ . ชีวิตดีงาม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผีเสื้อ, ๒๕๓๗.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร : นานมี
บุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖.
- วสิน อินทสระ. การเผยแพร่ศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กิตติวรรณ, ๒๕๓๖.
- _____ . พุทธวิธีในการสอน. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เมื่อดทราย, ๒๕๔๕.
- _____ . เพื่อความสุขใจ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เมื่อดทราย, ๒๕๔๖.
- วันทนี วาสิกะสิน, สุรางค์รัตน์ วสินารมณ และกิตติพัฒน์ นนทปัทมะดูลย์. ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับ
สวัสดิการสังคมและสังคมสงเคราะห์. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗.
- ศรีทัตติม พานิชพันธ์ และคณะ. ความรู้พื้นฐานทางสังคมสงเคราะห์. เอกสารทางวิชาการคณะ
สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔.
- สนิท ศรีตำแดง. พระพุทธศาสนากับหลักการการศึกษา. กรุงเทพมหานคร : นีลนารการพิมพ์,
๒๕๓๔.
- สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), สมเด็จพระสังฆราช. ความจริงที่ด้องเข้าใจ. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. พุทธศาสนสุภาษิตคำโคลง. กรุงเทพมหานคร :
สมาคมศูนย์วัฒนธรรมไทย-สาธารณรัฐเกาหลี, ๒๕๒๗.

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร). บทสร้างนิสัยแบบอย่าง. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____. บทสร้างนิสัยผู้ดี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

_____. บทสร้างนิสัยอนามย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๒ นาม และ
อพยยศัพท์ หลักสูตรเปรียญธรรมตรี. พิมพ์ครั้งที่ ๔๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฺฐายี). มงคลในพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๗.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กิตติวรรณ, ๒๕๓๘.

สมบุญ สุขสำราญ. พระพุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

_____. พุทธศาสนากับความชอบธรรมทางการเมือง. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

สมภพ ชีวรัฐพัฒน์. มงคลธรรมกับคุณภาพชีวิต (มงคล 38). พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร :
นานาสังพิมพ์, ๒๕๔๒.

สวณิต ฆมาภัย. เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาเพื่อการสื่อสาร หน่วยที่ ๑-๘. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. นนทบุรี
: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๖.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. รายงานการวิจัยความสำเร็จในการปฏิบัติการกิจของ
วัด : ศึกษาเฉพาะกรณีวัดพระบาทน้ำพุ จังหวัดลพบุรี. กรุงเทพมหานคร : พรักหวาน
กราฟฟิค, ๒๕๔๕.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. พุทธสาวก พุทธสาวิกา. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือ
ธรรม, ๒๕๔๔.

เสนาะ ผดุงนัทร. วาทศาสตร์ศิลปะเพื่อการพูด. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

แสง จันทรงาม. วิธีสอนของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพมหานคร : กมลการพิมพ์, ๒๕๒๖.

สุขุม นวลสกุล และวิศิษฐ์ ทวีเศรษฐ. การเมืองการปกครองไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
รามคำแหง, ๒๕๔๑.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สุรพล สุยะพรหม. การเมืองกับการปกครองไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

องค์การเผยแผ่วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร. วิชาการเทศนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : หจก. เอ็มเทรคดิ่ง, ๒๕๔๔.

อุทัย หิรัญโต. สารานุกรมศัพท์ทางรัฐศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียน สโตร์, ๒๕๒๔.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

ณัฐนันท์ ปรกาศสันติสุข. “ประสิทธิผลของการสื่อสารในการเผยแผ่ธรรมะ หลักสูตรการพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุข”. วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระชยสร สมบุญมาก (สมบุญโง). พุทธวิธีในการสอน : “สืบค้นจากพระไตรปิฎก สุตตันตปิฎก”. ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. วิชาเอกการศึกษาผู้ใหญ่. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๔๓.

พระมหาบุญเลิศ ธรรมทสุลี (โอสฐ). “ศึกษาวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระราชวิทยาคม (หลวงพ่อกุณ ปริสุโข)”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระมหาสุชนา โรจนฉาโน (ยาสุกแสง). “การศึกษาบทบาทของพระโมคคัลลานเถระในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

พระมหาอดุลย์ คนแรง. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ห้วงคัลลตที่ปนี”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑.

พระวุฒิกรณ์ วุฑฒิกโร. “ศึกษาเทคนิคการเผยแผ่พุทธธรรมพระราชมุนี (ประยูร ธรรมจิตโต)”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระสมพงษ์ ดิคุชฌโม. “ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องมูสาวาทในพุทธปรัชญาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พวงแก้ว พลเยี่ยม. “ศึกษาเปรียบเทียบการสอนจริยธรรมของพระพุทธเจ้ากับท่านศาสดามุฮัมมัด”. ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๕.

(๓) อินเทอร์เน็ต :

- กองจัดการสารอันตรายและกากของเสีย กรมควบคุมมลพิษ. **ความสำเร็จในการจัดการมลพิษของประเทศไทย**. <<http://pcdv1.pcd.go.th/Information/Success/watsuankaew.htm>>. 5 May 2549.
- ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล. **พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงสอนอะไรเราบ้าง**. <<http://www.phrathai.net/article/detail.php?catid=14&ID=84>> . 6 April 2549.
- พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙. **“พระราชดำรัสในพิธีเปิดการประชุมการสังคมสงเคราะห์แห่งชาติครั้งที่ ๒”**. <<http://kanchanapisek.or.th/kp6 BOOK12/chapter3/t12-3-11.htm>>. 7 April 2549.
- พระพิศาลธรรมพาที (พยอม กลฺยาโณ). **คนรักงาน “การทำงานเป็นสิริมงคลของชีวิต”**. <<http://blog.sanook.com/DesktopModules/MIH/Blog/BlogView.aspx?tabID=0&alias=loewit&ItemID=1209 &mid=26078>>. 5 May 2549.
- พระโพธิญาณ (หลวงพ่ocha สุภทฺโท). <http://72.14.203.104/search?q=cache:vzaRnmX_FO8J:www.wipassana.com/Ban_Burepajan/#_ftnref2>. 9 May 2549.
- มูลนิธิประเทศไทยใสสะอาด. **คนดีของสังคม**. <http://www.fact.or.th/people_monk_arthorn.Htm>. 5 May 2549.

๒. ภาษาอังกฤษ :

- Berlo, David K. **The Process of Communication**. New York : Holt, Rineheart and wiston, Inc 1960.
- George H. Sabine. **A History of Political Theory**. New York Holt, Rinehart and Winston, 1966.
- George Gerbner. **Toward a general model of communication**. Audio-Visual Communication Review 4, n.p., 1956.
- John Dewey. **Democracy and Education**. New York : The Macmillan Company, 1965.
- Mary Richmond. **What is the social Casework?**. New York : Russell Sage Foundation, 1922.
- Normal L. Munn. **Introduction to Psychology**. Boston: Houghton Mifflin Co., 1962.
- Prof. S.N.Ray. **Modern Comparative Politics**. New Delhi : Prentice Hall of India Private Ltd., 1999.

Prof. K.C.Mishra. **Political Science Theory**. Delhi : Ajanta PraKashan, 1998.

Rogers Everett M. **Communication channels in handbook of communication**. Chicago :
Rand Mc. Nelly, 1978.

Warren W. Weaver in Claude E. Shannon and Warren W. Weaver. **The Mathematical Theory
of Communication**. Urbana, III. : University of Illinois Press, 1949.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	: พระมหาศรีสุพรรณ อุดตทิโป (คำนันท)
วัน เดือน ปีเกิด	: ๒๕ สิงหาคม ๒๕๑๕
สถานที่เกิด	: บ้านเลขที่ ๑๗ หมู่ ๘ บ้านนาขาม ต.นาอุดม อ.นิคมคำสร้อย จ. มุกดาหาร
บรรพชา	: ๑๑ เมษายน ๒๕๓๔ ณ วัดศรีวิชัย บ้านบะ ต.กกแดง อ.นิคมคำสร้อย จ. มุกดาหาร
อุปสมบท	: ๑๐ เมษายน ๒๕๔๑ ณ วัดศรีวิชัย บ้านบะ ต.กกแดง อ.นิคมคำสร้อย จ. มุกดาหาร
การศึกษา	: พ.ศ. ๒๕๔๔ สอบได้เปรียญธรรม ๕ ประโยค ณ วัดสร้อยทอง สำนักเรียนวัดสร้อยทอง เขตบางซื่อ กรุงเทพมหานคร : พ.ศ. ๒๕๔๔ จบปริญญาตรีพุทธศาสตรบัณฑิต เอกภาษาอังกฤษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รุ่นที่ ๔๖
หน้าที่การงาน	: พ.ศ. ๒๕๔๔ - ๒๕๔๘ เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี สำนักเรียนวัดสร้อยทอง เขตบางซื่อ กรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๕๔๖ ได้รับการแต่งตั้งเป็นกรรมการตรวจบาลีสถาบันหลวง
ที่อยู่ปัจจุบัน	: วัดสร้อยทอง ถนนประชากรราษฎร์ สาย ๑ แขวงบางซื่อ เขตบางซื่อ กรุงเทพมหานคร ๑๐๘๐๐.